

ЛЮБІЙ ДОНЕЧЦІ СОФІЙЦІ ПРИСВЯЧУЮ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКА НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА

Данило КРАВЕЦЬ

ЗА ЗБРУЧЕМ

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА
ДУМКА ПРО РАДЯНСЬКУ УКРАЇНУ
(1920–1930-ті рр.)

ЛЬВІВ–2016

УДК 32.019/5 (477.8):94 (477) "192/193"

К 77

ББК Т3 (4Ук) 7+Ф1 (4Ук33)

Ухвалено до друку рішенням
Вченої ради Львівської національної наукової бібліотеки України
ім. В. Стефаника
(протокол № 5 від 22 вересня 2016 р.)

Кравець Данило. За Збручем: західноукраїнська громадсько-політична думка про радянську Україну (1920–1930-ті рр.): монографія. – Львів : Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, 2016. – 297 с.

У монографії висвітлено західноукраїнську громадсько-політичну думку про радянську Україну міжвоєнного періоду. Проаналізовано стан наукового опрацювання проблеми та її джерельної бази. Простежено відображення у західноукраїнській суспільній думці процесів, що відбувалися в радянській Україні впродовж 1920-х рр. (неп, українізація). Розкрито погляди населення Західної України на економічні перетворення в УСРР/УРСР у кінці 1920-х–на початку 1930-х рр. Значну увагу приділено аналізу ставлення західних українців до більшовицької індустріалізації, колективізації, голодомору 1932–1933 рр., культурного та суспільного розвитку в радянській Україні.

Для викладачів, студентів, наукових працівників у гуманітарній сфері, а також усіх тих, хто цікавиться історією України.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

доктор історичних наук **Ігор Соляр**

(Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, НАН України)

доктор історичних наук, професор **Олександр Зайцев**

(Український католицький університет)

ISBN 978-966-02-8034-2

©Данило Кравець, 2016

©Львівська національна наукова бібліотека
України ім. В. Стефаника, 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	7
РОЗДІЛ 1 СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ ТА ЇЇ ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА	
Історіографія дослідження.....	11
Джерельна база.....	16
РОЗДІЛ 2 РАДЯНОФІЛЬСТВО У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ (1920–1930-ті рр.).....	21
РОЗДІЛ 3 ПЕРЕТВОРЕННЯ У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ 1920-х рр. У ГРОМАДСЬКІЙ ДУМЦІ ЗАХІДНИХ УКРАЇНЦІВ	
Ставлення до непу.....	67
Сприйняття українізації.....	82
РОЗДІЛ 4 РЕАКЦІЯ ЗАХІДНИХ УКРАЇНЦІВ НА ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В УСРР/УРСР УПРОДОВЖ 1930-х рр.	
Індустріалізація у громадській думці в Західній Україні.....	105
Колективізація і голодомор у західноукраїнській суспільно-політичній думці.....	120
РОЗДІЛ 5 ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДУМКА В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ ПРО РЕПРЕСІЇ У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ.....	148
РОЗДІЛ 6 КУЛЬТУРНІ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ У ПУБЛІЧНІЙ ДУМЦІ ЗАХІДНИХ УКРАЇНЦІВ	
Ставлення до наукового та культурного розвитку в УСРР/УРСР.....	190

Повсякденне життя в УСРР/УРСР у поглядах жителів Західної України	221
ПІСЛЯМОВА.....	235
БІБЛІОГРАФІЯ.....	241
SUMMARY.....	283
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК.....	287
ПОКАЖЧИК НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ.....	294
ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ.....	296
ПОДЯКИ.....	297

ПЕРЕДМОВА

Формування громадянського суспільства в Україні посилило зацікавлення широкого загалу українства, передовсім науковців, національною історією. Глибоке та критичне осмислення подій минулого, увага до народних традицій і культурних надбань, вивчення досвіду господарської діяльності та аналіз результатів політико-державницьких прагнень українців особливо в період між двома світовими війнами (1920–1930-ті рр.) усвідомлюються нині як консолідуючі фактори суспільства.

У цьому контексті особливої актуальності набуває вивчення громадсько-політичної думки українського населення, яке проживало на території Польської держави у 20–30-х рр. ХХ ст. Важливість проведеного дослідження визначена необхідністю обґрунтування та висвітлення багатоаспектної суспільної та політичної думки мешканців західноукраїнських земель міжвоєнного періоду. Потреба вивчення цієї проблематики зумовлена відсутністю спеціальних національних наукових студій, де б сповна була представлена зазначена тематика. Натомість маємо лише побіжні огляди окремих аспектів західноукраїнської громадсько-політичної думки вказаного періоду. В академічному аспекті актуальність теми роботи зумовлена потребою ґрунтовного аналізу ставлення українців Західної України до радянської України.

Завдання роботи полягає у тому, щоб реконструювати тематику радянської України та СРСР загалом у громадсько-політичній думці Західної України міжвоєнного періоду, спираючись на якомога ширше й різноманітніше коло джерел – архівні документи, матеріали преси, історичні дослідження, художні твори, спогади сучасників. Такий підхід дозволяє виокремити складову образу радянської України та її жителів, проаналізувати зв'язки між жителями УСРР/УРСР та українцями в Польщі, встановити причини їхнього поживлення і спаду. Усе це актуалізує проблему дослідження.

Методологічна основа дослідження вимагає визначення поняття “громадська думка”. Громадська думка являє собою невід’ємну рису суспільного життя та є одним із його проявів і в той же

час – важливим засобом його організації та впорядкування. Громадська думка, на відміну від індивідуальної, рідко позначена монолітністю, зазвичай вона є плюралістичною, навіть мозаїчною. Як атрибут кожної людської спільноти, вона тісно пов'язана із змінами, які відбуваються в суспільстві, і набуває відповідно до цих змін нових форм існування. Громадська думка завжди є ставленням її суб'єкта, або носія, до соціально значущого для нього об'єкта. Формування думки є наслідком процесу, в ході якого індивід свідомо і за власним бажанням приймає оцінку, ставлення, ініційовані іншими особами, до яких він ставиться з повагою. Бажаючи уникнути негативних санкцій або, навпаки, отримати схвалення, підтримку, свідомо приймають і декларують думки, які репрезентують точку зору, що домінує в їхньому оточенні. Проблема ідентифікації громадської думки є проблемою з'ясування залежності думок індивідів від оцінок і суджень інших людей. Громадська думка стала предметом осмислення ще в античності і з плином часу привертала до себе дедалі більшу увагу дослідників. У 1936 р. А. Жід так висловлювався про Радянський Союз: “В СРСР вирішено один раз і назавжди, що з будь-якого питання має бути лише одна думка... виходить, що, коли ти розмовляєш з яким-небудь росіянином, ти розмовляєш наче з усіма відразу”. Основна функція громадської думки – оцінка. В ній віддзеркалюються як спільні, так і специфічні інтереси класів, національних, професійних, духовних та інших спільнот, у цілому суб'єктів політичного процесу [Громадська думка: теоретичні та методичні проблеми дослідження, 2001, с. 11].

Політика тісно пов'язана з журналістикою, однією з основних функцій якої є формування громадської думки щодо тих чи інших фактів або подій. Дослідник В. Гутковський зазначає, що найважливішим завданням преси є інформаційна функція. Газети не лише інформують, повідомляють новини, а й пропагують певні ідеї, погляди, вчення, політичні програми і тим самим беруть участь в управлінні, а “шляхом формування громадської думки, вироблення певних установок, формування переконань ЗМІ підштовхують людину до певних вчинків, дій” [Гутковський, 2001, с. 3].

Основними джерелами формування західноукраїнської громадської думки міжвоєнного періоду були преса (“Діло”, “Новий Час”, “Літературно-Науковий Вісник”, “Громадський Голос”, “Свобода”, “Gazeta Lwowska”, “Kurier lwowski” та ін.) та діяльність політичних партій та організацій (УНДО, УСРП, КПЗУ, ОУН й ін.) – проведення мітингів, виголошення публічних лекцій, організація обговорень, розповсюдження політичної пропагандистської літератури. Крім того, вплив на громадсько-політичну думку мали публікації відомих західноукраїнських діячів політики, науки і культури (А. Крушельницького, К. Студинського, В. Мудрого та ін.). Художньо-документальна література (В. Юрченко “Пекло на Землі”, О. Олесь “Земля Обітована” та ін.),

також була одним із чинників формування громадської думки всіх мешканців західноукраїнських теренів Польщі: українців, поляків, євреїв.

Соціологічні опитування – один з найкращих методів визначення громадської думки про те чи інше явище. Однак у 1920–1930-х рр. на території Західної України не проводилося жодних, подібних соціологічних досліджень. Тому вважаємо, що варто досліджувати громадсько-політичну думку населення міжвоєнної Польщі на базі результатів виборів до сейму. Іншим методом визначення громадської думки українських мешканців Польщі щодо радянської України може бути врахування чисельності осіб, що брали участь в антирадянських демонстраціях (акції протесту проти справи СВУ під стінами радянського консульства у Львові 1929 р. тощо). Ще більш суб'єктивним методом визначення громадської думки є врахування накладів преси, яка розходилась на західноукраїнських землях у міжвоєнну добу.

Отже, бачимо, що дослідження громадсько-політичної думки населення західноукраїнських земель міжвоєнного періоду зводиться значною мірою до вивчення джерел її формування (преси, публікацій, виступів тощо).

У структурі монографії закладено методологічну конструкцію за теорією настановчості мас-медіа (“agenda-setting”) М. Мак-Комбуса і Д. Шоу, яка довела важливість ролі мас-медіа у формуванні громадської думки на підставі різних прикладів і досліджень. Її практичне значення полягає у виділенні кількох аспектів опрацювання інформації: надання особливого статусу, стереотипізація, побудова образу та інформаційна вибірковість щодо певної особи, події чи явища та їхня подальша інтерпретація за допомогою методики комплекс-аналізу.

Запропонована читачу робота охоплює історію громадсько-політичної думки населення українських етнічних земель, що входили до складу міжвоєнної Польщі, – Львова та Східної Галичини загалом, Західної Волині, Холмщини та Лемківщини. Однозначно, що опінієтворчим центром регіону був Львів, адже саме тут видавалися найпопулярніші та найбільш тиражовані газети і журнали. У столиці Галичини мали свої осередки найвпливовіші політичні сили краю. Незважаючи на штучно утворений польською владою “сокальський кордон”, інформаційний простір Галичини все ж охоплював і Волинь. Волинь цікава й тим, що територіально межувала з радянською Україною, – цей факт, без сумніву, впливав на ставлення мешканців регіону до УСРР/УРСР.

Хронологічно робота охоплює період від 1920 р. до 1939 р. Нижня межа дослідження пов'язана із утворенням та кількомісячним існуванням на теренах Східної Галичини маріонеткової держави – Галицької соціалістичної радянської республіки. Досвід комуністичного правління (здебільшого негативний) в Західній Україні мав вплив на

подальше ставлення мешканців регіону до радянської влади в УСРР/УРСР; верхня зумовлена початком Другої світової війни, входженням радянських військ на територію Польської держави та приєднанням Західної України до складу СРСР/УРСР.

Основоположними принципами наукового дослідження є історизм, об'єктивний аналіз подій і фактів, незалежно від політичних, партійних чи ідеологічних напруг. У роботі застосовано проблемно-хронологічний принцип викладу матеріалу. Іноді хронологія порушується, що зумовлено специфікою теми дослідження. Дослідження здійснено з використанням ретроспективного і синхронного методів. Їхнє цілеспрямоване і комплексне застосування сприяло всебічному аналізу конкретної проблеми історичного дослідження.

Монографія підготовлена у рамках виконання наукової теми Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника "Особові архівні фонди Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника як джерело вивчення національної історико-культурної спадщини" (Державний реєстраційний номер 0113U006492).

**СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ
ТА ЇЇ ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА**

ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Історіографія досліджуваної тематики охоплює три періоди: 1) міжвоєнний (1920–1930-ті рр.); 2) радянський (1940–1980-ті рр.); 3) сучасний (від 1991 р.).

У міжвоєнний період виходили дослідження, що стосувались Радянського Союзу в цілому та радянської України зокрема. Праці про УСРР/УРСР, які публікувалися у 1920–1930-х рр., мали здебільшого публіцистичний і рідше науковий характер. Серед них варто відзначити роботу В. Мудрого “Лихоліття України” [Мудрий, 1933], у якій автор описував процеси, що відбувалися в УСРР упродовж 1920-х рр. Кооперативний діяч та член УСРП К. Коберський у своїх працях проаналізував економічне становище радянської України, особливу увагу звернувши на торгівлю [Коберський, 1924; 1933]. Економічне становище України у складі СРСР також досліджував польський вчений А. Рінгман [Ringman, 1930]. Національна політика більшовиків у радянській Україні представлена у роботі К. Студинського “З побуту на Радянській Україні” [Студинський, 1929]. Мовну політику в УСРР досліджував відомий культуролог М. Рудницький [Рудницький, 1930]. Праці, у яких згадується радянська Україна, писав і прихильник консервативної ідеології О. Назарук [Назарук, 1936; 1938]. Розвиток політичного життя на західноукраїнських землях та ставлення партій до УСРР/УРСР висвітлювали у своїх книгах С. Томашівський [Томашівський, 1929; 1929а] та М. Стахів [Стахів, 1934; 1937]. Один з ідеологів ОУН М. Сціборський у своїй найвідомішій праці “Націократія” [Сціборський, 1935] вказував на загрози, які ніс комунізм для Великої України.

У підрадянській Україні історія західноукраїнських земель міжвоєнного періоду вивчалася фрагментарно, тим не менше кілька радянських дослідників опублікували праці, в яких йдеться про контакти між українцями, що проживали у Польщі та УСРР/УРСР. Серед таких робіт можна виділити спільну статтю П. Калениченка та

В. Нерод [Калениченко, Нерод, 1976, с. 71–79], в якій йдеться про зв'язки між українськими організаціями Західної України та Наддніпрянщини. Історики І. Васюта [Васюта, 1971] та Л. Корнійчук [Корнійчук, 1957] займалися дослідженням селянського руху на західноукраїнських землях, виділяючи особливе місце зв'язкам із радянською Україною. Серед узагальнюючих праць варто відзначити дослідження С. Макарчука [Макарчук, 1983]. Цінними для вивчення історії політичного руху на західноукраїнських землях стали книги М. Панчука [Панчук, 1989] і Ю. Сливки [Сливка, 1983] про Комуністичну партію Західної України. Дослідники наголошують, що 1920-ті рр. були часом зростання популярності партії. КПЗУ діяла в підпіллі, проте під її впливом перебували і легальні організації (1923–1924 рр. – Українська соціал-демократична партія (УСДП), 1926–1932 рр. – Українське селянсько-робітниче об'єднання (“Сельроб”). Через легальні організації КПЗУ брала участь у виборах, мала своє представництво в сеймі Польщі, а отже, була одним із чинників формування західноукраїнської громадської думки про радянську Україну. З кінця 1920-х рр., підкреслює Ю. Сливка, почався занепад комуністичного руху в Західній Україні. Під впливом звісток про колективізацію, репресії й Голодомор 1932–1933 р. частина населення, що стояла на радянським позиціях, відвернулася від комуністів. Іншим радянським дослідником діяльності КПЗУ був Є. Галушко [Галушко, 1965], проте у його праці простежена історія цієї політичної сили лише до кінця 1920-х рр. У 1989 р. вийшов друком довідник під назвою “Борці за возз'єднання” [“Борці за возз'єднання”, 1989], куди ввійшли біографії усіх відомих західноукраїнських прихильників радянського устрою – комуністів та членів прорадянських організацій.

Після здобуття Україною незалежності з'явилися реальні передумови для глибокого, об'єктивного та всебічного висвітлення історії західних земель України міжвоєнного періоду. Центрами досліджень стали Львівський, Прикарпатський, Волинський університети, інші вищі навчальні заклади та наукові установи. Історики Львова, Івано-Франківська, Тернополя, Луцька зайнялися дослідженням історії Східної Галичини і Західної Волині, які у 20–30-х рр. XX ст. перебували у складі Польщі.

Важливою для вивчення історії міжвоєнної Галичини стала праця М. Кугутяка “Галичина: сторінки історії” [Кугутяк, 1993]. У цьому виданні висвітлено маловідомі на той час аспекти історії західних земель України, заповнено чимало “білих плям”, висвітлено питання, замовчувані або сфальсифіковані у радянську добу.

У центрі уваги дослідників перебуває історія національно-визвольного руху західних українців, у якому виділилися три основні політичні течії: демократичні партії, що використовували легальні

засоби боротьби; націоналістичні організації; комуністична партія та її прихильники.

Неможливо студіювати західноукраїнську громадсько-політичну думку про УСРР/УРСР без розгляду праць про політичний розвиток міжвоєнної Галичини та Волині. За роки незалежності України опубліковано чимало досліджень національних правознавців та істориків щодо окремих аспектів політичного життя у Західній Україні. У цьому контексті значний інтерес становлять, зокрема, праці М. Кугутяка [Кугутяк, 1993, 1994], В. Кучерепи [Кучерепа, 2011], М. Швагуляка [Швагуляк, 1995, с. 77–82], К. Кондратюка [Кондратюк, 2005, с. 52–62], І. Васюти [Васюта, 2006]. На особливу увагу заслуговує стаття Б. Вола [Вол, 1999, с. 88–95], в якій аналізуються програми більшості західноукраїнських політичних партій міжвоєнного періоду. Також варто виділити публікацію дослідника О. Зайцева [Зайцев, 1999, с. 498–505], який на основі широкої джерельної бази досліджує радянофільські тенденції серед галицького політикуму міжвоєнної доби. Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), створене у липні 1925 р., стало найпопулярнішою та найвпливовішою західноукраїнською політичною силою. Можемо стверджувати, що позицію УНДО стосовно радянської України підтримувала більша частина його електорату. Про історію партії у перший період її діяльності (1925–1928 рр.) змістовну працю написав І. Соляр [Соляр, 1995]. Своє найновіше монографічне дослідження вчений присвятив аналізу зовнішніх орієнтацій західноукраїнських партій [Соляр, 2011]. Зовнішньополітичний аспект діяльності УНДО вивчала І. Бурковська [Бурковська, 2000, с. 35–48]. У своїй публікації І. Бурковська доходить висновку, що від початку створення і до 1935 р. УНДО шукало підтримки як у радянській Україні, так і в Німеччині. У 1995 р. з'явилася робота І. Райківського про УСДП [Райківський, 1995], де визначено основні етапи і форми її діяльності у 1928–1939 рр., роль у суспільно-політичному житті Західної України. Автор підкреслює, що УСДП критично ставилася до комуністичного руху, суспільно-політичного устрою в УСРР, але водночас зберігала радянофільські ілюзії. Партія діяла у лівоцентристському секторі національно-демократичного табору, намагалася поєднати національну ідею і марксизм, гармонізувати національне і соціальне. Товариство “Просвіта”, що відновилося у міжвоєнний період, завдяки своїм читальням було одним із джерел формування думки про радянську Україну. Ґрунтовну працю, присвячену діяльності “Просвіти” у 1920–1930-х рр., написав тернопільський історик І. Зуляк [Зуляк, 2005].

Особливе місце в історіографії проблематики займають праці О. Рубльова [Рубльов, 1994; 2004]. На широкому колі архівних джерел та опублікованої історико-мемуарної та фахової наукової літератури автор висвітлює участь уродженців західноукраїнських земель у

загальнонаціональних політичних і культурних процесах починаючи з часів Першої світової війни, доби Української революції 1917–1921 рр. і закінчуючи подіями осені 1939 р. – початком Другої світової війни і “возз’єднанням” Західної України з УРСР. Особливу увагу звернено на участь східногалицької інтелігенції у здійсненні політики українізації в УСРР, контакти вчених ВУАН та НТШ у Львові, репресивні дії комуністичного тоталітарного режиму проти уродженців західноукраїнських земель.

Аналіз міжнародних відносин, особливо стосунків між Польщею та радянською Україною, став важливою складовою нашої монографії. У цьому контексті важливими є праці львівського дослідника М. Гетьманчука [Гетьманчук, 2008], дослідження якого стосуються радянсько-польських відносин міжвоєнного періоду. Важливе місце у зовнішній політиці Польщі займала концепція “прометеїзму”, яка безпосередньо стосувалася українського населення в УСРР. Завдяки науковим інституціям та періодичним виданням концепція “прометеїзму” справила значний вплив на формування західноукраїнської громадської думки про радянську Україну. На основі численних джерельних матеріалів дослідник В. Комар [Комар, 2011] детально проаналізував основні засади цієї політики.

Чимало розвідок присвячено дослідженню ставлення західних українців до Голодомору 1932–1933 рр. Серед них варто відзначити роботу Я. Папуги “Західна Україна і Голодомор 1932–1933 років” [Папуга, 2008]. У виданні проаналізовано розповсюдження поза межами СРСР інформації про українську національну трагедію, заходи порятунку постраждалих та акції протесту проти геноциду. Реакцію мешканців Галичини і Волині на Голодомор досліджували М. Кугутяк [Кугутяк, 1994], М. Гетьманчук [Гетьманчук, 2008, с. 207–215]. У праці “Почутися одним нерозривним зі своїми братами і сестрами Великої України” показано реакцію жителів Волині (зокрема Рівненщини) на трагедію за Збручем [Давидюк, Жив’юк, 2008].

Газети, журнали, органи політичних партій були основним джерелом формування західноукраїнської суспільно-політичної думки. У зв’язку з цим не можемо не згадати історико-бібліографічного видання про західноукраїнську періодику міжвоєнного періоду [Українські часописи Львова, т. 3, 2003]. Цінним матеріалом є опубліковані доповіді та повідомлення всеукраїнських конференцій “Українська періодика: історія та сучасність”, які організовуються Львівською національною науковою бібліотекою України ім. В. Стефаника (ЛННБУ ім. В. Стефаника).

У працях Ю. Шаповала вперше досліджено видання, що відіграло роль визначального чинника в консолідації українства навколо державницьких ідеалів, – першої української щоденної газети “Діло” (1880–1939 рр.), активними дописувачами якої були визначні

постаті в західноукраїнському суспільно-політичному житті (В. Мудрий, К. Студинський, К. Левицький та ін.) [Шаповал, 1996]. Значну увагу у своїх дослідженнях Ю. Шаповал приділяє аналізу іншого важливого західноукраїнського пресового видання – журналу “Літературно-Науковий Вістник” [Шаповал, 2007], який виходив під редакцією ідеолога українського націоналізму Д. Донцова. Про видання “Літературно-Науковий Вістник” писали й інші дослідники, зокрема Б. Ясінський [Ясінський, 2000], І. Вдовичин [Вдовичин, 1998, с. 153–159].

Особливе значення для дослідження громадської думки західних українців мають просопографічні праці, в яких йдеться про біографії відомих тогочасних діячів Галичини і Волині. Серед таких видань можна відзначити спільну працю С. Качараби та Я. Комарницького про діяльність В. Мудрого [Качараба, Комарницький, 2009], роботу А. Кліша, присвячену К. Студинському [Кліш, 2011], О. Зеленої про О. Назарука [Зелена, 2010].

Серед розвідок зарубіжних дослідників, що займаються дотичною проблематикою, можна виділити праці польських істориків – М. Корната [Kornat, 2003], Р. Тожецького [Torzecki, 1988], Р. Томчика [Tomczyk, 2006]. Одна з робіт щецінського науковця Р. Томчика присвячена всебічному висвітленню діяльності УНДО – найпопулярнішої західноукраїнської партії міжвоєнного періоду. Окремими підрозділами у праці виділено ставлення УНДО до подій у радянській Україні. Діяльність усіх українських політичних сил Західної України аналізує у своєму дослідженні “Українське питання в Польщі у 1922–1929 рр.” Р. Тожецький. Автор доходить висновку, що у 1920-х рр. практично усі західноукраїнські політичні сили прихильно ставились до реалій в УСРР. Неможливо вивчати історію суспільно-політичної думки міжвоєнної Польщі без ознайомлення з працею Л. Пйонтковського про Радянський Союз у польській публіцистиці 1922–1928 рр. [Piątkowski, 1992]. У своєму дослідженні науковець на базі численних періодичних видань показує, як у Польщі 1920-х рр. дивилися на ті чи інші процеси, які відбувалися в СРСР (і в УСРР), – національну, культурну, економічну політику. Схожою методологічно є праця Я. Зацкієвича [Zackiewicz, 2004], у якій проаналізовано ставлення усіх польських політичних партій та сил до Радянського Союзу і комуністичної системи в цілому. Я. Зацкієвич зауважує, що усі польські політичні табори (крім нелегальної Комуністичної партії Польщі) виключно негативно ставилися до комунізму загалом і східного сусіда Польщі зокрема. Концепція “прометеїзму” мала значний вплив на формування громадської думки українців про УСРР/УРСР. Історик з Ягеллонського університету в Кракові Я. Бруський [Bruski, 2010] детально проаналізував відносини між Польщею та радянською Україною крізь призму згаданої концепції.

РОЗДІЛ I

Українська парламентарна репрезентація (УПР) у польському сеймі також часто висловлювалася про події в УСРР. Польський дослідник М. Шуміло у своїй монографії [Szumilo, 2007] характеризує діяльність УПР, зокрема, звертає увагу на те, яким способом УПР поширювала свої ідеї серед громадськості. Особливо варто відзначити роботу відомого американського дослідника історії Східної Європи Т. Снайдера [Snyder, 2005]. У своєму дослідженні Т. Снайдер звертає увагу на національну політику Польщі на Волині, а також на акції польської влади проти УСРР/УРСР. Тему, дотичну до названої, досліджував також російський історик Ф. Федевич [Федевич, 2009]. У своїй праці “Галицькі українці в Польщі” дослідник не оминув увагою і проблему радянськості серед західноукраїнської громадськості.

З погляду на поставлені завдання науковці досліджували лише окремі аспекти суспільно-політичного життя Західної України (діяльність політичних партій, окремих персоналій, економічне життя тощо). Одночасно залишилось багато недосліджених питань, зокрема проблеми західноукраїнської громадської думки. Досі не стало предметом вивчення у національній історіографії питання західноукраїнської громадсько-політичної думки про радянську Україну, немає ґрунтовної узагальнюючої праці, яка б висвітлювала реакцію українського населення Польщі міжвоєнного періоду на події, що відбувалися на території УСРР/УРСР.

Недостатнє вивчення означеної проблеми, її наукова актуальність вимагають подальшого предметного дослідження, яке сприятиме глибшому розумінню проблеми західноукраїнської громадсько-політичної думки 20–30-х рр. ХХ ст. При цьому мають бути враховані і часова перспектива, і зміни, що відбулися у досліджуваний період в історичній свідомості українського суспільства і науковців.

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

Необхідність детального всебічного аналізу багатогранних аспектів західноукраїнської громадсько-політичної думки про радянську Україну міжвоєнного періоду спонукала до пошуку та опрацювання відповідної джерельної бази дослідження. Використані джерела можна умовно поділити на кілька груп: матеріали архівних фондів; документи, що зберігаються у рукописних фондах наукових бібліотек; опубліковані документи; джерела мемуарного характеру та періодика міжвоєнного періоду.

При написанні монографії використано широкий джерельний актив документів і матеріалів, що зберігаються в Центральному державному історичному архіві України у м. Львові (далі – ЦДАІ); Державному архіві Львівської області (далі – Держархів Львівської

обл.), Архіві Актів Нових (Archiwum Akt Nowych) у Варшаві, Державному архіві Волинської області (далі – Держархів Волинської обл.) і які автор ввів до наукового обігу. Крім того, у роботі були використані джерела з відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, відділу рукописів бібліотеки Оссолінеум у м. Вроцлав (Dział Rękopisów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich).

У фонді 344 (“Українське національно-демократичне об’єднання”) ЦДІАЛ України знаходяться документи, пов’язані з діяльністю УНДО. Автором були опрацьовані документи, у яких характеризується ставлення членів найпопулярнішої західноукраїнської політичної сили до подій, що відбувалися у радянській Україні. Серед інших було взято до уваги такі документи: “Рішення ЦК у зв’язку з проведнням колективізації і антирелігійної роботи в СРСР”, “Статті Целевича В. та невстановлених авторів про міжнародне і внутрішнє становище СРСР”.

Із фонду 392 “Українська парламентарна репрезентація м. Варшава” автор опрацював офіційні декларації Українського сеймового клубу, а також листи, які надходили від виборців до українських послів польського сейму.

Важливу роль для дослідження західноукраїнської громадської думки відіграли матеріали Державного архіву Львівської області. У фонді 1 “Львівське воєводське управління” наявні документи, що стосуються роботи польських правоохоронців на території Львівського воєводства. Були опрацьовані документи, в яких йдеться про діяльність поліції, спрямовану проти ведення комуністичної агітації у краї, звіти команди державної поліції м. Львова про суспільно-політичне становище. Значний фактологічний матеріал почерпнуто із фонду 121 “Львівське воєводське управління поліції. Структурна частина, слідчий відділ”. Відомості про громадсько-політичну думку населення західноукраїнських земель почерпнуто з фонду 110 “Львівське міське староство”. Громадські та політичні настрої студентства простежуємо завдяки матеріалам із фонду 26 “Львівський університет Яна Казимира” та фонду 27 “Львівська Політехніка”. Автором були використані такі матеріали: “Справа про обвинувачення Новгородського М. Рапопорта і М. Кузьмінського в приналежності до Союзу комуністичної молоді в Польщі”, “Справа про накладення дисциплінарного стягнення на студентку Вурм Гелену, яка обвинувачується у комуністичній діяльності” та ін.

Джерельну базу наукового дослідження доповнили матеріали Державного архіву Волинської області. Особливо заслуговують на увагу фонд 60 “Українська парламентарна репрезентація Волині, м. Луцьк Волинського воєводства” та фонд 110 “Луцький секретаріат Українського посольського клубу, м. Луцьк Волинського воєводства”. У

РОЗДІЛ I

цих фондах містяться стенографічні звіти засідань сеймів, листування між українськими парламентарями, їхні виступи тощо.

Документи, що зберігаються в Архіві Актів Нових у Варшаві, суттєво доповнили джерельну базу нашого дослідження. Серед них особливо вартісними були звіти щодо суспільно-політичного становища на західноукраїнських землях, а також статuti, програмні документи політичних партій та інституцій (Науково-дослідний інститут Східної Європи тощо).

Значна кількість неопублікованих документів цієї групи зберігаються також у персональних фондах видатних діячів. Так, у справах фонду збі ЦДІАЛ України знаходяться матеріали, що стосуються діяльності відомого галицького публіциста і радянофіла А. Крушельницького. Ознайомившись із цим фондом, можемо простежити його ставлення до радянської України та СРСР. У цьому фонді автор опрацював статті А. Крушельницького (“Реформа одягу в СРСР”, “Західноукраїнське політичне життя” та ін.), його листування з установами УСРР (Вінницьким філіалом Бібліотеки ВУАН тощо).

Матеріали рукописних фондів наукових бібліотек України та Польщі поповнили джерельну базу монографії. У відділі рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаніка зберігається листування між І. Крип’якевичем та установами ВУАН в УСРР (фонд 314). Використано матеріали й інших іменних бібліотечних фондів, зокрема І. Калиновича (фонд 57), М. Прокопа (фонд 301), М. Возняка (фонд 574), В. Гнатюка (фонд 34) та В. Щурата (фонд 206). У відділі рукописів бібліотеки Оссолінеум у м. Вроцлав автором були опрацьовані особисті записи знаних польських громадських діячів Вислоухів.

Важливим джерелом до вивчення реакції західноукраїнської громадськості на події, що відбувалися в УСРР/УРСР, є листування та епістолярна спадщина. Від часу здобуття незалежності України була опублікована чимала кількість епістолярних матеріалів відомих українських суспільно-політичних діячів. Цінними для написання цього дослідження стали опубліковані листи між головою НТШ у Львові К. Студинським та М. Грушевським [Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського, 1998]. Також варто звернути увагу на листування між львівськими істориками І. Крип’якевичем [Крип’якевич, 2001, с. 54–67], М. Возняком [Дядюк, 2006–2007, с. 113–154] та М. Грушевським, епістолярну спадщину громадської діячки М. Рудницької [Мілена Рудницька, 1998].

За часів УРСР було опубліковано чимало документів та матеріалів, які стосуються Західної України міжвоєнного періоду. Незважаючи на класовий підхід, вони стали цінним джерелом для написання монографії. У збірники здебільшого потрапляли документи, пов’язані з діяльністю комуністичних та прорадянських

організацій. Варто відзначити збірник документів і матеріалів, що серед іншого висвітлює зв'язки львівських робітників із структурами радянської України [Становище трудящих Львова, 1961]. До збірки “Боротьба за возз'єднання Західної України з Українською РСР 1917–1939 рр.” [Боротьба за возз'єднання..., 1979] також включене листування між деякими західноукраїнськими радянофілами.

Значний комплекс джерел почерпнуто з опублікованих збірників документів. Документи щодо діяльності галицьких і волинських політичних партій опубліковані істориками М. Кугутяком [Кугутяк, 2004, т. 2], М. Кучерепою [Кучерепа, 2011, т. 2], В. Муравським [Конгрес Українських націоналістів 1929 р., 2006]. Важливими є матеріали, що стосуються діяльності Всеукраїнської академії наук [Історія Національної академії наук України, 1998]. У 2012 р. світ побачила праця О. Рубльова та Н. Рубльової “Україна і Польща 1920–1939 рр.” [Україна і Польща, 2012], де зібрано велику кількість документів про радянсько-польські відносин міжвоєнного періоду.

При підготовці монографії використано чимало праць мемуарного характеру. Спогади безпосередніх учасників аналізованих подій, особливо тих, які стикалися з радянською дійсністю, завжди цікаві, хоча потрібно зважати на суб'єктивність їхніх оцінок. Політичне життя Західної України висвітлене у спогадах українського публіциста І. Кедрина-Рудницького [Кедрин, 1976]. Цінність споминів полягає у тому, що автор добре розумів суспільно-політичні настрої галицької громадськості, часто давав власну оцінку подіям, що відбувалися на теренах радянської України. Про своє перебування на території УСРР залишили спогади К. Студинський [Студинський, 1927], відомий діяч театрального мистецтва В. Ревуцький [Ревуцький, 1995], науковець М. Кордуба [Кордуба, 1928]. Важливими для дослідження цієї проблематики стали спогади таких знаних українських суспільно-політичних діячів, як В. Кубійович [Кубійович, 1970], Ю. Луцький [Луцький, 1999], В. Чернецький [Чернецький, 2001], О. Антонович [Антонович, 2003], І. Макух [Макух, 2001]. Автори у своїх автобіографіях часто залишали власне бачення того, що відбувалося на території УСРР/УРСР, а також аналізували громадсько-політичні настрої мешканців краю.

Джерельною базою для дослідження громадсько-політичної думки західних українців стали матеріали української та польської преси міжвоєнного періоду, на сторінках якої висвітлювалися не лише події, що відбувалися у радянській Україні, а й реакція на них населення західноукраїнських теренів. Це дало можливість використати фактичний матеріал, тим самим доповнивши архівні та інші джерела. Найбільше інформації про становище в УСРР/УРСР подавала газета “Діло”. Часопис у рубриці “Радянська Україна” інформував ледве не щоденно про новини з-за Збруча. На сторінках

РОЗДІЛ І

цього видання друкувалися майже всі визначні західноукраїнські суспільно-політичні діячі, формуючи громадську думку населення щодо певної події, яка сталася на території радянської України та СРСР. Іншим популярним пресовим виданням на західноукраїнських теренах був “Літературно-Науковий Вістник” (“ЛНВ”), що тривалий час виходив під редакцією Д. Донцова. Аналітичні статті у “ЛНВ” про стан справ у радянській Україні стали цінним джерельним матеріалом до вивчення громадської думки західних українців міжвоєнного періоду. Багато інформації почерпнуто із радянофільського часопису “Нові Шляхи”, головним редактором якого був А. Крушельницький. Незважаючи на те що це видання висвітлювало події в радянській Україні досить тенденційно та не було дуже популярним серед читачів, усе ж його варто врахувати як одне з джерел формування західноукраїнської громадсько-політичної думки про радянську Україну. З інших українських пресодруків варто виокремити “Новий Час”, “Громадський Голос”, “Свобода”, “Назустріч”, “Світ”, “Вперед”, “Праця”.

Важливим джерелом для вивчення настроїв західноукраїнської громадськості стали матеріали польської преси. Серед них можна відзначити такі видання: “Dziennik Polski”, “Kurjer Lwowski”, “Słowo Polskie”, “Gazeta Lwowska”, “Głos Polski”, “Dzień Polski”, “Gazeta Warszawska”. Більшість цих часописів відображали офіційні погляди тих чи інших польських політичних сил на події, що відбувалися в радянській Україні та СРСР. З усіх видань міжвоєнного періоду, що виходили польською мовою, варто виділити “Biuletyn Polsko-Ukraiński”, який був органом, що слугував цілям концепції “прометеїзму” і орієнтувався переважно на українського читача. Критичні матеріали про становище в УСРР/УРСР займали помітне місце на сторінках цього часопису. Єврейська громада Львова видавала часопис “Chwila”, який виходив польською мовою. Завдяки цьому виданню маємо можливість проаналізувати єврейську громадську думку про події у Великій Україні.

Джерельна база дослідження досить широка і різноманітна, що дозволило сконструювати об’єктивний та різнобічний образ радянської України і її громадян у середовищі західноукраїнської громадськості міжвоєнного періоду. Аналіз літератури предмету засвідчує, що західноукраїнська громадсько-політична думка про радянську Україну у 1920–1930-х рр. не була темою окремих монографічних досліджень, що підкреслює актуальність пропонованої праці.

РОЗДІЛ II

РАДЯНОФІЛЬСТВО У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ (1920–1930-ті рр.)

Західні українці мали можливість ознайомитися з радянським устроєм ще у 1920 р., коли більшовики заснували у цьому регіоні штучне утворення – Галицьку соціалістичну радянську республіку (ГСРР), яка проіснувала лише кілька місяців. Тим не менше варто відзначити, що комуністичні ідеї все ж мали деяку підтримку серед українців краю. Дослідник комуністичного руху у Західній Україні Я. Радзейовський виділяє кілька джерел формування майбутньої комуністичної партії Східної Галичини (КПСГ). Ще у 1918 р. в Дрогобичі постала організація “соціалістів-комуністів” на чолі з В. Коцком та І. Кушніром. Група була пов’язана з радянською Україною та планувала підняти повстання проти ЗУНР, проте не знайшла підтримки у населення. Дуже важливим ідейно-організаційним осередком, з якого рекрутувались майбутні творці КПСГ, були боротьбисти. Вони були лівим крилом українських есерів, а від більшовиків відрізнялися постулатом про повну незалежність власної держави – України. Іншим джерелом для майбутньої КПСГ-КПЗУ була Інтернаціональна Револьюційна Соціалдемократія, члени якої сповідували соціалізм М. Драгоманова. До її складу входили Й. Крлик (Васильків), О. Кузик (Турянський), Р. Роздольський (Прокопович) та ін. Окрім Львова, “драгоманівці” мали свої осередки в Стрию, Станіславові, Тернополі, Перемишлі. Неабиякий вплив на створення комуністичної партії в Галичині мали польські та єврейські ліво-радикали: “Перші нечисленні, розпорошені комуністичні групи у Східній Галичині постали у другій половині 1918 р. в Бориславі, Дрогобичі і в Стрию. Одним з кадрових джерел тих груп були ліво налаштовані одиниці з єврейської Соціально-Демократичної партії і “Поале Ціону”” [Radziejowski, 1976, s. 32].

Центральний Комітет Російської комуністичної партії (більшовиків) (ЦК РКП(б)) вирішив створити комуністичну партію якщо вже не в Галичині, то принаймні з галичан, яких тоді було досить багато на території радянської Росії як військовополонених австрійської армії. Дослідник В. Верига відзначає, що серед

РОЗДІЛ II

українського членства Комуністичної партії Галичини (КПГ) найбільш відданими були колишні вояки австрійської армії, перевиховані у російських таборах (здебільшого у таборах Туркестану). Згідно з офіційними даними, КПГ нараховувала 232 члени і 246 кандидатів, отже, разом 478 осіб. Скільки серед них було українців загалом, а українців галичан зокрема – не відомо. Тож КПГ як керівна сила мала всього лише 480 членів і членів-кандидатів (на території з 1 780 000 населення). Через слабкість Комуністичної партії Галичини більшовицький режим у ГСРР здебільшого опирався на окупаційні війська та “імпортовану політичну поліцію”. У Галичині не постали на місцях типові “ради”, а тільки були нав’язані “ревкоми”, сформовані з кількох прихильних до нового режиму осіб. Серед галичан членами Галицького ревкому були М. Баран, Ф. Конар, М. Левицький. У місцевих органах влади залишено багато непартійних, а адміністрація мусила “користуватися” не комуністичними працівниками [Верига, 1986, с. 35]. Отже, підтримка більшовицької влади на галицьких теренах була мінімальною. Галревком робив основну ставку на залучення до радянізації краю галичан, які побували в Росії чи радянській Україні. Багато з них були або вважалися формально комуністами [Литвин, 2009, с. 115].

Комуністичний діяч галичанин-“туркестанець” М. Левицький у 1919 р. дістався до окупованої поляками Галичини і тут намагався розгорнути комуністичну діяльність. У своїй статті, опублікованій у 1927 р. в журналі “Більшовик”, він писав: “Галицький комуністичний рух був імпортований до Галичини весною 1919 р., експортований після того як поляки зайняли Галичину, знову імпортований у 1920 р., та експортований ще раз після Ризького миру” [Верига, 1986, с. 36]. Теза про те, що комунізм був повністю “імпортований” в Галичину, не видається, однак, слушною.

Радянський історик А. Лихолат стверджував, що робітники і селяни Західної України зустрічали Червону армію із великою радістю і піднесенням. Проте і він не перебільшував радянофільські настрої українського населення. Здебільшого “наші” селяни, як відзначав один із очевидців подій на Тернопільщині, “зайняли супроти більшовиків вичікуюче становище” [Лихолат, 1955, с. 56]. До прикладу, на Тербовельщині загал населення, зокрема українці, які тоді ще не мали уявлення про більшовизм та червоний терор, трималися осторонь від усіх подій, не виказували жодних симпатій до окупанта. Упродовж воєнних років населення Галичини мало змогу побачити різні армії та різні військові уніформи, але жодна з них не виглядала, як Червона армія: “В більшості червоноармійці були обдерті, в різних одностроях, багато серед них зовсім босі, так що виглядали вони не на військо, а радше на якісь банди” [Верига, 1986, с. 45]. Подібні відомості записували очевидці і в інших містах Галичини. Житель другого найбільшого міста

ГСРР, Чорткова, згадував: “У місті почалася біда, відчувалася недостача поживи, крамниці були замкнені, селяни не привозили у місто ніяких продуктів, бо за більшовицькі гроші ніхто не хотів продавати”. Коли подекуди і виявлялося прихильне ставлення до більшовиків, то воно походило ніяк не з симпатій до їхньої ідеології та революційних кличів. Прихильність викликала їхня пропаганда українською мовою [Верига, 1986, с. 47].

Варто відзначити, що більшовики, вступаючи у Галичину, все ж намагалися сформувати позитивне уявлення про Червону армію. Одна з директив авторства В. Затонського зобов'язувала червоноармійців з повагою ставитись до галичан, оскільки “наша мета не завойовувати край, а визволити від поляків дружню державу”. Вимагалось слідкувати за поведінкою військових, виключити грабунки і насильства, навіть вступати в села і міста з українськими піснями [Литвин, 2009, с. 114]. Однак ці вказівки не виконувались, про що свідчила брутальна поведінка червоних у Галичині.

Більшовицька окупаційна влада лише кілька місяців протрималась у Галичині, проте її діяльність швидко показала правдиве обличчя радянського комунізму і, за словами одного очевидця, “розвіяла початкові надії деякої частини наших громадян на полегшення політичних і господарських умов по вигнанні польських окупантів. Наслідок галасливої та пустотливої пропаганди більшовицьких гасел і нещадного грабування населення був такий, що більшовиків зненавиділи всі верстви і просили Бога, щоб визволив їх від цієї пошести” [Верига, 1986, с. 91].

Варто відзначити, що прихід більшовицької влади в Галичину вітали й деякі представники Української народно-трудової партії (УНТП) – найпопулярнішої на той час політичної сили серед українців. Після проголошення “незалежної” ГСРР орган УНТП “Український Прапор” із задоволенням стверджував, що більшовицький наступ приведе до звільнення Галичини від польської окупації, а проголошення більшовиками державної самостійності Галичини назвав “здобутком перворядного значіння”. Висловлювалися сподівання на компроміс із

*Володимир Затонський
(1888–1938)*

РОЗДІЛ II

більшовиками: “Віriamo горячо, що українське дрібне селянство Східної Галичини не занедбає в розумний спосіб вияснити більшевицьким лідерам, що в нашім обопільнім інтересі лежить як найбільше зближення і вирівнання всіх протилежностей, що з природи річей тут виникають”. Подібні настрої були поширені і серед діячів УНТП у краї. Адвокат і ветеран УГА С. Шухевич згадував, що, коли Червона армія підходила до Львова, “інтелігенти, навіть такі отверті голови, як д-р Володимир Бачинський, були того хибного погляду, що їм від большевиків не грозить ніяка небезпека, бо, мовляв, вони такі самі революціонери, як большевики, мовляв, ми – військові – не могли на Великій Україні з большевиками розмовитися через брак політичного хисту, а тепер вони, як заводіві політики, допровадять до тривалого порозуміння”. У 1920 р. радянські війська змушені були відступити з Галичини, і знайомство галичан з більшовизмом було відкладене майже на двадцять років [Зайцев, 2002, с. 38].

Рішення Ради Послів держав Антанти про визнання східних кордонів Польщі 14 березня 1923 р. викликало обурення і розчарування серед українського населення. Вже 18 березня у Львові відбувся масовий мітинг протесту українців. На ньому колишній віцепрезидент австрійського парламенту Ю. Романчук зачитав присягу, яку повторювало за ним багатотисячне віче: “Ми, український нарід, клянемося, що ніколи не погодимося на пануванне Польщі над нами й кожную нагоду використаємо, щоб ненависне нам ярмо неволі зі себе скинути та злучитися з цілим українським народом в одній незалежній соборній державі” [Історія Львова, 2007, т. 3, с. 58].

Панорама Львова, 1920-ті рр.

Формально радянський уряд одразу виступив в обороні українського населення краю, проте відчутної допомоги надано не було. У 1924 р. Польща отримала ноту від СРСР про невиконання пунктів Ризького мирного договору 1921 р. щодо української меншини. Також більшовицький уряд організував міжнародну кампанію з підтримки українців Польщі. У той же час на теренах радянської України впроваджувалась політика українізації. Це сприяло протестам українців проти Польщі. Міністерство закордонних справ Речі Посполитої назвало цю тактику більшовиків “розумною та цілеспрямованою” [Nowak, 2007, s. 76].

На початку 1920-х рр. у західноукраїнському суспільстві тривала дискусія щодо шляхів консолідації національно-державницького табору. Важливим питанням у ній була проблема оцінки процесів у радянській Україні та зовнішньополітичної орієнтації партій Західної України [Рубльов, 2004, с. 155]. У 1920–1930-х рр. проблема розв'язання українського питання турбувала не лише українські політичні сили, а й передусім держави, у складі яких перебували українські етнічні землі. Кожна політична партія Західної України мала свої зовнішньополітичні орієнтири. Проте жодна з них не могла обійти увагою питання ставлення до процесів, що відбувались у радянській Україні впродовж 1920-х рр. [Соляр, 2009, с. 55]. Мотиви прихильників радянофільської орієнтації найчіткіше озвучив Л. Цегельський ще 1920 р., вважаючи, що в перспективах союзу з більшовиками “зарисовується з'єднання всіх українських земель в одну, хоч би і радянську, але все таки українську, всю Україну обіймаючу, республіку” [Цегельський, 1920, с. 1]. Зрештою, за висловом американського історика українського походження Р. Шпорлюка, комунізм у ті роки перетворився на ідеологію, надзвичайно привабливу передусім для національних меншин Східної Європи, незадоволених своїм становищем [Шпорлюк, 2013, с. 211].

Щодо радянської України в складі СРСР, то більшість західноукраїнських угруповань спершу були схильні розглядати її як зародок національної держави, а відтак у своїй пропагандистській діяльності протиставляли її становищу українців у Польській державі [Швагуляк, 1995, с. 77]. Серед української суспільності в 1920-ті рр. побувала думка про можливість швидкої радянсько-польської війни і приєднання західноукраїнських земель до Наддніпрянської України. Чималий імпульс таким поглядам дала політика українізації, яку проводило в той час радянське керівництво. Радянофільські настрої були поширені як у соціалістичних, так і в ліберально-демократичних і навіть радикально-націоналістичних середовищах [Соляр, 2012, с. 57]. Однак у середині 1920-х рр. ця орієнтація на радянську Україну в провідних національно-політичних угрупованнях почала згасати і згодом була подолана. І. Кедрин-Рудницький у газеті “Діло” також

РОЗДІЛ II

звертав увагу на явище радянофільства в Галичині, намагаючись дати йому пояснення: “Це явище є з психологічного боку природне на ґрунті загострення наших відносин з поляками. Маса оглядаються за поміччю у щораз гіршому положенню і гадають найти її по теорії “противники наших противників є нашими союзниками” [Кедрин, 1962, с. 20]. Радянофільські настрої частини українських політиків суттєво впливали на вироблення консолідаційної програми національного табору. Беручи участь у згаданій дискусії, їхній прибічник, головний редактор часопису “Діло” Ф. Федорців вважав, що на Сході існує українська держава, хоча “своїм ладом, устроєм, правовими нормами, становищем у СРСР вона не підходить до розуміння державного твору, яке є основане нашими правно-державними поняттями” [Федорців, 1925, с. 1]. Майбутній голова УНДО Д. Левицький у статті “Ще про наше становище до радянської України” на початку 1925 р. також стверджував, що у радянській Україні “росте, міцніє і розвивається українська національна ідея” [Левицький, 1925, с. 2].

Явище радянофільства серед галицького політикуму було досить поширене. Головний редактор “Діла” В. Мудрий вважав, що західноукраїнська громадськість піддалася новій хвилі москвофільства, але москвофільства модернізованого і, на думку автора, небезпечнішого [Мудрий, 1927, с. 1]. Український громадський та профспілковий діяч міжвоєнного періоду А. Чернецький у своїх спогадах приділив значне місце радянофільським настроям серед західноукраїнської громадськості: “Приманливі кличі більшовиків про владу робітників, селян, про розквіт української культури в советській Україні робили

*Евген Петрушевич
(1863–1940)*

свій вплив на людей, що опинилися у польській займанщині. Перші пішли за тими більшовицькими гаслами старші люди, які ніколи політикою не займалися...” [Чернецький, 2001, с. 93].

На думку дослідника О. Зайцева, варто розрізняти два принципових типи радянофільства на західноукраїнських землях: радянофільство за переконанням, прихильники якого тією чи іншою мірою сприймали більшовицькі ідеї та радянський уряд, та “радянофільство” з тактичних міркувань. Цей другий тип радянофільства у 1920-х рр. став однією з провідних течій суспільно-політичного життя Західної України та української еміграції. Під вплив радянофільства потрапили не лише Є. Петрушевич та його

прибічники, а й такі політики, яких важко було запідозрити у прорадянських симпатіях, наприклад Є. Коновалець та Д. Паліїв [Зайцев, 1999, с. 499]. Про співпрацю Є. Коновальця з радянською владою йшлося у пропагандистській книжечці “Історія одного кандидата на вождя”, що вийшла 1934 р. у Львові накладом видавництва “Громада”. Є. Коновалець, який виконував функцію коменданта УВО за кордоном, намагався заручитися підтримкою і Берліна, і Москви. Автор згаданої книги Р. К. писав: “Орієнтація п. Коновальця була не тільки “теоретична”, але таки зовсім практична: він вислав був трьох своїх делегатів до московського большевицького уряду щоби з ним заключити угоду. Уповажені делегати п. Коновальця по довгих переговорах дійсно заключили угоду” [Р. К., 1934, с. 25]. Внаслідок цієї угоди, на думку автора, журнал “Сурма” до 1930 р. “ніколи ані словом не зачіпав большевицьких насильств над українським народом”. Варто відзначити, що співпраця Є. Коновальця з радянською владою таки дійсно мала місце. У 1922 р. лідер УВО на з’їзді організації доповідав про переговори з більшовиками. Своєрідний “пакт про ненапад” між обома сторонами діяв до 1929 р. [Зайцев, 1999, с. 502].

У 1920–1923 рр. український Львів був центром єдиного національного фронту, який протистояв польській владі і визнавав легітимність уряду ЗУНР в екзилі. Однак солідарні дії українців не змогли перешкодити остаточній інкорпорації Галичини до Польщі. Не справилися надії на втручання держав Антанти. Тому наприкінці 1922 р. в настроях львівського керівництва найчисельнішої політичної сили – УНТП, настав перелом на користь пошуку компромісу з Польщею, що викликало рішучий спротив Є. Петрушевича та закордонної групи УНТП. Трудова партія фактично поділилась на два табори. На боці львівського Народного комітету стояли більшість його членів і частина інтелігенції, на боці Є. Петрушевича – переважно молодь і частина старших політиків, які гуртувалися, зокрема, довкола львівської газети “Слово” [Кутутяк, 2002, с. 92]. Голова екзильного уряду Є. Петрушевич був готовий у цей період співпрацювати із будь-якою зовнішньою силою, яка би допомогла визволити Галичину від поляків, зокрема із більшовиками. Його радянофільську орієнтацію підтримала закордонна група Народно-трудової партії, яка у зверненні до Народного комітету УНТП від 20 квітня 1923 р. підкреслила, що

*Євген Коновалець
(1891–1938)*

РОЗДІЛ II

провідною орієнтацією цієї групи був Схід, хоча не виключалися “власні сили народу і чужа допомога: поки що можемо надіятись кооперації лише з Литвою, Білорусією, радянськими республіками, Німеччиною і зарисовуючоюся можливістю помочі зі сторони Англії на випадок її скооперування із Совітами”. На нашу думку, такий крок Петрушевича пояснювався не його симпатіями до радянської влади, а конкретною міжнародною ситуацією, що склалася на Сході Європи на початку 20-х рр. Радянська влада вийшла переможцем у кількालітній громадянській війні. Паралельно із зміцненням влади більшовиків зростала зацікавленість Заходу у встановленні економічних і торговельних відносин з Країною Рад [Павлюк, 1997, с. 101].

Розкол у національно-демократичному таборі вдалося частково подолати 11 липня 1925 р., коли внаслідок злиття обох відламів УНГП та групи послів і сенаторів польського парламенту на з'їзді у Львові утворилося Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), в якому, писав І. Кедрин-Рудницький, “розплилися всі інші групи” [Кедрин, 1976, с. 153]. Воно стало найбільшою та найвпливовішою українською партією. Хоча, за словами того ж таки І. Кедрина-Рудницького, УНДО не було політичною партією у класичному значенні цього слова: “Це був радше народний рух, аніж партія у нинішньому розумінні. УНДО не мало реєстрованих членів за винятком одного Львова, де його члени платили членські внески. Це була загальнонаціональна течія, члени якої стояли у проводі всіх найповажніших культурних і господарських установ: “Просвіти”, “Рідної Школи”, “Центробанку”...” [Кедрин, 1976, с. 153].

*Дмитро Палів
(1896–1944)*

У період створення УНДО радянофіли домоглися включення у платформу новоствореної партії компромісної позиції щодо радянської України, адже вважали радянську Україну етапом до соборної незалежної української держави. За донесенням радянської резидентури, в Центральному комітеті УНДО налічувалось 11 радянофілів. З місць теж надходили повідомлення про підтримку радянофільської групи. Так, з Рогатина Станіславівського воєводства до ЦК УНДО надійшов лист, в якому керівництво партії звинувачувалось у тому, що воно бореться з групою “Ради”, а не з радикалами і комуністами, що поширюють свій вплив [Бурковська, 2000, с. 35].

У своєму виступі на сесії польського сейму 30 травня 1928 р. Д. Левицький

висловив сподівання, що боротьба українців над Дніпром завершиться визволенням від більшовизму, і тоді “30 млн. українців в УСРР не забудуть про своїх 6 млн. братів у Польщі”. Це викликало різку критику радянського уряду. Голова Ради Народних Комісарів УСРР В. Чубар назвав цей виступ втручанням у її внутрішні справи [Бурковська, 2000, с. 35].

У цей період УНДО підтримувала зв'язки і з представниками української наддніпрянської еміграції. Переговори велися з А. Лівичьким, головою еміграційного уряду УНР, а також з генералами М. Безручком, В. Сальським, проте бажаного успіху досягнуто не було. Польська влада боялася контактів з емігрантськими організаціями Великої України, особливо після того, як генерал В. Сальський у своєму виступі в Парижі заявив, що Український легіон за підтримки Польщі та Великої Британії готовий до інтервенції у радянську Україну [Бурковська, 2000, с. 36]. В діяльності національно-патріотичних партій не останню роль відіграла ілюзорна ставка на близький воєнний конфлікт з Радянським Союзом, внаслідок якого керівники партій сподівалися здійснити свій державний ідеал. Саме такий курс у політиці УНДО та радикальних груп інших партій тоді був пріоритетним. Суть його чітко визначив посол сейму від УНДО Д. Паліїв, який у численних виступах (часто тричі на день) у селах та містах Прикарпаття переконував своїх прихильників, що нібито “український народ не бажає для себе миру в міжнародному масштабі і буде прагнути до того, щоб викликати війну (проти СРСР), бо у воєнному замішанні українці здобудуть волю і об'єднуються” [ЦДІАУ у Львові, ф. 344, спр. 41, арк. 3]. Усвідомлюючи, що УНДО є найпотужнішою політичною силою у Східній Галичині, більшовицький уряд Наддніпрянської України намагався налагодити співпрацю з цією організацією. Планувалося використати Товариство зв'язків із закордоном, а якщо не вдасться, то спробувати нейтралізувати УНДО через господарські та культурно-освітні установи.

Після рішення Ради Послів Антанти стосовно Галичини “орієнтація на Схід” стала домінуючою у суспільно-політичних поглядах західноукраїнського політикуму [Зайцев, 1999, с. 499]. Суть проблеми, яка постала перед політичними колами Галичини, сформулював І. Коссак, який за дорученням Є. Петрушевича вів переговори з більшовицькими урядами як України, так і СРСР: “Є два шляхи: 1) реальної політики, тобто автономії галицько-волондимирської держави; 2) революційної боротьби. Перший шлях має певні плюси, він може дати нам змогу закріпитися на західних землях, але він позбавить нас революційного духа і віддалить нас від ідеї соборності. Супроти того, що в Польщі не може бути правдивого парламентаризму, а лише панованне шовіністичних елементів, так звана легальна боротьба не має ніяких виглядів на успіх. В

РОЗДІЛ II

консеквенції мусимо зрозуміти, що необхідна наша кооперація з Україною без огляду на систему, яка там панує” [Зайцев, 1999, с. 501].

У зверненні УНДО до української громади 11 липня 1925 р. з нагоди утворення партії дещо ширше пояснено ставлення до радянської України. Члени УНДО не підтримували існуючий в УСРР режим, вважаючи його диктаторським, однак вважали радянську Україну зародком майбутньої соборної української держави. В рядах УНДО, на думку дослідника І. Соляра, можна вирізнити три групи: 1) прихильники переговорів з польським урядом (В. Бачинський, А. Говинкович та ін., згуртовані навколо часопису “Політика”); 2) центр, у руках якого було керівництво об’єднанням (Д. Левицький, В. Мудрий, В. Целевич, Д. Паліїв та ін., – “Діло”, “Свобода”, “Новий Час”); 3) прихильники орієнтації на радянську Україну (П. Евин, О. Марітчак, Г. Микитей, Л. Петрушевич та ін., об’єднані співпрацею в часописі “Рада”) [Соляр, 2010, с. 60]. З цього приводу В. Мудрий 1934 р. писав у “Ділі”: “Від перших днів повстання УНДО я належав у партії до тих, які послідовно і без перерви поборювали більшовикофільство і радянофільство як на терені партії, так і поза нею” [Мудрий, 1934а, с. 1]. Категоричність головного редактора “Діла” можемо піддати сумнівам, адже у 1920-х рр. з-під його пера вийшло чимало статей, у яких він аж ніяк не “поборював” радянський устрій в Україні.

У процесі підготовки програми в 1926 р. тема ставлення УНДО до радянської України також була серед головних дискусійних проблем. Порівняно із платформою УНДО та проектом програми, що обговорювався у квітні–травні 1926 р. на засіданнях ЦК партії, політичний розділ програми зазнав значних змін. У прийнятій на II з’їзді УНДО 19–20 листопада 1926 р. програмі було вилучено пункт, де радянська Україна вважалася етапом до незалежної української держави. Тактичні резолюції з’їзду конкретизували політику націонал-демократів із важливих питань [Васюта, 2006, с. 245].

На засіданні Народного комітету 13 травня 1926 р. В. Мудрий у своєму виступі ґрунтовно зупинився на питанні ставлення до радянської України. Редактор “Діла” зауважив, що в УСРР вся влада належить не народу, а філії московської комуністичної партії, тому радянську Україну не варто вважати етапом до соборної національної і незалежної української держави. Керівництво партії було піддане критиці з боку петрушевичівців-радянофілів. П. Евин у своїй промові звинуватив провід партії в антирадянстві й угодовстві з Польщею. Після його виступу дискусія на з’їзді зосередилася головним чином навколо проблеми радянської України. Більшість ораторів критикували позицію П. Евина [Кугутяк, 2002, с. 165]. Аргументовану критику радянофільської політичної лінії виклав уже згаданий В. Мудрий. Він детально вивчав становище в Україні та СРСР, зокрема,

часто писав з цього приводу в пресі. Виступаючи у дискусії, В. Мудрий підкреслював, що диктатуру в Україні виконує КП(б)У, філія всесоюзної компартії, в якій є тільки 23% українців. “На Україні відбувається експериментація. Українське селянство, головна основа нашої нації, противиться комуністичній диктатурі і тим експериментам, які довершуються на українським народі. В суті річі Україна стала тепер ще більшою колонією Москви, як була за царських часів” [Мудрий, 1926б, с. 1]. Загалом же, з’їзд 1926 р. сформував негативне ставлення партії до радянської України

Про велику увагу, яку приділяли радянській Україні лідери УНДО, згадував відомий історик С. Томашівський у своїй книзі “Наша чільна партія у власному дзеркалі”: “... у рефератах (Д. Левицького і В. Мудрого) про радянську Україну говориться дуже багато...” [Томашівський, 1929, с. 23]. Вчений критикував УНДО за те, що партія не мала жодного впливу на Наддніпрянщині.

У грудні 1928 р. у Львові відбувся III з’їзд УНДО, на якому питання ставлення до радянської України також не було поза увагою. Націонал-демократи вказували на колоніальне становище України в складі СРСР, засуджували більшовицьку національну політику, виступали за відокремлення українських земель від СРСР, за створення незалежної української держави. “Радянська Україна відділена від нас китайським муром”, – йшлося на з’їзді [Українська суспільно-політична думка в 20 столітті, 1983, с. 87]. Ставлення УНДО до радянської України охарактеризував у своїй доповіді голова Української парламентської репрезентації (УПР) Д. Левицький. Він підкреслював формальну державність УСРР та її повну колоніальну залежність від московського центру. Д. Левицький вважав, що обов’язком УНДО є протестувати проти колоніального гніту в Україні. Доповідач вірив у те, що комуністична система знищить сама себе з середини, адже вона не має підтримки серед населення: “КП(б)У зовсім не репрезентує 25 мільйонів суто українського населення Радянської України (всього населення є тепер в УСРР 30 мільйонів), бо у своєму складі має українців у значній меншості (теоретично 49 відс.). А вже щодо свого соціального складу, то КП(б)У просто ігнорує селянство” [Українська суспільно-політична думка в 20 столітті, 1983, с. 87].

До радянофільської групи УНДО здебільшого належали прихильники Є. Петрушевича – Л. Петрушевич, Г. Микитей, які видавали газету “Рада”, К. Левицький, О. Марітчак та ін. УСРР, незважаючи на форму державного устрою, яка там утвердилася, визнавалася ними як здобуток визвольних змагань українського народу. Здобуття соборної української державності пов’язувалося з розбудовою УСРР та об’єднанням навколо неї всіх українських земель. У зв’язку із посиленням антирадянських настроїв у керівництві УНДО

РОЗДІЛ II

вони виступали з нападками на провід партії, звинувачуючи його в угодовстві щодо Польщі й відході від програмних засад. Відзначимо, що робилися спроби опанувати партію зсередини [Васюта, 2006, с. 272].

Спроба петрушевичівців-“радянців” утворити свою політичну організацію обґрунтовувалася відходом проводу УНДО від засад політичної платформи, зокрема переходом ЦК на антирадянські позиції. У статті “Нова стадія старих спорів”, опублікованій 1 квітня 1927 р. у петрушевичівській газеті “Український Прапор”, стверджувався факт розколу в УНДО й обґрунтовувалася необхідність відновлення колишньої трудової партії, організаційним центром якої виступала “Рада” [Нова стадія..., 1927, с. 1]. Головною засадою політичної платформи нової партії стала теза про об’єднання західноукраїнських земель із радянською Україною, що уявлялося як “об’єднання двох державних одиниць на засаді тих чи інших правно-державних умов, оскільки велика об’єднана Україна з причин географічних, історико-політичних і економічних може виникнути лише як держава федераційна у союзі з іншими державами, які повстали на руїнах царської Росії” [Нова стадія..., 1927, с. 1].

Курс ундовської лівиці на остаточне розмежування і створення нової політичної організації знайшов своє логічне продовження 15 травня 1927 р. на зборах групи “Рада”, де було утворено Українську партію праці (УПП) із чітко вираженою радянофільською платформою. У політичній частині прийнятої платформи зазначалося, що “партія змагає до злуки всіх українських етнографічних земель в одній державі, без огляду на таку чи іншу розв’язку правно-державного і суспільно-політичного устрою” [ДАЛО, ф. 1, оп. 52, спр. 848, арк. 2].

Радянську Україну УПП визнавала “здобутком визвольної боротьби українського народу і таким здійсненням його стремлень, яке є підставою для повного завершення початкової політичної мети українського народу, що послідує через розбудову цієї держави та з’єднання з нею прочих українських земель” [ДАЛО, ф. 1, оп. 52, спр. 848, арк. 4]. УПП вважала, що для втілення державної незалежності не може бути на перешкоді питання про форму державного устрою. “Українським державним п’ємонтом” оголошувалася радянська Україна, а тому “у загальнонаціональному інтересі є пособляти її розвою, уже там вибраним шляхом”. Оформлення суспільно-політичного ладу на західноукраїнських землях після здійснення ідеї соборності мало підпорядковуватися “тим суспільно-державним формам, які будуть зреалізовані і прийняті на Великій Україні у момент з’єдинення” [Соляр, 2009, с. 61].

Вороже ставлення до комуністичних рад в Україні призвело до антиундовських виступів комуністичних діячів. Комуністичні депутати

критикували УНДО за угодовість з новою “післятравневою” владою Польщі. “Ідучи на згоду з польським урядом, – наголошував депутат Й. Скрипа, – вони зраджують інтереси українських мас”. Сильна антиундовська кампанія мала місце під час місцевих виборів у 1927 р. через їх локальні компроміси з поляками [Tomczyk, 2006, s. 87].

На Волині організованих осередків УНДО не було. Хоча провід партії неодноразово наголошував на потребі активізації партійного життя в регіоні, однак у 1926–1927 рр. організація так і не створила у краї своїх політичних структур. Окремі члени партії діяли лише у кількох повітах. Стосовно волинян – членів ЦК УНДО, то значний обсяг роботи з популяризації ідеології партії вони проводили за межами краю. Щодо Волині, то значних заходів члени проводу партії практично не проводили, тому що керівництво УНДО основні свої зусилля спрямувало на здобуття підтримки українського населення Галичини, де за короткий проміжок часу вдалося створити досить розгалужену мережу первинних організацій націонал-демократів. Основним центром партійного життя був Луцьк, де виходив часопис “Громада” (1925–1926 рр.), з 1926 р. – “Українська Громада” (1926–1929 рр.). У 1926 р., після того, як на Волинь, виконуючи рішення партійного проводу, прибув Д. Левицький, часопис перейшов на позиції націонал-демократів [Кучерепа, 2011, с. 99]. Д. Левицький провів успішні переговори з редакцією газети “Громада”, у результаті чого часопис було переоформлено на партійний орган під назвою “Українська Громада”. Це дало змогу більш ефективно пропагувати ідеї УНДО, зокрема погляди на радянську Україну, серед українського населення Волині [ДАВО, ф. 36, спр. 901].

Улітку–восени 1928 р. націонал-демократам вдалося, подолавши “сокальський кордон”, створити свої постійні партійні організації у Волинському воєводстві. Основним джерелом поповнення партійних лав була нечисленна українська інтелігенція на Волині. Щодо діяльності партії у сільській місцевості, то документи команд державної поліції дають підстави для висновку, що, незважаючи на проведення агітаційних заходів за участі членів проводу партії, націонал-демократам так і не вдалося заручитися підтримкою селян – основної маси українського населення міжвоєнної Волині [Кучерепа, 2011, с. 99]. Провідна національна партія Галичини – УНДО – на Волині наприкінці 1920-х рр. могла претендувати лише на третє місце після радянського “Сельробу-Єдності” та Української соціалістично-радикальної партії (УСРП), оскільки серед українців краю й надалі домінувала ліворадикальна ідеологія. Негативно вплинуло на діяльність місцевих партійних структур УНДО закриття в Луцьку в липні 1929 р. газети “Українська Громада” – партійного пресового органу на Волині. Щодо партійних газет націонал-демократів, які виходили у Галичині, то їх розповсюджували

РОЗДІЛ II

серед українського населення краю, наражаючись на протидію місцевої адміністрації [Кучерепа, 2006, с. 157].

Наступним етапом розбудови партійних організацій на Волині було створення філій галицьких кооперативів та долучення до партійних справ “Просвіт”. Саме в такому напрямі велася партійна робота в Рівненському повіті, де почесним головою “Просвіти” був О. Карпинський, сенатор, член ЦК УНДО. Проводилася також і популяризація ідей партії серед членів цього товариства. Однак такі заходи на Волині мали епізодичний характер, а групи прихильників партії, які склалися здебільшого з представників української інтелігенції, були нечисленні і діяли лише в декількох повітах краю. До того ж варто зауважити і ту обставину, що в цьому регіоні Західної України в середині 1920-х рр. найбільший вплив мала ліворадикальна ідеологія, а ці політичні сили активно протидіяли УНДО [Кучерепа, 2011, с. 162]. В одному з документів Луцького повітового староства, датованому осінню 1927 р., зазначено, що прагнення посилити вплив УНДО в повіті наштовхуються на протидію краще зорганізованого “Сельробу” і компартійного підпілля, яке намагалося дестабілізувати діяльність партії та підірвати авторитет націонал-демократів [ДАВО, ф. 46, спр. 237].

Від 1930 р. УНДО повністю перейшло на антирадянські позиції, вже у 1935 р. на кількох неформальних зустрічах представників УНДО з урядовцями було досягнуто порозуміння, відоме як нормалізація польсько-українських відносин у Галичині. Усна домовленість була досягнута між керівництвом УНДО (В. Мудрий, О. Целевич, О. Луцький) і польським прем'єр-міністром М. Зиндрам-Косцялковським. Базою для нормалізації стала антирадянська платформа. Причиною цієї угоди було, з одного боку, схвалення в Польщі нової виборчої ординації, яка унеможливлювала обрання до польського сейму українських послів і сенаторів, з іншого – погіршення міжнародного стану української справи, спричинене радянськими репресіями в УСРР [Зайцев, 1993, с. 81].

У середині 1930-х рр. у Західній Україні відбулося деяке відновлення радянофільства. Сигнал до боротьби з проявами комуністичної агітації дав митрополит А. Шептицький у пастирському листі, оголошеному 3 серпня 1936 р. Це було пов'язано з поверненням комуністичних впливів та їх проникненням до деяких культурно-освітніх інституцій, господарських організацій та навіть до церковних братств. Прояви ширшої активності комуністів пов'язувалися з використанням методів терору у Східній Галичині, зокрема у Бродах, Гошковицях, Нагуєвичях. ЦК УНДО вважав, що причиною активізації комуністичного руху була діяльність Комінтерну і пов'язане з ним творення народних фронтів. З огляду на це ЦК УНДО 10 жовтня 1936 р. прийняв резолюцію: “VII Конгрес Комінтерну, що відбувся в

липні–серпні 1935 р., узгодив нову тактику для комуністів, що діють поза межами СРСР. Ця нова тактика полягає у формуванні т. зв. народних фронтів, у яких комуністи мають бути керівниками масових політичних акцій, які – як це доводить приклад Іспанії та Франції – мають пришвидшити революційні процеси в країнах, а також пришвидшити впровадження диктатури пролетаріату. Після VII Конгресу Комінтерну знову зросла на українських землях Польщі нова фаза більшовицької агітації, що має на меті розкласти український національний організм, щоб він став менше опиратися більшовицьким планам...” [Томчук, 2006, s. 188].

У ставленні УНТП–УНДО до радянської України хронологічно можна виділити два етапи: перший (1923–1928 рр.) і другий (1929–1939 рр.). На першому етапі проблема орієнтації на радянську Україну стала однією з головних у політичному житті Західної України. Вона була викликана передусім: 1) ухвалою рішення Ради Послів Антанти про приєднання Східної Галичини до Польщі та критикою цього рішення урядами СРСР і УСРР; 2) радянофільською позицією Є. Петрушевича та його оточення; 3) частковою лібералізацією курсу в економічній та культурній сфері в УСРР (неп, українізація); 4) поверненням деяких політичних, наукових і культурних діячів в УСРР з еміграції. У цей період в УНДО розгорнулася дискусія – від визнання УСРР етапом до незалежної соборної держави до означення радянської України як колонії Москви. Другий етап визначився рішучим засудженням політики комуністичного режиму в УСРР у політичній, економічній і культурно-освітній сферах [Соляр, 2012, с. 137].

УПР, що представляла інтереси українців у польському сеймі, також стояла на антирадянських позиціях. Зокрема, 16 листопада 1929 р. українські представники у польському сеймі виступили із заявою-протестом “Проти червоного терору на Радянській Україні”. У протесті йшлося про те, що більшовики розпочали масовий наступ на українську інтелігенцію: “Словом на всій території Великої України котиться грізна хвиля червоного терору, жертвою якого падають кращі сини нашого народу” [Кугутяк, 2001, с. 144]. І. Кедрин-Рудницький вважав, що УПР повинна актуалізувати серед українського населення проблему радянської України: “Тому Українська Парляментарна Репрезентація як виразник всеукраїнської національно-політичної думки мусить своїми виступами допомагати актуалізації визвольних змагань наших братів за Збручем” [Кедрин, 1930, с. 1]. У першій половині 1920-х рр. серед членів УПР точилися запеклі дискусії стосовно ставлення до радянської України. На засіданні пленуму Українського сеймового клубу в травні 1924 р. посол А. Васильчук відзначив, що радянська Україна “не стукнула пальцем”, щоб

РОЗДІЛ II

допомогти Західній Україні у справі ревізії” [ЦДІАУ у Львові, ф. 392, спр. 13, арк. 3].

Діяльність комуністичного підпілля на західноукраїнських землях, без сумніву, мала вплив на формування думки про радянську Україну. Польський уряд удавався, з одного боку, до жорстоких репресивних заходів, аби ліквідувати збройний рух опору під проводом Комуністичної партії Західної України (КПЗУ), а з іншого – намагався не допустити посилення в краї українських національних політичних сил. З цією метою розпочалася практична реалізація політики регіоналізму, що передбачала відділення Галичини від Волині штучним “сокальським кордоном”, який був частиною колишнього державного кордону між Російською та Австро-Угорською імперіями до Першої світової війни. Тому після підписання Ризького мирного договору Волинське воєводство було відділене від Львівського та Тернопільського воєводств.

У першій половині 1920-х рр. на Волині поширеними були радянофільські ідеї, виникали комуністичні осередки, активізувався партизанський рух, підживлюваний більшовицькою владою. Ситуаційні рапорти Волинського окружного управління та повітових управлінь поліції у цей час насичені інформаціями про зростання комуністичних впливів. Збільшення прорадянських настроїв засвідчувало в інформаційних листах консульство СРСР у Львові. Зокрема, працівник консульства О. Світнев в інформації до ЦК КП(б)У повідомляв, що “волинські селяни знаходяться біля кордону з Радянською Україною і більше відчують вплив політичного вітру, ніж у Галичині. На Волині існують більш міцні ліві організації, ніж в Галичині” [Давидюк, 2014, с. 79].

Волинь, яка була найбільш українською серед польських провінцій, стала плацдармом для спроб Радянського Союзу послабити Польщу, використовуючи гасла земельної реформи і українського національного самовизначення. Комуністичний (ліворадикальний) рух був тут популярний, всі ці ідеї знаходили відгуки у суспільстві. Ставленник Ю. Пілсудського на Волині, Г. Юзевський, проводив політику з національними поступками для української більшості – ця програма відома як Волинський експеримент. Його праця у міжвоєнній Волині була частиною державної політики використання національних питань для послаблення комунізму [Snyder, 2005, р. 45]. З класових і національних конфліктів на Волині скористалась радянська пропаганда. У 1920-х рр. Радянський Союз експортував до Східної Європи різновид комунізму, що підтримував селянські амбіції та протидівав існуючим національним державам. Дві ленінські тактики – союз із селянством та вправне використання національного самовизначення – виявились дуже доречними на Волині. Освічені волинські українці ставали об’єктом впливу для галицьких

українських націоналістів та центральноукраїнських комуністів. Проте саме ліві організували більшість масових політичних демонстрацій на Волині [Снайдер, 2012, с. 181]. Воєвода Г. Юзевський, вважаючи, що українські кооперативи та освітні товариства надають прикриття комуністам, ліквідував ці організації, замінивши їх на державні сурогати. Цей непопулярний крок мав незначний ефект, оскільки навіть до нових організацій часто потрапляли ті самі люди [Snyder, 2005, p. 57].

На Волині були сильні прорадянські симпатії, адже саме там діяли підтримувані більшовиками партизанські загони. Про їхню широку діяльність довідуємося із звітів поліції Волинського воєводства. Упродовж 1921–1925 рр. Волинь потрясли звістки про напади “партизанських” загонів не лише на поміщицькі й осадницькі маєтки, а й на господарства простих селян. Ці загони очолювали особи, які були завербовані і пройшли вишкіл у Державному політичному управлінні (ДПУ) УСРР. Про діяльність цих загонів свідчать повідомлення команд державної поліції. В одному з них констатується, що “1 вересня 1924 р. озброєний загін чисельністю до 40 осіб напав на фільварок Ядвіги Могильницької”. Після нападу загін залишив у Стадниках і Оженині відозви такого змісту: “Товариші селяни! Під гнітом шаленої чорної реакції польського уряду стогнуть зараз селяни Західної України...”. І далі в цій відозві селян закликали вступати в лави третього повстанського куреня Західноукраїнської повстанської революційної організації [ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 677, арк. 3].

Про те, що ці напади організувала радянська сторона, свідчить багато документів. Так, із протоколу допиту польською поліцією Г. Андрійчука випливає, що він разом зі своїми товаришами, не бажаючи служити в польській армії, 1 жовтня 1924 р. перейшов у радянську Україну, де їх неподалік м. Славути затримала міліція. Пізніше вони пройшли короткотривалі курси військової підготовки, і їх разом із загonom відправили назад, на польську сторону, скоювати напади на маєтки польських поміщиків та осадників [Кучерепа, 2011, с. 154].

КПЗУ закликала до здійснення виступів проти польських землевласників і приєднання Західної України до Радянського Союзу. Це була велика загроза для безпеки Польщі, оскільки соціальні заворушення на прикордонних землях могли би бути використані Москвою для узаконення військової інтервенції. КПЗУ була особливо популярна на Волині, там комуністичні партизани здійснили сотні атак на польську прикордонну поліцію, землевласників та державну власність. Комуністам йшло на руку те, що польський уряд закривав українські школи, дозволив римо-католицькій Церкві забирати

РОЗДІЛ II

православні храми, поселив на Волині військових колоністів [Snyder, 2005, p. 99].

Компартійне підпілля, що мало розгалужену систему організацій й діяло під керівництвом радянських спецслужб, не лише організувало повстанські загони, а й проводило прорадянську пропаганду серед місцевих мешканців. На території Львівського воєводства, у Коломиї та Стрию, діяли окружні комітети КПЗУ. Помітною активністю тут відзначалися повітові та районні комітети в Долині, Калуші, Жидачеві, Турці, Косові. Повідомлення міністерства внутрішніх справ (МВС) дають підстави вважати, що восени 1925 р. у багатьох місцевостях серед галицького і волинського селянства ще залишалися бойові групи, керовані комуністами, і в них не згасало прагнення збройної боротьби задля вирішення українського національного питання [Васюта, 2006, с. 201].

Ковель – місто, далеке від радянського кордону, – було центром комуністичного руху на Волині. Комуністи тут мали власну “групу підтримки”. Воєвода Г. Юзевський знищив лідерів КПЗУ як у Луцьку, так і в Ковелі у 1933 р. Лише з початку 1930-х рр. комуністичний рух на Волині почав занепадати [Snyder, 2005, p. 101].

У 1920-х рр. активно проявили себе на Волині Українська національно-повстанська організація (УНПО), Українська революційно-повстанська організація (УРПО), Західноукраїнська народно-революційна організація (ЗУНРО), Українська червона повстанча армія (УЧПА) та ін. За формою і методами діяльності всі вони були прорадянської орієнтації і підготовляли збройне повстання з метою відриву Волині від Польщі та приєднання до УСРР. Лідер створеної у 1923 р. КПЗУ Й. Крілик (Васильків), виступаючи на з'їзді, наголосив, що партизанський рух на Північну Волинь принесено диверсійними рейдовими загонами з СРСР. Однак уже з 1925 р. партизанський рух пішов на спад. Актив комуністичних загонів і груп перетнув кордон у бік СРСР [Реабілітовані історією. Рівненська область, 2006, с. 9].

Цікаво, що 25 серпня 1926 р. Політбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову про пом'якшення прикордонного режиму для селян у прикордонній смузі, що надавала дозвіл випасати худобу, користуватись очеретами, болотами, ловити рибу і т. д. В умовах “посилення боротьби з професійними контрабандистами, бандитами і шпигунами” таке рішення могло бути продиктоване лише оперативними потребами ДПУ УСРР [Реабілітовані історією. Рівненська область, 2006, с. 9].

Про комуністичні впливи у Волинському воєводстві писала у 1937 р. газета “Голос” (орган Волинського українського об'єднання). В одній із статей відзначалося, що у середині 1930-х рр. у волинське село знову “пробрався яд московської червоної отрути”. Автор публікації

стверджував, що найбільший вплив ліворадикальних ідей на Волині припав на період 1927–1930 рр. і саме тоді “московський імперіалізм, використовуючи нужду волинського села, в своїх великодержавних цілях – засипав наше село безліччю безплатних рептильок, розагітовуючи в цей спосіб волинський загал. Вслід за цим засіяла Москва край ячейками КПЗУ чи там КПП”. Дописувач, очевидно, дещо перебільшуючи, пригадував, що ще у 1920-ті рр. волинські міста і села були обвішані “червоними шматами” в річниці жовтневої революції, а кожного 1 травня робітники і селяни збирались на вуличні демонстрації. У кінці статті автор з оптимізмом повідомляв, що “сьогодні ж на Волині не те...”, а замість комуністичної преси в краї поширюються національні українські видання [З українського життя, 1937, с. 2]. Про занепад комуністичних ідей на Волині у 1930-х рр. згадував тодішній діяч Організації українських націоналістів (ОУН) О. Антонович: “У мене настанова була така, що у важкій боротьбі за душу української людини в Галичині за останні кілька років націоналізм переміг комунізм, а на Волині якраз відбувалась остаточна баталія, і комуна також програвала. Цьому сприяла сама комуністична верхівка і генсек Сталін, і розгром української культури і самотності і голод, який якраз розгорявся” [Антонович, 1999, с. 200].

Як уже відзначалося на прикладі Ковеля, керівними центрами комуністів на Волині були міста і містечка, а найбільш сприятливий ґрунт знаходили їхні керманічі в тих селах, що лежали далеко від міст і де проживали національно малосвідомі громадяни. Близькі до міст села були краще підготовані до організованого життя й знаходили опору в кооперативах (“Сільський Господар”), яких не було у більш віддалених поселеннях. Отже, брак національного усвідомлення й господарські злидні були тим ґрунтом, на якому легко приймався і розвивався волинський комунізм. Як відзначав дописувач волинської газети “Нова Доба” (безпартійний селянський часопис) П. Рудий: “Головним двигуном радянофільства на Волині була не ідеологія, а привабливі обіцянки достатку й легкого життя” [Рудий, 1936, с. 3]. Упродовж 1920-х рр. на Волині друкувалося чимало антибільшовицьких матеріалів. Патріотичні та антибільшовицькі публікації виходили в таких виданнях Волині, Полісся, Холмщини і Підляшшя: “Волинські літописи” (1922 р.), “Український Дзвін” (1922–1923 рр.), “Дзвін” (1923–1928 рр.), “Шляхом Незалежності” (1929 р.), “Український Голос” (1932 р.) та ін. “Українське Слово”, наприклад, вважало, що “російський більшовізм... – натуральне і природне явище мерзеного російського життя” [Павлюк І., 2000, с. 334].

Волинський часопис “Рідне Слово”, редактором якого був М. Соловейчук, так писав про радянську Україну та завдання газети: “Судилося нам бути нікими свідками того, що діється в золотoverхому Києві. Глухим гомоном доносяться до нас чутки про діла наших

РОЗДІЛ II

братів... “Рідне Слово” міститиме статті про наше минуле та про сучасний стан Підляшшя і Холмщини... поруч із тим наша часопись надаватиме вісти про те, що діється на цілому світі, а насамперед про життя на Україні” [Павлюк І., 2000, с. 334].

Одним із засобів радянської пропаганди на Волині було радіо. У 1930-х рр. радіоприймачі вже були досить поширеним апаратом у селах, проте приймали вони переважно радянські радіостанції. Легальні та нелегальні пресові органи КПЗУ закликали волинських селян читати “демократичні твори і газети” і слухати “київського радія” [Кравців, 1937, с. 1]. Про цю тенденцію волинського радіо писала газета “Діло”: “А що українська молодь у першій черзі цікавить українське життя, то й “хапає” вона переважно Київ. Бо хіба ж не цікаво почути, що діється на Україні? Та на біду ми знаємо, як відповідає дійсності те, що надають совітські радіостанції. Все має на меті пропаганду совітського режиму та вироблювання в слухачів поза кордоном СРСР радянофільських настроїв” [Радіостанція на Волині, 1938, с. 2]. Лише у 1938 р. польська влада вирішила встановити в Луцьку власну радіостанцію, щоб нейтралізувати радянську пропаганду серед волинян. За повідомленням преси, луцьке радіо мало б охопити усю Волинь, частину Холмщини, на півдні доходити до лінії Рава-Руська–Жовква–Тернопіль–Збараж і навіть перетинати радянський кордон [Нова волинська радіовисильна..., 1938, с. 3].

Західноукраїнська преса 1920–1930-х рр. відзначала також сильні прорадянські впливи на Лемківщині та Холмщині. Зокрема, “Діло” повідомляло, що у 1937 р. лемківські села опанувала “комуністична дурійка”. Автор статті під псевдонімом Лемко спробував проаналізувати причини поширення цих ідей у краї: “До поширення комуністичної акції на Лемківщині причиняється і москвофільська преса головно “Земля і Воля” та “Наше Слово”, яку у великій кількості надсилають у лемківські села”. Більш ніж критично варто ставитись до заяв Лемка про те, що православ’я, не заспокоївши духовних потреб лемків, спричинилося до появи комуністичних ідей на цих теренах [Лемко, 1937, с. 3].

Один із дописувачів “Діла”, Р. Гучванович, характеризував комуністичні впливи на Холмщині. В одній із статей автор відзначив, що на Холмщині були три види комунізму: єврейський, польський та український. “Єврейський комунізм” був характерний для містечок краю, “польський комунізм” прихистив робітників. Щодо поширення комуністичних ідей серед українського населення Холмщини, то автор зауважував: “Найцікавіший і найтрагічніший – український комунізм на Холмщині виріс як закон природи. Своєрідність і штучність українського комунізму на Холмщині, він там є твором штучним і переходовим. Він існуватиме там доти, доки не буде на Холмщині можливостей українського національного, організованого життя”

[Гучванович, 1937, с. 1]. Єдиною “протиотрутою” комунізму у Західній Україні, на думку більшості оглядачів, було організоване українське життя на національних засадах.

Окрім УНДО та його відламів, на західноукраїнських землях діяли також соціалістичні партії. Демократичний напрям західноукраїнського соціалістичного руху був представлений двома партіями: Українською соціалістичною радикальною партією (УСРП, утвореною 14 лютого 1926 р. на об'єднавчому з'їзді галицьких радикалів і волинських есерів у Львові) та Українською соціал-демократичною партією (УСДП). Соціалісти-радикали проповідували немарксистський соціалізм, проголошували своєю метою об'єднану суверенну українську соціалістичну республіку, різко критикували суспільний устрій СРСР, який називали державним капіталізмом. Партію очолювали Л. Бачинський, І. Макух, Д. Ладика. Програма партії складалася з чотирьох частин. Основною політичною метою, запрограмованою УСРП, було “утворення самостійної Української Трудової Республіки і перехід всієї повноти влади в ній до рук працюючого народу”. Соціалісти-радикали відкидали марксистську концепцію диктатури пролетаріату й заперечували “більшевицьку диктатуру партії через фальшиві совіти” [Кульчицький, 1999, с. 298].

У 1920 р. в Галичині відновлюється Українська радикальна партія (УРП), а у 1921 р. після тривалих заборон польського уряду почав виходити пресовий орган партії – “Громадський Голос”. Діячі партії були або на еміграції, або в концентраційних таборах (серед них, зокрема, О. Паліїв), або ж у тюрмах (О. Навроцький, М. Матчак). На відміну від націонал-демократів, соціалісти-радикали відкидали надії на допомогу ззовні, а орієнтувалися виключно на “власну працю, власну народню організовану силу і змагання” [Стахів, 1934, с. 122]. У середині 1920-х рр. радикали негативно ставилися до процесів, що відбувалися в УСРР.

УСРП змогла перетнути “сокальський кордон” та поширити свої впливи на Волинь. Значну увагу під час організаційної та агітаційно-пропагандистської роботи соціалісти-радикали приділяли посиленню впливів партії в українських культурно-освітніх організаціях, насамперед у “Просвіті”. Помітних успіхів їм удалося досягти в Кременецькому повіті, передусім завдяки тому, що керівник повітового партійного комітету С. Жук був одночасно заступником голови повітового товариства “Просвіта”. В інших повітах краю значних позицій у цій культурно-освітній організації партія здобути не змогла. УСРП підкріплювала організаційні зусилля зі створення осередків на місцях активними агітаційними заходами серед українського населення краю [Кучерепа, 2011, с. 133].

Для цього, крім проведення народних віч, використовувалися й соціалістичні свята. Зокрема, УСРП практикувала відзначення

РОЗДІЛ II

1 Травня, вважаючи цей день святом трудящих. Такі заходи партійні організації проводили самостійно, а пропозиції від інших політичних сил (зокрема прорадянського “Сельробу”) відкидали.

Загалом же, на Волині діяльність як УСРП, так і УНДО здебільшого зводилася до проведення партійних нарад та конференцій, організації акцій протесту проти політики колонізації українських земель, а впливи обидва політичні угруповання мали тільки в декількох повітах. Це дає підстави стверджувати, що УНДО та УСРП лише фрагментарно впливали на політичну ситуацію на Волині.

На з'їзді УРП в 1926 р. М. Бундзиляк заявив, що політика “советів” стосовно України є ошуканством: “Диктатура міського пролетаріату оволоділа там селянством, найкращим доказом чого є той факт, що там 25 селяни мають 1 голос, а 1 фабричний робітник теж” [Archiwum Akt Nowych, zespol 1180, sygn. 974/4, к. 19]. Радикали налагодили близькі контакти з крайовою організацією УПСР на Волині, що діяла під проводом С. Жука й А. Нивинського. Один з активних діячів УСРП М. Стахів з цього приводу відзначив: “В такий спосіб було вперше проломлено “сокальський кордон” між Галичиною і Волиню” [Стахів, 1934, с. 123]. Партійні лідери (Л. Бачинський, І. Макух, О. Навроцький, О. Павлів, М. Рогуцький та ін.) налагоджували зв'язок з тими членами, які перебували в еміграції, здебільшого в Празі. М. Стахів переконував, що прорадянський комуністичний рух у Західній Україні не мав нічого спільного із соціалістичною традицією краю, а був новим явищем: “Жодний видний член соціалістично-радикальної партії чи УСДП не перейшов до комуністів. Видніші комуністи-українці – це майже всі колишні націонал-демократи і клерикали, люди, які ніколи не працювали в соціалістичній організації. Таким чином комуністичний рух серед українців – це не якийсь відлук соціалістичного табору, а це окремий рух. Комуністичний рух ідеологічно вважав себе за щось окреме від українського соціалістичного руху. Соціалісти-радикали, як одинока більша група в краю провадили весь час послідовну боротьбу з комунізмом та орієнтацією на Москву” [Стахів, 1934, с. 124]. Мусимо досить критично ставитися до таких слів М. Стахіва. Багато членів УСДП у 1924 р. таки перейшли до комуністів. Керівне ядро КПСГ-КПЗУ виросло із вже загаданої на початку розділу Інтернаціональної революційної соціал-демократії.

УРП звертала увагу на те, що ставлення партії до СРСР зміниться лише тоді, коли Велика Україна стане “справді власновільною соціалістичною республікою зі своїм військом, своїми фінансами, своїм правительством і владою на місцях” [Соляр, 2011, с. 201]. Радянський режим, який існував на Наддніпрянщині, УРП вважала “антиморальним, антинародним та антисоціальним”. УСРП оцінювали як “форму московської окупації України”. Позиція

радикалів щодо радянської влади в УСРР була послідовною й виразно негативною. Підставою для антирадянських настроїв було переконання, що український народ не зможе досягти справжнього соціалістичного визволення без незалежної об'єднаної держави на всіх українських етнічних землях. Щоб втілити цей ідеал, український народ мусить “боротися зі всіма окупантами українських земель”. Антирадянська платформа в УРП розвивалась і далі при підтримці українських соціалістів-революціонерів у Празі, яких очолював М. Шаповал [Томсзук, 2007, s. 112].

Найточніше позицію УРП щодо радянської України було висловлено на партійному з'їзді 1 лютого 1925 р. у Станіславові: “Політика московської большевицької партії на Україні ставить українських селян і робітників у положення колоніальних рабів”. На підтвердження цієї тези радикали навели вісім пунктів-аргументів: 1) формальну самостійність української республіки скасовано в 1922 р., а Україну приєднано як федеративну частину під політичну й господарську владу Москви; 2) у “державно правно обкроєній” українській республіці влада належить не українським робітникам і селянам, а більшовицькій партії, яка за допомогою терору і корупції проводила вибори до фіктивних рад, відібрала в українського селянства належний вплив на державу; 3) господарська, податкова і торговельна політика більшовиків зруйнувала селянські господарства, призвела до голоду 1921–1923 рр.; 4) українську землю, здобуту селянами у період Української революції, влада передає під чужинецьку колонізацію або під капіталістичні концесії; 5) робітництво втратило свій голос на промислових підприємствах; 6) відсутність політичних свобод, монополія на владу лише у більшовицької партії; 7) занепад школи і просвіти; 8) українізація слугує лише закріпленню сучасної реакційної влади в руках купки московських комуністів і “підлизуючихся під українську краску чужинців” [Стахів, 1934, с. 125].

Члени партії розкритикували соціально-економічну і національно-культурну політику більшовиків: “Ми мусимо одверто і рішуче заявити: під большевицькою жорстокою окупацією страждає 30 мільйонів селян, робітників і інтелігенції. Нема слів для опису кривавих страждань нашого народу” [На Великій Україні, 1924, с. 1].

Офіційний орган радикалів – “Громадський Голос” – постійно проводив серед населення антибільшовицьку пропаганду, зокрема видаючи такі книжки, як: “Слова і діла большевиків”, “Сталін. Короткий життєпис совітського диктатора”, “Машина смерті. З історії ГПУ і Черезвичайки” [Стахів, 1937, с. 62].

На основі ставлення до СРСР в УСРП поглибився розкол, який ініціювала радянофільська група К. Трильовського. Під його безпосереднім впливом на Прикарпатті у 1928 р. була створена УСРП-

РОЗДІЛ II

лівиця. Поряд із К. Трильовським лідером УСРП-лівиці був І. Голуб. Однак вплив цієї групи, що діяла під контролем КПЗУ та радянського посольства у Варшаві, на населення краю був незначним [Соляр, 2011, с. 205].

Щодо УСДП, то вона на початку 1920-хх рр. “дарма, що має за собою тридцятилітню історію, цілком зійшла зі сцени суспільного життя” [Стахів, 1934, с. 125]. Ліворадикальне крило УСДП вступило до КПЗУ і її легальної надбудови “Сельробу”, окрема група УСДП опинилася під впливом УСРП. Польська соціалістична партія (ППС) і Комуністична партія Польщі (КПП) прагнули підпорядкувати соціалістичний рух національних меншин у Польщі. Через постійні спроби КПЗУ підпорядкувати собі провід ослабленої партії, та не в останню чергу через матеріальні причини УСДП тривалий час не могла стати на ноги. Цікаво, що УСДП, яка у своїх органах пропагувала за повалення “буржуазного капіталізму” та об’єднання “пролетарських фронтів”, сприймалася комуністичним підпіллям Західної України “націоналістичною та шовіністичною” організацією [Райківський, 1996, с. 24]. Як зазначає у своїх мемуарах член УСДП і редактор її пресових органів А. Чернецький, радянофільську політику в рядах УСДП започаткував відомий український соціаліст Л. Ганкевич [Чернецький, 2001, с. 101].

На початках УСДП вбачала у радянській Україні тільки українську державу як таку, що мала остаточно не визначену форму суспільного ладу. В орієнтації на радянську Україну УСДП перейшла до підтримки радянської влади. Це відбулося на VI з’їзді партії у 1923 р. Газета соціал-демократів “Вперед” у 1923–1924 рр. зайняла прокомуністичну позицію. УСРР вважалась основою для “будування української державности”. Вбачаючи в СРСР зразок утвердження соціалізму, “Вперед” писав, що на захист Радянського Союзу повинен стати “весь свідомий соціалістичний пролетаріят”. У цілому характеризуючи заходи щодо відновлення УСДП, варто зауважити, що у першій половині 1920-х рр. у ній домінували прокомуністичні симпатії та орієнтація на радянську Україну [Райківський, 1996, с. 23]. А. Чернецький згадував про те, що лідери партії на чолі з Л. Ганкевичем їздили в Харків до Х. Раковського та отримали від нього “підмогу” [Чернецький, 2001, с. 102]. У 1924 р. Польща заборонила діяльність УСДП.

Відзначимо, що партія підтримувала не всі сторони суспільно-політичного життя в УСРР. Той же “Вперед” подекуди виступав проти “експлуатації України на користь союзної Росії”. Газета засудила прояви російського шовінізму “під радянською покришкою” [Соляр, 2011, с. 234].

А. Чернецький, який був головним редактором усіх пресових органів УСДП (“Земля й Воля” (1908 р.), тижневика (1911 р.) і

щоденника (1919 р.) “Вперед”, “Професійного Вісника” та ін.), у книзі “Спомини з мого життя” намагався на власному прикладі дати пояснення причин появи радянофільських настроїв у західноукраїнському суспільстві. А. Чернецький зазначає, що під впливом важких духовних і матеріальних умов життя українців у складі Польщі, а також через прорадянську позицію певних кіл еміграції він перейшов на радянофільську платформу [Чернецький, 2001, с. 111].

Остаточна позиція партії щодо УСРР була виголошена на установчому з’їзді 8–9 грудня 1928 р. у Львові, тоді ж і відновила свою діяльність УСДП. На установчий з’їзд прибули 72 делегати. Відкривав засідання відомий львівський адвокат Л. Ганкевич, який у промові гостро виступив проти як УНДО, УПП, так і КПЗУ, однак підтримав взаємодію УСДП та УСРП, незважаючи на ідейні розходження між ними. “Нашою метою є... зєдинена Українська соціалістична республіка в сім’ї вільних соціалістичних республік інших народів”, – заявив Л. Ганкевич. У доповіді “Проект програми і організаційного статуту” В. Темницький різко засудив політику більшовиків, стверджуючи, що шляхом насилля “не можна насадити нового ладу... на Радянщині до справжнього соціалізму ще дуже далеко. Там тільки капіталістичний лад в своїх початках”. І все ж, вбачаючи в УСРР основу для будівництва української державності, В. Темницький виступив “проти всякої інтервенції на Радянській Україні з якого-небудь боку”. Доповідач наголошував, що в радянській Україні через насилля, “револьверами” повалено капіталізм і “заведено ними новий лад. А це належало занести, як казав Маркс, еволюційно”. Л. Ганкевич на з’їзді підкреслював, що УСРР – “наша держава, мета ж соціал-демократів, щоб у ній була “наша соціалістична ідея”. Делегат з’їзду з Перемишля О. Доротяк, виступаючи у дискусії, назвав радянську Україну П’ємонт: “Там є пень і колиска нашого народу. Може не такі там ще відносини, якби ми собі бажали, там ще не можна свобідно висказатися... але ми українські соціалісти мусимо дорожити словом Україна” [Райківський, 1996, с. 35].

Результатом з’їзду стали ухвалені резолюції партії. Щодо радянської України, у них, зокрема, наголошувалось: “Обстоюючи принцип самостійної, соціалістичної соборної української республіки, не погоджуючися з централістичними зусиллями і диктатом Москви, український пролетаріат мусить стояти в обороні Радянської України” [Кугутяк, 2002, с. 244]. Отже, як свідчать ці виступи, провід УСДП вже

*Лев Ганкевич
(1883–1962)*

РОЗДІЛ II

набагато стриманіше ставився до режиму в радянській Україні, проте і далі вважав УСРР “своєю державою” (вираз не фігурував в офіційних документах, а використовувався в дискусіях).

Комендант польської поліції Львівського воєводства у своєму звіті навів документ, автор якого намагався дати пояснення прорадянським симпатіям у Західній Україні: “Радянські симпатії населення, що проживає на землях Західної України, не є штучним витвором або перехідним впливом комуністичної агітації, бо вони вирости і зростають власне, в пору, коли пролетарські партії не мають найменшої можливості працювати серед населення, як цього вимагають потреби. Радянська орієнтація... є наслідком природного прагнення широких працюючих мас цих земель до соціального і національного визволення шляхом приєднання західноукраїнських земель до радянської України. Що єдність національного фронту на західноукраїнських землях належить до історії, цей факт зовсім не послаблюється цією обставиною, що радянський табір у громадянстві краю в силу об’єктивних умов не є політично організований, оскільки він виріс із класової свідомості українського трудового люду і внаслідок цього має і завжди буде мати, на відміну від усіх міщанських партійних мікроорганізмів, стихійно-масовий характер. Такий факт диференціації у громадянстві західноукраїнських земель мусив знайти відгук і в суспільному житті” [Archiwum Akt Nowych, zespol 1180, sygn. 974/8, к. 21].

З цього фрагмента випливають такі висновки: по-перше, прорадянську орієнтацію широких мас населення визначало “природне прагнення” їх до національного і соціального визволення, а спосіб його здійснення асоціювався із приєднанням їхніх земель до радянської України, де здійснювався процес українізації. По-друге, масові суспільні настрої були наслідком не тільки і не стільки ідеологічного впливу лівих угруповань, скільки усвідомлення етнічної єдності українців західних і східних, спільності їхніх історичних коренів та національних інтересів.

Помітний вплив на політичні настрої спричинило масове повернення до краю біженців, інтернованих та військовополонених, які під час воєн і революцій опинилися на чужій території. Відповідно до угод про репатріацію між РСФРР та УСРР, з одного боку, і Польщею – з другого від квітня 1921 р. до квітня 1924 р. із СРСР до Польщі було репатрійовано 1 100 000 громадян, з них 65% – це українці і білоруси. Повернувшись до своїх домівок, репатріанти внесли у суспільне життя сприйняті у більшовицькій Росії та Україні ліворадикальні ідеї, впливам яких не могли протистояти ні карально-репресивні акції держави, ні консервативні сили політичних угруповань [Васюта, 2006, с. 198]. Велику роль у поширенні позитивного образу радянської України відіграли колишні військовополонені. Після повернення у Західну Україну

вони стали активними пропагандистами комуністичних ідей. Так, 3 травня 1924 р. староста Сяноцького повіту доповідав у Львівське воєводське управління: “Комуністичної партії в повіті не має, за винятком робітників і малоземельних селян, однак це люди неінтелігентні і в основному ті, що повернулись з Радянського Союзу” [ДАЛО, ф. 1, оп. 3, спр. 282, арк. 4].

Результати виборів до сейму і сенату Польщі можуть слугувати як одне з джерел висвітлення західноукраїнської громадської думки про радянську Україну. Перші вибори 1922 р. бойкотувалися українськими політичними силами, та й явка виборців була досить низькою, лише 38% [Зайцев, 1995, с. 172]. Більш інформативними для визначення політичних уподобань мешканців західноукраїнських земель виявилися наступні парламентські вибори.

Після 1922 р. нові парламентські вибори були призначені на березень 1928 р. Цього разу майже всі українські партії вирішили взяти в них участь. Уже в листопаді 1927 р. утворився новий Блок національних меншин (БНМ), до якого ввійшли УНДО, білоруські, німецькі та єврейські політичні організації (за винятком сіоністів Східної Галичини). УСРП пішла на вибори у коаліції з соціал-демократичною групою “Вперед”. Окремі списки висунули Українська партія праці (УПП) та Український народний Союз (УНС). На Волині українці – прихильники маршала Ю. Пілсудського – ввійшли до проурядового Безпартійного блоку співпраці з урядом разом з польськими пілсудчиками. Не було єдності і в комуністичному таборі. Кампанія проти “націоналістичного ухилу” О. Шумського в радянській Україні призвела до розколу КПЗУ на початку 1928 р. на “меншість”, що користувалася підтримкою Москви, та “більшість”, або “васильківців” (за псевдонімом лідера КПЗУ Й. Крілика (Й. Васильківа), які виступали з критикою національної політики Й. Сталіна і Л. Кагановича. Розколовся і “Сельроб”, від якого відокремилася так звана “Сельроб-лівиця”. В результаті було висунуто аж чотири виборчі списки від комуністів та їхніх союзників (двох фракцій КПЗУ і двох фракцій “Сельробу”) [Зайцев, 1995, с. 179].

*Юзеф Пілсудський
(1867–1935)*

РОЗДІЛ II

На виборах до сейму, що відбулися 4 березня 1928 р., українські списки здобули у Східній Галичині 49,7% голосів, польські – 40,8%, єврейські – 9,5%. У всіх виборчих округах, за винятком Львова та етнічно змішаного округу № 48 (повіти Перемишль, Добромиль, Сянок і Кросно), українські партії одержали більше половини голосів. На Волині за останні проголосувало 50,5% виборців (з них майже половина – за “Сельроб”) [Зайцев, 1995, с.174]. Більшість прихильників “Сельробу” не знали, що їхня партія була фронтовою організацією КПЗУ [Snyder, 2005, р. 124]. Розподіл голосів виборців-українців між основними політичними партіями виглядав так (разом з анульованими голосами): УНДО (у складі БНМ) – близько 600 тис. голосів, Блок Української соціалістичної радикальної партії та соціал-демократів – 268 677, “Сельроб” – 216 981, “Сельроб-лівиця” – 160 145, КПЗУ (“меншість”) – 10 192, КПЗУ – “васильківці” (тільки у Львові) – 106, Українська партія праці – 44 919, УНС – 8887, Блок москвофілів і “старорусинів” – 94 953 голосів [Зайцев, 1995, с. 180].

Таким чином, вибори 1928 р. продемонстрували перевагу самостійницьких партій у західноукраїнському суспільстві. Водночас вони засвідчили чималий вплив на маси комуністів і їхніх союзників. Об'єднавшись, комуністичний табір міг би становити другу політичну силу після УНДО.

Засідання польського сейму

На основі результатів парламентських виборів 1928 р. можна зробити висновок, що радянофільські настрої серед населення західноукраїнських земель були ще достатньо поширені. Переможець виборів – УНДО – станом на 1928 р. у своїх партійних програмах та заявах ставився до радянської України радше нейтрально, аніж негативно. Силою, яка рішуче засуджувала радянський устрій у

Великій Україні, були західноукраїнські соціалістичні партії – УСРП та українська соціалістична група “Вперед”, які на вибори йшли єдиним блоком.

Сейм, обраний 1928 р., виявився недостатньо “слухняним”, тому маршал Ю. Пілсудський вирішив розпустити його достроково у серпні 1930 р. Передвиборна кампанія 1930 р. відбувалася в умовах “пацифікації”, що змусило українські партії вперше з 1922 р. (і востаннє) об’єднати свої зусилля. Утворився виборчий блок УНДО, УСРП та УСДП, до якого приєдналися дві білоруські групи. Поліція звинуватила легальні українські партії у зв’язках із націоналістичним підпіллям і провела серед них масові арешти. В ув’язненні опинилися 30 колишніх послів. Репресії не могли не позначитися на підсумках виборів. Список № 11 “Український і Білоруський виборчий блок” на виборах до сейму 16 листопада 1930 р. одержав у Східній Галичині 30,8% голосів, на Волині – 2,6%. Це був єдиний український загальнодержавний список, оскільки список “Сельробу-Єдності” був анульований владою. Радянофільські організації – “Сельроб-Єдність”, “Сельроб” та УПП – змогли виставити лише локальні списки, які зібрали по кілька тисяч голосів [Зайцев, 1995, с. 181].

Поразка прокомуністичних сил пояснюється не тільки репресіями поліції. Події в УСРР (процес “Спілки визволення України”, примусова колективізація) спричинили занепад радянофільства і розчарування тих західноукраїнських діячів, які перебували на позиції націонал-комунізму. Після 1930 р. західноукраїнська політична лівиця вже не брала участі в парламентській діяльності.

Наступні вибори до сейму відбулися 8 вересня 1935 р., у них взяло участь лише 48,5% виборців Східної Галичини. Знову перемогу здобуло УНДО, отримавши 13 сеймових мандатів. Після виборів у жовтні 1935 р. УНДО остаточно закріпило курс на “нормалізацію” стосунків із польською владою [Зайцев, 1995, с. 182].

Отже, базуючись на результатах виборів до польського сейму і сенату, бачимо, що ще наприкінці 1920-х рр. радянофільські і прокомуністичні партії та організації користувалися значною підтримкою серед мешканців західноукраїнських земель, проте починаючи від 1930 р. прихильників радянської України серед галицьких і волинських виборців стало значно менше. Останнє було пов’язане не лише з репресивною політикою більшовицького уряду в УСРР, а й з репресіями польської влади проти комуністичних сил у краї.

Окрім великих легальних українських партій, на території Західної України утворювалися також інші політичні формування, деякі з яких орієнтувалися на радянську Україну. 17 серпня 1924 р. на установчому з’їзді у Холмі було проголошено утворення Українського соціалістичного об’єднання “Селянський союз” (УСОСС), що

РОЗДІЛ II

функціонував на Волині, Холмщині, Поліссі і Підляшші, а також у Бжозівському, Бродівському повітах Галичини. Більшість з УСОСС згодом влилась у прорадянський “Сельроб”, але група С. Назарука та П. Васильчука зберегла самостійницьку позицію. Партія народної волі (ПНВ), що діяла на території Східної Галичини як “союз малоземельних і безземельних селян, робітників і трудової інтелігенції”, орієнтувалася на радянську Україну у складі СРСР [Васюта, 2006, с. 161]. Попередниками ПНВ були Галицько-руські соціалісти, які виводили своє коріння від передвоєнних русофілів лівого спрямування. Організація щедро фінансувалась Харковом. Чільними постатями цього руху були К. Вальницький, К. Пелехатий, М. Заяць. Уже восени 1922 р. на діяльність Галицько-руських соціалістів звернула увагу радянська влада. У Харкові відзначали, що прихильники К. Вальницького здобули сильні впливи на Гуцульщині й у таких повітах, як: Сянок, Броди, Жовква, Кам’янка, Яворів і Сокаль. Соціалісти почали отримувати регулярну щомісячну допомогу в розмірі 400 доларів, які були призначені на друк газет “Воля Народу” і “Життя”. Цікаво, що діяльність цієї організації критикувалася членами УСДП, які також отримували допомогу від більшовиків [Bruski, 2010, s. 118].

Політична переорієнтація не минула також багатьох представників правого крила національного руху, об’єднаних в Українській військовій організації (УВО). До 1923 р. ця структура погоджувала свою діяльність з урядом ЗУНР. У 1924 р. в УВО з’явилася досить численна “червона група”, яка восени наступного року проголосила себе Українською національно-революційною організацією (УНРО) із прорадянською політичною орієнтацією. УНРО вважала своїм ідеалом “об’єднану незалежну Україну”, а здійснення його пов’язувала з відторгненням західноукраїнських земель від Польщі і об’єднанням їх з радянською Україною. Ідеологічні постулати цієї організації збігалися в основному з платформами Української партії праці та “Сельробу” [Зайцев, 1993, с. 72].

У кінці 1920-х рр. від прорадянських симпатій у середовищі українських націоналістичних груп не залишилося сліду. Діяч ОУН, а згодом підприємець і меценат О. Антонович пригадував своє перебування у польській тюрмі в 1933 р. і розмову з ув’язненим там комуністом, який намагався прихилити молодика до своїх ідей: “Соціальна справедливість глибоко сиділа у моєму серці і я знав вже тоді, що проблеми, які він старався нав’язати у розмові, були на той час вже великою мірою скомпрометовані Сталіним і сприймалися лише як агітпропівська комуністична пропаганда... Я знав одне, все те, що він говорив, треба відкидати як вороже, некорисне і противне моїй ідеї” [Антонович, 1999, с. 213].

Під радянофільські впливи потрапила і велика кількість наукових установ, організацій та культурних об'єднань Західної України. Львів був найважливішим центром національного руху українців. Тут діяли осередки, які курували різні українські організації на теренах і інших воєводств Польщі. Як стверджує польська дослідниця Й. Камінська-Квак, величезну роль в українському національному житті й організації культурно-освітньої роботи відіграли два товариства – “Просвіта” і “Рідна Школа” [Kamińska-Kwak, 2005, s. 344].

У міжвоєнний період відроджує свою діяльність товариство “Просвіта”, яке охопило читальнями та бібліотеками значну частину західноукраїнських земель. До прикладу, мешканці с. Грушівці (Львівське воєводство) відзначали, що для них читальня “Просвіти” була єдиним місцем, в якому можна було почитати книгу (політичної і культурної тематики) чи послухати радіо [Kamińska-Kwak, 2005, s. 344]. Хоча “Просвіта” позиціонувала себе як організація національного характеру, все ж на місцях серед “просвітян” було чимало симпатиків радянського устрою. У 1929–1930 рр. у зв'язку з проведенням “паціфікації” польська поліція вчиняла обшуки у читальнях “Просвіти”. У відповідь на скаргу українського адвоката С. Барана тернопільський воєвода заявив, що масові обшуки в читальнях “Просвіти” й українських громадах проведено згідно з розпорядженням МВС, оскільки у селах, особливо у читальнях, поширюється більшовицька пропаганда. Ці обшуки не мали антиукраїнського характеру, оскільки до “рук селянина не треба давати ніяких “виверткових” книжечок чи часописів, бо такі може читати тільки інтелігент” [Зуляк, 2005, с. 214]. У деяких осередках “Просвіти” прокомуністичні настрої збереглися навіть до кінця 1930-х рр. Так, у 1938 р. один із польських урядових інспекторів констатував, що в Бригінцях Нагірних та Репехові (Львівське воєводство) переважають комуністичні впливи, тому виділ читальні не передплатив жодного часопису товариства [Зуляк, 2005, с. 319]. М. Галуцинський, який тривалий час стояв на чолі “Просвіти”, теж згадував про радянофільські настрої у товаристві. Наприклад, читацький актив із м. Косів висловлювався редакторові М. Галуцинському з цього приводу: “Ми хоч далекі від большевицької ідеології числимося однак з фак-

*Михайло Галуцинський
(1878–1931)*

РОЗДІЛ II

том існування української держави і з творенням там української культури, як також поширенням національної свідомости серед широких мас українського населення, що веде до здійснення найвищого ідеалу – повної державної самостійности” [ЦДІАУ у Львові, ф. 779, оп. 1, спр. 10, арк. 2].

У 1920-х рр. оформленням та публікацією бібліографічного каталогу “Просвіти” займався М. Калинович, який не приховував своїх симпатій до комунізму. В результаті до каталогу потрапило багато книг матеріалістичного спрямування. За деякий час до редакції “Просвіти” почали надходити листи від українців, які обурювалися таким підбором літератури [Крушельницький, 1931, с. 31].

Отже, читальні “Просвіти” часто використовувались як плацдарм для комуністичної пропаганди. Дописувач під псевдонімом Городеччанин наводив такі приклади із Львівщини: “В Добрянах публічно, після реферату чуємо слова: “Сталін хоче добра українському селянинові і робітникові – що в большевії здійснена ідея всеслав’янського братерства... по селах вишколюють вони [комуністи. – Д. К.] своїх помічників, а ті йдуть до читалень... в Лісневичах комунарі напали з ножами на господаря читальні “Просвіти”...” [Городеччанин, 1937, с. 2]. Часопис “Голос” опублікував матеріал, у якому йдеться про діяльність комуністів у читальні “Рідної Школи”: “Комсомольці члени Рідної Школи зорганізували гурток доросту і повели лекції читання й писання економії, “пізнання світу” (чи не ССРСР?), “як писати кореспонденції до часописів”. Відбували там спільні читання книжок, дискусії, зорганізовано стінну газету. Всім тим керували “наші комсомольці”, вкладаючи в цілу оту діяльність дуже зручно свої тенденції й ідеї” [Кравців, 1937, с. 1]. Автор статті стверджував, що частково під радянофільські впливи, окрім “Просвіти” і “Рідної Школи”, потрапили також Союз українок, українська кооперація та спортивні товариства. Варто відзначити, що автор допису, Б. Кравців, був відомим діячем ОУН, а, як відомо, оунівці не завжди ставились прихильно до ліберальних сил.

Одним із чільних західноукраїнських радянофілів був голова Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ) К. Студинський. Він зібрав біля себе декількох українських науковців (В. Щурат, М. Возняк, М. Панчишин, Ф. Колесса та ін.) і став з ними на радянофільську платформу. Як зазначає А. Кліш у своїй дисертації, сам К. Студинський намагався встановити тісні взаємини з інтелігенцією УСРР/УРСР і у зв’язку з цим часто йшов на контакт із радянською владою [Кліш, 2008, с. 132].

НТШ на чолі з К. Студинським активно співпрацювало з радянськими видавництвами. На це звертала увагу польська поліція в краї, яку непокоїли завезені з радянської України книжкові видання. Капітан польської поліції у Львові А. Белецький у 1928 р. рапортував:

“Книгарня НТШ у Львові (Пл. Ринок, 10) займається розповсюдженням комуністичних видань” [ДАЛО, ф. 1, оп. 52д, спр. 426, арк. 3]. Як бачимо, найповажніша українська наукова установа на західноукраїнських землях розповсюджувала радянофільську та комуністичну літературу. Проте варто підкреслити, що для польської поліції комуністичними виданнями були всі книги, видані в УСРР.

Справою розповсюдження і пропаганди радянських видань на західноукраїнських землях займалося насамперед легальне видавництво “Книжка” (Львів), організоване в 1929 р. КПЗУ, а також НТШ з книгарнями у Львові, Луцьку, Ковелі, Перемишлі і Кременці, кооперативна спілка “Наша Культура”, що мала свої книгарні на Волині, народна книгарня видавництва “Бистриця” в Станіславові. Крім того, радянську книжку можна було придбати в редакції журналу “Вікна”, куди надходили книги з видавництв радянської України [Торжество історичної справедливості, 1968, с. 324].

У 1929 р. А. Крушельницький, М. Крушельницька, К. Левицький та І. Свенціцький заснували видавничу спілку “Нові Шляхи”. Журнал цього видавництва внаслідок інтенсивних контактів із письменниками радянської України почав проводити радянофільську лінію, тому частина засновників спілки з неї вийшла [Крушельницька, 2001, с. 98]. Співробітниками редакції були Ф. Федорців, редактор “Діла”, емігрант М. Залізник, письменниця С. Парфанович і навіть сам К. Левицький [Чернецький, 2001, с. 111]. В домі А. Крушельницького, який вважався прихильником радянського устрою в Україні, гостювали К. Студинський, К. Левицький, М. Рудницький, В. Стефанік, С. Щурат, М. Колесса. Гостями Крушельницьких у Березові були прорадянський львівський публіцист Я. Галан і радянський консул Г. Радченко [Крушельницька, 2001, с. 99]. Як відомо, А. Крушельницький разом із своєю родиною виїхав до радянської України. Факт від'їзду Крушельницьких свідчить про їх необізнаність у масштабах трагедії в УСРР: “Бідний той Крушельницький. Він поїхав, але він поняття не має, що тепер таке Радянський Союз, а ще гірше він зовсім не дає собі справи, що таке сталінізм”, – говорив комуністичний діяч Польщі, єврей М. Шехтер [Крушельницька, 2001, с. 201]. Всі Крушельницькі, хоч і в різний час, загинули 1937 р., коли на Соловках почалися масові розстріли. Вижила лише онука А. Крушельницького – Лариса Іванівна, яку репатріювали до Польщі, і її мати, яка не поїхала в УСРР. Матеріали про трагедію Крушельницьких друкувались у газетах “Діло”, “Новий Час”, польських виданнях “Kurier Lwowski”, “Kurier Warszawski”. Газетно-журнальна пропаганда з шаленою силою вдарила по авторитету СРСР. Після Крушельницьких уже мало хто відважувався виїжджати за Збруч.

РОЗДІЛ II

Окрім уже згаданих радянофілів, можна розширити перелік тих чільних представників західноукраїнської громадськості, які, за свідченням А. Чернецького, “ширили радянофільство на галицькому ґрунті”: Ф. Палащук-Конар, В. Бобинський (поет), С. Рудик (редактор журналу “Нова Культура”), Й. Крілик-Васильків, П. Крайківський, О. Букшований (колишній отаман УСС), Р. Кузьма-Турянський (ідеолог і теоретик КПЗУ), Л. Розенберг-Чорній (завідував фінансовими справами в КПЗУ), М. Гіжовська, І. Сіяк (адвокат), М. Стронський, В. Дідушко і П. Дідушко (члени УСДП) та ін. [Чернецький, 2001, с. 113]. Більшість згаданих західноукраїнських радянофілів поплатилися за свій ідеалізм та загинули від рук більшовиків.

Полівіння внаслідок означених причин торкнулося, зокрема, значної частини української студентської молоді краю. Зміщення вліво позначилось і на рішенні крайового з'їзду студентів, який ухвалив постанову про “встановлення організаційних стосунків із студентами радянської України” [ДАЛО, ф. 271, оп. 1, спр. 324, арк. 7].

У 1928 р. делегація радянських кооператорів відвідала господарську виставку “Targi Wschodnie” у Львові. Під час їхнього перебування тут велися переговори про співробітництво з кооперативами Галичини. К. Левицький з ентузіазмом сприйняв цю ідею. Він відзначив з цього приводу: “Ніяке УНДО, ніякий Д. Левицький не може перешкодити тому, що кооперація із Великої України допоможе своїй західній сестрі” [Бурковська, 2000, с. 38].

Радянські банки намагались активно впливати на економічні установи Західної України, використовуючи для цього всі засоби. 19 липня 1929 р. вибухнув скандал на засіданні Центросоюзу, в якому було виявлено зловживання його директора. Йшлося про таємний вексель на суму 50 тис. доларів на ім'я директора Є. Герасимовича. Цей вексель-позичка був від радянських банків [Бурковська, 2000, с. 39].

У тому ж 1929 р. відбулася поїздка групи західноукраїнських кооператорів у радянську Україну з метою ознайомлення їх з діяльністю тамтешньої кооперації. Після повернення члени делегації О. Луцький, Є. Герасимович, Є. Храпливий, Ю. Павликовський надіслали радянським кооператорам листа, в якому захоплювались їхніми успіхами. І це в той час, коли в СРСР “успішно” проводилась колективізація, коли почалися арешти в справі над СВУ. Така акція групи галицьких політиків мала негативний резонанс в УНДО. На засіданні ЦК УНДО учасники поїздки зазнали критики з боку прихильників нейтральності кооперативів [Бурковська, 2000, с. 41].

У міжвоєнний період наближені до влади польські політичні кола сповідували ідею “прометеїзму”, яка мала на меті розвал СРСР та виділення з нього кількох незалежних держав, зокрема української.

Радикально змінити негативне ставлення українців до Польської держави було вирішено за допомогою порозуміння із найвпливовішою західноукраїнською партією – УНДО. Декларуючи політику боротьби з українським комуністичним рухом, з одного боку, і з націоналістичним рухом у Західній Україні, з іншого боку “прометеївські” кола шляхом співпраці з УНДО намагалися здобути прихильність українців Галичини до Польщі. Платформою для взаємного порозуміння мало бути визнання польського кордону вздовж р. Збруч в обмін на “визволення” України від радянської влади. Спільним інтересом, який би об’єднав українську і польську громадськість Галичини, могла би стати антибільшовицька пропаганда й висвітлення справжнього стану речей в СРСР. На цьому ґрунті повинна була формуватися пропаганда польсько-української політичної й культурної співпраці в побудові Наддніпрянської України [Комар, 2011, с. 267].

У Львові також обговорювалося питання створення спільного польсько-українського журналу, завданням якого було переконати українців у щирості польських намірів щодо ідеї незалежної України. Польська сторона сподівалася переорієнтувати вектор українського націоналізму з антипольського на антирадянський. Після створення Наддніпрянської України галичанам було обіцяно автономію в складі Польщі, яка мала трансформуватися на зразок Швейцарської конфедерації.

“Прометеївський” журнал під назвою “Biuletyn Polsko-Ukraiński” було створено в 1932 р. Його засновником була Експозитура №2 Генерального штабу (ГШ) Війська Польського (саме вона займалася підготовкою Польщі до потенційного нападу на СРСР). Капітан Е. Харашкевич призначив В. Бончковського головним редактором “ВРУ” і підібрав постійних працівників редакції. Ними стали: Є. Маланюк, П. Васильчук, Б. Лепкий, Ф. Ібянський (псевдонім – Фелікс Загора), І. Рудницький (псевдонім – Іван Кедрин), М. Яцулевич. Авторитет письменника Б. Лепкого в українському і польському суспільствах сприяв зближенню між двома слов’янськими народами. Редактор популярної у Західній Україні газети “Діло” І. Кедрин-Рудницький став постійним дописувачем і таємним посередником редакції “ВРУ” з УНДО у Львові [Комар, 2011, с. 271]. Львівський часопис “Нова Зоря” позитивно поставився до створення “ВРУ”: “Вважаємо, що сама ідея видання часопису, в якому українці і

Обкладинка часопису
“Biuletyn Polsko-Ukraiński”

РОЗДІЛ II

поляки могли б обговорювати питання українсько-польських стосунків, є гарним замислом” [Archiwum Akt Nowych, zespol 1180, sygn. 974/9, k. 19].

Перед редакцією “ВРУ” керівництвом ГШ були поставлені завдання: 1) друкувати статті антирадянського змісту й викривати антинародну політику комуністичного керівництва в Україні; 2) поширювати агітацію серед українських емігрантів щодо спільної мети польського уряду і закордонного центру УНР щодо радянської України; 3) об’єднувати навколо “ВРУ” українців і поляків, які поділяли концепцію прометеїзму, ідеї великодержавної Польщі [Комар, 2011, с. 280].

Наклад бюлетеня у різні періоди сягав від 2000 до 3000 примірників. Серед загалу поширювалася версія, що “ВРУ” був незалежним друкованим виданням. Підписання польсько-радянського договору про ненапад у листопаді 1932 р. змусило видавців посилити конспірацію [Комар, 2011, с. 271].

8 червня 1933 р. відбулося перше засідання “Польсько-українського товариства”, заснованого за ініціативою незмінного редактора “ВРУ” В. Бончковського. Товариство, об’єднане на засадах прометеїзму, залучило у свої лави прихильників різних політичних течій. Маючи авторитет у польському й українському суспільствах, вони формували громадську думку в руслі порозуміння між двома народами. В. Бончковський вважав за доцільне виховувати українців як лояльних громадян Польської держави і спрямовувати український націоналізм в антирадянському напрямі. В. Бончковський критикував польську владу за прорахунки у національній політиці. Зокрема, пацифікація 1930 р., на його думку, стала чудовим подарунком для радянської пропаганди в Західній Україні, що використала цей факт для формування антипольських настроїв у СРСР і комуністичних – у Польщі [Комар, 2011, с. 289].

Концепція прометеїзму, хоч і не увінчалась успіхом, але одним із її результатів стало заснування багатьох наукових інституцій, які проводили дослідження СРСР. Одним із таких закладів був Інститут наукового дослідження комунізму. Згідно зі статутом згаданої установи, основними її завданнями були наукове дослідження комунізму та ознайомлення громадськості з комуністичною ідеологією в негативному ключі. Інститут мав стримувати поширення комуністичних ідей шляхом критичного аналізу цієї ідеології [Archiwum Akt Nowych, zespol 2510, sygn. 301, k. 3]. Інститут видавав наукові праці, які ширилися і серед західноукраїнської громадськості.

Окрім дискримінаційної польської політики та розчарування у західних державах, ще одним важливим фактором поширення радянськості в Західній Україні була політика радянського уряду. Москва діяла в Західній Україні, спираючись в основному на

місцевих комуністів. Тут варто зупинитися на одній із форм втручання більшовиків у життя краю. Мова йде про вибіркоче фінансування некомуністичних сил. Воно провадилось у досить обмежених масштабах упродовж 1920-х рр. переважно через компартійно-радянське керівництво УСРР.

Реакція на проведення “державної асиміляції українців в Польщі” була адекватною з боку офіційного Харкова, який де-факто не визнавав анексії Східної Галичини і з метою дестабілізації політичної ситуації в регіоні всіляко дискредитував національну політику підсудчиків. У цьому ключі синхронно діяли уряд і радянська преса України. Генеральний консул Польщі в Харкові С. Скшинський 30 травня 1927 р. інформував Варшаву: “Зацікавлення керівних кіл радянської України ситуацією в Східній Малопольщі не послаблюється. Відносини, що існують у східній частині Речі Посполитої Польської і в східномалопольських воєводствах – в особливості, є предметом зосередженої уваги і пильного спостереження урядових чинників УСРР і комуністичної партії. Виявлення національних антагонізмів у східній частині РПП стало одним із головних постулатів радянської політики щодо Польщі. Радянська преса, будучи послухним зряддям в руках комуністичної партії, постійно заперечує право володіння Польщі на сході, бере під захист слов’янські меншини і посилено пропагує ідею визволення їх з-під верховенства польської держави і приєднання їх земель до України і Білорусі” [ДАЛО, ф. 1, оп. 52д, спр. 728, арк. 4].

Рік у рік найбільшими споживачами коштів із цього джерела були Львів і Варшава. Фінансувалися різноманітні культурно-просвітницькі та економічні організації – “Сельроб”, УНДО (його радянське крило), приватні українські школи й “Просвіти”, кооперативні спілки, видавництва, Національний етнографічний музей у Львові (директором якого був І. Свенціцький), НТШ. Зокрема, необхідність фінансування останнього обґрунтовувалось у такий спосіб: “НТШ і наш [УСРР. – Д. К.] зв’язок з ним мають величезне значення для завоювання симпатій висококваліфікованої української інтелігенції... сучасним центром зростання і розвитку української культури є саме УСРР. Це для нас – велике політичне досягнення, яке є також результатом нашої допомоги, наших субсидій” [Кульчицький, 1999, с. 277].

З-поміж інших грошову допомогу від уряду радянської України отримував В. Стефанік. Оскільки це відповідало стратегічним потребам комуністичного режиму, у 1928 р. було вирішено питання з пенсією для В. Стефаніка. 19 липня у зверненні до РНК УСРР наркомат освіти України таким чином обґрунтував доцільність призначення йому постійної матеріальної допомоги: “Вважаючи В. Стефаніка за одну з найвидатніших постатей української художньої

РОЗДІЛ II

літератури... Наркомос УСРР вважає, що Стефаник заслужив за довгі роки своєї праці спокійно, в добрих умовах дожити свій вік, а тому просить Раднарком призначити пожиттєву персональну пенсію Василю Стефаникові” [Рубльов, 2003, с. 165].

Немає сумнівів, що в ініціюванні цього питання велику роль відіграв ідеологічний аспект справи, розрахунок залучити на свій бік видатного майстра слова, західноукраїнські маси й галицьку інтелігенцію. Тож у поданні Наркомосу акцентувалося: “Таку пенсію треба дати, бо цей факт ще зайвий раз доведе працюючим Західної України, як УСРР уміє цінити письменників, що працювали на користь трудящих” [Рубльов, 2003, с. 166].

Харківська влада мала на меті в перспективі умовити митця переїхати на постійне проживання до УСРР. В. Стефаник, який підтримував контакти з літературними колами Наддніпрянщини й мав загальну орієнтацію у підрадянських обставинах, не довіряв більшовикам, але з тактичних міркувань не відмовлявся від участі у “переговорному процесі”, оскільки авторські гонорари за друкування його творів у Києві й Харкові (хоча й нерегулярні) мали для нього життєво важливе значення.

В. Стефаник прийняв цю пенсію з тією умовою, що вона є нагородою від українського народу за його літературну працю, а не якась зарплата, і що він за жодну ціну не зречеться своїх політичних переконань і не дасть себе нею підкупити. І справді, жодні намови більшовицьких чиновників не змусили В. Стефаника брати участь у радянським органах на львівському ґрунті. Так само нічого не вдіяли намагання радянського консульства, щоб він відрікся від співробітництва з редакцією журналу “Літературно-Науковий Вістник”. Б. Ясінський, знаний український громадський діяч у діаспорі, згадував свою розмову із В. Стефаником: “Хвалився мені Стефаник, вернувшись раз з консульства, куди ходив по пенсію, що він рішуче відмовився зняти своє ім’я з оповісток ЛНВ, як того домагався консул... Але більшовики, хоч як це їм було не до вподоби, не наважилися піти на розрив із славним письменником. Польський уряд, розуміється, кривим оком дивився на цю пенсію, підозрюючи Стефаника у советофільстві”. Також Б. Ясінський згадує про ще один показовий епізод, який стосувався зв’язків В. Стефаника з радянським Харковом: “Воєвода Ягодзінський одного разу запитав Стефаника: “А скажіть, чи то правда, що ви берете гроші від більшовиків?”. А Стефаник на це йому каже по-польськи (перед тим він увесь час говорив до воєводи по-українськи) з прикметною собі рубашністю: “А правда! Вони, дурні, дають, а я, розумний, беру” [Ясінський, 2000, с. 541]. Вже 1933 р., внаслідок відомих подій у радянській Україні, В. Стефаник листом до НКО УСРР відмовився від персональної пенсії,

завершивши звернення у властивій йому манері: “А прихильником Великої України я був і буду” [Рубльов, 2003, с. 170].

Радянська влада радо запрошувала в Україну тих західноукраїнських діячів, які пішли з нею на співпрацю та отримували ту чи іншу допомогу з Харкова. Так, дружина відомого галицького науковця І. Калиновича після смерті чоловіка отримала запрошення від Народного комісаріату освіти на переїзд в УСРР. Автор листа визнавав, що громадська думка галичан про радянський устрій була вкрай негативною: “Я певний в тому, що Вам здецидуватись буде трудно вата щодо виїзду, бо находитесь в оточенні де вічно товчуть воду в ступні, себто про “більшевицький рай” як пишуть і говорять там” [ЛННБУ, ф. 57, спр. 779, арк. 4]. Є. Калинович, відповідаючи на лист-запрошення з Харкова, відзначила: “...правда, що тут всі мене страхають, що там погані відносини і що там люблять обіцяти все на словах і папері” [ЛННБУ, ф. 57, спр. 779, арк. 5]. Незважаючи на громадську думку, Є. Калинович усе ж висловлювала довіру до більшовицького керівництва України.

*Василь Стефаник
(1871–1936)*

Рішенням Політбюро ЦК ВКП(б) від 1930 р. матеріальна підтримка українських установ і організацій за межами СРСР була припинена. Урвалося також регулярне висвітлення подій на західноукраїнських землях у засобах масової інформації. Зійшли нанівець контакти між діячами обох частин України. Перестало вживатися означення “Всеукраїнський” у назвах різноманітних організацій, яким об’єднувалися радянська Україна та українські землі за її межами. Зокрема, в 1936 р. Всеукраїнська Академія наук була перейменована в АН УРСР.

Ще одним фактором, який сприяв поширенню радянсьофільських ідей в Західній Україні, була діяльність Консульства СРСР у Львові, а також у Варшаві. Відновлення та поживлення наукових і культурних зв’язків земель Західної й Східної України після неfortunного для українців завершення доби Національно-визвольних змагань викликали гостру потребу в їхньому дипломатичному забезпеченні. Йшлося, зрозуміло, про контроль за такими транскордонними контактами з боку більшовицької адміністрації УСРР.

Ситуація, що склалася з утворенням СРСР, внаслідок чого з 1 серпня 1923 р. ліквідовувалися республіканський наркомат

РОЗДІЛ II

закордонних справ та окремі дипломатичні представництва УСРР, негативно впливала на зв'язки двох Україн – “державної” й “недержавної”. Зовнішньополітичні амбіції УСРР (“нового П'ємонту українських земель”) вимагали окремого дипломатичного представництва у західноукраїнській столиці – Львові, на теренах, так би мовити, “старого П'ємонту” [Україна – Польща, 2012, с. 3].

Консульство СРСР у Варшаві підтримувало тісні контакти з представниками Української парламентської репрезентації. Радянські дипломати насамперед підтримували “лівих” українських послів до сейму. За задумом більшовиків, окрема група послів мала б вийти з УПР та утворити комуністичну фракцію [Bruski, 2010, s. 201]. Зрештою, згодом це і було зроблено.

Незважаючи на перепони з боку польського уряду, у серпні 1927 р. Консульство СРСР у Львові розпочало свою діяльність. Генеральний консул Г. Лапчинський як комуніст з виразним українським національним обличчям, на відміну від свого попередника С. Кириченка, користувався значно більшим авторитетом серед українського громадянства. Приємне враження на українців Львова справило те, що Г. Лапчинський одразу після свого призначення на посаду консула надав явну перевагу представникам української преси, запросивши їх на 13-ту годину, а польським журналістам зустріч у представництві СРСР була свідомо призначена значно пізніше – о 18-й годині [Україна – Польща, 2012, с. 3]. У своєму інавгураційному виступі консул Г. Лапчинський наголосив: “Надаючи першорядне значіння особистим зв'язкам між тутешніми діячами та діячами Радянського Союзу, особливо Радянської України, я вживатиму всіх залежних від мене заходів, щоб полегшати такий зв'язок, зокрема, щоби дати можливість ученим, мистцям, економістам, кооператорам обох країн безпосередньо знайомитися з місцевими урядовими, громадськими та культурними діячами” [Інавгураційний виступ, 1928, с. 1].

Як відзначають дослідники О. Рубльов та О. Данильченко, диппредставництво СРСР у Львові як форпост радянської дипломатії перетворилося, по суті, на фортецю в облозі, довкола якої систематично збиралися численні маніфестації галицького громадянства, яке протестувало проти колективізації й голоду, сфабрикованих процесів проти національної інтелектуальної еліти й безсудних страт в УСРР [Данильченко, Рубльов, 1998, с. 93].

Про діяльність радянського консульства у Львові згадує у своєму щоденнику відомий львівський адвокат С. Шухевич: “Першим советським консулом був Лапчинський. Він мав бути ширим українцем. У кожному разі він заходив до українських установ і бував навіть у неkotрих чільних українців, яких опісля приймав у себе. Про тих українців говорили, що ходили до консулату “на кав'яр” [ікру. –

Д. К.], і уважали їх до певної міри за хрунів” [Шухевич, 1991, с. 321]. На сторінках своїх мемуарів С. Шухевич відзначив інший засіб пропаганди, який використовували працівники Консульства СРСР у Львові, – це публічний показ фільмів: “Радченко спровадив до консулату фільми советської продукції і уряджував в консуляті фільмові сеанси, на які запрошував громадян Львова” [Шухевич, 1991, с. 32].

У Львові радянське консульство постійно організовувало прийоми, на які запрошувало відомих діячів культури – переважно українців. Там демонструвалися пропагандистські фільми, читалися лекції про стан справ в УСРР, гостей щедро частували коньяком, горілкою і бутербродами з ікרוю. Політичні опоненти радянофілів називали відвідувачів подібного роду заходів – “ікроїдами” [Бондаренко, 2012, с. 442].

Серед відомих західноукраїнських діячів, які отримували запрошення на відвідини радянського консульства, був і літературознавець М. Возняк. Так, зокрема, його просили прийти “на гербату [чай. – Д. К.]” з нагоди перебування у Львові представників української радянської науки [ЛННБУ, ф. 574, спр. 574, арк. 3]. А у 1929 р. М. Возняку надійшов лист з радянського консульства у Львові з таким змістом: “Консульство СРСР у Львові має честь запросити Вас на прийняття, яке відбудеться 16 вересня в помешканні Консульства з приводу приїзду до Львова члена ЦВК СРСР і УСРР, Народного Комісара Освіти УСРР акад. М. Скрипника” [ЛННБУ, ф. 574, спр. 574, арк. 5].

Консульство, згодом – Генеральне консульство СРСР у Львові, функціонувало упродовж дванадцяти років. Воно безпосередньо підпорядковувалося Наркомату закордонних справ СРСР й виконувало свої функції відповідно до загальної зовнішньополітичної лінії Москви, втручання ж у його діяльність квазіурядового Харкова було мінімальним. Одночасно консульство працювало на теренах Польщі з українським населенням, процеси, які відбувалися у Західній Україні та УСРР, так або інакше позначалися на його діяльності. Назагал же Генеральне консульство СРСР у Львові виступало як аванпост комуністичного тоталітарного режиму й покликане було створювати ілюзію більшовицького раю у радянській Україні та вносити незгоду у середовище

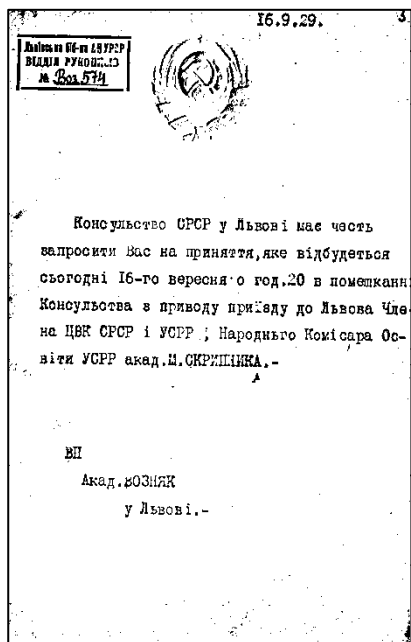
Степан Шухевич
(1877–1945)

РОЗДІЛ II

українських національних партій та некомуністичної інтелігенції на західноукраїнських теренах [Науменко, 2000, с. 128].

Радянофільські ідеї не оминули і літературних процесів, як відбувались у Західній Україні міжвоєнного періоду. В середині 1920-х рр. виникло чи не найгостріше протистояння між прихильниками комуністичної та націоналістичної ідеологій серед письменників. Каталізатором цього процесу стало відновлення у 1922 р. журналу “ЛНВ” під редакцією Д. Донцова. На противагу йому активізуються літератори лівої орієнтації. Цьому сприяла короткочасна політика українізації комуністичного режиму, яка спричинила в підрадянській Україні процес національного відродження. Цей процес захопив багатьох галицьких інтелігентів, зокрема, привів до співпраці в комуністичних виданнях “Культура”, “Світло”, “Вікна” В. Бобинського (у 1930 р. виїхав до УСРР, у 1933 р. був заарештований, а в 1938 р. – розстріляний).

Журнал “Вікна” виходив у 1927–1932 рр. Навколо нього об’єдналися О. Гаврилюк, Я. Галан, П. Козланюк, Я. Кондра, М. Сопілка, С. Тудор та ін. З 1929 р. журнал став органом літературної організації “Горно”. Свою позицію формація декларувала так: “Стоїмо

Запрошення М. Возняка на прийом у Консульство СРСР у Львові, 1929 р. (ЛННБУ. – Ф. 574, спр. 574.–Арк. 4)

на ґрунті пролетарської ідеології, обстоюваної Марксом і великими практиками сучасного послідовного марксівського пролетарського руху”. Після переїзду В. Бобинського в УСРР головним редактором журналу до його закриття був С. Тудор. Як вважає дослідник М. Ільницький, роль групи “Вікон” у літературному процесі Львова переоцінювалася радянськими істориками [Історія Львова, 2007, т. 3, с. 115].

Подібне можна сказати і про угруповання прорадянських літераторів навколо журналу “Нові Шляхи” (1929–1932 рр.). З огляду на те, що це видання частково фінансувалося більшовицьким урядом, поступово “Нові Шляхи” переорієнтувались із загальнодемократичних засад на позиції ортодоксальної радянської ідеології. Це спричинило відхід більшості впливових авторів (М. Рудницького, С. Щурата, Б. Лепкого та ін.). Люди, які співпрацювали з журналом, також зазнавали переслідувань польської

влади. В цій ситуації головний редактор видання А. Крушельницький вирішив виїхати з родиною до радянської України [Історія Львова, 2007, т. 3, с. 116].

Із припиненням виходу “Вікон” та “Нових Шляхів” комуністичний напрям у літературному процесі, по суті, припинив існування. Комуністична ідеологія та радянофільство збанкрутіли внаслідок Голодомору та організованих більшовиками репресій в Україні. Літературні зв'язки між обома частинами України обірвалися.

Радянофільство на західноукраїнських землях мало вплив і на міжетнічні взаємини у регіоні. Радянофільські настрої особливо позначилися на українсько-єврейських відносинах. У 1921 р. у Львові проживало 77 тис. євреїв, що складало 35% міського населення. Перед початком Другої світової війни їх у місті вже налічувалось 110 тис. – 33% населення. Українсько-єврейські взаємини не були однозначні, але в цілому у них переважало взаєморозуміння, особливо у політичній сфері. Значною мірою позиція УНДО співпадала з позицією сіоністських партій. КПЗУ ж вважала сіоністські партії “реакційними і ворожими”. Про антисіоністську політику КПЗУ свідчать публікації в газеті “Світло” та документи її ЦК. Тільки Загальноєврейська партія праці (ЗПП) користувалась підтримкою комуністів. ЗПП постала у 1921 р. за сприяння західноукраїнських комуністичних сил. Джерелом поповнення особового складу ЗПП була ліва опозиція єврейської соціалістичної партії БУНД [Меламед, 1994, с. 65].

Перший фактор погіршення українсько-єврейських відносин дослідник М. Гон означає як комуністичний. Найважливіша причина цього – зникнення радянофільства серед західних українців. Це зумовлено суспільно-політичними та економічними процесами в УСРР, особливо ж – Голодомором 1932–1933 рр. У час його тривання українська преса стверджувала: “Нині радянофільство пройдений етап”. Відмова етнічної більшості населення західноукраїнських земель від ліворадикальних ідей спричинена й тим, що, згідно з М. Сціборським (ідеолог ОУН), соціалізм і комунізм не тільки заперечували субстанцію нації, а й спробували замінити її “бездержавно-інтернаціональною організацією суспільства й космополітичною нівеляцією всього людства” [Гон, 2006, с. 322].

Поширеним було обвинувачення євреїв, з одного боку, в схильності до комуністичних ідеалів, з іншого – у нав'язуванні лівацького “ізму” українству. В другій половині 1930-х рр. такі твердження стали типовими. Так, в органі УНДО – газеті “Свобода” – неодноразово наголошувалося, що саме євреї були головною опорою комунізму. Восени 1936 р. вона заявила: “Жиди є найревнішими і майже виключними пропагаторами комунізму...”. Інший періодичний орган – газета “Авангард”, що презентувала праворадикальні сили, – в

РОЗДІЛ II

1938 р. розмірковував над тим, що “марксизм жидівський по своїй суті” [Гон, 2006, с. 345]. На фоні поразки Української революції 1917–1921 рр. такі твердження сприяли усталенню в українському середовищі негативного образу євреїв. Зокрема, вони стали передумовою обвинувачення їх у сприянні встановленню радянської влади в Україні.

У час розгортання українських антикомуністичних акцій відбувалась гіперболізація українцями образу єврея-комуніста, покладання на них відповідальності за трагедію у радянській Україні. Ця тема отримала додатковий імпульс. Вона стала їхньою відповіддю на ухвали VII конгресу Комінтерну (Москва, липень–серпень 1935 р.), які передбачали активізацію діяльності комуністів у різних країнах з метою прискорення в них революційних виступів і встановлення диктатури пролетаріату.

Антикомуністична акція 1935–1936 рр., на нашу думку, дає підстави стверджувати, що в ході її реалізації щодо євреїв застосовано принцип колективної відповідальності. Галицький сіоніст Л. Гальперн окреслив своє бачення позиції українців в такий спосіб: помилкове покладання відповідальності за прокомуністичні симпатії окремих представників євреїв на усю етнічну спільноту. Зміні характеру українсько-польської взаємодії сприяли ряд факторів, зокрема суспільно-політичні процеси в УСРР: згортання українізації, розстріляне Відродження, особливо ж – Голодомор. На початку 1930-х рр. радянофільство на західноукраїнських теренах занепадає. Можемо виокремити кілька причин цього явища: 1) антикомуністична праця національних українських партій Галичини і Волині; 2) розповіді втікачів з Великої України, “котрі розповідали як наочні свідки про страшний терор, безправства і голод, що їх ширила комуністична диктатура серед українського населення”; 3) недостатнє фінансування Москвою радянофільського руху (“КПП і її фільварки не могли удержувати платних агентів, їх робота стала [зупинилась. – Д. К.]...”). За повідомленнями преси, у 1936 р. комуністичний рух не мав навіть 10% тієї кількості прихильників, яка у нього була наприкінці 1920-х рр. Промовистим у контексті зміни масових настроїв західних українців є міркування голови ВУО П. Певного, висловлені 3 березня 1935 р. у м. Рівне: “Після того, що діється над Дніпром сьогодні, ми можемо вважати щастям, що частина українського народу опинилася в межах Польщі” [Гон, 2006, с. 346]. Очевидно, що не всі західні українці були “щасливі” у Польській державі, проте все ж їх оминули катастрофи зазбручанських земляків.

Історію радянофільських настроїв у Західній Україні підсумувала в одній із своїх статей лідер галицького жіночого руху М. Рудницька: “Зайва річ казати, що ціле українське зорганізоване жіноцтво стоїть твердо і непохитно в проти комуністичному

національному фронті. Але може не від речі буде пригадати, що ми стояли на цьому фронті вже тоді, коли радянофільська дурійка охоплювала галицьке громадянство, коли поважні гурти і визначні діячі на З.У.З. [*Західних українських землях. – Д. К.*] вірили, що там на Радянській Україні ростуть і розвиваються українські національно-культурні цінності. Поважна частина галицької громадськості вірила, що У.Р.С.Р. – це зв'язок української державности, вірила й... орієнтувалась на неї. Ще не минуло й десять літ від того часу, коли більшовицький консул у Львові “звеличував” своєю присутністю українські національні свята, виголошував на них привіти від імені “української держави”, засідав на почесному місці на національних академіях, концертах і прийомах. Ще недавно, бо кілька літ тому їздили на Радянську Україну прогульки представників галицького господарського життя, і ще не так давно тому підтримували наші найповажніші наукові і господарські установи зв'язок з офіційними колами Радянщини” [Рудницька, 1936, с. 2]. Ця стаття була опублікована у часописі “Жінка” 1936 р.

Погроми українства в УСРР у 1930-х рр викликали гострий протест усіх без винятку західноукраїнських політичних партій. Якщо в тих чи інших об'єднаннях ще жевріли радянофільські настрої, то з початком репресій в УСРР першої половини 1930-х рр. вони повністю зійшли нанівець. КПЗУ залишилась останнім осередком пробільшовицьких поглядів на західноукраїнських землях. Отже, чимало українських інтелектуалів шукали панацею від соціальних і політичних проблем у комунізмі. “Зачаровані на Схід” – так називав цю групу галичан публіцист Я. Галан. Радянофілів було багато, і вони були представниками інтелігенції, найосвіченішими людьми свого часу. Професор І. Крушельницький із синами. Професор К. Студинський. Доктор П. Франко – син класика української літератури. Професор Ф. Колеса – музикант та етнограф. Професор М. Возняк та ін. Одні відверто захоплювалися радянською Україною та її успіхами, інші мовчали – але отримували стипендії та нагороди з рук радянських дипломатів. Занепад радянофільських настроїв розпочався вже наприкінці 1920-х рр., коли до Західної України почала надходити інформація про утиски інтелігенції в УСРР. Перший потужний удар по галицькому радянофільству завдав ініційований радянськими спецслужбами процес проти СВУ у 1930 р. Подальші репресії проти українства, а також жорстокі методи радянської колективізації і, врешті-решт, великий голод 1932–1933 рр. остаточно поховали радянофільські ілюзії у західноукраїнському суспільстві. Ліберальна економічна, національно-культурна та еміграційна політика 1920-х рр. після досягнення Й. Сталіним одноособової влади

РОЗДІЛ II

припинилася. Головним джерелом адміністративного управління став державний терор. У 1931 р. один з польських публіцистів відзначав: “Антирадянська кампанія звела нанівець питання, яке ставило собі багато українців – “Де краще?” пропонуючи вже позитивну відповідь на користь Польщі” [Feliński, 1931, s. 22]. Хоча автор цитати Р. Ружинський (псевдонім – Фелінський) був пілсудчиком і тому мусимо з підозрою ставитись до такої заяви, все ж вона підтверджує той факт, що на початку 1930-х рр. радянофільство в краї таки занепало.

РОЗДІЛ III

ПЕРЕТВОРЕННЯ У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ 1920-х рр. У ГРОМАДСЬКІЙ ДУМЦІ ЗАХІДНИХ УКРАЇНЦІВ

СТАВЛЕННЯ ДО НЕПУ

Після поразки комуністичних заколотів у Німеччині та Угорщині у 1919 р. російським комуністам довелося розпрощатися з надіями на революцію в Західній Європі. Замість великої західної промисловості, яка мала б підвести матеріально-технічну базу під державну комуністичну надбудову, вони отримали у спадок економічно відсталу і переважно аграрну країну. Найбільш далекоглядна частина більшовицького керівництва, і в першу чергу – В. Ленін, заговорила про потребу перепочинку та тимчасового відступу. Одним із найперших компромісів була відміна вкрай непопулярного “воєнного комунізму” з його примусом, експропріаціями майна та тотальною централізацією виробництва. Проголошена у березні 1921 р. “нова економічна політика” (неп) покращила загальне господарське становище, частково відновивши вільний ринок та звільнивши приватну ініціативу від жорстких державних обмежень. У 1921–1922 рр. В. Ленін безліч разів усно і письмово пояснював суть непу. Він характеризувався як вимушений і тимчасовий відступ від будівництва соціалізму [Кульчицький, 1999, с. 23]. Україна мала особливе стратегічне значення для російських більшовиків. Завдяки експлуатації її природних багатств вони прагнули добитися покращення господарської ситуації у Центральній Росії.

Українська преса Польщі уважно стежила за всіма подіями, що відбувалися на теренах УСРР. “Західноукраїнське населення, – писала прокомуністична “Наша Правда”, – уважно слідкує за всім, що робиться там (у Радянській Україні)” [На Україні, 1924, с. 46]. Відстежували процеси в радянській Україні і націоналістичні видання. Так, у часописі “Розбудова Нації” відзначалось: “За подіями на Радянській Україні треба пильно стежити, без усякого упередження чи захоплення. Особливо обережним має бути використання радянської української преси, в якій при доброму читанні знайдеться ни одно важне і цінне для розуміння настроїв і проявів української душі. Офіційні матеріали дають важну основу для виводів і відкидати їх

Андрій
Стрижевський

так само не годиться, як з другого боку вірити їм на слово” [Хроніка, 1928, с. 18]. Як бачимо, основним джерелом інформації про події в УСРР була радянська офіційна преса.

Галицькі та волинські періодичні видання часто подавали відомості про економічні реалії на теренах радянської України. Нерідко на сторінках західноукраїнських пресодруків з’являлися аналітичні та критичні матеріали, що стосувалися непу. Один із оглядачів часопису “Діло” вважав, що неп був запроваджений завдяки В. Леніну, який зумів придумати опозицію в комуністичній партії: “Була опозиція в часи впровадження в життя “непу”... але її вдалося зліквідувати завдяки

Леніну. Він все находив такі “геніальні” засоби для усування непорозумінь, що партійна дисципліна оставала ненарушеною” [В обороні жертв диктатури, 1928, с. 1]. Під “геніальними” засобами автор статті розумів, очевидно, методи терору та політичного тиску.

Найактивніше західноукраїнська преса обговорювала становище українського села та його жителів в часи нової більшовицької економічної політики. Аналізуючи з’їзд незаможних селян, що відбувся у Москві 1924 р., відомий оглядач “Діла”, а згодом і його редактор В. Мудрий вважав, що саме бідніші селяни мали стати опорою більшовицького режиму на селі. В. Мудрий доводив до відома західноукраїнської громадськості те, що радянська влада розрізняє три категорії селян: “...куркулі (багаті), середняки (що мають 4–8 десятин землі) і незаможники. Радвлада хоче опертися на цих останніх. Середняків вона вважає у соціальних відносинах села нейтральними. Їх хочуть перетягнути на бік незаможників... Між куркулями й незаможниками старається радвлада підтримувати напружений антагонізм. Таким чином намагається досягнути класову свідомість на селі...” [Мудрий, 1926, с. 2]. Як вважав автор, у такій політиці радянської влади закладена суперечність, адже багатші селяни (“куркулі”) є тим елементом, який приносить державі прибуток у вигляді податків. “Така подвійна політика для комуністичної влади і необхідна, бо зрівняти село у справах земельного посідання значить скасувати всі дані для соціального розверстування, а без нього ніякий комуністичний режим не міг би жити. Інша річ чи таку політику можна буде далеко продовжувати”. Як бачимо, В. Мудрий сумнівався в тому, чи зможе більшовицька влада “балансувати” між “куркулями” та “незаможниками” на селі.

СТАВЛЕННЯ ДО НЕПУ І УКРАЇНІЗАЦІЇ

На думку західноукраїнських оглядачів, упровадження більшовиками нової економічної політики не зупинило грабіжницьких дій Росії стосовно українського хліба. 1924 р. був не надто врожайним для СРСР, тому російська влада намагалась компенсувати нестачу власного хліба за рахунок України. Як вважав дописувач “Діла”, це змогло б призвести до голоду: “Московські губернії скупі на хліб в звичайних роках, нині загрожені голодом зужують всеї сили, щоби з України видобути для себе все, що тільки вдасться, не оглядаючися на се, що з України в біжучому році не буде що вивозити і що вона сама на більшості своїх просторів загрожена маревом голоду...” [Голод 1932–1933 рр. в Україні, 2003, с. 123]. Характеризуючи стан радянського сільського господарства, автор статті доходив висновку: “Економічні відносини на Україні і на великих просторах СРСР тепер дуже невігідні” [Голод 1932–1933 рр. в Україні, 2003, с. 124].

Волинське воєводство було одним із найвідсталіших в економічному плані регіонів у складі міжвоєнної Польщі. Тому мешканці цього краю позитивно сприймали відбудову українського господарства за часів непу. Політичний емігрант із Наддніпрянщини, очільник відділення Центрального бюро біженців у Ченстохові А. Стрижевський був одним з організаторів акції, пов’язаної з привезенням та роздачею постраждалим від неврожаю селянам Волинського воєводства ячменю з радянської України. У червні 1926 р. на адресу переважно українських послів сейму прибув транспорт із збіжжям з УСРР у кількості 12 вагонів, який розділили за посередництвом “Просвіт”, українських кооперативів, відомих громадських діячів між місцевими українцями з розрахунку від 5 до 25 пудів на особу. Надісланий транспорт і його розподіл призвели до різного коментування цієї події. Частина місцевого населення, яка потрапила під вплив агітації, стверджувала, що радянська Росія і радянська Україна не забувають про співвітчизників у Польщі та допомагають їм, у той час коли польська влада не надає українцям жодної допомоги. Інша частина українців вважала, що посли розподіляють збіжжя виключно “потрібним людям”, тому мета акції – агітація за тих чи інших послів і намагання збільшити симпатії до радянської України. Привезений з УСРР ячмінь був адресований, серед інших, на ім’я посла С. Назарука, який доручив А. Стрижевському роздати його селянським комітетам. Незважаючи на заборону староства, він виконав доручення. У

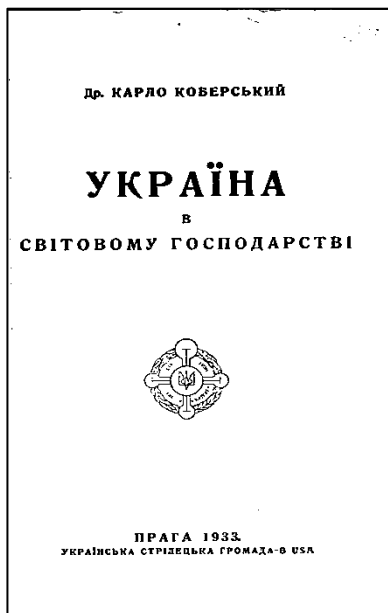
*Василь Мудрий
(1893–1966)*

РОЗДІЛ II

результаті був затриманий поліцією [Давидюк, 2014, с. 86]. Без сумніву, після цієї події багато волинян, зокрема населення Рівненщини, почали позитивно відгукуватися про економічну ситуацію в УСРР.

Комуністична преса поширювала позитивний образ непу серед населення. Так видання “Наша Правда” відзначало, що завдяки господарським реформам у радянській Україні проходить “відбудова економічного життя, поліпшення матеріального становища робітничого класу, національної культури” [На Україні, 1928, с. 45].

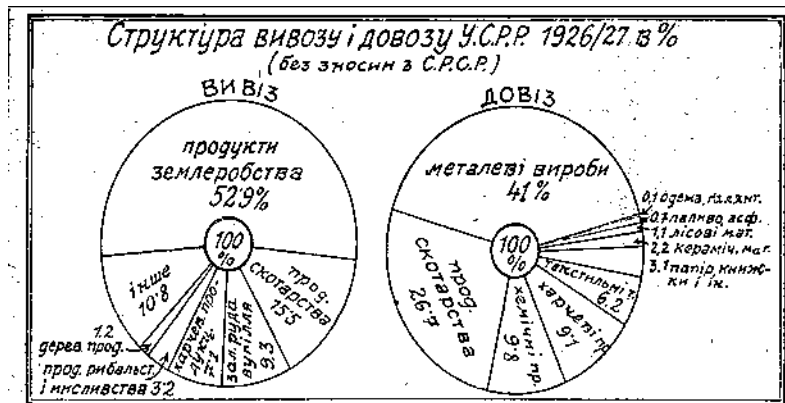
Відомим економічним оглядачем та знавцем становища в СРСР був К. Коберський – львівський кооперативний діяч (редактор видання “Кооперативна Республіка”) та доцент Української господарської академії в Подєбрадах (Чехословаччина). У своїй праці “Українське народництво по обох боках Збруча” він розмірковував над більшовицькими експериментами на селі та у промисловості. Звертав особливу увагу на проблему “ножиців цін” у 1920-х рр.: “Селянин купує косу, серп, плуг, цвяхи, шкіру, сукно. Все це робиться в фабриках. Але фабрики в руках большевицької держави і ціни на всі промислові продукти призначає фактично держава. І держава призначає за всі ті свої товари такі божевільні ціни, що вірити не хочеться... особливо бідує селянство. Хліб, його єдина продукція, не має ніякої ціни, тоді як продукція міста страшенно дорога. Приміром щоби купити чоботи селянин мусить спродати мало не все своє господарство. Чоботи коштують три тисячі карбованців грошовими знаками 1923 року, а пуд жита коштує до 30 крб., так що за чоботи треба заплатити сто пудів жита” [Коберський, 1924, с. 34]. К. Коберський вважав, що заміна продрозверстки часів “воєнного комунізму” продродатком не надто покращила становище селянина (“То була явна реквізиція, а тепер йде тайна, прикрита торгівлею”). Публіцист відзначав і те, що центральна влада зловживала своєю монополією на призначення цін і найбільше від цього страждали селяни: “Від “продрозверстки” воєнного комунізму, через “лімітні ціни” хлібозаготівельних органів вона [влада. – Д. К.] прийшла нині до “контрактації” з примусовим диктуванням цін за рік згори, при підписуванні контракту на здачу хліба”

Обкладинка книги
К. Коберського

СТАВЛЕННЯ ДО НЕПУ І УКРАЇНІЗАЦІЇ

[Коберський, 1933, с. 38]. Підтверджував думки автора і оглядач М. Литвицький: “Рязачою буде диспропорція, коли ми порівняємо загально-риночні ціни на хліб із тими заготовленими цінами, за які купують у селян хліб різні поставці (жито – державна 72,5 карб., кооперація – 78,0 карб, приватні – 80 карб.)” [Литвицький, 1928, с. 73]. Очевидно, що ціни для України та Росії відрізнялися на користь останньої.

Імпорт та експорт УСРР (Коберський К. “Україна в світовому господарстві”, 1933)

К. Коберський критикував також радянську політику в промисловості, а особливо принцип “зрівнялівки”, коли всі робітники незалежно від кількості та якості своєї праці отримували однакову винагороду: “При такому порядку річ ясна, що нікому не хотілося працювати, до фабрики ніхто не спішився, і фабрики станули. Тоді влада зачала брати людей до фабрики у військовий спосіб, як солдатів. Проголошено військовий примус праці. Та всім відомо чого варта примусова військова робота... це не праця, а марнування часу” [Коберський, 1924, с. 41]. У роботі “Україна в світовому господарстві” К. Коберський проаналізував економічні відносини між радянською Україною та Росією у 1920-х рр. Характеризуючи торгівлю УСРР, автор зауважував, що опиратиметься на “дані приватних осіб, які мали доступ до звітів транспортних відомств, так-як не зміг віднайти офіційні відомості більшовицького уряду”. К. Коберський відзначав, що товарообіг між Україною та Росією в десять разів перевищував торгівлю УСРР із закордоном, у той час як до війни цей показник становив 2:1 [Коберський, 1933, с. 43]. Отже, в умовах непу економіка України орієнтувалась на Росію. Автор аналізував і характер українсько-російської торгівлі: “Коли взяти на увагу, що цей “товарообмін” в практиці виглядає головним чином як безплатний вивіз з України в Росію

РОЗДІЛ II

вугілля і “заготовка” хліба в селян під примусовий диктат цін державними закупочними органами, тоді тайна швидкого темпа такої “відбудови” стане відразу зрозумілою. Торгівля з “Союзом”, в суті-ж річи з Росією, носить всі признаки колоніальної експлуатації багатств України, а “експорт” України, особливо її хліба в Росію є в суті річи формою додаткового оподаткування України” [Коберський, 1933, с. 45].

Матеріальні та побутові умови в радянській Україні часів непу були вкрай важкими. Про це відзначалось у численних листах з Наддніпрянщини. В газеті “Громадський Голос” був опублікований лист з УСРР, у якому описувалось важке становище селян: “Селянин тепер і босий і голий і дітей не може вчить. Селянин годує корову, а не може молока пити, годує свиню, а сала не може їсти і від ріжних слабостей потроху вмирає. А в місті люди і п’ють (не всі річ ясна) і їдять всякі торти, шоколади і т. і. і викидають за один день десятки мільярдів (совітських)...” [Письмо з України, 1923, с. 2.]. Про побутові проблеми писав у своєму листі до галицького вченого В. Гнатюка київський науковець Є. Тимченко: “Думка приїхати до Вас на відпочинок справді була торік, але виявилось, що здійснити її абсолютно неможливо з матеріальних причин: ми ледве не повмирали з голоду і виїхати з Києва навіть на сотню верств було б неможливо, хіба тільки йти просячи по дорозі хліба і притулку, й то небезпечно... Велике спасибі за пачку з поживою, що нам дісталася від Вас...” [ЛННБУ, ф. 34, спр. 552, арк. 3].

У 1926 р. в Києві відбувалися святкові урочистості з нагоди ювілею М. Грушевського, на які були запрошені діячі із Західної України, зокрема К. Студинський та І. Свенціцький. Останній, окрім Києва, відвідав також Москву, Ленінград і Мінськ. Після повернення до Львова І. Свенціцький дав інтерв’ю виданню “Вперед”. На думку науковця, західні українці були не в змозі повною мірою зрозуміти те, що відбувалося за Збручем, адже інформацію черпали лише із місцевої преси: “Там йде будівання нового, що зрозуміти зможе тільки цей добре, хто перестав думати старими категоріями. Якими шляхами піде далі це будівництво, годі наперед передбачити, як годі загалом собі представити, як виглядати буде Радянський Союз за яких 10 років комуністичної влади” [З Радянської України, 1926, с. 1]. На думку

*Іларіон Свенціцький
(1876–1956)*

СТАВЛЕННЯ ДО НЕПУ І УКРАЇНІЗАЦІЇ

І. Свенціцького, робітники в Україні були цілком задоволені економічними перетвореннями і сумлінно працювали задля побудови комунізму. Галицький вчений також порівнював економічне становище України та інших радянських республік: “Коли порівнювати стан України з Росією чи іншими державами федерації, то признати мусимо, що найбільше наладнані відносини таки в Росії. Найменше на Білорусі. Це не дивниця. В Росії життя почало скоріше плисти нормальним руслом, аніж на Україні, там скоріше почалася державно-творча робота. Всюди одначе затираються сліди минулого, всюди йде гарячкова праця, основна відбудова” [З Радянської України, 1926, с. 1]. Нагадаємо, що І. Свенціцький поряд із К. Студинським були прихильниками радянофільської течії на західноукраїнських землях.

Західноукраїнські пресові видання часто передруковували матеріали з найпопулярнішої української газети США – “Свобода”. Часопис також нерідко потрапляв на терени Галичини і Волині. Аналізуючи перші зміни в більшовицькій економіці, дописувачі “Свободи” не могли повірити, що В. Ленін таки запровадить елементи капіталізму: “Сі зміни є дальшим поважним кроком на дорозі реалізації нової економічної політики Леніна і вказують, що пляни Леніна в напрямі зрівняння теперішніх відносин в Советах з капіталістичною системою в торгівлі і промислі, яка панує на цілм світі сягають дальше ніж це могло початково здаватися” [Нова Економічна Політика Леніна, 1921, с. 2].

Володимир Винниченко
(1880–1951)

Оцінював здобутки та прорахунки непу в Україні і відомий політичний діяч та письменник В. Винниченко, стаття якого була опублікована у “Свободі”. Автор вважав, що українська промисловість під опікою держави занепадала, а робітники негативно ставляться до “капіталістичних” нововведень: “В краю проходить цілий ряд страйків. Страйки ховаються урядовою партією від населення... Робітництво, терплячи під натиском НЕП-а, бачучи ці страшні противорічності класового становища, які там панують, спокійно до цього не може ставитись” [Винниченко, 1924, с. 2]. В. Винниченко як соціаліст досить критично оцінював капіталістичні елементи, впроваджені більшовиками в економіку.

Редакція “Свободи” інформувала читачів про важке матеріальне

РОЗДІЛ II

становище населення радянської України в часі непу, наголошуючи, що з уведенням ринкових відносин особливо збагатилися спекулянти. В одному із випусків газети був опублікований лист мешканки Харкова до своїх родичів. У ньому авторка відзначала, що спекулянти “тягнуть зиски з людської нужди”. Зазначалося, що більшовицька влада пішла на компроміс із спекулянтами: “Видно це виразно на харківських базарі. Кілька разів вони [влада. – Д. К.] замикали цей базар. А він все відживав тоді большевики знищили всі будки на базарі. Але сьогодні тих будок знов маса. На цьому базарі можна все дістати чого душа забажає”. Згаданий лист із Харкова авторка завершує розмірковуваннями над майбутнім непу: “Але назагал можна казати, що “неп” уможливило перехід до кращих часів. Базарі ростуть з дня на день, навіть доми вже будують біля базарів! Кам’яні доми на склади і склепи. Селяни можуть уже свobodно продавати свої плоди. Основа багатства – українська земля. Значить – і заможність мусить вернути і верне” [Зі столиці Радянської України, 1922, с. 2].

Харків 1920-х рр. Листівка надіслана В. Деркачем до І. Калиновича (ЛННБУ. – Ф. 57, стр. 160. – Арк. 1)

Ключовим аспектом непу в Українській СРР, на думку дописувачів, було селянське питання, адже селяни становили основу української нації. “За весь час московсько-більшевицького панування українське населення недоїдає. Злиденно і бідолашно живе

український селянин, як він ще ніколи не жив в новітніх часах історії нашого народу”, – писала “Свобода” у другій половині 1920-х рр., коли хліба в Україні було вдосталь. Аналізуючи матеріали про неч, опубліковані у “Свободі” 1920-х рр., можна дійти висновку, що в радянській Україні панував тотальний голод. Автори повідомлень про недоїдання людей в УСРР часто посилалися на закордонні джерела. Так, “Свобода” передрукувала повідомлення з лондонського видання “Observer” про те, що “на Україні зараз голодує більше мільйонна людей”. Також редакція використовувала матеріали Американського допомогового комітету – організації, яка працювала на території Радянського Союзу, рятуючи людей від голоду. Про масовий голод серед селян писалось і у листах з радянської України: “Голод там такий, що за пуд муки можете дістати машину-молотілку” [Радянин, 1923, с. 3].

В одній із редакційних статей “Свобода” так описувала становище селянства у 1920-х рр.: “Економічна політика большевиків така, що вона позбавляє українське сільське населення всяких вигод від розвитку і поліпшення його праці. Чим більше селянин засіє землі, чим ліше вродить хліб, чим більше він має живого і мертвого реманенту, тим порівнюючи більше йому доводиться платити різних державних податків. Виходить так, яка кажуть селяни, що большевики давши їм землю сказали: “Земля ваша, а хліб наш” [Українські землі – перед великим голодом, 1928, с. 2].

Про страшний голод серед українського селянства у 1920-х рр. інформувала і польська преса Галичини та Волині. Так, у виданні “Dziennik Ludowy”, в статті “Widmo głodu w Sowietach” за 1928 р., відзначалося: “Становище українських селян у зв’язку з неврожаєм, податковим тиском та кампанією хлібозаготівлі є плачевним” [Widmo głodu w Sowietach, 1928, s. 4].

Упродовж 1920-х рр. радянські газети інформували про масштабну кампанію електрифікації України, зокрема електрифікацію сіл. Оглядачі “Свободи” більш ніж скептично ставилися до цих заходів більшовицької влади: “Навівши депешу харківського уряду про зростання кількості електрифікованих сіл не можемо втриматись од деяких сумнівів. Що саме освітлюють тою електрикою наші селяни: чи не свою біду і своє горе? І загалом – ці села не славнозвісні Потьомкінські” [Українські землі – перед великим голодом, 1928, с. 2].

Журналісти відзначали, що впровадження непу зіткнулося з ідеологічним опором серед компартійного керівництва України, адже капіталістичні елементи йшли врозріз із більшовицькою ідеологією: “Хоч большевицькі комісари на провінції досі держалися приказів московської централі... самі москвичі почали відчувати потребу підреперувати свою марксієвську повагу, значно ушкоджену наворотом до капіталізму” [“Учил Марцін Марціна”, 1922, с. 2]. Вже у середині

РОЗДІЛ II

1920-х рр. опозиція “правовірних більшовиків” до непу зросла. “Свобода” інформувала читачів про те, що “не минуло й два роки від заведення нової економічної політики, а тут знову стали підносити в большевицькій партії голову завзяті прихильники правовірної большевицької віри. Опозиція проти думки нової економічної політики справді почасти побідила: по всіх краях пішла нова нагінка проти всего, що створила нова економічна політика” [Як хвіст пробував керувати лисом, 1925, с. 3]. Оглядачі нагадували, як раніше радянська та прокомуністична преса Заходу хвалила здобутки непу, а вже за кілька років ці ж газети таврували його як “ідеологічно неправомірну” економічну політику.

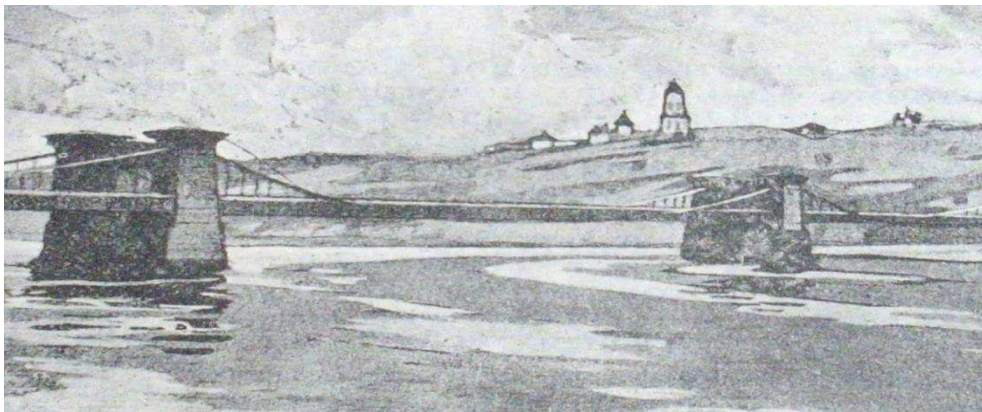
Дослідники непу В. Лазуренко та В. Паскаленко зазначають, що загальна лінія більшовиків стосовно селянства упродовж 1925–1927 рр. головним чином зводилась до економічного підкорення заможних груп села. Більшовицькі плани розвитку промислового комплексу радянської держави орієнтувались на те, що держава зможе отримувати зерно у селянства за мізерну суму. Селянство цілком обґрунтовано вважало державні ціни на зерно абсолютно неприйнятними, внаслідок чого відмовлялося продавати його. Проводячи насильницьку хлібозаготівельну кампанію, місцеві партійно-радянські органи масово застосовували суто репресивні методи до заможного селянства [Лазуренко, Паскаленко, 2011, с. 87]. Дослідження сучасних науковців підтверджують і аналітичні матеріали західноукраїнських видань періоду 1920-х рр. Автор однієї із статей із сарказмом описував стан сільського господарства в часи непу: “Селяни не хочуть засівати більше збіжа, бо комісарі не дають їм фабрикантів, а комісарі не можуть дати селянинові фабрикантів, бо заграничні фабриканти не хочуть дати комісарам звичайних, добрих умов при продажі, але домагаються заплачення майже за цілий товари готівкою. Комісарі не можуть мати фабриканту без готівки, а готівки не можуть дістати без проданого збіжа, а селянського збіжа не можуть дістати без фабрикату. І так далі. Крутяться вони як вивірка в млину” [Московська політика і монета, 1926, с. 3]. В інших статтях більшовицьку політику на селі порівнювали із практиками періоду “воєнного комунізму”.

Оглядачі націоналістичного видання “Розбудова Нації” звертали увагу читачів на самостійницькі прагнення українського більшовицького уряду в період економічної лібералізації. Редакція часопису вважала, що західноукраїнська преса надто мало уваги приділяла цим процесам. Як приклад спротиву московській централізації наводилася праця віце-президента ВУАН К. Воблого “До проблеми української економіки”, де становище України характеризувалось як колоніальне: “Радянський уряд під натиском і публичної opinio і домагань поодиноких українських представників

СТАВЛЕННЯ ДО НЕПУ І УКРАЇНІЗАЦІЇ

стало ставав в оборону українського господарства дбаючи про його відповідне закріплення” [Хроніка, 1928, с. 71]. “Розбудова Нації” відзначала, що це був найбільший вияв опозиції з часів О. Шумського.

Закордонна преса була одним із джерел інформації про становище у радянській Україні. Галицькі часописи нерідко вмщували передруки статей із західноєвропейських та американських видань. Вичерпні відомості про УСРР часів непу подала газета “Діло” у статті “На Радянській Україні”, що була перекладом матеріалу, опублікованого у паризькому журналі “Le Revue Contemporaine”. Французький журналіст, який відвідав УСРР, вважав, що уряд вдався до запровадження непу через тиск селян: “Це був одинокий спосіб який міг врятувати і дійсно врятував радянську владу від певної загибелі” [На радянській Україні, 1924 с. 2]. Автор, що писав під псевдонімом Sarmatus, ознайомлював читачів із системою податків у радянській Україні. У перший рік після оголошення непу український селянин не знав, чи сплачення податку забезпечить його від державних грабунків і реквізицій, адже був навчений досвідом політики “воєнного комунізму”. Коли ж селяни переконалися, “що уряд задовольняється податком в натурі і лишає йому свободу розпоряджатися всім, що зістанеться, він почав платити податки і засівати що раз то більше...” [На радянській Україні, 1924а, с. 2].

*Ланцюговий міст у Києві (малюнок із львівського журналу “Світ”)
(1925. – №2. – С. 2)*

На думку Sarmatus-а, український селянин почав платити нові податки не тому, що вважав себе добросовісним громадянином, а лише для того, щоб “відкупитися” від держави, до якої завжди ставився з недовірою. Найбільше в умовах непу селянам дошкуляли так звані “ножиці цін” – велика нерівномірність між цінами на сільськогосподарську та промислову продукцію. Згідно із спостереженнями французького журналіста, селянин зі всіх сил

РОЗДІЛ II

намагався обходитися без занадто дорогої продукції радянських фабрик і заводів.

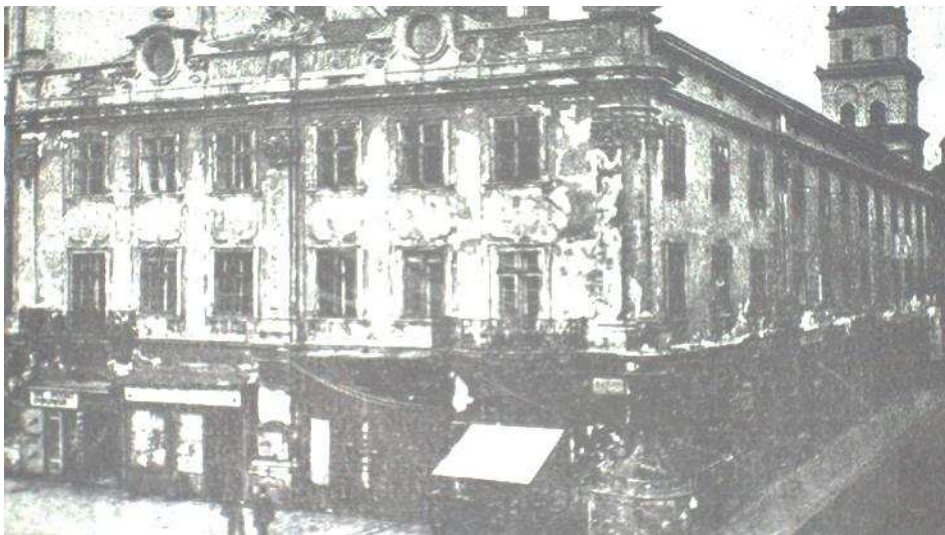
Звичайно, неп мав вплив не лише на радянське сільське господарство, а й на міське життя. В. Мудрий у своїй статті цитував закордонного репортера, який у 1924 р. відвідав Київ. Журналіста вразив поверховий блиск та практично суцільні злидні більшості українських міст: “У Києві три-чотири головні вулиці... є чисті, добре освітлені; доми поправлені і так само пішехід; трамваї ходять досить часто і вагони не такі переповнені, як підчас революції... багато крамниць повних краму, метушня, натовп. Але ще далеко містові до його задовільного стану. Добрий зовнішній вигляд 3–4 головних вулиць, відновлених через більшовицьку міську управу, покриває тільки поверховим блиском злий стан і розвал 9/10 міста Києва. Щодо менших міст, то вони все ще в страшнім стані...” [Мудрий, 1929, с. 2]. Приватна торгівля стала одним із “нововведень” непу. У зв’язку із цим на вулицях міст з’являлося багато крамниць та ринків. Проте на основі пресових матеріалів західноукраїнська громадськість могла зрозуміти, що для більшості населення міст товари у крамницях та магазинах були недоступними. В одній із статей зазначалося: “Що з того, що крамниці повні сукна, білизни, обуви, коли все це недоступне для величезної більшості міського населення, коли звичайнісіньке вбрання чи пара черевиків є люксом. Щоби купити собі пару черевиків треба видати ціломісячну платню, а щоби купити собі вбрання – нікому й думати про це. Хліб і харчові продукти майже вдвоє дорожчі ніж перед війною...” [На радянській Україні, 1924а, с. 2]. Автор статті виділяв такі причини цього негативного явища: державна монополія на зовнішню торгівлю, націоналізація великої промисловості та велика кількість податків. На думку оглядача, більшовицька держава ніколи не піде на розв’язання цих проблем, адже таким чином вона може втратити контроль над усією економічною системою країни.

Ще одним явищем непу була поява нового соціального прошарку так званих “непманів” – людей, які, скориставшись перевагами нового економічного курсу, почали заробляти на цьому гроші. Як можна було дізнатись із тодішньої західноукраїнської преси, становище “непманів” було незаздрісним: “Щодо торгівлі по містах, то щоправда, в більшій частині вона знаходиться в руках приватних; та торговці страждають теж, по-перше тому, що їх пригнітають податки, а далі з причин, що покупна спроможність населення є мінімальна... Одинокі “непмани”, що заробляють добре це або агенти Внєшторгу, або спекулянти... та і так життя їхнє не дуже то завидне, бо часу до часу вони падають жертвою ДПУ” [На радянській Україні, 1924а, с. 2].

Незважаючи на критику радянської політики на селі, все ж деякі оглядачі відзначали певне покращення становища українського

СТАВЛЕННЯ ДО НЕПУ І УКРАЇНІЗАЦІЇ

селянина. Зокрема, автор під криптонімом Я. Д. зазначав, що у 1920-ті рр. зросла кількість як середняків, так і заможних селян. Цей факт викликав занепокоєння більшовицької влади, яка великі надії покладала на колективний спосіб господарювання, проте попередниці колгоспів – артіль – не знаходили підтримки серед селян [Я. Д., 1930, с. 88].

Редакція газети “Діло” на площі Ринок у Львові

Українські публіцисти вважали, що остаточний крах непу припав на початок 1930-х рр.: “...всі надії капіталістичного світу на те, що неп доведе до деяких змін в економічній політиці СРСР, не здійснилися... Теперішній період в економічній політиці СРСР можна вважати вже періодом остаточної ліквідації НЕП-и. Хоча це й не легка річ, та проте нинішня економічна політика більшовиків прямує систематично до гармонійного вирівняння між державним промислом і диференційованою продукцією села” [Десять літ НЕП-и, 1931, с. 1]. Автор зауважував, що за останні роки більшовики націоналізували всю промисловість, а також сумнівався в тому, що мільйони українських селян позитивно сприймуть відміну непу.

Польська політична публіцистика та періодичні видання також не оминали питань, пов'язаних із новою економічною політикою у радянській Україні. Теза про загрозу краху радянської економіки особливо у 1921–1923 рр. займала важливе місце на шпальтах преси, що підпорядковувалась політичному табору Ю. Пілсудського. Подібні думки, хоча і дещо менш критичні, з'являлися на сторінках преси вже наприкінці 1920-х рр., тобто після закінчення непу. Прихильники Ю. Пілсудського почали оцінювати функціонування нової

РОЗДІЛ II

більшовицької економічної політики відразу після її впровадження. Пілсудчики відзначали, що неп не приносить жодних ефектів, а країна заглиблюється у щораз більшу кризу [Zackiewicz, 2004, s. 154]. Щоправда, в середині 1920-х рр. послідовники Ю. Пілсудського все ж визнавали деякі успіхи комуністів у царині економіки, проте лише для того, щоб пізніше заявити, що можливості непу вичерпалися. Табір пілсудчиків вважав, що без зовнішньої допомоги весь “селянський СРСР” буде завжди відсталою країною. Джерела слабкості радянського “державного капіталізму” пілсудчики шукали в його численних непослідовностях і великій залежності від політичної сфери, підкреслювали також дефіцит капіталів, якими могли б розпоряджатися більшовики, і, нарешті, звертали увагу на незручну для промислового розвитку соціальну структуру, де домінували дрібні селянські господарства, які використовували примітивні методи господарювання. Спроби оптимістичного погляду на неп опиралися на те, що в цей час стан радянської економіки був кращим, ніж у 1917–1921 рр. Окрім того, польські публіцисти серед переваг непу виділяли й те, що ця політика віддаляла більшовиків від “чистої” комуністичної доктрини [Zackiewicz, 2004, s. 168].

Радянські реалії часів непу діячі польської націоналістичної ендеції представляли зазвичай в однозначно похмурих барвах. Найбільше народовці критикували більшовицькі методи управління, в основі яких, як стверджувалось, лежали терор і політична безправність більшості населення. Особливо гостро ендецька публіцистика реагувала на репресії проти католицької Церкви, які мали місце в УСРР у часи проведення непу [Zackiewicz, 2004, s. 170]. Щодо економічних питань, то тут польські націоналісти констатували цілковите фіаско більшовицьких експериментів. Часткове покращення радянської економіки в часах непу, на думку польської правниці, було пов'язане з тим, що більшовики змогли підійти вирішення цих проблем з точки зору раціональності та реалістичності. Проте назагал ендецьке середовище ставилося до непу критично. Націоналісти вказували на половинчастість більшовицької стратегії, а також на радянський “псевдокапіталізм”, який паралізував розвиток усього СРСР. Вказували публіцисти й на брак відповідної кількості фахівців, які могли б пришвидшити відбудову країни. Проблеми радянської економіки в 1927–1928 рр. автори пов'язували із вичерпаними можливостями непу. Ендеки не вірили, що західний капітал в умовах більшовицької системи зміг би принести позитивний ефект. Прибічники Р. Дмовського підкреслювали, що в умовах непу кращий шанс на особистий розвиток мали люди влади, які награвували значний капітал в 1917–1921 рр. Недвозначно ендеки висловлювались і про “семітський” елемент серед “непманів”. Аналіз ендецької публіцистики в 1925–1927 рр. вказує на те, що лідери націоналістичного руху вважали,

що радше капіталізм прийде на терени СРСР, аніж відбудеться поворот до політики “воєнного комунізму” [Kowalewski, 1928, s. 1]. Справжньою несподіванкою для ендеків стала сталінська економічна стратегія.

Польські консерватори підкреслювали, що задекларована більшовиками нова політика в царині економіки підтвердила тезу про повний провал комуністичних експериментів. Вони критично оцінювали неп, вказуючи на те, що у радянському “псевдокапіталізмі” були присутні багато непослідовностей, які не мали нічого спільного з вимогами здорової економічної системи [G-ski, 1927, s. 1].

Однією з найбільш акцентованих тем польських видань було матеріальне становище українців в УСРР. І в цьому випадку польські публіцисти прагнули пробудити в читачів уяву та емоції. Важко інакше оцінювати донесення про те, що мешканці багатої на хліб України помирали з голоду в роках відносного спокою (1922–1928 рр.). Були роки голоду, але були й роки хороших врожаїв, проте польська публіцистика подавала інформацію про УСРР лише в негативному ракурсі. У 1922 р. польська преса інформувала про “вмираючу Україну”, і в цьому була частина правди. Три роки по тому в “Dzienniku Wileńskim” можна було знову прочитати про голод у радянській Україні [Stan gospodarczy na Ukrainie, 1925, s. 2]. Нічого не змінилося і в наступних роках. Надалі заголовки кричали про те, що “Україна вмирає з голоду”. Тільки деякі публіцисти доповнювали ці донесення інформацією про те, що радянська влада пробує надати допомогу республіці [Piątkowski, 1992, s. 154]. Зверталась увага на занепад українського землеробства, причини якого вбачались у податковому тиску з боку радянського уряду, який у такий спосіб намагався рятувати центральний бюджет. Іншою причиною були низькі ціни на продукти сільського господарства, а також недовіра українського селянина, який не був зацікавлений у виробленні більшої кількості продукції [Piątkowski, 1992, s. 164].

Неп поряд з українізацією майже усіма західноукраїнськими політичними силами (окрім УСРР) вважався одним із елементів національного відродження у радянській Україні. Неп, як і українізація, створив сприятливий клімат для поширення радянофільських тенденцій у західноукраїнському суспільстві.

Макар Кушнір
(1890–1951)

СТАВЛЕННЯ ДО УКРАЇНІЗАЦІЇ

Різка зміна у національній політиці більшовицької партії відбулася на XII з'їзді РКП(б) (17–25 квітня 1923 р.), який проголосив курс на коренізацію, тобто закликав до переведення на мову корінного населення кожної з республік щойно створеного СРСР роботи державного апарату, судочинства, культосвітніх і навчальних закладів. Важливим чинником проголошення політики коренізації / українізації було прагнення московських очільників нейтралізувати негативне враження від створення Радянського Союзу й ліквідації окремих дипломатичних представництв “незалежних радянських республік” (насамперед УСРР) на закордонну українську громадськість (еміграційну й галицьку) [Рубльов, 2004, с. 91].

Українізаційний курс, як і раніше перехід від “воєнного комунізму” до непу, об'єктивно був зумовлений потребою життя, без чого в Україні не могла б далі втримуватися більшовицько-радянська система. Новий напрям національної політики (у разі втілення в життя) сприяв би консолідації українського етносу, культурним контактам обох частин України.

Як відзначає відомий американський дослідник націоналізму в СРСР Т. Мартин, в українському політичному дискурсі 1920-х рр. радянську Україну розглядали як П'ємонт ХХ ст., навколо якого об'єднуються спершу культурно, а відтак і політично – українське населення Польщі, Чехословаччини та Румунії. Утім, варто наголосити, що ця зовнішньополітична мета ніколи не була головним мотивом радянської національної політики [Мартин, 2013, с. 26].

Варто відзначити, що зусилля радянської влади з витворення образу радянської України як “П'ємонту” досягли чималих успіхів. Консервативно налаштовані С. Томашівський та В. Кучабський навіть намагалися привернути увагу польської адміністрації до гнучкості національної політики СРСР, закликаючи водночас українців зрозуміти небезпеку гіпотетичного “приєднання цілої України до большевицької Росії” [Портнов, 2008, с. 157].

Українізаційна політика радянського керівництва УСРР знайшла відгук і стала одним із важливих чинників суспільно-політичного життя на західноукраїнських землях, що перебували під владою Польщі. Адже вона запроваджувалась у радянській Україні з розрахунком не тільки на внутрішній, а й на зовнішній вжиток. Міжнародний аспект політики коренізації полягав у намаганні більшовиків привернути до неї увагу “націоналів” за межами СРСР, завоювати прихильність робітничо-селянських мас зарубіжних країн і цим прискорити “антибуржуазні соціалістичні революції”. Об'єктом впливу мала бути передусім 10-мільйонна українська людність у сусідніх країнах [“Українізація” 1920–30х років, 2003, с. 265].

Дві майже синхронні події 1923 р. – визнання Антантою анексії Східної Галичини Польщею та проголошення українізаційного курсу в УСРР (що до певної міри нейтралізувало несприятливе враження від утворення СРСР) – спричинили перелом у настроях українського громадянства за кордонами республіки. Українізацію – як бодай часткове здійснення національних прагнень – спершу досить позитивно сприйняли на західноукраїнських землях. Проаналізувавши у циклі редакційних статей новий курс більшовицької національної політики, львівська щоденна газета “Діло” із стриманим оптимізмом підсумувала: “При таких матеріальних умовах, при обмеженості культурних сил, які будуть використані, при допомозі розвитку тільки “революційної” української культури результати теперішнього українського курсу можуть бути лише дуже обмежені... При всій цій ситуації годі особливо захоплюватися теперішньою полосою українізації” [Перспективи українізаційного курсу большевиків, 1923, с. 2].

Співробітники українських часописів уважно спостерігали за процесом українізації. Читачам пояснювалося, що завдяки цим заходам влади “большевикам стало соромно” за тотальне використання російської мови в Україні, – висловлювали своє тлумачення українізації на початках її уведення галицькі журналісти [Українізація телеграфічної агенції Ратау, 1925, с. 3].

На думку західноукраїнських оглядачів, причиною запровадження українізації були: страх перед бунтівним українським селом та прагнення радянської влади виявити і знищити український національний рух. Публіцист Я. Дуб (справжнє ім'я – М. Кушнір) вважав, що в УСРР більшовики шляхом своєї українофільської політики намагалися знесилити український національно-визвольний рух та приховати колоніальну політику щодо України. Відзначалось, що український національний рух “в міру можливості використав українофільську політику компартії та спромігся навіть здобути собі ще більший вплив поміж народними масами” [Дуб, 1930, с. 2]. Аналізуючи причини нової більшовицької національної політики, редакція газети “Свобода” посилалась на книгу німецького географа, який відвідав радянську Україну: “Радянська влада була примушена обставинами розв'язувати національне питання. Яко шлях до цього вона вжила українізацію. Однак політична управа пильно стежить за кожним українцем, знає про кожний його рух та неначе постійно тримає кожного Українця під мікроскопом” [Нові причинки до нової українізації, 1925, с. 3]. На основі цих слів журналіст “Свободи” висноував, що українізація мала б “замирити” українське населення, яке було обурене окупацією свого краю.

Гумористичний часопис “Зиз” повідомляв галицьке читацтво у рубриці “Телеграми” про “остаточну українізацію” Великої України. Парадоксальна акція, розпочата за розпорядженням ВЦК і ГПУ,

дивувала сатириків і сприяла тематичному розмаїттю часопису. Висміявши недолугість українізації в Україні, “Зиз” запропонував вирішення цієї проблеми по-своєму: “перевести зайнятих росіян подержавних українських установах в Росію, а українців з Росії на Україну”. За версією часопису, лише таким чином Україну буде “зукраїнізовано” [Телеграма, 1924, с. 5]. Комічно зображена і мовна ситуація, яка склалася на час акції українізації: “Чубар, голова ради комісарів, уже вміє “будь ласка” і “прощайте”. Державний банк ще не українізований, бо міністр фінансів Сокольников по українськи не розуміє” [Сніцарчук, 2001, с. 167].

Публікації часописів були спрямовані на викриття справжньої суті політики, яку проводила більшовицька влада в Україні. “Українська республіка є самостійна і не підлягає нікому, тільки комісарам, які залежні від Москви”, – визначив рівень самостійності Око (ймовірно, псевдонім А. Курдидика) у памфлеті “Дещо з українознавства”. Тут же автор підбив підсумки політики українізації: “По установах вивішені вивіски з надписом “говорить українською”, але ніхто не говорить, бо не має відваги, а хто говорить... є обов’язково, або шовініст, або петлюривець” [Сніцарчук, 2001, с. 170]. Той же автор з іронією повідомляв про матеріальні проблеми, пов’язані з українізацією: “Наука є. Нема підручників, але це дурниці. До того шкіл мало. І вчителів...” [Око, 1926, с. 2].

“Громадський Голос” –
часопис УРП

Журналісти намагалися пояснити читачам, чому процес українізації відбувається досить формально. “Українізація може дійсно має нині на Україні деякий казньоний характер, та не слід забувати, що вона має чисто стихійний підклад. Вона дійшла сама собою, допоки урядові російські чинники на Україні не вирішили очолити її ходи з метою тотального контролю” (Діло, 1925, № 1). Визнаючи особливості проведення цього процесу в Україні та характеризуючи його складові, газетярі “Діла” уточнювали, що жодним чином не можна сприймати активну діяльність українських науковців, літераторів, видавців як наслідок настанови влади [Сніцарчук, 2009, с. 155].

“Не хочуть російські комуністи легко поступитися вимогам українізації на Україні”, – тривожився з приводу декларативності (“про око”) цього надзвичайно важливого з огляду на суспільно-політичні реалії того дня орган Української радикальної партії “Громадський Голос”. Галицькі радикали висловлювали сподівання, що “маси українського селянства і робітництва” не допустять “гуляння російського шовінізму”. “До селянина найлегше підійти при допомозі

СТАВЛЕННЯ ДО НЕПУ І УКРАЇНІЗАЦІЇ

тайників його мови”, запевняв “Громадський Голос” [Сніцарчук, 2009, с. 159].

Незважаючи на критичне ставлення до політики українізації, редакція газети “Діло” все ж виділяє і позитивні сторони національної політики більшовицького уряду. Автор статті вважав, що впровадження політики коренізації в Україні є проявом сили українського національного руху в середині УСРР, також це рішення зможе мобілізувати проукраїнські сили за кордоном: “На берегах Дніпра кладуть підвалини того національно-державного будинку, який об’єднає в собі всі частини нашої роз’єднаної й розшматованої тепер землі” [Перспективи українізаційного курсу большевиків, 1923, с. 2]. Отже, бачимо, що “Діло”, перебуваючи на державницьких засадах, розглядало українізацію як одну з передумов майбутнього об’єднання розділеної України.

Унаслідок зазначених змін у внутрішній політиці партійно-радянського керівництва СРСР та УСРР й міжнародного становища Східної Галичини зміцнилися позиції комуністичного руху у Західній Україні, істотно збільшилася кількість радянофілів і відповідно тих, у кого виникало бажання (переважно з інтелігентських кіл) виїхати в УСРР, щоб взяти участь в процесі національно-культурного відродження [Рубльов, 2004, с. 92]. Політичний режим міжвоєнної Польщі не відзначався лібералізмом, особливо у ставленні до української національної меншини. Тому й не дивно, що у листі до голови Наукового товариства ім. Шевченка К. Студинського від 28 листопада 1926 р. один із харківських галичан, М. Гаврилів, згадував про симптоматичні звернення земляків до нього з проханням “помогти влаштуватися в більшовицькому пеклі, спасаючись від демократичного раю” [У півстолітніх змаганнях, 1993, с. 699].

Голова НТШ К. Студинський, на думку дослідника українського націоналістичного руху П. Мірчука, був лідером неформального радянофільського табору на західноукраїнських землях. У серії статей та інтерв’ю, які було надруковано в багатьох українських часописах, К. Студинський ділився своїми враженнями про національно-культурне життя в УСРР, де він неодноразово перебував у наукових відрядженнях [“Українізація” 1920-30х років, 2003, с. 271].

Наприклад, у львівському часописі “Новий Час” були опубліковані статті К. Студинського, де він описував своє перебування у радянській Україні навесні

*Кирило Студинський
(1868–1941)*

1926 р., звертаючи особливу увагу на результати політики українізації: “Вигляд Києва змінився. На урядах і крамницях багато українських написів і вивісок. Всюди по вулицях і взагалі на публічних місцях чується українська мова, якою починають говорити й жида, що вказує на стійкість радянської влади на Україні... Гарно представляються театри... зукраїнізовано й кінотеатр... Шкільництво майже в цілості переведено на українську мову, за винятком шкіл найвищого ступня (інститутів) де професори Росіяне на своїх кафедрах викладають по російськи” [Новий Світ, 1926, с. 1].

Підкреслював К. Студинський і значення галичан у політиці українізації УСРР: “Галичан на радянській Україні є до 60.000. Є це елемент, який загально цінять. Мають вони свої організації і клуби. Грають помітну роль в державному будівництві і становлять не останню силу в українізації державного апарату. Багато галичан служать у міліції, але не мало працює в шкільництві і господарських установах. Деякі з них займають високі становища...” [Новий Світ, 1926а, с. 1].

К. Студинському доводилося зустрічатися з українськими національними діячами в УСРР. За його словами, вони були невдоволені. Коли К. Студинський звертав їхню увагу на здобутки в шкільництві, на українізацію, то українські діячі поставились до цього скептично, вважаючи, що у школах немає українського духу [Новий Світ, 1926а, с. 1]. У 1927 р. К. Студинський знову відвідав радянську Україну, цього разу, щоб взяти участь у правописній конференції, яка відбувалася в Харкові. Під час цього візиту львівський професор ще раз відмітив здобутки українізації в галузі шкільництва: “Дома [батьки. – Д. К.] балакали ще по російськи та прийшли зі школи діти і вони почали українізувати рідню” [Студинський, 1929, с. 34].

Під час свого візиту до Києва К. Студинський дав інтерв'ю газеті “Пролетарська правда”. Галицький професор наголошував на тому, що радянська влада з повагою ставиться до української культури, і на підтвердження своїх слів наводив факти існування в УСРР української опери і театрів “Березіль” та ім. І. Франка. К. Студинський заявив і про те, що у Львові поширюватиме інформацію про українізацію [Новий Світ, 1928в, с. 3]. З цього допису можемо зробити висновок, що К. Студинський щиро вірив у більшовицьку політику українізації і намагався популяризувати її здобутки серед західноукраїнської громадськості.

Ще одним радянофілом серед західноукраїнської інтелігенції був директор Українського національного музею у Львові І. Свенціцький. Він оцінював українізацію як “дійсно шлях до інтернаціоналізації ваги України, дійсно найбільший здобуток України в СРСР, про який не мріяли навіть найбільш гарячі патріоти 1914 року, коли зривалися до війни з царською Росією. Вона [українізація. –

СТАВЛЕННЯ ДО НЕПУ І УКРАЇНІЗАЦІЇ

Д. К.] є в дійсності великим відродженням України” [Свенціцький, 1930, с. 1].

На противагу І. Свенціцькому та К. Студинському один з лідерів західноукраїнського національного руху В. Мудрий не так прихильно ставився до радянської дійсності, а українізацію сприймав більш критично. В одній зі своїх статей він розкривав суть більшовицької національної політики: “Дехто хоче звати українізацію, започатковану серйозно в квітні 1925 р., дерусифікацією України. Однак так воно не є! Від того відпекуються самі українські комуністи. На з’їзді українського комсомолу Затонський недвозначно заявив: “Пролетар залишається росіянином, але може вивчити українську мову” [Мудрий, 1927, с. 1].

Теза про абсолютну відсутність дерусифікації України часто траплялася у західноукраїнських часописах. “Здавалося, що з хвилиною введення компартією найновішого курсу національної політики з перед трьох літ піде скорим темпом дерусифікація України, особливо українських міст. Та практика показала, що комуністична політика дерусифікації зовсім собі не бажає. Вона хоче тільки формальної, поверхневої українізації державного апарату, щоби таким чином при допомозі самої української мови зблизити себе до селянського населення України” [Польський район в УСРР, 1927, с. 2]. Публіцист, намагаючись зрозуміти суть національної політики більшовиків, вважав, що українізація була лише інструментом, а не метою радянської влади.

Друкарня газети “Діло”

Як головний редактор щоденника “Діло”, В. Мудрий підкреслював формальний характер українізації, проте зазначав, що на противагу їй існує інша, стихійна, українізація, яку більшовики не здатні контролювати. Звертав увагу автор і на той факт, що поряд з українізацією в Україні не відбувається процес дерусифікації. Щодо стихійної українізації, то, на думку В. Мудрого, вона вже набрала таку силу, що знайшла підтримку в рядах компартії [Мудрий, 1927, с. 1]. Теза про стихійну, або “духовну”, українізацію є в усіх публікаціях В. Мудрого про більшовицьку національну політику.

В. Мудрий відзначав і те, що більшовицьке керівництво визнавало “духовну” українізацію: “Цю другу українізацію звать самі комуністи стихійною. Того незвичного для них терміну ужили вони навіть в офіційальних темах”. Редактор “Діла” наголошував на тому, що для формальної українізації культура – це засіб реалізації більшовицьких задумів, а для стихійної – це самоціль [Мудрий, 1927, с. 1]. В. Мудрий слушно підкреслював, що українізація становить небезпеку для комуністичної системи, адже, з одного боку, вона може закрити існування комуністичної системи в Україні, але, з іншого – може стати початком його кінця: “Збивають вони з національної політики великий пропагандивний капітал. Своім ясним і прямим ставленням до української національної проблеми в міжнародному розумінні комуністи причиняються до скріплювання почуття національної єдності в українському народі на всіх його територіях” [Мудрий, 1927, с. 1]. Незважаючи на критичні висловлювання щодо українізації, В. Мудрий вважав, що вона здатна відродити національний дух українського народу.

У зв’язку з політикою українізації В. Мудрий порівнював можливість для культурного розвитку українців в УСРР та в межах Польщі: “В боротьбі з комуністичною агресивною політикою... консолідується... весь український національний табір поза межами радянської України. Знов же в межах самої радянської України творяться без сумніву цілком нові цінності національної української психіки. Думаю, що не переборщу, коли стверджу, що там за Збручем національно ми гартуємося далеко більше ніж тут. Бо це гартування відбувається в активнотворчому процесі протиставлення націоналізму інтернаціоналізмові” [Мудрий, 1927, с. 1]. Отже, бачимо, що один з лідерів західноукраїнського національного руху, активний член УНДО, головний редактор щоденника “Діло” В. Мудрий на сторінках галицької преси ознайомлював громадськість із всіма недоліками та перевагами національної політики більшовиків в УСРР.

До редакції газети “Діло” періодично надходили листи галичан, які побували у радянській Україні, де спостерігали політику українізації. Нижче наведений лист ілюструє те, як прості галичани ставилися до національної політики більшовиків в УСРР. Хоча редакція “Діла”,

СТАВЛЕННЯ ДО НЕПУ І УКРАЇНІЗАЦІЇ

публікуючи цей фейлетон, звертала увагу на те, що автор викладав свої міркування “під дещо москвофільським кутом зору”, все ж вважаємо за доцільне подати ці думки як один з аспектів західноукраїнської суспільно-політичної думки щодо українізації. “Написи всі на станціях скрізь на першому місці українські, на другому руські [російські. – Д. К.]. У Шепетівці – носії, акцизні доглядачі, залізнодорожники – усі говорять до вас по українськи... Бо ж не має українських написів од Сяну до Збручу хоч після польської державної, немає нам службової відповіді по українськи, хоч би від самого справжнього українця... Зате до першого жовтня 1926 р. перед очима двох галичан парадним маршем став переходити зукраїнізований Київ... українська мова в силу засади українізації – користується повним правом рівноправности на всьому просторі Союзу, а від цього один крок до майбутнього навчання української мови, як мови 30 міль. співдержавного народу скрізь у школах держави” [Як я то бачу... Що таке українізація, 1927, с. 1]. Автор листа на власному досвіді порівнював розвиток і поширення української мови в УСРР та у Західній Україні, надаючи перевагу саме Наддніпрянщині.

Аналізував автор листа і рівень обізнаності української громадськості в Польщі із здобутками українізації: “Дехто з тих знавців життя СРСР, що слідкують за ним по доривочним, вибіркою з газет протирадянських – висказуються про українізацію сцени, естради й академії мистецтв з деяким сарказмом злоби. А між тим поява української мови на великій сцені є якраз одним із найбільших досягнень сучасного українства” [Як я то бачу... Що таке українізація, 1927, с. 1]. До цих “протирадянських газет” автор листа, мабуть, відносив і “Діло”.

У “Ділі” за 14 листопада 1926 р. був опублікований лист “що прийшов від вернувшого недавно в Галичину визначного українського громадянина”. У ньому автор закликав своїх західноукраїнських земляків вирушати за Збруч і підтримати там справу українізації, а також робив власні зауваги щодо національної політики більшовиків. “Ви повинні сюди вертати негайно. Роботи тут багато і то вдячної. Ось проф. О. за 8 годин тижнево має 200 карб., а як спец у вищій раді сільського господарства – 400 карб. У цій раді він дає лиш поради... В торговельних приватних підприємствах у більших містах Українці мало зайняті там головно” [З приватного листа, 1926, с. 2]. Також у листі йдеться про ставлення до українізації найчисленніших національних меншин УСРР: “Жиди і Москалі, які дуже вороже ставляться до українізації, особливо останні. Жидівський елемент піддається українізації повільно, але постійно і певно. Мені особисто вже кілька разів приходилося обсварюватися за це з Москалями” [З приватного листа, 1926, с. 2]. Особлива увага зверталася на розвиток освіти та шкільництва. Автор наголошував, що найбільше українських

Обкладинка журналу "Світ"

шкіл є в Києві та Харкові, а найменше – в Одесі, а причина цього полягала у тому, що на Південь приїжджало менше галицьких учителів.

Про негативне ставлення влади до українізації в УСРР писали навіть деякі радянофільські видання Західної України. Так, у журналі "Світ" відзначалось: "Перш за все вороже віднеслись до українізації ріжного роду урядовці на радянських установах" [З Великої України, 1925, с. 5]. У статті наголошувалося, що особливо вороже до українізації ставився голова радянського уряду В. Чубар.

У згаданому листі автор характеризував стан українізації великих міст, зокрема, зазначав, що найкраще справи йдуть в Києві, а найгірше – в Одесі: "Щодо зовнішнього вигляду

Київа, то він зовсім український... Київ – найбільш розмосковщений з наших більших міст" [З приватного листа, 1926, с. 2]. Причиною високого рівня українізації Києва, на думку дописувача, було бажання українських інтелігентів працювати саме там. Цей факт мав і свої недоліки, адже концентрація інтелігенції в Києві сповільнювала темпи українізації регіонів, особливо Одеси. Автор закликав як галичанин, так і уряд УСРР активніше долучатися до українізації "Південної Пальми".

Із стриманим оптимізмом у листі йшлося про рівень "українізованості" тодішньої столиці УСРР: "Харків українізувався теж, хоч не в таких розмірах як бажано. Але за якийсь час ми його таки зробимо українським містом, подібно, як це зроблено з Полтавою, Кам'янцем, Винницею, Черніговом. Перед веде у цій ділянці Полтава, де відсоток українського елемента найвищий. Загалом у нас тепер українізація найголовніша справа і тільки чуєш розмови про неї. Написи по містах і селах в українській мові, тільки денезде (по великих містах) є рівнобіжно і російський текст" [З приватного листа, 1926, с. 2]. На прикладі вищої школи зверталась увага й на те, що росіяни, а особливо російська інтелігенція не бажає піддаватися українізації: "Відношення до наукових співробітників гарне. Уряд пособляє науці. Тому й помічається наплив російських професорів на Україну, явище для нас не конче корисне, бо професори з Росії не хочуть піддаватися українізації" [З приватного листа, 1926, с. 2]. Отже, деякі дописувачі

“Діла” із захватом ставилися до процесу українізації, вважаючи, що національна політика більшовиків йде лише на користь України.

У черговій газетній статті автор, проаналізувавши резолюції партійних з’їздів в УСРР, доходив висновку, що українізація проводиться непослідовно, адже усі керівні посади в уряді УСРР займають не українці, а люди, які національно і мовно є Україні чужими [Українізація далі кульгає, 1927, с. 3]. Завдяки таким публікаціям українці Польщі бачили, що, незважаючи на українізацію, більшість чиновників в УСРР були іноземцями.

Федь Федорців
(1889–1930)

У 1920-х рр. газета “Діло” перебувала під деяким радянофільським впливом, тому не дивно, що її головний редактор Ф. Федорців прихильно відгукувався про українізацію. У статті “Головою в мур” автор зазначив, що на Наддніпрянщині у середині 1920-х рр. відбулися глибокі зміни. У боротьбі з московським центром радянська Україна, на його думку, дедалі більше розбудовувала й утверджувала свою державність. Аргументами Ф. Федорціва стали такі факти: 1) закладено основи українського шкільництва; 2) почала розвиватись українська культура; 3) українізація перестала бути просто формальною, охопила урядову партію. Ф. Федорців оптимістично констатував зростання “національної України” [Соляр, 2012, с. 167].

Із наведених статей можна зробити висновок, що західноукраїнський національний табір сприймав політику українізації УСРР не так крізь призму поширення вжитку української мови, як через дерусифікацію. Особливо західноукраїнську інтелігенцію турбувала дерусифікація великих українських міст. Також зверталася увага на те, що правлячі кола радянської України повністю підпорядковувалися Москві, у якій “російський шовіністичний елемент” всіляко намагався стримати українізацію, спрямувати її у контрольоване русло.

Про більшовицьку національну політику відгукувались і українські політичні емігранти в Європі. Так, відомий громадсько-політичний діяч Ю. Бачинський (автор знаменитої праці “Україна Ingenta”) у брошурі, яка вийшла друком 1928 р. у Берліні, писав: “В сих своїх заходах доконали українська большевицько-комуністична партія і український радянський Уряд дуже велике діло. За сей короткий час вони не формально, не зовнішньо лише створили і zorganizували українську державу, але зробили її українською на ділі, по цілому її змісту і духові. Українська держава стала дійсно державою українського народу, а не державою російської і зросійщеної

(української і жидівської) буржуазії і зросійщеного або спольщеного українського дворянства і поміщицтва, яких усіх большевицька революція вимела з краю. Ся трудяща маса, що говорила українською мовою, почала нараз почувати у собі, що вони не є лише на одинці, кожда про себе, але й одна спільнота – нарід, і побачили, що держава, в якій живуть – се їх держава, і що якраз вони сю державу мають розбудувати і скріпляти, бо се саме – держава для них” [Павлишин, 2013, с. 171].

У десяту річницю більшовицької революції Ю. Бачинський відкидав закиди щодо порушення політичних свобод і відсутності рівноправ'я в СРСР: “Ніяка революція не признає контр-революціонерам рівних прав. Поки новий порядок речей не є усталений і закріплений, доти про політичну свободу і про рівні права для всіх не може бути мови” [Павлишин, 2013, с. 172].

Утім, сам автор не був достеменно переконаний в об'єктивності своїх уявлень про більшовицький режим й у вступі до збірки статей зазначив: “Тому задумую виїхати на Радянську Україну і до других Радянських Республік, щоби там на місци, переконатися, наскільки те, що я в отсих статтях про Радянську Україну і про Радянський Союз писав, відповідає дійсности”. Ю. Бачинський зумів дістатися у радянську Україну щойно 1932 р., перед тим відсидівши рік у львівській в'язниці. У Києві працював у редакції Української Радянської Енциклопедії [Павлишин, 2013, с. 172].

*Василь Кучабський
(1895–1971)*

Свої думки щодо більшовицької українізації висловлював і інший знаний емігрант, В. Кучабський, – історик, громадсько-політичний діяч та прихильник консервативної ідеології, консерватор. В. Кучабський зазначав, що радянська доктрина в національному питанні мала суперечливий характер та залежала від політичної кон'юнктури. Використання ідеї права націй на політичне самовизначення аж до відокремлення було зумовлене, на думку вченого, намаганням більшовиків розширити соціальну базу партії й використати в боротьбі за зміцнення своєї влади національно-визвольні рухи. Він розглядав суспільно-політичний устрій радянської України в контексті більшовицьких намірів поневолити українську націю, втягнути її у московсько-монгольський світ. З цієї точки зору поширення біль-

шовизму серед українців В. Кучабський сприймав як етнічну русифікацію [Гелей, 1999, с. 26].

У праці “Большевизм і сучасне завдання українського Заходу” (1925) В. Кучабський висміяв намагання певних політичних сил у Галичині переконати світ у тому, що колишньої Росії вже немає, а є держава Україна. У вченого не було сумніву в тому, що Москва не боялася української національної свідомості і, не вагаючись, розстріляла б сто чи двісті тисяч українців, якби не була впевнена в тому, що їй вдасться зробити це мирним шляхом “українізації”. Отже, мета більшовицької національної політики, зокрема українізації, полягала в тому, щоб не допустити формування української нації як політичного чинника і зупинити її на рівні “культурних націй” [Гелей, 1999, с. 27].

Українізаційний курс радянського уряду характеризувався також і іншими регіональними часописами Західної України. В 1927–1928 рр. в Станіславові виходила газета “Громадські Вісти”. Помітне місце в часописі займали інформаційні матеріали про суспільно-культурне життя у радянській Україні, що друкувалися окремими статтями, як-от: “Як виглядає в правдивому світлі культурне будівництво на Україні” (1927. – №1), та під започаткованою 1928 р. постійною рубрикою “Радянська Україна”. У статті автора під криптонімом О. З. “Вистава укр. книжки і преси в Станіславові” (1927. – №2) про виставку української наддніпрянської книжки писалося: “За Збручем культурна робота не то йде, а прямо кипить. Немає там області літератури, яка б не мала своєї книжки: література красна – оригінальна і перекладна, діточа, театр, музика, сільськогосподарська, педагогічна, наукова, популярно-наукова – все то можна було побачити на виставці” (1927. – № 2/3) [Галушко, 2001, с. 209].

В іншій газеті Станіславова – “Нове Слово” (1928 р.) (відповідальний редактор Є. Будяк) – велика увага приділялася позитивній інформації про відбудову народного господарства, суспільне та культурне життя в радянській Україні, яка подавалася під постійною рубрикою “З Радянської України” (“По Радянській Україні”). Окрім того, з’являлися й окремі статті на зразок “Як радянська влада переводить русифікаторську політику на Україні”, в якій невідомий автор намагався показати “брехливість аргументів про русотяпську політику радянської влади на Україні” (1928. – № 5) [Галушко, 2001, с. 209].

Про коренізацію писали й українські часописи Волині. Оглядач луцької газети “Українська Нива” П. Певний у статті “Українізація на Україні” – закрита полеміка з радянською газетою “Комуніст” дивувався: “У чому ж річ, кого треба “українізувати” на Україні? Справа ясна: весь адміністративний апарат, увесь командний склад в армії є чужий українському народові: всюди на відповідних місцях

РОЗДІЛ II

сидять зайди, які української мови не вміють... Отже бачимо, що большевицька “українізація” є фікцією і що червоні окупанти і не думають про забезпечення українському народові його права – бодай говорити на рідній мові” [Павлюк, 2000, с. 334]. Варто відзначити, що видання “Українська Нива” стояло на національних позиціях і негативно ставилося до радянського устрою. Впродовж усього свого існування часопис інформував волинян про події в УСРР.

Проблемам українізації УСРР приділяла увагу і польська преса Західної України. Зрозуміло, що суспільно-політичну думку західних українців формували не лише популярні україномовні “Діло” чи “Новий Час”, а й польські періодичні видання, які здебільшого віддзеркалювали офіційну позицію тих чи інших польських політичних сил щодо певних проблем. Тож не зайвим буде проілюструвати деякі оцінки польських газет щодо національної політики більшовиків в Україні.

Panorama Stanisławowa

Панорама Станіславова 1930-х рр. (листівка)

“Przegląd Polityczny” – місячник, в якому висвітлювались питання закордонної політики. До редакційного складу цього видання входили передові представники польських інтелектуальних кіл (науковці, публіцисти і дипломати). Тривалий час цей часопис ігнорував національну політику в УСРР. У жовтні 1926 р. з’явилася стаття Камуза (ймовірно, псевдонім): “Національна політика радянської влади на Україні”. Автор стверджував у вступі, що Жовтнева революція на своєму початку спиралася на крайній антинаціоналізм у внутрішній політиці. На перший план висувалися проблеми суспільної перебудови [Українізація, 1926, с. 2].

СТАВЛЕННЯ ДО НЕПУ І УКРАЇНІЗАЦІЇ

Більшовицька національна політика загалом та українізації зокрема, на думку автора статті, була одним із засобів поширення світової комуністичної революції. Польський публіцист підкреслював, що до українізації більшовиків підштовхували як внутрішні, так і зовнішньополітичні причини. Камуз вважав, що більшовики впроваджували українізацію, незважаючи навіть на об'єктивні перешкоди, а саме недостатню кількість української інтелігенції, яку, зрештою, вони самі ж винищували в період "більшовизації" України, а також низький відсоток корінного українського населення в містах, які були осередками державного і культурного розвитку [Українізація, 1926а, с. 2]. Польський публіцист стверджував, що українізація була запроваджена і проводилася не в інтересах українського народу, а виключно для потреб комуністичної системи.

Отже, бачимо, що частина польських оглядачів дивилась на українізацію як на інструмент більшовиків у поширенні комуністичної революції в Європі. Зверталася увага на те, що Москва, використовуючи національне питання, намагається послабити сусідні держави, зокрема Польщу. Проте польські часописи аналізували українізацію і в її внутрішньому аспекті. Висвітлюються й недоліки цієї політики: "З отсих статистичних даних ясно, що для зукраїнізації міст урядові чинники змушені були побороти великі перепони..." [Українізація, 1926а, с. 2]. Однією з цих перепон, на переконання автора, було єврейське питання. Євреї, що жили у містах, русифікувалися за царських часів і могли стати серйозним гальмом для українізації великих міст.

Позиція Харкова як столиці УСРР, на думку польського автора, значно послаблювала можливості українізації: Харків, за словами дописувача, – місто, що лежить на окраїні України, не може виконувати провідну роль в українізаційній акції, тим більше, що Харків був майже повністю російськомовним містом, а саме Київ був найбільшим осередком скупчення української інтелігенції не комуністичного світогляду [Українізація, 1926а, с. 2]. Чутки про перенесення столиці з Харкова до Києва автор вважав безпідставними, хоча, на його думку, це б пришвидшило справу українізації.

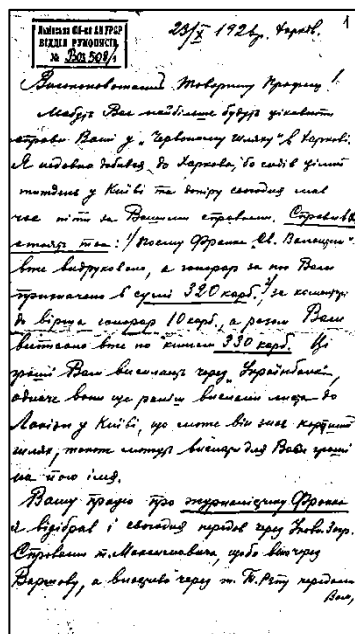
Публіцист робив спробу пояснити, чому Київ не став столицею УСРР: "Київ є центром українського інтелектуального життя, отже такий Київ не є сприятливою столицею Радянської України" [Українізація, 1926, с. 2]. Аналізувала польська преса і можливу проблему російського населення, яке могло зазнати утисків у зв'язку з українізацією: "В парі з українізацією вилонюється й російська проблема на Україні. Примусове поширення української мови та звільнення з уряду за незнання української мови викликає антагонізм російського населення скупченого в містах. Той антагонізм зростатиме в міру поступів українізації і в недалекому часі станеться поважною

РОЗДІЛ II

проблемою для радянської влади” [Українізація, 1926а, с. 2]. Польська преса звертала увагу як на позитивні моменти в українізації, так і на її недоліки, також розглядала проблему крізь призму можливої загрози для власних теренів.

Один із провідних польських діячів у Львові, ректор Університету Яна Казимира Я. Семірадзький, сумнівався в тому, чи “теперішні спроби нагальної українізації України, підтримувані національними діячами з цього боку Збруча, зуміють усунути вже вкорінену і без сумніву вищу російську культуру” [Українізація, 1926а, с. 2].

Через утиски у Польщі велика кількість української інтелігенції бажала перебратися за Збруч та допомагати своїм співвітчизникам проводити українізацію. Еміграція до УСРР всіляко заохочувалась радянським керівництвом. Окрім щирого прагнення віддати власні сили й уміння справі національного й культурного відродження українського народу, додатковим стимулом для західноукраїнської інтелігенції була можливість отримати роботу за фахом, покращити своє матеріальне становище. Разом з тими, хто опинився на Наддніпрянщині ще за часів війни, кількість західноукраїнських емігрантів в УСРР налічувала на початок 1930-х рр. близько 50 тисяч осіб [“Українізація”

Лист І. Шимоновича до М. Возняка (ЛННБУ. – Ф. 574, – спр. 508. – Арк. 1)

1920-30х років, 2003, с. 370]. Попри діяльність у сфері національно-культурного життя, сама присутність вихідців з Галичини в радянській Україні, спілкування з наддніпрянцями сприяли формуванню у них ідеї соборності України. Натомість наддніпрянці “дещо розхолоджували галичан у сліпій вірі, маючи солідний стаж підсоветського існування і розуміючи глибше суть советського режиму” [Рубльов, 1994, с. 199].

У багатьох листах, які надходили з УСРР до видатних діячів і вчених Західної України, позитивно описувались українізаційні зусилля більшовицької влади. Так, І. Шимонович писав із Харкова до відомого літературознавця М. Возняка: “Загальний вигляд України гарний і в порівнянні з попередніми часами він поправився. Дуже гарно виглядає Київ. На зовні він цілком українське місто, але всередині не більше, як на половину. В Києві найкраще стоїть справа з розмосковщенням шкільництва, тоді як в Харкові та Одесі зле. Однак наше

СТАВЛЕННЯ ДО НЕПУ І УКРАЇНІЗАЦІЇ

українське правительство дуже твердо бореться за те розмосковщення (українізацію) і сподівається, що в скорому часі йому це вернеться” [ЛННБУ, ф. 574, спр. 508, арк. 5].

Політика українізації не могла не вплинути на організоване політичне середовище у Західній Україні. Після 1923 р. партійна система у Східній Галичині вступила в смугу глибокої кризи, і всі політичні партії та групи, намагаючись модифікувати свою ідеологію відповідно до нових внутрішньополітичних та міжнародних обставин, змушені були визначитись у своєму ставленні до радянської України і започаткованого там українізаційного курсу.

Національна політика більшовиків в УСРР стала, як зазначалося в резолюції Березневого (1928 р.) пленуму ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У, “основним брусом для перевірки керівництва КПЗУ”. Комуністична партія Західної України, що діяла в Польщі нелегально, входила до складу компартії Польщі, яка керувала масовою легальною робітничо-селянською організацією “Сельроб”, беззастережно підтримувала радянський комунізм. У заяві “Сельробу” (правиці) від 1928 р. згадувалась політика українізації: “Українізація партії і радянського апарату не призведе до поширення вивчення української мови, адже українізація є потрібна для збереження союзу російського робітника з українським селом, а також для міжнародного ефекту. На нашу думку українізація повинна відкрити українську культуру для широких російських робітничих мас, аби вони включалися до творення українського” [Selrob (prawica) zażawa, 1928, s. 233]. У заяві “Сельробу” згадувалось і те, що серед радянських керівників було багато російських шовіністів, негативно налаштованих до політики “коренізації” в Україні. Політика українізації і спричинене нею радянське фільство сприяли розширенню соціальної бази КПЗУ та росту її впливу серед робітничо-селянських мас Галичини і Волині. Особливо великий вплив комуністів простежувався саме у Волинському воєводстві. Проте селяни не завжди розуміли, що собою являла комуністична ідеологія. У газеті “Голос” сатирично змальовувалося ставлення волинських селян до комуністичного підпілля: “Часом іде “дядько” на тайне засідання КПЗУ, посидить, послухає і йде додому із сірою думкою про сірі справи. “КПЗУ”? – чорти його знає, що це таке відповідає селянин” [Пилипчук, 1938, с. 2].

Українське національно-демократичне об’єднання (УНДО), що постало у 1925 р. на основі Української народно-трудової партії, було найвпливовішою українською політичною партією Західної України. У ставленні УНДО до українізації можна виділити дві особливості: ундівці вважали, що більшовики були змушені запровадити її під натиском “української національної стихії; завдяки політиці українізації радянська державність поступово еволюціонує в українську радянську державність”. Проте загалом ставлення

керівництва УНДО до радянської України було негативним. З цього приводу лідер УНДО Д. Левицький підкреслював, що “ми ніде і ніколи не визнавали себе сторонниками більшовицької влади на Україні. Але це не заперечує іншого ніким не спростованого факту, що на радянській Україні росте, міцнішає і розвивається українська національна ідея і разом зі зростом цієї ідеї – чужі рямці фіктивної української державності наповнюються рідним змістом справжньої державності. І цей факт є рішачим для нас, як українських націоналістів на скристалізування нашого відношення до радянської України” [Левицький, 1925, с. 3]. Члени УНДО та їхні прихильники звертали увагу на збільшення національно свідомих сил у результаті політики українізації: “І нехай більшовики використовують цей вимушений тактичний хід для своїх цілей – важливіше те, що збільшуються ряди свідомих національних громадянських працівників, які рано чи пізно мусять перебрати в свої руки весь державний апарат в УСРР” [Левицький, 1925, с. 3].

На III з'їзді УНДО, що відбувся у Станіславові (1928 р.), Д. Левицький виголосив промову “Політичне положення українського народу”, в якій висловив власну думку щодо українізації: “Залишився факт, що т. зв. українізаційний курс більшовицької національної політики переріс голови його офіційних керманічів і центральної влади Радсоюза... українець, ставши навіть формальним членом комуністичної партії, не перестає бути українцем, якщо лише не є запроданцем чи ренегатом, і ніколи не погодиться на ролю мурина, котрий має тільки виконати певне завдання для цілей ворожих українству! Тоді теж виявилось, що т. зв. українізаційний курс – це лише тактика 3-го Інтернаціоналу московського уряду, яка була подумана як легший спосіб підійти за посередництвом української мови і українських діячів ближче до українських мас і заціплювати їм легше інтернаціоналістичні ідеї та інтернаціонально-московського духа” [Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті, 2013, с. 512]. Д. Левицький звернув особливу увагу присутніх на конфлікти між радянською владою та українським національним рухом в УСРР.

Другою за чисельністю і впливом легальною українською партією Галичини була Українська соціалістично-радикальна партія (УСРП), яка утворилася 1926 р. Члени УСРП виступали за створення самостійної соціалістичної Української держави, устрій якої не мав би нічого спільного з реаліями, що існували в УСРР. Щодо національної політики більшовиків, то у резолюції одного з партійних з'їздів УСРП зазначалося: “Тактика українізації московських комісарів, до якої була примушена пануюча партія боротьбою українських селян і робітників, має на меті найти легшу дорогу до українських селян та їх праці, вона зміряє не до віддання влади українським селянам і робітникам, але

закріплення сучасної реакційної влади в руках купки московських комуністів і підмазуючихся під українську владу чужинців” [Тисяча років української суспільно-політичної думки, 2003, т. 7, с. 109].

Пресовий орган УСРП – газета “Громадський Голос”, як і інші видання в Західній Україні, містив багато передруків з радянської періодики про українізацію. Але коментарі, як правило, були критичні. Засуджуючи офіційну українізацію, запроваджену “для людського ока”, соціалісти-радикали підкреслювали ті фактори, що змусили більшовиків піти на поступки: зростання політичної свідомості та сили “українського

*Дмитро Левицький
(1877–1942)*

працюючого народу, його змагання до повної незалежності від Москви, необхідність утримати УСРП у рамках СРСР, а також міжнародне становище” [Тисяча років української суспільно-політичної думки, 2003, т. 3, с. 109]. Спроба комуністичної партії ослабити ці змагання через поверхову українізацію урядовців та українізацію шкільництва, – зазначалося в резолюції з’їзду УСРП, що відбувся у грудні 1926 р., – “не тільки не сповнила сподівань московського центру, але навпаки, стихійний зріст національної свідомості і дотеперішні здобутки доводять до ще гострішого вияву цього визвольного змагання українського працюючого народу, що у передовій своїй частині цілком свідомо прямує до соборної, самостійної єдності України” [Тисяча років української суспільно-політичної думки, 2003, т. 3, с. 109].

УСРП – одна з небагатьох тогочасних партій Західної України, яка нищівно критикувала політику українізації в УСРР, що, на думку членів партії, свідчить про політичне панування чужого українцям народу. Чи потрібно українізувати українського селянина і робітника? Так сформулювали соціалісти-радикали проблему державно-партійних органів СРСР. Українізацію потрібно було розпочати, оскільки навіть у Москві зрозуміли, до чого може призвести подальше нехтування мовно-національними проблемами українців. УСРП була переконана, що більшовики розпочали українізацію, щоби “вбити українську державну думку в себе, а закріпити до себе довір’я працюючих мас за границею...” [Соляр, 2011, с. 200].

Ставлення Української парламентської репрезентації (УПР) в польському сеймі до українізації здебільшого збігалося із позицією УНДО. Проте на початках політики українізації депутати вважали, що для кращого ознайомлення з цією проблемою необхідно поїхати

безпосередньо в УСРР: “Необхідно поїхати і на Україну, щоби познайомитися з життям, треба безпосередньо познайомитися з культурним і політичним життям. Зразу трудно все це зробити, але мусимо мати витичну лінію в цим напрямку” [ЦДІАУ у м. Львові, ф. 392, оп. 1, спр. 13, арк. 2].

Праве крило галицького політикуму представляли українські націоналісти, ідеологом яких був Д. Донцов. В одній із своїх статей Д. Донцов так характеризував українізацію УСРР: “Нашим ідеалом повинна бути інша українізація... нам потрібна українізація, дана нам нами самими, а не Сталіном чи Троцьким. Українізація, яка розбила б одностайну психіку імперії “от фінських хладних скал до каменної Колхиди”, а створила нашу власну, якої центр не смів би лежати поза границями нашої країни...” [Рубльов, 2004, с. 237]. Весь націоналістичний табір загалом та Д. Донцов зокрема ставилися цілком негативно як до радянської України, яку називали колонією Росії, так і до політики українізації, в якій вбачали багато суперечливих моментів.

Д. Донцов – один із найнещадніших критиків більшовицької теорії і практики, насамперед у їхньому “українізаційному” секторі, що присвятив аналізу цієї політики декілька статей і лекцій, серед яких – окремий виклад, виголошений 6 жовтня 1929 р. у Львові. Публічний виступ знаного теоретика українського націоналізму став відвертою альтернативою тогочасній (17 вересня 1929 р.) промові у столиці Східної Галичини народного комісара освіти УСРР М. Скрипника [Рубльов, 2004, с. 238].

Сучасний польський дослідник українських національних концепцій міжвоєнного часу Т. Стрик так підсумовує ставлення Д. Донцова до більшовицької українізації: “Політику “українізації”, що проводилась більшовиками, Д. Донцов інтерпретував як “приручення” явища української національної свідомості за допомогою “підтримки української форми” культури... Успіхи цієї політики наповнювали його смутком, адже він відмовлявся визнавати, що мова є найважливішим атрибутом нації”. Д. Донцова лякала перспектива, що “збільшовизована українськість” може обмежуватись лише мовою і фольклором” [Stryjek, 2000, s. 323].

Д. Донцов аналізував задекларований у 1923 р. новий курс національної політики РКП(б) з точки зору відповідності цих новацій імперським цілям більшовицької Москви: “Росія є імперія. Як кожда імперія... дбає вона про те, щоб бути суцільною гуртовою одиницею, не тільки механічною, але й психічною цілістю. Щоб всі члени організму думали однаково, хотіли однаково, однаково ділали... Яким способом се досягається? Ріжними. По-перше, примусом. Тому в касарнях, в школах, в урядах, в пресі кується духовну суцільність народу, без якої нема успішної акції” [Донцов, 1929, с. 1099]. Спершу більшовики,

“недооцінюючи значіння українства”, спробували силоміць придушити “всі його прояви, від пісні й мови (“контрреволюційної”), аж до державницьких аспірацій”, цинічно-відверто декларували власну потребу в українському цукрі, вугіллі і збіжжі. Було це “простою і виразною формулою (хоча і не дуже соціалістичною)”. Але аж ніяк не завжди бруталність і неприхований примус давали бажані наслідки. “Чужа походженням, мовою й ідеологією, влада совітська лишалася на Україні владою окупантів не тільки фактично, а й (що важливіше) в свідомості людности. Між владою а українською людністю не нав’язувався жадний контакт. І навіть нечисленні Українці, що відразу пішли в большевицький табор, чулися там не свійсько”, – писав Д. Донцов [Донцов, 1929, с. 1099]. Зрозумівши відпирність українства, російські комуністи змушені були змінити тактику щодо України. Отже, Д. Донцов вважав українізацію лише знаряддям комуністичної Москви підкорити собі свідомість українців.

*Дмитро Донцов
(1883–1973)*

Як наголошував Д. Донцов: “Говорити так просто з мосту (як Роза Люксембург, або П’ятаков, чи Горовіц), що, мовляв, Україна мусить належати до Росії, бо ся потребує її вугілля і збіжа, – ставало дуже ризикованим. Се ж були “аргументи” всіх імперіалістів” [Донцов, 1929, с. 1102]. Такою ж була генеза українізаційного курсу РКП(б), який мав на меті: “Шляхом толерування примітивного українського націоналізму (мова, пісня, театр) – досягнути успішніше того, чого не удалося осягнути силою: уїдностайнення української і російської психіки, підпорядкування першої останній в усіх питаннях політичних, економічних і навіть культурних. Уступаючи у формі, накинати чужій стихії свій їй духовно гетерогенний зміст, засимілювати її з пануючою в імперії, з психічним наставленням народа-завойовника” [Донцов, 1929, с. 1099]. Д. Донцов подавав і власну альтернативу більшовицькій українізації: українізація повинна йти з України “якої центр не смів би лежати поза границями нашої країни...”. Варто звернути увагу на те, що майже в усіх своїх публікаціях Д. Донцов оптимістично розглядає майбутнє української нації, яка, на його думку, все ж зможе вирватися з-під влади радянської імперії.

У виступах і публікаціях Д. Донцова натрапляємо, крім критики, і на певний конструктивний момент, важливий для підданих УСРР, які брали участь у суперечливих процесах українізації. Теоретик українського націоналізму наголошував на потребі творчо

РОЗДІЛ II

застосовувати більшовицький досвід опозиційної діяльності за царату, коли сучасна йому партія влади в СРСР використовувала будь-які легальні можливості для поширення своїх впливів й здобуття собі нових позицій [Рубльов, 2004, с. 222].

Водночас Д. Донцов зауважував певну варіативність декретованої РКП(б) українізації: “Очевидно, ся дорога небезпечна і для самих совітських українізаторів. Бо меч се обоюдний. Бо коли національні почування, які хочеться використати для скривлення національної свідомости в інший бік, за сильні, то кокетування з ними боком вилізе їх вихіснучачам. Але, мабуть, українізатори є в примусовім становищі, мабуть, метода Рози Люксембург остаточно збанкрутувала і, хоч не хоч, треба взятися до іншої” [Донцов, 1929, с. 1099].

На сторінках редактованого Д. Донцовим журналу “Літературно-Науковий Вістник” (“ЛНВ”) з’являлися статті, присвячені українізації. Автор під псевдонімом Характерник акцентував увагу читачів на видавничій справі та зростанні кількості українських книг в УСРР. Дописувач критично оцінив “радянський метод вимірювання зростання культури” – обчислення кількості виданих книг. Характерник із сарказмом зауважував: “Коли йти логічно далі, то треба було ще обрахувати, скільки разом буде випущено сторінок, скільки рядків і скільки друкованих літер – думаємо, що остання цифра найбільше б імпонувала некритично думуючому читачеві” [Характерник, 1929, с. 559]. У своїй статті автор спробував проаналізувати темпи розвитку книговидавничої справи в Україні порівняно із станом книгодрукування у Росії, зауважуючи, що інформацію про це важко знайти по “цьому” боці Збруча. Переглянувши офіційне видання управління політосвіти НКО УСРР “Робітнича бібліотека”, Характерник дійшов висновку, що “прірва між українською культурою і московською з жахливою швидкістю зростає, та що остання розвивається коштом першої. Ся ж таки книжка показує якою мовою читає “українізований” пролетаріат в “українських” бібліотеках та як обережно треба ставитися до цифр, якими оперують наші аматори “космічних формул”...” [Характерник, 1929, с. 559]. Не високо оцінював автор і якість друкованої продукції в УСРР, вважаючи, що здебільшого в УСРР друкувалось “різне сміття (халтури)”, проте інколи невеликими тиражами виходили і вартісні книги, які, проте, можна було придбати лише у спекулянтів.

*Карло Коберський
(1890–1940)*

СТАВЛЕННЯ ДО НЕПУ І УКРАЇНІЗАЦІЇ

Погоджувався із дописувачем “ЛНВ” і галицький кооператор К. Коберський. Проаналізувавши статтю в газеті “Харківські Вісті” про роботу Державного видавництва УСРР, К. Коберський відзначав, що радянська Україна не має грошей на книги, адже за гроші, які йдуть з Москви в УСРР, видають лише російськомовну продукцію. Критикував автор і ті західноукраїнські кола, які захоплювались більшовицькою національною політикою (“Нова Громада”, “Нова Культура”, “Земля і Воля”, петрушевичівці) [Коберський, 1924, с. 118].

Оглядачі одного з радянофільських видань із захопленням ставились до розвитку української книги в УСРР. У статті “По той бік кордону” наголошувалося, що українські бібліотеки і читальні в Польщі “всі в один голос просять: давайте нам книжок з України”. Автор із сумом відзначав, що через перепони польського уряду книжкова продукція з УСРР була в Західній Україні “рідкою птицею” [Камінський, 1926, с. 2].

У 1920-ті рр. під радянофільські впливи потрапило чимало західноукраїнських установ та товариств, зокрема й найавторитетніша наукова інституція – НТШ. У 1933 р. варшавський “*Biuletyn Polsko-Ukraiński*” умістив інтерв’ю із головою НТШ В. Левицьким, який заявив, що “на Великій Україні після революції науковий рух завдяки свободі, відкриттю Академії наук і різних інститутів наукових та завдяки українізації зріс колосально у всіх галузях знань. Зросла і кількість наукових видавництв, кількість екземплярів, наукові установи розпочали видавання словників” [Wywiad z Prezesem, 1933, s. 6]. Процес Спілки визволення України, примусова колективізація і голодомор не завадили В. Левицькому позитивно відгукнутись про розвиток української науки в УСРР.

У галицьких педагогічних журналах та збірниках, що їх видавали вчительські товариства, а також у періодичній пресі в цей час приділялось багато уваги висвітленню роботи комісії при Наркоматі освіти УСРР з упорядкування української наукової та технічної термінології та правописній конференції у Харкові. Згодом НТШ повністю прийняло так званий “харківський правопис 1928 р.”. Про “харківський правопис” писали публіцисти В. Сімович та М. Рудницький, які вважали, що цей варіант правопису був “недоладний та незбагненний через свою складність і суперечливість” [Рудницький, 1930, с. 25]. Жартувало з приводу нового “харківського правопису” і львівське сатиричне видання “Комар”: “Ото! Скажеш на Україні не “градус”, а “ступінь”, або не “смерч”, а “воздушна труба” – словом так, як Тебе мама вчила, так тебе цапа і в холодну за шкідницьку роботу. І те щоб ви знали, називається українізацією” [Українізація, 1933, с. 4].

Національна політика більшовицького уряду у радянській Україні вплинула і на міжетнічні взаємини на західноукраїнських зем-

РОЗДІЛ II

лях. Особливо це стосувалося українсько-єврейських відносин. Рішення радянського уряду створити єврейські колонії на Півдні України викликало негативну реакцію українців у Польщі. Репрезентативним джерелом, яке відображає реакцію західних українців на радянську політику аграризації євреїв у УСРР, є їхні громадсько-політичні часописи. Один із них – “Діло” – вже в середині 1920-х рр. стверджував: “...під ніякою умовою український нарід не погодиться з тим, щоби відбита ним земля на півдні України... була сколонізована жидами” [Гон, 2006, с. 331]. Газета “Свобода” твердила: “...жиди взялися не на жарти на відібрання українцями прадідної їхньої землі”. Увага західних українців до акції аграризації євреїв на теренах УСРР не зникала і в подальші роки. Вона залишалася об’єктом їхньої уваги навіть наприкінці 1930-х рр., а статті, які часто-густо друкувалися під загальною назвою “Жидівська колонізація України” (як, наприклад, у “Ділі”), слугують своєрідним маркером зацікавлення західних українців означеною проблемою [Гон, 2006, с. 331].

Неп поряд з українізацією вважався серед практично усіх західноукраїнських політичних сил (окрім УСРП) одним із елементів національного відродження у радянській Україні. Неп та українізація створили сприятливий клімат для поширення радянофільських тенденцій у західноукраїнському суспільстві.

Суспільно-політична думка у Західній Україні, щодо більшовицької політики українізації УСРР була досить неоднозначною. Визнаючи у ній певні позитивні моменти, значна частина західноукраїнських діячів у своїх виступах та пресових публікаціях підкреслювали чимало суперечливого у національній політиці більшовиків. Беззастережно її сприймали прокомуністично налаштовані організації (КПЗУ, “Сельроб”) та радянофіли, яких було немало серед західноукраїнської інтелігенції 1920-х рр.

РОЗДІЛ ІV

РЕАКЦІЯ УКРАЇНЦІВ ПОЛЬЩІ НА ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В УСРР/УРСР УПРОДОВЖ 1930-х рр.

ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ У ГРОМАДСЬКІЙ ДУМЦІ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

Наприкінці 1920-х рр. у внутрішній політиці СРСР стався різкий поворот. Владна верхівка, що згуртувалася навколо Й. Сталіна, вже не потребувала компромісів для збереження свого панування. Розгромивши суперників у боротьбі за владу, Й. Сталін встановив одноосібну диктатуру в партії і державі. У СРСР утвердилася тоталітарна система, яка характеризувалася повним (тотальним) контролем держави і панівної партії над усіма сферами суспільного життя і над особою. Поворот в економічній політиці проявився насамперед у прискоренні темпів індустріалізації. Ще В. Ленін писав, що фундаментом соціалізму може бути лише велика індустрія. Проте на кінець 1920-х рр. СРСР, включаючи Україну, залишався аграрною селянською державою. Більшовицька верхівка проголосила курс на індустріалізацію, який передбачав перетворити СРСР з країни аграрної в індустріальну. Цю грандіозну трансформацію планували здійснити у стислі строки. Курс на індустріалізацію був узятий на XIV з'їзді ВКП(б) (1925 р.), який затвердив директиви першого п'ятирічного плану розвитку народного господарства на 1928/29–1932/33 рр. XI з'їзд КП(б)У 1930 р. пройшов під знаком повної підтримки сталінського курсу на форсовану індустріалізацію. З'їзд затвердив п'ятирічний план для України. Україна визначалася як “основний плацдарм” проведення індустріалізації в СРСР, оскільки саме тут були багаті вугільні родовища і підприємства металургії. Індустріалізацію країни більшовики здійснювали в інтересах військово-промислового комплексу та галузей, що його обслуговували.

Одночасно планувалося колективізувати сільське господарство, що разом мало на меті побудувати економічний фундамент під радянський тоталітарний режим. Стало звичним твердження про те, що колективізація селянських господарств виявилася потрібною для того, щоб індустріалізувати країну. Справді, індустріалізація

здійснювалася передусім за кошти найбільш численного та безправного класу радянського суспільства – примусово загнаного в колгоспи селянства. Проте індустріалізація не була для компартійно-радянського керівництва самоціллю. Воно прагнуло позбавити сільських виробників приватної власності, яка забезпечувала їхню економічну незалежність від держави, взяти під свій цілковитий контроль виробництво і розподіл продовольства. Без колективізації вожді партії не могли здійснювати в повному обсязі диктатуру [Кульчицький, 1999, с. 147]. Більшовицька колективізація сільського господарства була однією з причин найбільшого злочину комуністичної влади проти України – голодомору 1932–1933 рр.

Західноукраїнська громадськість у складі Польщі уважно стежила за подіями, що відбувалися у радянській Україні, зокрема за економічною політикою більшовицького уряду. Події в УСРР, пов'язані з індустріалізацією, колективізацією, активно обговорювалися на сторінках як українських, так і польських часописів, отже, українці мали можливість детально ознайомитися із сталінськими модернізаційними процесами, що відбувалися на території радянської України. Зважаючи на те, що мешканці західноукраїнських земель не мали можливості безпосередньо спостерігати за ходом подій в УСРР, єдиним засобом для ознайомлення з тамтешніми справами було студіювання друкованих видань і тих матеріалів, що надходили з радянської України.

Від кінця 1920-х рр. у західноукраїнській пресі почали з'являтися критичні та аналітичні публікації, присвячені політиці індустріалізації в УСРР. Ліберальна преса Галичини одразу скептично поставилася до п'ятирічного плану індустріалізації радянської України. Оглядач газети “Діло” О. Ковалевський писав: “П'ятилітка – це здвигнення гір. Це в умовах радянської дійсності – чудо” [Ковалевський, 1930, с. 1]. Переглянувши офіційні радянські видання, проаналізувавши постанови з'їздів КП(б)У, публіцист виокремив те, що, на його думку, було основою радянського п'ятирічного плану індустріалізації: 1) ідея електрифікації країни, що вводиться в життя конкретним планом побудови великих електростанцій; 2) ідея хімізації країни та особливо мінералізації сільського господарства; 3) ідея механізації праці, “себто озброєння людської живої праці механічною енергією, що виробляють машини” [Ковалевський, 1930, с. 1]; 4) ідея механізації сільського господарства (в першу чергу тракторизація) та його колективізації. Все наведене стосується розуміння цілей всерадянської індустріалізації. Щодо завдань “української п'ятилітки”, то автор зазначав, що головним завданням УСРР було “знайти місце й визначити свою роллю в соціалістичному будівництві Радянського Союзу” [Ковалевський, 1930, с. 1]. Інше важливе завдання індустріалізації УСРР, на думку О. Ковалевського, –

РЕАКЦІЯ НА ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЮ ТА КОЛЕКТИВІЗАЦІЮ

це: проведення промислового районування України, “їхнє виявлення [промислових районів. – Д. К.] й знайдення повинно прискорити процес господарського росту” [Ковалевський, 1930, с. 1]. Далі автор акцентував увагу на суто теоретичних аспектах політики індустріалізації, а саме на пошуку шляхів для технічної, економічної та соціальної перебудови УСРР.

Червоною ниткою в публікаціях, присвячених політиці індустріалізації, проходить теза про те, що Україна була центром індустрії Радянського Союзу. “Роля України в п’ятирічній плані цілого СРСР величезна, прямо підставова”, – відзначав соціаліст К. Коберський [Коберський, 1933, с. 65]. Україна була багатію на вугілля і залізо, якими мусила “ділитися” у великих кількостях з Росією. Аналізуючи статистичні дані, автор доходив висновку, що тягар розбудови промисловості в усьому СРСР впав на плечі України (меншою мірою на “нафтові” кавказькі республіки). Коштом УСРР зводились індустріальні гіганти в Уральському і Сибірському промислових районах РСФРР. У пресі детально пояснювалося, що радянська Україна була фактично лише колоніальним додатком для Росії, яка “всіма можливими засобами неймовірно визискує українські природні багатства для свого упромисловлення та переважно коштом України намагається здобути собі господарську незалежність” [Дніпрянський, 1933, с. 66]. Отже, без українського вугілля та чавуну не могла розвиватися та поширюватися російська промисловість.

“Совітська дійсність в теорії і в практиці” (Комар.–1934.–№ 4.–С. 4)

Сучасні дослідники історії СРСР вважають, що надзавданням індустріалізації було посилення воєнного потенціалу країни. Міжвоєнний публіцист під псевдонімом Дніпрянський (можливо, М. Кушнір) ще у 1933 р. писав про оборонний аспект п'ятирічки: “Політика упромисловлювання СРСР полягає в тому, щоб країна здобула собі економічну незалежність та незалежну мілітарну самооборону, а для цього, насамперед, доводиться розбудовувати важку промисловість, яка є базою для піднесення воєнного промислу. Тому, також, СРСР влада головну свою увагу зосередила на поширенні паливної бази та електрифікації країни, на розбудову металургії та машинобудування, а також на утворенні хімічного промислу” [Дніпрянський, 1933, с. 67].

Ще одним джерелом, окрім преси, з якого західні українці черпали інформацію про економічні перетворення в Країні Рад, були видання Українського наукового інституту (УНІ) у Варшаві. УНІ був створений в рамках концепції прометеїзму, а його завданням була, зокрема, пропаганда негативного образу СРСР серед української громадськості Польщі. Найголовнішою ділянкою роботи Інституту стала його видавнича діяльність. Праця доктора Т. Олесевича “Статистичні таблиці української людності в СРСР” містила статистичні дані про українське населення в Радянському Союзі на основі перепису населення 1926 р. і базувалася на кількох десятках статистичних видань, майже недоступних поза межами СРСР, а наступний том цієї праці охоплював статті колективу авторів, які аналізували ці статистичні матеріали. Економічна серія об'єднувала дослідження, що були присвячені актуальним питанням економічної політики уряду радянської України: збірник статей “Сучасні проблеми економічного життя України”, “Праця в УРСР” В. Садовського, “Кредитова кооперація на Україні” І. Івасюка, “Водне господарство у басейні Дніпра на Україні” І. Шовгеніва, “Робоча сила у сільському господарстві на Україні” В. Садовського [Антонюк, 2000, с. 157].

Як уже зазначалося, західноукраїнська громадськість досить скептично ставилася до можливості повної реалізації п'ятирічного плану індустріалізації УСРР. Зупинимося детальніше на питанні: у чому ж українська суспільність Польщі вбачала основні проблеми та перешкоди для індустріалізації. Основною перешкодою для досягнення цілей індустріалізації були бюрократизм та марнотратство, які, на думку оглядачів, характеризували всю радянську систему. Треба відзначити ще один момент у практиці радянського капітального будівництва. Це розрив між технічним персоналом, який проектував будівництво нових підприємств, і тими, хто працював на експлуатації цих підприємств. Журналіст “Діла” відзначав: “Той хто будує не цікавиться тим, як працюватимуть ті підприємства. Той хто повинен працювати, не знає як будувалися ці підприємства. Коротко кажучи,

РЕАКЦІЯ НА ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЮ ТА КОЛЕКТИВІЗАЦІЮ

висновок той самий – комуністична господарка ніяк не може дати собі ради з тією системою...” [Ковалевський, 1930, с. 1]. Деякі публіцисти вважали, що головною причиною кризи радянського господарства була сама суть більшовизму. У статті “Два роки п’ятилітки” автор порівнював індустріалізацію в СРСР та в інших державах: “Більшовицька індустріалізація в порівнянні з подібними заходами в інших країнах різниться тим, що для неї уживають не надлишки вільних капіталів, але саму основу майна населення, тобто те, що в інших державах зветься національним майном і належить державі лише стільки, скільки їй можна стягати його у формі податків. З цієї точки погляду занепад більшовицької господарки мусить відбуватися прогресивно у кожному дальшому році п’ятилітки” [Два роки п’ятилітки, 1930, с. 2].

Серед об’єктивних причин “кульгання” індустріалізації УСРР була жахлива ситуація у транспортній системі країни: “Бо що ж варте збільшення продукції на тім чи іншим заводі, коли випродукованого матеріалу не можна своєчасно вивезти куди слід для ужитку?” – запитував журналіст [Україна в СРСР, 1930, с. 2]. “Залізничі виглядають, як старе лахміття”, – відзначав згаданий О. Ковалевський [Ковалевський, 1930, с. 1].

Щоб з’ясувати причини економічних невдач у СРСР, західноукраїнські видання часто посилались на зарубіжну пресу. Московський кореспондент британського часопису “The Times” вказував на такі перешкоди в індустріалізації країни: намагання радянського уряду “перегнати” США у промисловому виробництві та більшовицька бюрократія, яка найбільше заважала економічним перетворенням. Журналіст не без іронії зауважував: “Отже, коли урядовець на горі не має таланту, тоді накаже нісенітницю... значить замість властивої роботи йде безнастанна писанина і звіти і дозволи” [Причини господарських невдач в СРСР, 1937, с. 1].

Про неможливість СРСР “перегнати” передові країни Заходу писали й українські оглядачі. Дописувач “Вістника” під криптонімом Д. Л. у статті “Кепський жарт сну про індустріалізацію” вважав, що Радянський Союз ніколи не зможе перевершити досягнення Америки, оскільки у розпорядженні більшовиків не було достатньої кількості природних багатств (особливо дорогоцінних металів). “Всі балачки про якесь суперництво між Америкою та Росією, що так вподобилися Москві, це – нісенітниця”, – висноував автор, запевняючи, що СРСР й надалі залишатиметься аграрною країною [Д. Л., 1933, с. 835].

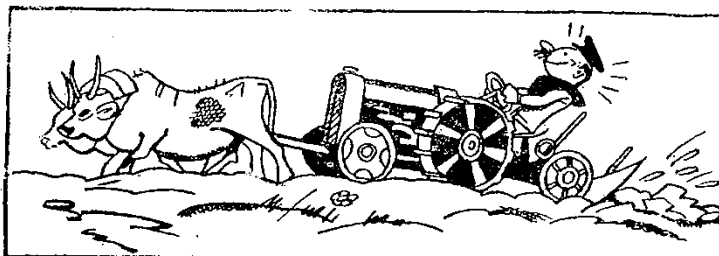
Спроби більшовиків наздогнати за рівнем промислового виробництва і якістю життя західні країни висміювались у галицьких гумористичних часописах. Найпопулярніший з них – “Комар” – умістив з приводу цього такий анекдот: “Розбалакалися двоє товаришів на тему ситуації в УССР. Один з них песиміст, а другий оптиміст. Песиміст: “І

РОЗДІЛ IV

що з цього вийде? Маємо п'ятирічку і що з цього! В капіталістичних країнах люди бодай мають що їсти, а у нас що?”. Оптиміст потішує його: “Не нарікай, товаришу. Побачиш, що ми не тільки догонимо, а навіть перегонимо капіталістичний світ”. Песиміст: “Можливо – та все таки я прошу вас: як тільки догонимо, то дайте мені знати і я лишуся з ними, а ви гоніть собі дальше” [Большевицький гумор, 1933, с. 2]. Жартувало з приводу більшовицьких п'ятирічок і сатиричне видання “Зиз”. За пророкою версією автора-зизівця, що не підписав свого “сатира”, п'ятирічка – “це коли у них невеличка черга під кооперативною, то через п'ять літ буде у п'ятеро більше” [П'ятирічка, 1931, с. 3].

ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ НА УКРАЇНІ

Большевики хваляться, що по всіх селах розіслали багато різьничих машин. Біда тільки, що машини тандійні і скоро псуються.

— В нас індустріалізація! Оремо тракторами...

“В нас індустріалізація! Оремо тракторами...”
(Комар. – 1933. – № 2. – С. 7)

Ідеолог українського націоналістичного руху міжвоєнного періоду Д. Донцов у своїх статтях на сторінках редагованого ним журналу “ЛНВ” піддавав жорсткій критиці політику Росії щодо України, зокрема в царині економіки. Д. Донцов не вірив у можливість модернізації СРСР та індустріалізації України. Серед причин невдач більшовицької економічної політики він відзначав такі: “Непродуктивність розледаченого радянською системою міста, неможливість акумуляції капіталів у країні, де нема певности посідання ані правових норм, нарешті відсутність кредиту – коротко “соціалізм” [Донцов, 1926, с. 70]. Редактор “ЛНВ” досить критично і без особливих ілюзій розглядав модернізаційні процеси, які мали місце в УСРР, – індустріалізацію та колективізацію: “Чим же є, на підставі тверезої оцінки, ціла радянська п'ятилітка? Є вона просто черговим більшовицьким “мітом”, як перед ним були “соціальна революція”, “установчі збори” і “долей самодержавіє”. Мітом, який має запрягти одурену масу до возу нової кляси, яка репрезентує надгнилу

РЕАКЦІЯ НА ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЮ ТА КОЛЕКТИВІЗАЦІЮ

стару імперію” [Донцов, 1932, с. 544]. Далі автор запитував: яка ж різниця між радянським соціалізмом і західним капіталізмом? І сам давав відповідь на це запитання: “Зовсім не та, яку підкреслюють марксистки. Бо експлуатація “трудящих” є без сумніву страшніша в Росії, аніж в “капіталістичному” Заході... бо ще більше як капіталізм відриває продуцента від права власності на продукт його праці, ще більше викорінює робітника, стандартизує його, робить додатком до машини” [Донцов, 1930, с. 547]. Незважаючи на те, що у своїх ранніх творах Д. Донцов досить прихильно оцінював соціалістичні ідеї, вже у 1920-х рр. він остаточно пориває з усіма аспектами цієї ідеології. В одній із статей Д. Донцов наголошував, що є два види виготовлення продукції: контрактний та авторитарний. При першому робітник, працюючи, сподівається на винагороду, що робить його роботу ефективнішою. Авторитарний же вид базується на примусі і страху, власне цей вид і є основою господарства СРСР: “Оцею “страх” і є основною рушійною силою радянської економіки і тому її не можна назвати вільною організацією працюючих, а скоріше державним капіталізмом; і тому нічого ця економіка не може дати, бо людина потребує інших стимулів до праці: особистого зацікавлення – “сподівання чогось приємного” – а не вічного кнута” [Донцов, 1932, с. 549]. Д. Донцов підкреслював і те, що автори радянських п’ятирічних планів, які мали б спрогнозувати розвиток економіки на наступні роки, насправді нічого не передбачали, а створювалися ці плани навмання.

На конгресі Організації українських націоналістів (ОУН), який проходив у Празі 1929 р., один з референтів В. Богуш (М. Кушнір) звернув увагу аудиторії на проблеми індустріалізації УСРР. Він відзначав, що основна перепона для проведення належним чином політики індустріалізації УСРР полягала у тому, що російські чиновники найбільше дбають про розвиток господарства в Росії. Для ілюстрації цього В. Богуш наводив такий приклад: “Так за останні роки в С.С.С.Р. збудовано десять великих електростанцій (7 будується) та 25 комунальних. З того на Україні збудовано тільки одну Штерівку...” [Конгрес Українських націоналістів, 2006, с. 216]. Ще однією причиною помірних успіхів індустріалізації, на думку референта, був “нечуваний господарський централізм, який радянські економісти намагаються пояснити системою п’ятого господарства” [Конгрес Українських націоналістів, 2006, с. 217].

Варто відзначити, що на Конгресі українських націоналістів В. Богуш не випадково уникнув фотографування на спільній світлинці, адже йому треба було залишитися в тіні. Його перу належали кілька статей про підрадянську Україну (під псевдонімом Б. Дніпрянський, а можливо, й іншими). Вони відзначалися блискучим знанням матеріалу. Ймовірно, що йому належить і стаття під псевдонімом Чорномо-

*Микола Сціборський
(1898–1941)*

рець, яка сперта або на відомостях від зв'язкових із СРСР, або на особистих спостереженнях (добре знання побутових умов життя робітництва в Москві: заробітки, ціни на харч, якість промислових виробів для широкого вжитку). Вже з самого початку 1928 р. В. Богуш, удаючи з себе симпатика радянської системи, нав'язує, за дорученням Є. Коновальця, "діловий контакт" з газетою "Комуніст", органом ЦК КП(б)У. Можливо, лідер ОУН мав намір вислати публіциста у радянську Україну для проведення там підпільної роботи [Євген Коновалець та його доба, 1974, с. 606].

Про індустріалізацію згадував і М. Сціборський – ідеолог ОУН. У своїй найвідомішій праці "Націократія" автор відзначав, що п'ятирічні плани в СРСР були компромісами між доктриною комунізму та законами економіки. Господарські перетворення в УСРР на межі 1920-1930-х рр. М. Сціборський називав "економічним сталінізмом", який, "відкинувши якраз найбільш життєві елементи капіталістичного устрою, заабсорбував у собі його негативні прикмети: монополізм, матеріальну експлуатацію, соціальну нерівність. У висліді, на тлі матеріально ожебраченої країни заіснував економічний режим "доганяння Америк", кермований не господарською доцільністю, лише інтересами політики панування" [Сціборський, 1935, с. 75]. Публіцист стверджував, що подальші кроки більшовиків в економіці ще більше віддалятимуть їх від ідеологічних принципів Маркса–Леніна. Однією з причин запровадження форсованої індустріалізації автор вважав боротьбу Й. Сталіна з опозицією Л. Троцького в компартії. М. Сціборський слушно зауважував, що Й. Сталін відмовився від ідеї Л. Троцького про світову революцію та шляхом індустріалізації взяв курс на "побудову соціалізму в одній країні". Індустріалізація спричинила банкрутство первісних комуністичних ідей та, на думку М. Сціборського, мала б призвести до краху СРСР в цілому: "Ось реальні підсумки "найбільшого в історії" комуно-соціалістичного експерименту. З великих мрій зродилась похмура, мерзотна дійсність. Комунізм вже на останньому етапі. Здержує його лише інерція колишньої енергії. Але не надовго. Бо історія не помиляється" [Сціборський, 1935, с. 76].

М. Сціборський також був дописувачем газети "Свобода" і висловив тут свою думку щодо індустріалізації. Публіцист звертав увагу на економічні проблеми, які породив більшовицький

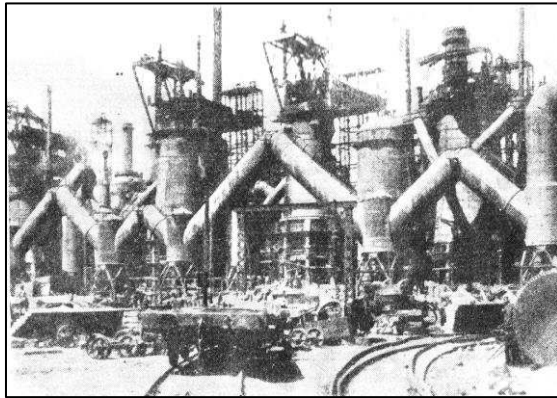
РЕАКЦІЯ НА ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЮ ТА КОЛЕКТИВІЗАЦІЮ

експеримент з розбудови промисловості: “Наслідок [індустріалізації. – Д. К.] – величезна імібілізація фінансових засобів у вигляді капіталових вкладів у промисловість, що не збільшують національного доходу та ще більше призводять до інфляції валюти з огляду на потребу нової емісії грошей. Такі наслідки показалися вже в першому році “п’ятилітки” [Сціборський, 1930, с. 2]. Автор статті стверджував, що успіхи індустріалізації були фіктивними, адже більшовицьке керівництво скерувало на неї кошти з інших галузей економіки. Значення індустріалізованої України, з великою роллю українського робітництва в ній підносив М. Сціборський й у праці “Земельне питання” (Прага, 1933).

Частково погоджувався із М. Сціборським і дописувач видання ОУН “Розбудова Нації” В. Богуш: “Є всякі підстави твердити, що кінець-кінцем большевицький експеримент на Сході Європи закінчиться банкрутством. А все ж це не значить, що компартія не зможе перевести в життя хоч би частину своїх нинішніх господарських планів” [Богуш, 1930, с. 35]. Автор робив висновок, що навіть після втілення п’ятирічного плану СРСР, як і радянська Україна, залишиться бідною та аграрною державою.

Цікаво, що редакція “Розбудови Нації”, повністю засуджуючи комуністичну ідеологію та більшовицький лад, усе ж вважала, що радянський уряд в УСРР прагне отримати економічну незалежність від Москви: “Минулий рік в якому підготовлявся новий п’ятирічний план розвитку народного господарства виявив велике оживлення на полі боротьби за господарське усамостійнення Радянської України і приніс деякі конкретні здобутки” [Хроніка, 1928, с. 84]. Дописувач запевняв, що саме завдяки зусиллям українського уряду Москва дала дозвіл на зведення Дніпрельстану, а також не скасувала українські контракти ярмарки в Києві та Харкові. У статтях часопису ОУН не раз натрапляємо на твердження, що радянська Україна боролась за свою господарську незалежність (в тому числі за “безпосередні торгові зносини з закордоном”), готуючи тим самим ґрунт для повної політичної незалежності.

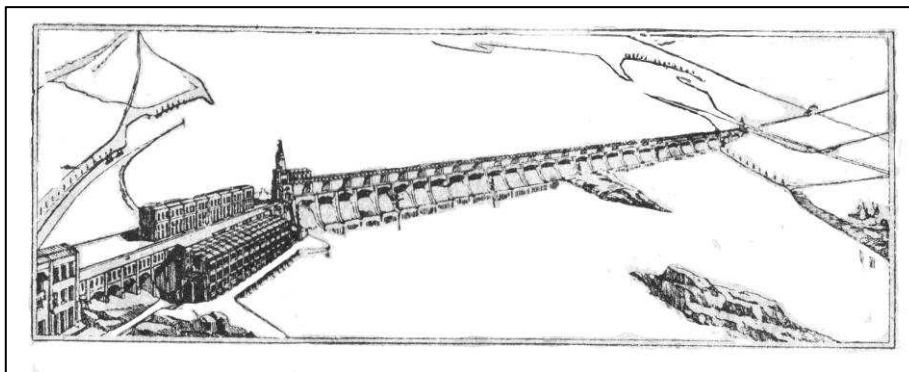
Західноукраїнська преса відзначала і певні здобутки індустріалізації, особливо роль донецької вугільної та криворізької

Гута в Запоріжжі (“Світ. Людина. Суспільство”, Львів, 1927)

РОЗДІЛ IV

рудовидобувної промисловості, а також машинобудування. Ще одним “стовпом” індустріалізації вважалась розбудова Дніпровського промислового району навколо величезної Дніпровської гідроелектростанції. Також як позитивна трактувалась і урбанізаційна роль політики індустріалізації, адже розвиток міст та міської культури має велике значення для кожної держави. На думку учасників робітничо-селянської делегації, що відвідала радянську Україну у 1930 р., символом УСРР “являється Дніпрельстан наймогутніша в Європі електроенергетична станція” [Боротьба за возз’єднання Західної України з Українською РСР, 1979, с. 119]. Про Дніпрельстан як величезний здобуток більшовицької влади часто писали і західноукраїнські радянофільські видання. В одному з них зазначалося: “Слово електрифікація не від сьогодні товчеться поміж вітками із Радянського Союзу. Подибуємо його зараз на початках радянського будівництва. При допомозі електрифікації нова влада... бажала піднести колісь відсталу країну... Між іншим був намічений широкий план електрифікації України. Для цієї цілі мали бути використані пороги Дніпра і водна сила, яка біля них витворюється... нумо ж люди науки, єднаймося, щоб піти поруч з робітниками і радянською владою швидше будувати “Дніпрельстан” [“Дніпрельстан”, 1926, с. 1].

Дніпровська ГЕС (“Світ. Людина. Суспільство”, Львів, 1927)

1927 р. у Львові видавництво “Світло” випустило друком книгу “Світ. Людина. Суспільство”, у якій описувалася історія технічного прогресу людства. В останньому розділі йшлося про індустріалізацію в радянській Україні, зокрема про Дніпрельстан. “Врешті 1927 р. зачали будувати Дніпрельстан. Ревучі води Дніпра будуть зауздані, будуть слати робітникам Радянської України електричну силу, будуть рухати багацько сільсько-господарських і фабричних машин, освічувати міста і села. Вода, що порушить турбіни та відробить своє, буде відпливати далі, буде зрошувати неужитки Південної України й рухати по

РЕАКЦІЯ НА ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЮ ТА КОЛЕКТИВІЗАЦІЮ

Дніпрі великі кораблі, що туди не ходили” [Світ. Людина. Суспільство, 1927, с. 220]. У книзі також містилися ілюстрації нових заводів, збудованих в УСРР.

Згідно із повідомленнями авторів “Діла”, українські селяни з підозрою ставились до проекту електрифікації УСРР. В одній із статей журналіст посилався на польського кореспондента, який був присутнім на відкритті Дніпрельстану і записав слова селянина, що висловився так: “Хай електрику заберуть до Москви, а хліб залишать” [“Хай електрику...”, 1937, с. 3].

Скептично дивився на спорудження Дніпрельстану і кооператор К. Коберський, який у 1933 р. відзначав: “Дніпрельстан повстає (поки що) тому, бо його потрібно Росії, крім того він потрібний для агітації... Стрічаємо цікаву річ. Всі електричні станції, що є в будові (Штерівська, Зуївська і т. д.) і Дніпрельстан має служити також в першій мірі виплавці заліза. Виходить, що і у електрифікації України є та сама мета: індустріалізація в міру того, як вона може прискорити експлуатацію природних ресурсів України” [Коберський, 1933, с. 67]. Незважаючи на це, публіцист досить позитивно відгукувався про сам факт індустріалізації України. К. Коберський вважав, що посилення виробничого потенціалу України покращить і її агропромисловий комплекс. У результаті селяни отримуватимуть техніку та знаряддя за доступними цінами. Інший позитив індустріалізації, на думку автора, – відтік частини селян із перелюднених сіл у міста: “1) здешевлення промислових виробів і 2) уділення праці місцевому українському населенню вирішають одночасно взагалі питання про доцільність переведеної зараз “п’ятирічки” (себто п’ятирічного пляну індустріалізації 1929–1933)” [Коберський, 1933, с. 71]. Член УСРП вважав, що в разі виконання більшовицькою владою цих двох завдань п’ятиріччя варто було б поставити позитивну оцінку. Проте щодо цього автор мав сумніви, відзначаючи, що промисловий товар не тільки не дешевшає, а, навпаки, дорожчає. Зрештою, “ножиці цін” були постійним явищем більшовицької економіки міжвоєнного періоду.

У кінці 1920-х – на початку 1930-х рр. радянофільські пресові видання вже не користувалися такою популярністю, як роками раніше, тим не менше вони були одним із чинників формування громадської думки на західноукраїнських землях. Пресовий орган прорадянської Української партії праці – газета “Праця” – писав про успіхи першої і другої п’ятирічок, пояснюючи своїм читачам суть більшовицької промислової політики: “Друга “п’ятилітка” буде користуватися здобутками першої, на ній розвиватися. Друга п’ятилітка присвячена продукції заспокоєнню перших потреб... перша п’ятилітка була назагал призначена для розбудови важкого промислу. Річ була в тому, щоби здобути такі фабрики, які випускали б машини

РОЗДІЛ IV

для дальших фабрик. Іншими словами: фабриковано фабрики” [Дві п’ятилітки, 1932, с. 2].

Органи Української партії праці – газети "Рада" і "Праця"

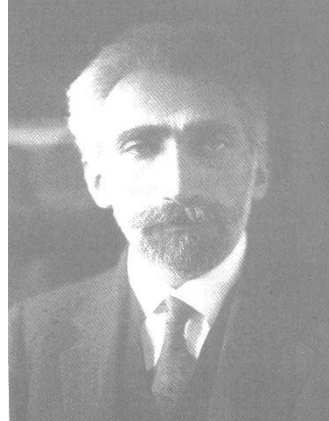
Орган КПЗУ – часопис "Земля і Воля" – писав про широку підтримку радянської індустріалізації серед західноукраїнської громадськості, а також ознайомлював з усіма успіхами більшовицької влади: "Робітники і селяни Західної України демонструють свою непохитну волю в обороні СРСР... Соціалістичне будівництво СРСР зробило величезні поступки: побудовано та будуються величезні електричні станції, між іншими одна з найбільших у світі – Дніпрельстан. На Україні побудовано нові заводи, раціоналізовано старі, зведено нові машини... внаслідок радянської системи господарювання в значній кількості фабрик й копалень запроваджено 7-ми годинний робітничий день" [ДАЛО, ф. 1, оп. 52д, спр. 591, арк. 3].

Як відомо, у 1920-х рр. Є. Петрушевич та його прихильники позитивно ставились до радянської влади в Україні. Біографи Є. Петрушевича стверджують, що після припинення політики українізації в Україні наприкінці 1920-х рр. він розірвав з радянофільською орієнтацією і припинив контакти з більшовицькими інституціями. Проте дослідник О. Павлишин вважає, що це не зовсім так. 30 квітня 1932 р. Є. Петрушевич надіслав на адресу всеукраїнського старости,

голови ВУЦВК УСРР Г. Петровського привітальну телеграму. Послання з приводу закінчення масштабного будівництва Дніпровської гідроелектростанції було написано в характерному стилі радянської пропаганди: “Шлю щирі побажання в день відкриття Дніпрельстану, цього переможного епохального досягнення Української Соціалістичної Радянської Республіки. Хай Дніпробуд разом з усією розквітаючою індустрією Радянської України допоможе ростові добробуту українських трудящих мас і заприязнених з ними народів...” [Павлишин, 2013, с. 298].

Відомий західноукраїнський письменник та публіцист А. Крушельницький у своїй праці “Слово до розгубленої молоді” висловлював своє бачення політики індустріалізації України. Вважав, що вона розв’язувала одразу дві проблеми радянської України – національну і соціальну. А. Крушельницький відзначав: “З одного боку вона [індустріалізація. – Д. К.] є скріпленням життєвої сили окремих націй, з другого – стає вона однією з основних проблем соціалістичного ладу. Капіталістичного промисловця-хижака, добичника капіталістичної надвартості праці трудового люду – заступає новий власник матеріальних цінностей – нація й союз націй – соціалістична держава. Добуваючи матеріальні користі з промислових підприємств повертає вона їх націям з одного боку розбудовою їх індустрії, електрифікацією і машинізацією праці їх трудової кляси, з другого – розбудовою культурних цінностей нації, із спеціальним урахуванням інтересів трудової маси” [Крушельницький, 1931, с. 29]. На думку А. Крушельницького, недоліком індустріалізації було те, що вона не охоплювала усіх верств суспільства, а особливо селян. Нагадаємо, що редактор “Нових Шляхів” уважався одним із лідерів радянофілського руху в Західній Україні.

Польські видання були одним із джерел формування західноукраїнської громадської думки про радянську Україну. Польські публіцисти приділяли багато уваги політиці індустріалізації УСРР. Журналісти визнавали, що Україна займала особливо важливе місце у радянській федерації. Акце-

Антін
Крушельницький
(1878–1937)

Обкладинка книги
А. Крушельницького

РОЗДІЛ IV

нтували насамперед на економічному значенні УСРР. Ф. Потоцький, журналіст і політик, стверджував, що Україна була єдиною економічною потугою у радянській державі. В УСРР були зерно, цукор, залізо, вугілля та довга лінія морського узбережжя [Potocki, 1927, s. 1]. У Польщі поширеним був погляд, що Україна годувала весь СРСР. На шпальтах ліберального “Kuriera Czerwonego” відзначалося, що надлишки української економіки покривали дефіцити інших радянських республік та йшли на закупівлю товарів з-за кордону для радянської промисловості [Industrializacja na Ukrainie Radzieckiej, 1927, s. 1].

Така політика Москви призвела, на думку польських журналістів, до економічного занепаду України. Підкреслювалося, що Центральна Росія була бідною територією, позбавленою природних багатств, і не могла витримати жодного порівняння з Україною. Саме тому Україна стала об'єктом економічного визиску. Як стверджував М. Ковалевський, журналіст “Kuriera Wileńskiego”, політика радянської влади стосовно України нічим не відрізнялася від політики царської Росії [Kowalewski, 1928, s. 2]. Не краще оцінювалася ситуація з промисловістю. Щоправда, тут польські публіцисти визнавали, що порівняно з царськими часами українська промисловість почала розвиватися, однак, якби не Москва, індустрія покращувалася б значно швидше. Інженер А. Рінгман наголошував, що радянський уряд за рахунок української металургії розвивав російську промисловість і залізницю. На його думку, українська металургія мала загальнорадянську хворобу – прив'язання економічного життя до ідеології та доктрини партії, а також ігнорування технічної інтелігенції. А. Рінгман стверджував, що в українській промисловості панувало величезне безробіття, некомпетентність керівництва, погана організація праці, а багато приладів та машин не використовувалося [Ringman, 1928, s. 2].

Уже згаданий публіцист А. Рінгман у своїй праці, присвяченій економічному становищу радянської Росії, відзначав, що за рахунок української гірничо-металургійної промисловості центральний радянський уряд фінансує насамперед промисловість у Росії та важку промисловість на Уралі. “Україна, а після неї Кавказ, Середня Азія та Сибір платять непомірні кошти задля експерименту з індустріалізації СРСР”, – писав польський фахівець [Ringman, 1930, s. 116].

На думку деяких польських оглядачів, Україна займала особливе місце в СРСР і під політичним оглядом, адже вона була велетенською більшовицькою лабораторією для експериментів над економікою та національною політикою.

Неякісна продукція, брак і дорожнеча виробів – ці явища, на думку західноукраїнських оглядачів, характеризували більшовицьку індустріалізацію. Із сарказмом дописувач газети “Свобода” описував

РЕАКЦІЯ НА ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЮ ТА КОЛЕКТИВІЗАЦІЮ

стан легкої промисловості радянської України: “Так виходить зі звідомлень, що ніде в світі нема кращого життя, як на Україні в московському раю під московським батогом. От примір: взуттєва промисловість – одна з передових! – не думає про те, що в одних людей нога ширша, у других вужча. Все взуття виробляється на одну ширину... Не освоєний і процес пришивання вішалки. Вішалка пришивається довга, з дугою, і визирає з-під коміра” [“Квітуча індустрія України над Дніпром”, 1935, с. 2]. В одній із статей “Свобода” використала матеріал іноземного оглядача, який відвідав Україну в період індустріалізації. Автор статті дивувався, що 30% виробленої продукції в УСРР була бракованою, а решта, 70%, зроблена абияк [К. П., 1932, с. 2]. Журналіст О. Сновида у статті “ХІ. З’їзд КП(б)У” також акцентував проблему низької якості продукції радянських підприємств: “Індустріалізація теж ніби іде повним ходом, але... все на папері. Бо разом з сим “зростом” іде страшне пониження” [Сновида, 1930, с. 1].

Щодо наслідків індустріалізації, то західноукраїнські публіцисти більше наголошували на її негативних аспектах, особливо відзначалося погіршення побутових умов для населення. Опираючись на статті з авторитетного німецького часопису “Berliner Tageblatt” та австрійського видання “Neue Freie Presse”, кореспондент “Діла” відзначав величезну харчову кризу, недостачу промислових товарів першої необхідності для міста і села, брак помешкань у містах, “потоптання найпримітивніших вимог гігієни” [Сумерк російського комунізму, 1929, с. 1]. Проте найбільше шкоди індустріалізація принесла сільському господарству УСРР.

Один із галицьких дописувачів так підсумовував здобутки індустріалізації УСРР: “Отже на питання чи совітська Україна протягом першої п’ятирічки пішла вперед у своєму промисловому розвитку можна відповісти: безперечно, але по-перше не в таких розмірах, як про це галасує совітська преса; по-друге – упромисловлення країни відбувається в умовах колоніального визиску з боку Москви; по-третє – Росія упромисловлюється значно швидше та всебічніше; а по-четверте – нинішнє упромисловлювання України відбувається коштом жахливого визиску української людности та наших природних багатств з боку Московщини” [Дніпрянський, 1933, с. 67]. Дописувач вважав, що індустріалізація дуже негативно вплинула на українське сільське господарство і спричинила його занепад.

П’ятирічка в Україні призвела також до суспільних і національних змін. Серед негативних наслідків індустріалізації України – русифікація краю та збільшення кількості російського населення. К. Коберський негативно ставився до російських колоній, які виникали навколо нових індустріальних гігантів: “Збільшується

процент промислового робітництва, в Харкові будується біля “Тракторбуду” нове робітниче місто; таке ж саме робітниче місто вже виросло біля Дніпрельстану і в місті Запоріжжя (б. Олександровськ)” [Коберський, 1933, с. 81]. Автор із недовірою ставився до інформації в газеті “Більшовик України” (офіційний орган Комуністичної партії), у якій стверджувалося, що половину робітництва становили українці. Автор же вважав, що і в столиці УСРР, і в Запоріжжі більшість пролетаріату були росіянами за національністю.

Поступове згорання непу та впровадження політики індустріалізації в УСРР знайшли відгомін у громадській думці Західної України. Ліберальні та праворадикальні сили наголошували, що індустріалізація України ведеться виключно задля потреб Росії. Відзначали публіцисти і здобутки цієї політики, насамперед йшлося про будівництво Дніпрельстану. Радянофільські та прокомуністичні сили використовували здобутки індустріалізації з метою поширення своїх впливів у регіоні.

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ І ГОЛОДОМОР У ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ

Якщо у ставленні до індустріалізації західноукраїнська суспільність усе ж вирізняла певні позитивні моменти, відзначаючи, зокрема, необхідність піднесення промислового рівня України, то з початком колективізації жодного “доброго слова” на її адресу сказано не було. Українські та польські публіцисти слушно стверджували, що колективізація була лише інструментом для індустріалізації.

Ґрунтовно розмірковувало “Діло” над радянською політикою на селі, де під гучними гаслами розпочиналася примусова колективізація: “Політика, що має два кінці. Одним кінцем ніби-то працюється для піднесення відбудови сільського господарства при допомозі куркулів, а другим кінцем б’ється тих куркулів та виповідається їм боротьбу на життя і смерть в інтересах соціального розверстування українського села... інша річ чи таку політику можна буде далеко продовжувати” [Шаповал, 1999, с. 178].

Колективізація на своїй початковій стадії більше нагадувала нищення сільського господарства УСРР, аніж його реформування. О. Ковалевський вважав, що індустріалізація досягла б значно більших успіхів, якби її супроводжував розвиток аграрного сектора. Вже сколективізовані господарства вимагали значного фінансування, а одноосібники, на думку автора, “звели свої потреби до мінімуму й консументом [покупцем. – Д. К.] промислових виробів бути не можуть” [Ковалевський, 1930, с. 1]. Індивідуальне господарство, вважали галицькі автори, є тим фундаментом, на якому зросла українська нація: “Колективізація... без сумніву є актом направленим на розпорошення

РЕАКЦІЯ НА ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЮ ТА КОЛЕКТИВІЗАЦІЮ

української нації – і через те його приймають однаково болісно всі українці і в межах Радянського Союзу, і поза ним” [Ковалевський, 1930, с.1]. Вже перший рік індустріалізації згідно з п’ятирічним планом довів до руїни індивідуальні селянські господарства, натомість колективні господарства не виправдовували покладених на них надій. “Але, незважаючи на те, головний контингент податків на реалізацію п’ятилітнього плану індустріалізації мусить доставити таки село і то село незколективізоване, а те, що веде індивідуальну господарку, дарма, що зруйноване” [Сумерк російського комунізму, 1929, с. 2].

Оглядач журналу “ЛНВ” Я. Дуб (М. Кушнір) пояснював факт занепаду сільського господарства тим, що радянська влада заради зміцнення військової могутності та зростання чисельності пролетаріату не піклувалась належним чином про аграрний сектор УСРР. Я. Дуб стверджував, що рівень розвитку сільського господарства в УСРР досі не досяг передвоєнного, тому СРСР не може експортувати зерно. Також проблемою було те, що селяни неохоче продавали збіжжя за низькими державними цінами, а натомість або споживали його, або годували свою худобу, адже ціни на м’ясо були значно вищі, ніж на зерно [Дуб, 1929, с. 238]. Я. Дуб вважав, що однією з головних причин занепаду сільського господарства в УСРР був масштабний брак технічного забезпечення села: “Радянська влада чваниться, що вона дбає про машинізацію сільського господарства, а тим часом машинами нині забезпечено село навіть менше, як перед війною” [Дуб, 1929, с. 238]. Проблема машинізації аграрного сектора, на думку автора, полягала в тому, що техніка із закордону майже не постачалася, а місцеві фабрики виробляли її у недостатній кількості. Сумнівався Я. Дуб і в тому, чи анонсований радянською владою п’ятирічний план відбудови сільського господарства матиме успіх, адже більшу половину державних коштів отримують радгоспи і колгоспи, а не одноосібники.

Про негативне ставлення радянської влади до власників індивідуальних господарств, а також про недоліки функціонування колгоспів писали й публіцисти “Розбудови Нації”. Автор Дніпрянський спробував розібратися, чому селяни не хотіли вступати в колгоспи попри податкові пільги та привілеї: “Цей факт пояснюється не лише тим, що селянин-хлібороб є по своїй натурі власником, а також тим, що в колгоспах панує кріпацький режим праці та величезне господарське безладдя” [Дніпрянський, 1933, с. 67]. Автор висловив сміливе припущення, що в найближчому часі більшовики відмовляться від колективізації. Погоджувалася з цією тезою і редакція видання “Розбудова Нації”. Автор вважав, що критична ситуація в аграрному секторі УСРР була пов’язана із “гонкою” індустріалізації, а “протягом ближчих років компартія, беручи під увагу господарську та харчову кризу у країні та труднощі з переведенням упромисловлення

Гніздовський Я. Різдвяна вечеря
колись і нині (Комар. – 1936. –
№ 1. – С. 3)

Союзу, змушена буде переводити колективізацію повільніше та обережніше” [Я. Д., 1930, с. 67].

Західноукраїнське населення було вражене і шоковане повідомленнями про масові репресії, пов’язані із примусовою колективізацією. У краї вона сприймалась як боротьба проти інтересів усього народу, оскільки найважливішим носієм ознак української національності було селянство. “Цього року комуністи почали генеральний похід не тільки проти українських наукових, культурних і освітніх діячів на Україні, але й проти свідомих національно українських селян, – писала галицька газета. – Цих останніх підганяють вони все під поняття так званих глитаїв (куркулів), що по

своїй природі мусять бути, на думку комуністів, контрреволюціонерами і винищують їх під замітом саботування хлібозаготівель або докопування терористичних актів на сільських комуністів. Ріками проливана кров українських селян мусять найти своїх месників”. Тотальне винищення українського селянства, розпочате колективізацією, довершувалось голодом [Кугутяк, 1994, с. 23].

Аналізуючи західноукраїнську пресу кінця 1920-х рр., можна дійти висновку, що в УСРР політика колективізації супроводжувалась масовим голодом серед селян. Уже в перший рік колективізації на західноукраїнські землі доходили тривожні повідомлення про голод у радянській Україні. “Вдруге після страшного 1921/22 року на Україні лютує голод...” – писали галицькі часописи [Титаренко, 1929, с. 351]. С. Титаренко на шпальтах “ЛНВ” відзначав, що радянські часописи уникали згадок про голод в УСРР або ж подавали суперечливі відомості. Центральне радянське керівництво у Москві не поспішало допомагати голодній Україні, більше того, “вимагає, щоб Україна і собі допомагала й давала збіжжя на Московщину” [Титаренко, 1929, с. 351].

У 1930 р. частина українських селян протестувала ногами, прямуючи на захід, аби перетнути кордон із сусідньою Польщею. За їхнім прикладом пішли цілі поселення, забираючи з собою церковні прапори, хрести, а інколи несучи з собою чорний стяг, прив’язаний до дерев’яної палиці. Тисячі людей діставалися Польщі, несучи вісті про голод у Радянському Союзі. Втеча селян до сусідньої держави була для Й. Сталіна та Політбюро ганьбою на міжнародній арені. Польська

РЕАКЦІЯ НА ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЮ ТА КОЛЕКТИВІЗАЦІЮ

влада, яка намагалась політично зблизитись із власною українською меншиною, використовувала відомості про перебіг та проблеми комуністичних діянь. Польські прикордонники терпляче вислуховували втікачів, довідаючись тим самим про все лихо колективізації. Деякі селяни благали поляків про вторгнення, аби покласти край трагедії. Втікачі також давали польській владі цінний інструмент пропаганди проти СРСР. У той час, коли з радянської України втікали селяни, Польща відсилала у протилежному напрямі агентів, які мали схилити українців до бунту [Снайдер, 2011, с. 333].

Публіцист “Діла” Є. Чехович у своїй аналітичній статті, присвяченій колективізації сільського господарства УСРР, виділяв такі причини “заломлення” більшовицької політики на селі: примусове впровадження колективних господарств, що, як вважав автор, могло закінчитися для більшовиків ліквідацією радянської системи; штучність, безпідставність та непродуктивність колективних господарств в Україні (“колективи не представляють ніякої сили в народному господарстві”); відсутність сільськогосподарської техніки. Окрім того, Є. Чехович вказував на ще одну особливість колективізації – проблему перенаселення: “Держава, що стає власником землі, не має можливості зайняти при управі землі всього населення, яке досі працювало у рільництві і тому створює нові кадри безробітних, що йдуть у пошуку праці до міста. Але треба рахуватись ще з тим, що та маса нових безробітних буде все збільшуватися, з огляду на те, що ситуація в рільництві стає все більше катастрофальною...” [Чехович, 1930, с. 1]. Розмірковував автор і над наслідками перших років політики колективізації, виділяючи три основні проблеми: 1) масове безробіття; 2) руїна сільського господарства; 3) повний занепад виробництва продукції. Галицькі публіцисти писали про те, чому колгоспи, на які більшовицька влада покладала великі надії, не принесли бажаного їй результату. “Причину цього з’ясувати дуже легко, члени колгоспів почувають себе безпечніше від переслідувань радянської влади, ніж поодинокі господарі... керманічі колгоспів є основою більшовицької влади на селі...” [Чехович, 1930, с. 1]. Інший автор також зауважував: “Висувані проти них [індивідуальних господарств. – Д. К.] колективні господарства цілковито підвели” [Сумерк російського комунізму, 1929, с. 2]. На основі аналізу радянської преси західноукраїнські публіцисти вважали, що колективні господарства через брак професійних кадрів не могли належним чином виконувати свої функції.

Знаний західноукраїнський вчений О. Степанів у своїй праці “Економічна географія українських земель” (надрукована 2003 р. за рукописами лекцій 1938 р., наданими Я. Дашкевичем), у розділі “Хліборобство – найважливіша галузь господарства українських земель. Яка причина цього?”, так характеризувала економічне

становище УСРР: “В повоєнній добі впливи держави на господарське життя зросли ще більше. Держава не тільки порядкує господарське життя, але й організує і керує ним. В СРСР заведено планове господарство, де всі господарські чинності підпорядковуються планам, які виготовляє державна влада. Українці є позбавлені всякої свободи власної думки в організуванні господарського життя на своїй землі і мусять тільки виконувати сліпо накідані з гори зарядження” [Степанів, 2003, с. 213].

Детально характеризувала західноукраїнська дослідниця і більшовицьку політику на селі. О. Степанів виокремлювала причини колективізації: 1) прагнення московської влади придушити українське селянство, яке противилося новим порядкам в Україні; 2) кремлівська верхівка сподівалась, що колгоспи як великі земельні господарства, що працюватимуть за допомогою сучасних тракторів та іншої техніки згідно планом, накиненим згори, доставлятимуть зерно державі; 3) владі було значно простіше контролювати кількість зібраного врожаю в колгоспах, аніж в індивідуальних селянських господарствах (у яких зерно можна було приховати). О. Степанів зауважувала, що колгоспи не виконували покладених на них планів, і виділяла три причини: “1) колгоспи є переобтяжені данинами і оплатами, яких не мають можности покрити; 2) селяни не мають ніякого особистого заінтересування ані охоти до хліборобської праці, бо працюють виключно для держави; 3) машиново-тракторні станції (МТС), що мали допомагати селянам при організації сійб, жнивних та молоченню, не сповняють свого завдання, бо не мають достатком фахових працівників” [Степанів, 2003, с. 225].

Великий резонанс серед західноукраїнської громадськості мав вихід на початку 1930-х рр. у видавництві “Червона Калина” автобіографічного роману В. Юрченка (Юрій (Георгій) Карась-Галинський) “Шляхами на Соловки” в трьох частинах (“Пекло на землі”, “Червоний чад”, “Зі Соловецького пекла на волю”). Від 1923 р. Ю. Карась-Галинський працював інспектором відділу районної освіти в УСРР, згодом — учителем української мови й літератури. Однак в умовах колективізації радянська влада вирішила позбутися “попутчиків”. 1929 р. Ю. Карась-Галинського заарештували, а через декілька місяців вислали в “Управление Северных лагерей особого назначения ОГПУ” (УСЕВЛОН). 28 червня 1930 р. Ю. Карась-Галинський і двоє його товаришів утекли з табору. Одного супутника охорона застрелила відразу, іншого через два тижні блукань “вполював” агент для боротьби зі втікачами. Ю. Карась-Галинський вижив. За місяць дійшов пішки до р. В’ятка. Далі його підвезли молоді рибалки на плоту В’яткою. Потім були Москва, Київ, рідне Поділля. Ю. Карась-Галинський розумів, що єдиний вихід для нього — перейти кордон. Хотів добратися до Львова, де мав намір навчатися в

РЕАКЦІЯ НА ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЮ ТА КОЛЕКТИВІЗАЦІЮ

університеті. Родичі роздобули Ю. Карасеві-Галинському не зовсім надійні документи, з якими він безперешкодно доїхав до Вінниці. Там двоє друзів дитинства, які працювали на відповідальних посадах, купили йому велосипед і забезпечили надійними документами. Так Юрій доїхав до Кам'янця-Подільського. Щоб перейти кордон, потрібно було лише уникнути патрулів і переплисти Збруч. Стрибнувши у Збруч із 15-метрової кручі, він пошкодив ногу, та все ж щасливо дістався на другий бік [Чорновол, 2006, с. 3].

У першій частині своєї трилогії (“Пекло на землі”) В. Юрченко наводив слова українського селянина, сусіди якого тільки-но вступили в колгосп: “ А я кажу, що за цієї влади й сам Соломон колективу не поведе. У нас теж є колектив. Найшлися дурні, записались, гадали, що влада від податку звільнить. Полакомились, що від куркулів забрано скотину, реманент та до їхніх рук передано. Аж вийшло не так. Минулого тижня підносять їм розпорядок поділу прибутків: 500 пудів зерна на центральний соціалістичний фонд, 1000 карбованців прибутку на будову колективської кухні та гуртожитку, на 1500 карб. Купити облігацій позики індустріалізації, 200 карб. На будову літака “колектив” і ще деякі дрібнички. Зібрались колективщики на засідання, вислухали це розпорядження та й вуха поспускали. Другого ж дня 60 дворів виступило з колективу; останні заявили, що ні зерна не дадуть. Але не вдається. Приїжджав інспектор і допром лякав; мабуть, воно тим і скінчиться.” [Юрченко, 1994, с. 88]. Автор книги, який був свідком колективізації, вважав, що якщо б усі селяни вступили до колгоспів, то держава втратила б основних платників податків – заможних селян з індивідуальним господарством. Тоді б увесь податковий тягар індустріалізації упав би на колгоспи.

Один з найвизначніших діячів західноукраїнського національного руху міжвоєнного періоду В. Мудрий у своїй праці “Лихоліття України” присвятив особливу увагу економічній політиці більшовиків, особливо колективізації. На відміну від інших авторів, В. Мудрий більше акцентував на проблемі боротьби радянської влади проти “куркулів”. На початку автор намагався визначити те, що радянська влада вклала у слово “куркуль” (“кулак”): “До куркулів зараховували незаможники всіх селян, що що-небудь мали, чи що-небудь придбали. Отже й середньо-заможні селяни опинилися завдяки такій політиці в лавах кулаків” [Мудрий, 1933, с. 58]. Далі

Обкладинка книги
В. Мудрого (1935 р.)

В. Мудрий відзначав, що ліквідація “куркулів” не призвела до покращення становища на селі, а мала радше протилежні наслідки. Аналізував автор і те, чому більшовики намагалися проводити колективізацію такими швидкими темпами: “Але комуністам почало спішитися з тим, щоби селянство спролетаризувати, тобто скасувати його індивідуальні господарства та потворити великі колективи, в яких селянин працював би на таких самих правах, як робітник у фабриці. Таким чином комуністи хотіли зрівняти на селі всіх при допомозі господарської колективізації та машинізації обробітку землі, зіндустріалізувати, як вони кажуть, сільське господарство. Вони з тим спішилися, бо хотіли таким чином створити сильну підставу для дальшої розбудови великого промислу. Не дарма втягнули справу колективізації у свій п’ятилітній план розбудови промислу” [Мудрий, 1933, с. 59]. В. Мудрий завдяки своїм публікаціям давав змогу громадськості побачити справжню мету колективізації – підтримку розбудови важкої промисловості.

У галицькій пресі часто друкувалися враження “очевидців-утікачів” з радянської України. Лист від одного з таких утікачів розмістила на своїх шпальтах газета “Діло”. Цей лист ілюструє те, як звичайні селяни з-за Збруча сприймали колективізацію та, зокрема, машинізацію сільського господарства: “Якже ж виповнили большевики свої обіцянки? Земель панських і державних большевики не тільки не роздали, але й відібрали і той клаптик, який селянин мав. Дали в село машини і трактори, що є для селян бичем, бо машина підганяє селянина до інтенсивної роботи. Нещасливий той, хто є так званим “спецом”. Він мусить весь день бігати за причепленими до трактора плугами, дивитись, щоби жоден не відірвався, бо тракторист дивиться тільки вперед, мусить плуги чистити і зважати, щоби не було огріхів. Коли трактор справно працює, то такий чоловік бігає весь день бігцем” [Земля, машини і діти, 1934, с. 2]. Автор листа зупинявся, також і на становищі жінок і дітей у часи колективізації: “...відірвані діти цілими тижнями не бачать своїх матерів, через те, що матері часто мусять у ночі залишатися на полі, і коли приходять з полів додому то пізно, діти вже сплять і довго матері мусять відшукувати своїх дітей, поки десь у хабазі, або загородами в якій небудь мерві їх не найдуть. Несе мати сонну дитину додому, а на другий день досвіта знову сплячу відносить” [Земля, машини і діти, 1934, с. 2]. Завдяки подібним повідомленням українська громадськість Польщі мала змогу побачити колективізацію не лише з погляду статистики та її аналізу, а й крізь соціальну призму.

Одним із джерел, з яких західноукраїнська суспільність довідувалася про події в УСРР, були закордонні пресові видання, статті з яких часто передруковувались в українських часописах. Дуже влучно характеризував важке становище сільського господарства у Радянсь-

РЕАКЦІЯ НА ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЮ ТА КОЛЕКТИВІЗАЦІЮ

кому Союзі московський кореспондент “Praguer Presse” І. Шоом: “Колективізація села, яка була далеко не плановою, але радше диким змаганням між поодинокими округами під гаслом хто більше сколективізує” [Від колективізації до хаосу, 1930, с. 1].

Боротьба радянської влади проти українського села методом колективізації не змогла залишитись непоміченою західноукраїнським політикумом. Саме українські селяни вважалися не тільки фундаментом нації, а й опорою майбутньої держави. На пленумі клубу Української парламентської репрезентації у польському сеймі посол О. Назарук відзначив: “...на Радянщині ми маєм зародки селянської української держави” [ЦДІАУ у м. Львові, ф. 392, оп. 1, спр. 13, арк. 4]. Інший український представник у парламенті Польщі, І. Васильчук, зауважував, що політика СРСР (зокрема індустріалізація та колективізація) “не має нічого спільного з Україною” [ЦДІАУ у м. Львові, ф. 392, оп. 1, спр. 13, арк. 4]. Загалом же, українські парламентарі засуджували антиукраїнську політику більшовиків на селі.

Газета “Діло” – неофіційний орган найвпливовішої західноукраїнської політичної партії УНДО – впродовж 1924–1928 рр. регулярно друкувала повідомлення про “успіхи радянської влади” в УСРР, українізацію, здобутки української науки, культури, промисловості та сільського господарства. Тож можемо стверджувати, що публікації в “Ділі”, які стосувалися радянської України, відображали офіційну позицію УНДО у той час. Показовим є і те, що Ф. Федорців у 1929 р., будучи редактором “Діла”, водночас був політичним редактором радянофільського журналу “Нові Шляхи”. Проте починаючи з кінця 1920-х рр. у “Ділі” важко було знайти публікацію, яка б з пієтетом розповідала про будь-які досягнення радянської влади, а особливо у царині сільськогосподарської політики.

Активну боротьбу з “комуністичним баламутством” продовжував орган УСРП – “Громадський Голос”. Упродовж 1920–1930-х рр. в часописі було вміщено велику кількість статей антикомуністичного спрямування. Колективізація та індустріалізація переконали УСРП у тому, що “український робітник і селянин на Великій Україні побачив тепер наглядно й переконався на власнім досвіді, як здорово обманули його большевики”. На думку авторів “Громадського Голосу”, в проведенні примусової колективізації “московська диктатура” керувалася не бажанням покращити стан сільського господарства, а прагненням “цупкіше взяти працюючі маси села в свої руки і поробити з них обезправнених, панцизняних рабів у комуністичних фільварках” [Соляр, 2011, с. 297].

УСРП розкритикувала аграрну політику комуністичної партії. Ця політика, на думку соціалістів-радикалів, “відзначалася великим нерозумінням інтересів мільйонів селянських мас Такі засоби як хлі-

бозаготівка, тобто насильний грабіж сільських продуктів органами комуністичної адміністрації, примусова колективізація сільського господарства, податкова система, позбавлення селянства свободного впливу на діяльність державної влади, знищення автономного самоврядування – всі ці засоби викликають негодування в селянстві і є властивою причиною селянської еміграції”. Колективізація, констатували соціалісти-радикали, призвела до значних матеріальних втрат українського селянства, яке відмовлялося вступати в колгоспи. Проаналізувавши ситуацію у радянському селі, члени партії виділили три основні причини, які стримували колективізацію, відштовхували селян від колгоспів: 1) несправедливі щодо селянства закупівельні ціни на збіжжя і худобу, встановлені державою: “Коли влада бере запівдаремно третину загального збору, то з решти вже нічого не лишається на продаж, – відзначали соціалісти-радикали, – бо йде на прокормлення членів господарства, на прокормлення худоби і на засів”; 2) селянин, позбавлений права вільно розпоряджатися своїм майном, “не мав ніякого інтересу приводити з собою до колгоспу своєї худоби, коли він з неї не мав мати ніякої користі колгоспі”; 3) призначення керівництва колгоспу, а не його вільне обрання. “Тай загалом, – підсумовував “Громадський Голос”, – ціла організація цих колгоспів є згорі зложена так, щоби в цих господарствах не було згоди і щоби не могли вони протиставитися одно згідно комуністичній владі”. Масові селянські виступи на Наддніпрянщині змусили більшовицьке керівництво відмовитися від швидких темпів запаморочливої колективізації. УСРП наголошувала: “На ділі комуністична диктатура зовсім не думала й не думає відступати від примусової колективізації... Для селян дано публічну обіцянку, що примусу далі не буде, щоби тільки село успокоїлося” [Соляр, 2011, с. 299].

Лідери західноукраїнського націоналістичного руху також уважно стежили за проведенням колективізації в УСРР. На конгресі українських націоналістів у Празі 1929 р. доповідач В. Богущ відзначив важке становище сільського господарства радянської України: “Що господарське становище України в межах ССРСР занедбане й навіть погіршало в порівнанні з ролею України в колишній Російській Імперії видно також з того, що її загальна продукція народного господарства не виносить навіть 20 % союзної...” [Конгрес українських націоналістів 1929 р., 2006, с. 218].

Якщо ж оцінювати ставлення західноукраїнської громадськості до більшовицької економічної політики загалом, то тут можна відзначити: майже всі як українські, так і польські видання наголошували на тому, що модернізація СРСР ведеться коштом України, як колись коштом України ставала на ноги економіка царської Росії, проте якщо раніше Росія індустріалізувалася за рахунок значною мірою іноземних інвестицій, то тепер “Росія хоче

РЕАКЦІЯ НА ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЮ ТА КОЛЕКТИВІЗАЦІЮ

відбудуватися коштом українських трудящих мас” [Дуб, 1929, с. 243]. Той же автор на Конгресі українських націоналістів в Празі наголошував: “Господарські взаємовідносини поміж УРСР і РСФСР мало чим змінилися в порівнянні з царськими часами” [Конгрес Українських націоналістів 1929 р., 2006, с. 218]. Бачимо, що, оцінюючи економічну ситуацію в УСРР початку 1930-х рр., західноукраїнські публіцисти часто порівнювали її із становищем українських земель у царські часи.

Учасники Конгресу українських націоналістів (Прага, 1929 р.)

Без сумніву, західноукраїнські прокомуністичні організації висловлювалися про колективізацію сільського господарства в УСРР лише позитивно. Навесні 1930 р. радянську Україну відвідала робітничо-селянська делегація із Західної України. Після повернення учасники делегації вирішили опублікувати звіт зі своєї поїздки: “Наш звіт необхідний тим більше, що польська, українська і єврейська буржуазія... ведуть скажену кампанію наклепів і брехні проти держави робітників і селян, відбираючи у той же самий час працюючим усі легальні можливості переконатися на власні очі... про дійсне положення в Радянському Союзі” [Боротьба за воз’єднання Західної України..., 1979, с. 115]. Також на початку звіту наголошувалося, що західноукраїнська “буржуазія” готується до збройного вторгнення в СРСР. Після побаченого в радянській Україні учасники делегації зауважили, що вся інформація, яка подавалась у західноукраїнській пресі (зокрема українській), не відображала справжнього стану речей в УСРР. Західноукраїнські робітники і селяни, що побували в УСРР, всіляко захищали політику колективізації сільського господарства, запевняючи, що преса формує викривлений образ більшовицької політики на селі. Делегати запевняли читачів, що входження селян до

колгоспів відбувалося абсолютно добровільно: “Але треба зовсім наївної або нетямущої людини, щоби повірила, що можна 24 млн. господарств, сто кількадесять млн. населення на 13-му році революції загнати куди-небудь колом. В дійсності колективізація спирається на принцип повної добровільності” [Боротьба за возз’єднання Західної України..., 1979, с. 117]. Тим не менше зауважувалося, що низові радянські та партійні працівники інколи порушували принцип добровільності, проте всі вони за це були покарані.

На сторінках газет “Діло”, “Новий Час”, “Громадський Голос” часто з’являлися повідомлення про надзвичайно важке становище селян у радянських колгоспах, проте учасники вищезгаданої делегації мали на це власну думку: “І це не правда. До колективу вносить селянин у формі пайка, який він зможе, коли захоче, взяти назад, свою землю, сільськогосподарський реманент і робочу скотину, тоді як хата, птиця і частина домашнього скота залишається в його індивідуальному користуванні. Після збору урожаю він одержує частину збору залежно від величини його пайка в колективі і від вложеної за рік праці” [Боротьба за возз’єднання Західної України..., 1979, с. 117]. Члени делегації, що відвідали радянську Україну, намагалися переконати західноукраїнську громадськість, що рівень життя колгоспників є значно вищим, аніж у тих селян, які не приєдналися до комуни.

Важливе місце у діяльності КПЗУ та “Сельробу” і їх преси займала популяризація успіхів індустріалізації, колективізації та культурної революції в СРСР. На сторінках газет “Сила”, “Сельроб”, журналу “Кооперативні Вісті” та інших видань повідомлялося про хід колективізації та колгоспного будівництва. У семи номерах газети “Сила” було надруковано великий редакційний матеріал під назвою “Колективізація на Радянській Україні” [Васюта, 1971, с. 123].

Ярослав Галан
(1902–1949)

Радянофільська газета “Праця”, що була офіційним органом Української партії праці, вже у 1932 р. запевняла своїх читачів, що жодного голоду чи великого лиха в УСРР немає, а вся подібна інформація у західноукраїнській пресі є лише вигадками: “Там правда будується новий лад на нових основах... Коли інші народи приглядаються уважно всьому, що діється за Збручем, то на західноукраїнських землях аж кипить від всезнайків, які згори знають, що там тільки лихо і нещастя. Для тих всезнайків за Збручем тільки неволя, голод, визискування України Москвою.

РЕАКЦІЯ НА ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЮ ТА КОЛЕКТИВІЗАЦІЮ

Є там свої недомагання, бо ж і там життя наладнують люди. Але й тоді слід пошукати за причинами, щоби знати, чи воно зі злої волі одиниць, чи його джерело в самому ладі, чи воно може тільки переходове явище” [Наші завдання, 1932, с. 1]. Як бачимо, радянофільські видання недооцінювали ті негативні явища, що мали місце у радянській Україні.

Знаний на західноукраїнських землях прихильник радянського устрою, редактор часопису “Нові Шляхи” А. Крушельницький вважав, що колективізація перетворить бідного селянина на упривілейованого аграрного пролетаря, якому будуть забезпечені всі умови для матеріального і культурного розвитку. “Селянин – з раба свого клаптика землі – стає вільним робітником у громадянській організації – колективі – стає культурною людиною, рівною тим нечисленним одиницям панівного шару в буржуазному ладі. Піднесення селянства до становища упривілейованої класи – пролетаріату, дає змогу в пролетарській державі широким шарам трудового громадянства зажити таким культурним життям, яким у буржуазному ладі живе тільки панівна верхівка, коли трудова маса томиться в тяглі праці, нидіє в темноті забобону” [Крушельницький, 1931, с. 33]. Пишучи про “буржуазний лад”, А. Крушельницький, очевидно, мав на увазі устрій тогочасної Польської держави.

Прокомуністичний письменник і публіцист Я. Галан у своїх статтях намагався спростувати критичні зауваження ліберальних видань про колективізацію: “Є сьогодні чого плакати патріотичному громадянинуві. Ось хоч би п’ятирічка, яка до решти затрує його згустілу кров. Кілька ще місяців тому назад міг собі М. Данько писати в “Ділі”: “Великий “соціалістичний” експеримент на який недавно ще дивилась з побожністю деяка частина західноєвропейської демократії, кінчиться ганебним крахом”. Минуло кілька місяців, і на “експеримент” почали з побожністю дивитися найбільш навіть побожні громадяни. Як довідуємося з “Нової зорі”, ч. 23, 1931 р. німецький єзуїт патер Фрідріх Мукерман вважає, що “план п’ятирічки має в собі щось безмірно великого, просто демонічного (свят, свят, свят!). А тому “демонічного”, що “він хоче заосмотрити 160 мільйонів людей”. На думку побожного патера п’ятирічка вдасться, якщо втримається Сталін, то що Сталін таки втримається, отже, й п’ятирічка вдасться. Ще не все. Тому, що “чим колись був для нас Христос, тепер став Ленін” (амінь!), то “ми в Європі мусимо рахуватися з тимчасовою перемогою большевизму” (подай господи). Думаємо, що цього досить, тим більше, що “Нова зоря” підкреслює від себе, що “о. Мукерман – се чоловік великого ума”. І, мабуть, тому, що пан Донцов не має підстав цього ж про свій ум сказати...” [Галан, 1983, с. 354]. Завданням радянофільських оглядачів було спростовувати “недостовірні”, на їхню думку, твердження про більшовицьку п’ятирічку.

РОЗДІЛ IV

Трагедією сталінської модернізації був голодомор 1932–1933 рр., що став найбільшим злочином радянської системи проти українського народу. З'ясування ставлення галичан і волинян до трагедії за Збручем дає змогу збагнути, чому серед мешканців Західної України менше прихильників лівих поглядів, ніж Східної, населення якої більше постраждало від комуністичного режиму. Аналіз проблеми сприяє також виявленню рівня розвитку громадського життя й національної свідомості серед жителів різних частин України [Рубльов, 1994, с. 18].

Вістки про голод на Наддніпрянщині надходили у Західну Україну протягом 1932 р., проте на початку 1933 р. в західноукраїнській пресі дедалі більше з'являлося повідомлень про масовий мор людей у радянській Україні. Газети друкували листи наддніпрянців до родичів у Західній Україні, свідчення очевидців голодомору – іноземних журналістів, дипломатів, утікачів, яким вдалось перейти кордон. В одному з листів читаємо: “Дорогі сестро і браття! Я хочу довідатися про ваше здоров'я, як ви там живете, бо я тут дуже-дуже кепсько жию. Не знаю, як буде далі. Навіть за гроші нема де що купити. Дорогі сестро і браття, не забувайте за мене, я вам колись, може, віддячу – порятуйте мене якнайскоріше, пришліть мені що-небудь. Не хочу від вас нічого такого дорогого, але насущіть житніх або ячмінних сухарів хліба і пришліть мені пакунок, а може, як маєте звідки і не дуже у вас дорого, риж, то вкиньте в пакунок який фунт дитині на кашу. Шкода мені її, що воно бідне голодує. Ще раз прошу вас, не забудьте за мене, порятуйте мене якнайскоріше” [Кугутяк, 1994, с. 56].

Жахливі подробиці голодової катастрофи на Наддніпрянщині надходили одна за одною. Британський журналіст, якому вдалося оминати офіційних провідників, повідомляв через видання “Daily Express”: “Ранком поїхав на північ від Харкова. По дорозі до найближчого “колхозу” стрічаю з селян. Один уже труп від попередньої ночі, другий конає, третій лежить на землі, не маючи сил підвестися. Інші селяни, котрих стрічаю в дорозі, говорять мені, що ходили до “колхозу” вижебрати дещо зерна, одначе відправили їх з нічим, ще й револьвером грозили. Кажуть мені також, що минулого року збори збіжжя були вистарчаючі на удержання, одначе левину їх часть забрали красноармійці. Солдати зі зброєю в руках стережуть збору. В однім малім селі біля Харкова бачив я дім без даху. В нім знайшов я надзвичайно худу 14 років дівчину з братчиком, котрий уже не мав людського єства. Мати дітей померла з голоду” [Кугутяк, 1994, с. 56]. Лавина схожих повідомлень свідчила про те, що український народ на Наддніпрянщині опинився на межі свого фізичного винищення. “Всі ті вісти надзвичайно страшні, – зазначала газета “Нова Зоря”, – однак найстрашніше те небувале упокорення, серед

РЕАКЦІЯ НА ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЮ ТА КОЛЕКТИВІЗАЦІЮ

якого воно відбувається. Там наш бідний нарід доведений до подоби худоби. Страшна се кара на наш нарід за те, що пішов за голосом злочинців” [Гетьманчук, 2003, с. 210].

Західні видання були одним з основних джерел інформації про голодомор. Аналіз західноукраїнських газет дає змогу передати настрої різних середовищ поза межами СРСР щодо розповсюдження відомостей про голодомор. Водночас вивчення матеріалів часописів, що видавалися на теренах Галичини і Волині, сприяє розкриттю питання про значення діяльності українців, яким пощастило опинитися за кордонами комуністичної імперії.

28 липня 1933 р. “Свобода” опублікувала англійською мовою листи і статті з газети “Ottawa Hebrew News” та часопису “Гадаор”, що виходив на івриті, які підтверджували жахіття голодомору в Україні. Через місяць “Свобода” знову рясніла заголовками на кшталт: “Україна перед вимиранням з голоду” (3 серпня), “На Україні селяни їдять здохлятину” (9 серпня), “Робітники не дають вивозити большевикам харчів за кордон” (11 серпня), “Невдача жнив на радянщині” (12 серпня), “Голод на Україні жене людей на певну смерть” (16 серпня), “Большевики розстрілюють голодних людей”. У публікації за 31 серпня 1932 р. “Жахливі картини голоду на радянській Україні” розповідалося про те, як селяни відвозили своїх дітей у міста і залишали їх там, щоб вони не померли з голоду. Про це інформували американські студенти, які приїхали до Москви, поживши перед тим певний час у Києві. Деякі з них володіли російською мовою. “Студенти бачили не раз як натовпи голодних людей билися за сміття, яке викидано на вулиці з домів чи якихось установ, – писала “Свобода”. – За сміття з пароплава на березі Дніпра зчинився справжній кривавий бій між голодними... збіжжя з України комуністична влада вивезла минулого року за кордон, не лишаючи ніяких запасів на Україні” [Давиденко, 1969, с. 87].

Багато статей, опублікованих чи передрукованих у Західній Україні, надіслало Українське пресове бюро в Лондоні. Так, наприклад, 13 серпня 1933 р. поширювалось інтерв’ю з неназваним баптистом з Черкаської області, якому вдалося втекти від вивезення до Сибіру: “На Україні панує загальний голод, тому що замало землі було засіяно”. Інший селянин, який утік до Румунії з Могилева, перепливши Дністер, стверджував, що більшовики знищили все; всі заможні господарства понищено, а по селах владу захопили босяки... у селян одноосібників забрали все, але колгоспники теж голодують” [Давиденко, 1969, с. 100].

“Свобода” аналізувала голод та наслідки комуністичного правління в Україні у своїх матеріалах за 9 серпня 1933 р. (“Нова ера в СССР”), 10 серпня (“Грабіжницька політика більшовиків і голод на

Обкладинка журналу “Зіс”
сповіщала про голод в
Україні (Зіс.–1932.–№ 13)

Україні”), 11 серпня (“Доля радянського селянина”) та 25 серпня (“Московські комуністичні достойники на Україні”).

У редакційній статті “Шукають на кого б зложити вину” “Свобода” викривала радянську дезінформацію про голод: “Для большевицьких агентів і симпатиків настали тяжкі часи. Приходиться їм виправдовувати перед світом нужду понад півтори сотки мільйонів населення, що підпало під большевицьку кормигу. Про цю нужду попадалися вістки вже від довшого часу. Большевицький уряд не дозволяє своїм газетам писати щось такого, що показувало б, що не все добре діється в раю робітників і селян, але час від часу вістки про нужду попадали посередньо... Большевицький уряд не дозволяє заграничним кореспондентам писати вільно те, що вони бачать і чують, але час від часу кореспонденти воліли

стратити роботу, ніж далі брехати, і при тій нагоді говорили, що бачили. Большевицький уряд закрити границі для виїзду радянських горожан, але час від часу через цю границю перекрадалися селяни і інші втікачі та розповідали жахливі річі про нужду в большевицькім раю” [Шукають на кого б зложити вину, 1932, с. 2].

Часописи, що видавалися у Львові, як правило, підтримували позицію “своєї” політичної сили або ж партійної групи. Одним із небагатьох винятків була газета “За Україну”, яка виходила з 1 жовтня 1933 р. під враженням від повідомлень про катастрофу в УСРР. Засновники часопису друкували статті відомих публічних діячів, котрі дотримувалися різних політичних поглядів. Після того “За Україну” зуміла впродовж невеликого відрізка часу здобути значну кількість прихильників, ставши своєрідним посібником для проведення масових антирадянських заходів. Проте після завершення акції протесту позапартійний друкований орган опинився без підтримки політичних і громадських організацій і припинив своє існування [Кутутяк, 1994, с. 21].

Відсутність правдивих даних з СРСР призвела до того, що деякий час українці Польщі не мали повного уявлення про трагедію Наддніпрянщини. Ситуація змінилась лише наприкінці травня 1933 р., тобто після появи в Західній Україні більшої кількості біженців, які перейшли польсько-радянський кордон. Громадськість Галичини і

РЕАКЦІЯ НА ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЮ ТА КОЛЕКТИВІЗАЦІЮ

Волині приділила належну увагу їхньому становищу після появи публікації депутата польського сейму від УНДО С. Барана в “Ділі” 21 травня 1933 р. з аналізом ситуації над Збручем. Автор статті писав: “Кордон осаджено густо військом московського походження. Сьогодні східна сторона Збруча виглядає на справнішу воєнну лінію, через яку важко перекрастися цивільній людині навіть серед ночі. Про це розказують утікачі, що їм недавно вдалося перейти убрід Збруч, бо більшість з них вигибла від куль, або попала у руки більшовицької сторожі. Прийшли тут живі кістяки, бо голод там страшний” [Папуга, 2008, с. 33].

Із прикордонних надзбручанських повітів дедалі частіше надходили повідомлення про втікачів з радянської України або ж спроби перейти кордон, які нерідко закінчувалися трагічно. Відомий політичний діяч, посол до польського сейму С. Баран, до виборчого округу якого входили прикордонні повіти Тернопільщини, повідомляв: “Від часу перебираються до нас селяни понад густий більшовицький кордон. Не одну жертву, що старалася вирватися із більшовицького пекла, покрили навіки хвилі Дністра. Не одна згинула від куль московського червоноармійця заки дісталися по цей бік ризької межі. Від Збруча у березні стали нестися стогони мільйонів загибаючого селянства. Наше населення з над польського кордону виселюють у глибину Московщини, або на Сибір. Кордон обсаджено густо військом московського походження. Східна сторона Збруча виглядає на воєнну лінію, через котру тяжко прорватися. Про це розказують утікачі, що їм вдалося перейти Збруч, бо більшість з них вигибла від куль, або попала в руки сторожі. Прийшли тут живі кістки, бо голод там страшний. Коло трьох тижнів тому втекли до окопів у Борщівщині до свого рідного брата чоловік з жінкою і двома малими дітьми. Їх доставили до староства в Борщеві, котре наказало їх виселити за Збруч, але на інтервенцію наших місцевих діячів згодилося оставити у краю. Такі випадки, як у Борщівщині, де в останніх днях перейшло Збруч 27 нових утікачів, є у всіх надзбручанських повітах – Копичинецькому, Скалатському, Збаразькому. Коли би не надзвичайно сильна більшовицька гранична охорона, узброєна в машиніві кріси і полеві гармати, то Галичину і Волинь залляли би десятки тисяч наших селян” [Гетьманчук, 2003, с. 208].

Для населення Західної України не були таємницею як справжні причини голодомору, так і його трагічні наслідки. Про це свідчать численні документи. “Не спричинили голод ні повінь, ані посуха, ні інші нещастя, – писала газета “Діло”, – а тільки божевільні експерименти сьогоднішніх керманічів червоної влади”. Голова УПР Д. Левицький, виступаючи в польському сеймі, зазначив, що у радянській Україні політичний терор став ще жахливішим, свідченням чого були щораз страшніші новини про голод. “Впродовж зими і весни

1933 р. вимерло з голоду на Україні щонайменше 5 млн. людей”. На думку Д. Левицького, про справжні причини голодомору неможливо дізнатися через заборону працювати іноземним журналістам на території УСРР, а крім того, “цензура забороняє поміщувати найдрібніші вісти про голод” [Папуга, 2008, с. 111].

Галицька Земля протестує

проти московської політики на Великій Україні.

Галицька Земля починає стихійно протестувати проти безпримірного морального й фізичного винищування Великої України червоною Москвою. Перший зачав протестаційну акцію Угнів. На нараді 3. с. м. ухвалено одноголосно ряд резолюцій. В них стверджується, що між Україною й Москвою йде безпереривна війна. Всіх Українців кличе Угнів на протестаційний фронт проти нищення релігії та плянового виголодження мільонів наших братів на Вел. Україні. Незабаром має відбутися в Угневі

повітове протестаційне віче. — Дня 6. с. м. відбулися у Львові сходини т-ва українських дозорців і домашньої прислуги „Воля”. Принято одноголосно протестаційні резолюції. — Тогож дня в с. Грушів, пов. Дрогобич, відбувалося ювілейне свято 25-ліття існування т-ва „Просвіти” при участі понад 2000 осіб і делегатів з цілого повіту. Підчас академії ухвалено одноголосно рішучий протест проти плянового нищення України червоною Москвою, і привіт братам на Великій Україні.

Стаття в газеті “Нова Зоря” про голодомор (Кугутяк, 1994)

Однак в міру розгортання акції порятунку України ставало очевидним, що радянський уряд, який заперечував факт голодомору, не допустить міжнародної допомоги голодуючим. Голова українського жіночого руху у Західній Україні М. Рудницька з гіркотою зазначала: “Думаю, що всіх моїх земляків, які працюють у комітетах рятунку голодної України, огортає часто пригноблююче почуття беспорядности і безнадійности”. М. Рудницька підкреслювала, що завданням комітету є допомога голодуючим, проте робити це вкрай важко, адже радянський уряд заперечував факт голоду. Активістка сумнівалася у тому, що більшовики дозволять міжнародній громадськості допомогти голодуючим, бо таким чином вони визнають свій страшний злочин [На порятунок України, 1933, с. 2].

Катастрофічне становище українства Наддніпрянщини привело в рух громадські й політичні сили Західної України. З ініціативи українських депутатів до польського сейму у липні 1933 р. відбулася нарада представників наукових, культурних, професійних та економічних крайових установ, на якій створено “Громадський комітет допомоги страждальній Україні”, що мав своїм завданням розробити детальний план подальшої роботи. Пізніше назва установи була змінена на Український громадський комітет рятунку України (УГКРУ) [Папуга, 2008, с. 35]. Керівником УГКРУ було обрано голову УНДО й УПР Д. Левицького, на чолі виконавчого комітету стояли М. Мудрий та

РЕАКЦІЯ НА ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЮ ТА КОЛЕКТИВІЗАЦІЮ

М. Рудницька. Діяльність утвореного комітету реалізувалася у трьох напрямках: протестаційна, збіркова та політично-міжнародна.

На 25 липня 1933 р. президія УПР скликала у Львові з'їзд представників 48 громадських організацій Західної України. На цьому з'їзді було прийнято відозву "Український народ!". "Де б ти не жив поза межами Великої України, – проголошувалось у ній, – ти не можеш спокійно приглядатися горю та мукам твоїх невольних і голодних братів. Ти мусиш сказати своє тверде слово гнобителям, світові цілому про їхню недолю. Бо ж комуністичні московські диктатори завзялися вже на само життя українського народу. На його землі запанувало наслідком комуністичної господарки людоїдство. Це ж найстрашніше явище під сонцем. Щоби в хліборобській країні брат поїдав з голоду брата – цього світ не чував і земля наша досі не знала. Треба поставити на ноги весь світ, щоби він звернув увагу на твоє положення й прийшов з допомогою. Допомагай своїм братам на Великій Україні, чим можеш і як можеш. Громадський Комітет поведе масову рятункову акцію в краю та за кордоном" [Кугутяк, 1994, с. 39].

Важливим напрямом роботи УГКРУ став збір відомостей про події у Східній Україні, а також інформування про це громадськість. Тому в проекті плану діяльності передбачалися заходи щодо розповсюдження даних про голодомор.

Провідні західноукраїнські політичні партії влаштовували акції протесту проти радянського терору і на території Волині. Політика, яку проводила більшовицька влада в 1932–1933 рр. в УСРР, значною мірою вплинула й на діяльність членів компартійного підпілля у Західній Україні. Деякі з них припинили своє членство в КПЗУ, що трохи послабило позиції лівих сил на Волині. Окремі особи з рядів КПЗУ зробили це відкрито, одночасно звертаючись із цього приводу до всього західноукраїнського суспільства. Щоби більше аргументувати це твердження, доцільно навести уривки з листа колишнього члена КПЗУ Д. Ковальчука, опублікованого у газеті "Новий Час" восени 1933 р.: "Я, Дмитро Ковальчук... заявляю, що з нинішнім днем зриваю з комуністичним рухом, п'ятную його як зрадницький і ворожий українській Нації... та взиваю селян Волині, які досі вірять перевертням більшовицьким, щоби гнали їх буком з-під волинських стріх" [Краєвому комітету у Львові. Заява, 1933, с. 3].

*Мілена Рудницька
(1892–1976)*

РОЗДІЛ IV

З ініціативи УНДО акції протесту проти голодомору відбулися в Рівному і навколишніх селах. У рапорті Рівненської повітової команди державної поліції, де висвітлено перебіг подій 29 жовтня 1933 р. у повіті, зазначено, що у Рівненському православному соборі “священники... у присутності близько 300 осіб відслужили панахиду за упокій душ православних, що померли від голоду в УСРР” [Кучерепа, 2011, с. 154].

Соціалісти-радикали з УСРП свої акції протесту організували та провели 5 листопада 1933 р. Під час акцій було підписано резолюції-протести проти політики голодомору в УСРР у Луцькому та Рівненському повітах [Кучерепа, 2011, с. 156].

Панорама Луцька (листівка)

Отже, основними формами протестних акцій на Волині проти політики голодомору на території УСРР були молебні, партійні збори, віча. Протидія місцевої адміністративної влади в організації протестів стосувалася не лише Волині. Подібне відбувалося й у воєводствах Галичини. Це було зумовлено кількома обставинами. По-перше, у той період польський уряд налагодив добросусідські стосунки із СРСР й проведення масових публічних антирадянських акцій у Західній Україні могло зашкодити відносинам Варшави та Москви. По-друге, польська влада прагнула не допустити активізації українського суспільства в регіоні, яке у своїй більшості було опозиційно налаштоване щодо Польщі. По-третє, певною мірою провести легальні протестні акції супроти політики голодомору в УСРР перешкодив акт політичного терору в радянському консульстві, який учинив член ОУН М. Лемик 23 жовтня 1933 р.

РЕАКЦІЯ НА ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЮ ТА КОЛЕКТИВІЗАЦІЮ

Незважаючи на зусилля більшовицької влади замовчати трагедію, звістки про голод досягли цивілізованого світу. Жителі Рівненщини, територія якої прилягала до СРСР, були достатньо проінформовані про те становище, в якому опинилися українці в УСРР. Носіями інформації про голод були біженці з Радянського Союзу, закордонні робітники і журналісти, які на власні очі побачили “соціалістичні зміни” у сільському господарстві. Голодуючі селяни писали про голод своїм родичам за кордоном, а пізніше уривки з цих листів публікувала закордонна та західноукраїнська преса. Так, на сторінках часопису “Громадський Голос” повідомлялося, що до редакції надійшов лист, якого отримали мешканці Західної Волині від рідні з Великої України. Автори писали: “Дорогі наші родичі... на запит чи ми живі, живі, але не всі, вперше немає матінки, котра опухла з голоду, перед смертю просила кришку хліба, то я пішла по заможніх свояках і ніде не дістала... мати впала на долівку і в голодних муках покінчилася” [Лист з України, 1933, с. 1].

На допомогу голодним на Радянській Україні.

КОМУНКАТ Ч. I.

Тимчасової Управи Комітету Представників Українських Організацій в ЧСР. для допомоги голодним на Україні.

14. VII. ц. р. з ініціативи Українського Жіночого Союзу в ЧСР. утворився „Тимчасовий Комітет Допомоги Голодним на Україні”, до складу якого ввійшли: пп. Н. Дорошенкова, З. Мірна, М. Феденкова, пп. П. Заєнко, В. Філанович. Цей Комітет звернувся з закликом до організованого українського громадянства взяти участь у зборах для встановлення постійного Комітету.

19. VII. відбулися Збори, на які явилися представники 32-х українських організацій.

Збори постановили вважати себе за „Комітет Представників Українських Організацій в ЧСР. для допомоги голодним на Україні” і виділили зі себе тимчасову Управу в складі: пп. О. Бочковського (голова), В. Гоминя, І. Мірного (скарбник), Г. Омельченка, І. Паливоди, С. Русової й М. Феденкової (секретар).

Завданням Тимчасової Управи є:

1. Розширити базу Комітету шляхом приєднання до нього тих організацій (у ЧСР),

які з тих чи інших (здебільшого технічних) причин не змогли взяти участі у Зборах 19. VII.

2. Підготувати відповідні матеріали, а також і проект програми праці Постійної Управи, що утвориться по скликанні пленума Комітету, що має статися в жовтневому місяці.

3. Рівночасно, з огляду на пильність справи, дати вже тепер ініціативу до утворення подібних Комітетів на еміграції і взагалі в Європі, де є для цього відповідні умовини.

Тимчасова Управа, подаючи про це до відома широких українських кол. ласкаво просить, на випадок повстання подібних Комітетів поінформувати про це Управу, як також взаємно інформувати себе про хід праці для її координації.

Всі часописи просимо цю оповістку перепдрукувати.

Голова: О. Бочковський (в.р.)
Секретар: Марія Феденкова (в.р.)
26. VII. 1933 р.

Стаття в газеті “Діло” про голодомор (Кугутяк, 1994)

У наступному числі “Громадського Голосу” наводилися фрагменти ще двох листів від сестер з Київщини до рідні на Волині. Одна з них писала, “що вже не має чоловіка та що двоє її дітей померло з голоду. Ходила працювати в колектив. Має корову, котрою орали в колективі, а коли був дощ, то помагали при кухні, де вломила собі руку. І тепер вона стоїть перед загрозою голодової смерті бо хто робить в колективі той дістає пів фунта хліба на добу, а тепер робити не годна” [Давидюк, Жив’юк, 2008, с. 100].

Польськомовна газета “Wołyń” у числі від 5 березня 1933 р. повідомила, що до редакції потрапили листи з радянської України, які характеризували надзвичайно важке становище населення. В одному з

РОЗДІЛ IV

листів йшлося: “Хліба немає абсолютно, немає нічого – немає ніякої їжі... Дуже просимо Вас прислати нам посилу з їжею – не вимагаємо купувати, але те, що маєте в господарстві і що дав Бог” [Давидюк, Жив’юк, 2008, с. 102].

Варто відзначити, що центральна польська преса інколи публікувала статті, у яких заперечувався факт голодомору. Зокрема, в 1934 р. у “Wiadomościach literackich” була опублікована стаття В. Броневського, колишнього вояка Легіону Ю. Пілсудського, що брав участь в українській кампанії 1920 р. В. Броневський знову відвідав Україну в 1934 р., проте згадав про голод лише побіжно, пов’язуючи його з боротьбою радянської влади проти куркулів. Він щиро вірив, що заможні селяни вирішили “замордувати голодом” своїх сусідів [Shore, 2008, s. 211].

Мешканці прикордонної Рівненщини добре розуміли причини голоду і знали про його страхіття, про що свідчать публікації на сторінках місцевих пресових органів, зокрема “Української Ниви”, редакція якої ще у 1928 р. була переведена з Варшави до Луцька. На сторінках цієї газети автори вміщували статті під рубрикою “Голод на Україні”, де, зокрема, наголошувалося: “Не дивлячись на добрий сьогорічний урожай на Україні населення гине з голоду, бо большевики тисячами вагонів вивозять хліб з України до Московщини для “своих потребителів”. Крім того, завдяки лихій совітській господарці, український хліб мільйонами пудів гниє під дощем на складах і станціях... українські селяни під багнетами московських чекістів примусово звозять хліб на ссипні пункти, а самі повертаються додому на голодну смерть” [Голод на Україні, 1933, с. 2]. Дописувачі стверджували, що “українському народові вільно на українській землі працювати... але не вільно користати з праці своїх рук, не вільно дітям своїм дати того хліба” [“Товарищ Урожай”, 1933, с. 1].

Як зауважують дослідники Р. Давидюк та А. Жив’юк, в окремих виданнях факт голодомору в СРСР ставився під сумнів. Газета “Боротьба” – орган партії “Українське селянське об’єднання” – опублікувала з посиланням на варшавський “Kurier Poganny” фрагменти вражень капітана М. Лепецького з його подорожі по СРСР. М. Лепецький на основі побаченого стверджував, що “належало би може вже скінчити з тими варшавськими байочками про Росію. Наприклад із тим голодом. Так як подає частина нашої преси, там люди “пухнуть з голоду”, лихо одягаються, “падають на вулицях як мухи”... Солов’їних язичків у Москві не їдять – це правда, вщерть тарелів не переливають – це також правда, але з тим голодом це вже занадто пересолення”. Польськомовне єврейське видання “Chwila” також передрукувало цей матеріал із заувагою від себе, що “байки про голод” поширюють головним чином українські часописи [Давидюк, Жив’юк, 2008, с. 121].

РЕАКЦІЯ НА ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЮ ТА КОЛЕКТИВІЗАЦІЮ

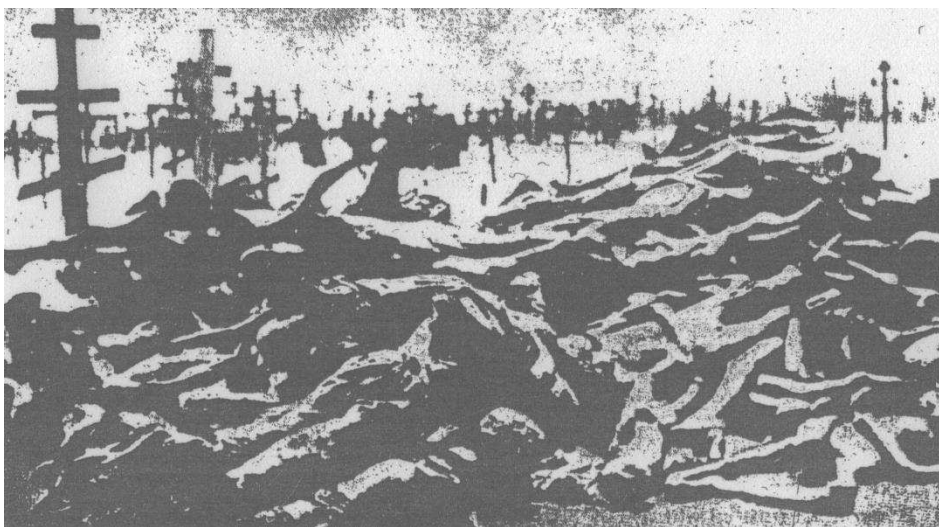
Волинський громадський комітет допомоги голодуючим на радянській Україні було створено на загальних зборах українських організацій краю. До складу президії загальних зборів увійшли відомі громадські, політичні та церковні діячі краю. Головою був обраний сенатор М. Маслов, а його заступниками були інженер С. Тимошенко і професор І. Власовський. 17 жовтня 1933 р. у Луцьку, в приміщенні товариства “Рідна Хата”, відбулося засідання Волинського громадського комітету допомоги голодуючим на Україні (ВГКДГ). Першочерговим завданням ВГКДГ була організація зібрання грошей та збіжжя голодуючим. Його зусиллями у міському театрі Луцька 23 листопада 1933 р. Волинський український театр під керівництвом М. Певного провів виставу п’єси В. Винниченка “Гріх”, прибутки від якої мали піти на допомогу голодуючим у радянській Україні. У кожному повітовому місті Волинського воєводства почали створюватися комітети, які, у свою чергу, організовували гмінні комітети по допомозі голодуючим. Польські офіційні чинники, дозволивши проведення збору пожертв, одночасно намагалися звести його нанівець різноманітними бюрократичними приписами, перевітками тощо. Проти переслідувань в Україні протестували окремі українські депутати польського сейму. Так, у лютому 1933 р. український депутат від Безпартійного блоку співпраці з урядом зі словами: “Маєш за переслідування українців під московсько-радянським пануванням. Маєш за катування наших братів-українців!” – вдарив комуністичного депутата [Давидюк, Жив’юк, 2008, с. 131].

Щоб організувати всенародну протестаційну акцію, президія УНДО звернулася до соціалістичних партій – УСРП та УСДП – із пропозицією створити спільний комітет. Соціалісти відкинули її, створивши 13 липня 1933 р. власний комітет. Рівненський повітовий комітет УНДО на чолі з В. Ярмолюком випустив листівку, де повідомлялося про панахиду у Рівному за “12-ма мільйонами наших братів, що загинули на Придніпрянщині і Кубані від голоду, який виник внаслідок нелюдських знущань та терору московських червоних катів”. Проте наклад листівки був конфіскований і лише його частина розійшлася повітом [Давидюк, Жив’юк, 2008, с. 132].

У неділю, 29 жовтня 1933 р., в усіх церквах Західної України відправлялися урочисті Богослужіння на згадку про заморених голодом українців та панахиди за померлими внаслідок цієї трагедії. Зокрема, у цей день в Луцьку відбулися урочисте Богослужіння та панахида, які провів єпископ Полікарп, ним була виголошена проповідь про страхіття голоду в Україні. Під час служби була присутня велика кількість парафіян. У цей же день у Рівненському православному соборі священники у присутності 300 вірян відслужили панахиду за загиблими від голоду людьми [Давидюк, Жив’юк, 2008, с. 132].

РОЗДІЛ IV

На сторінках місцевої газети “Українська Нива”, пресового органу Волинського українського об’єднання, у серпні 1933 р. було вміщено статтю “Голод на Україні”, де наголошувалося: “Злочинна акція колективізації Московщини протягом двох років знищила віковичний уклад рільничого життя на Україні. Загинув не тільки куркуль і середняк, але й взагалі “упразднено” українського селянина, обертаючи його в пасивного совітського кріпака колгоспника” [Голод на Україні, 1933, с. 1].

Жертви голодомору (Кугутяк, 1994)

На території Рівненщини, у польсько-радянському прикордонні (у Корці, Могилянах, Костополі, Острозі), діяла мережа розвідувальних пунктів, які очолював полковник Армії УНР І. Литвиненко-Морозенко, що мав осідок у Рівному. У спогадах отамана Т. Бульби-Боровця знаходимо згадку про те, що рівненський контрольно-розвідувальний пункт намагався отримати якнайповнішу інформацію про голодомор 1932–1933 рр. в УСРР: “Наша молодь пачкувала на другу сторону кордону всякі директиви уряду УНР та літературу, а назад – різні матеріали, советську пресу та книжки. Ця наша робота була особливо поживавлена в часі великого голоду в Україні 1932–1933 років” [Бульба-Боровець, 1981, с. 113].

Уродженцем Волині У. Самчуком вже у 1934 р. був написаний знаковий для української літератури роман “Марія” (виданий у Львові І. Тиктором), у якому розповідається про трагічну долю однієї сім’ї, що загинула внаслідок злочинів тоталітарного радянського режиму. У. Самчук присвятив свій твір “матерям, що вмерли голодовою смертю за Україну”. Серед української читацької маси Речі Посполитої “Марія”

РЕАКЦІЯ НА ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЮ ТА КОЛЕКТИВІЗАЦІЮ

стала досить популярною. “В 1936 р. в село потрапила перша книжка Уласа Самчука – “Марія”, – згадував О. Андрущук із села Дермань Здолбунівського району, – в ній розповідається про трагічні події в Східній Україні – страшний голодомор 1932–33 рр. ... цю книжку читали всі з захопленням” [Давидюк, Жив’юк, 2008, с. 132].

Особливо гостро на голодомор відреагувало західноукраїнське націоналістичне підпілля. Ще взимку 1932/1933 рр. організація оприлюднила за кордоном факти голодомору, а у своїх заявах ОУН акцентувала увагу насамперед на силових методах боротьби з організаторами цієї нелюдської акції. У пресових виданнях ОУН було опубліковано низку статей, у яких на основі значного фактологічного матеріалу аналізувалася ситуація в УСРР. Так, С. Сирецький у статті під промовистою назвою “S.O.S” звинуватив українські легальні політичні угруповання у тому, що вчасно не звернули увагу на події, які відбувалися у радянській Україні. Щодо причин, які спонукали більшовиків втілити у життя політику голодомору, автор, опираючись на публікації в американському виданні “Times”, наголошував, що “московський уряд розробляє новий колонізаційний проект і його метою є перерозподіл населення між... місцевостями в СРСР, при чім “непокірні елементи”, зокрема “національні меншості, що змагаються проти соціалізації хліборобства, мають бути розселені по інших місцевостях”. У кінці статті автор наголосив на тому, що “кожний місяць приносить смерть новим соткам, а той й мільонам українців. При таких щирих соціалістичних темпах нищення... “матір Росія” змагає до того, щоби українці взагалі перестали існувати в імперії нащадків Чингіс-Хана а Петра” [Сирецький, 1933, с. 206]. В іншій статті, опублікованій у “Розбудові Нації” під назвою “Годі мовчати”, автор, опираючись на листи очевидців голодомору та публікації у західноєвропейській пресі, не лише детально висвітлив трагічну долю українців, які потерпали від штучно організованого більшовицьким урядом голодомору, а й наголосив на тому, що “ціле суспільство українське мусить викрити приспані очі на ту жахливу катастрофу, що сталася над Дніпром, Доном та Кубанню, катастрофу, що може мати для майбутнього Української Нації величезні і страшні наслідки”. У серпневому номері “Сурми” за 1933 р. у статті “До стовпа злочинців” писалося: “... Ми, українці, загрозували і загрожуємо силі й величі Москви. Москва вживала і вживає супроти нас безоглядної зброї вистрілювання, вимордовування, винищування” [Гетьманчук, 2003, с. 210]. 21 жовтня 1933 р. член ОУН М. Лемик у приміщенні радянського консульства застрелив працівника консульства О. Майлова. Ця подія посприяла тому, що як українська, так і світова громадськість звернула ще більшу увагу на трагедію українців за Збручем.

На народних вічах з приводу голодомору в Україні західноукраїнське населення не тільки засуджувало політику більшовицького режиму на Наддніпрянщині, а й висловлювалося проти носіїв комуністичної та радянської ідеології в краї. Львівський повітовий Народний комітет на засіданні 22 липня 1933 р. закликав “все громадянство Львівського повіту, щоби всіма силами поборювало руйнівну роботу платних московсько-більшовицьких агентів, які оправдують московську роботу на Україні та намагаються й тут руйнувати наші національні надбання”. Громадськість Станіславщини на своєму вічі також “заповіла боротьбу запроданцям і наймитам Москви та зобов’язалася безпощадно поборювати пресу, яка стоїть на услугах більшовиків” [Папуга, 2008, с. 212].

Як зазначала польська поліція у своїх щомісячних звітах про суспільно-політичне становище в краї, УНДО, “Українська молодь Христові” та “Український католицький союз” зосередили свою увагу на ситуації у радянській Україні і при кожній нагоді виступали із антирадянськими акціями [Archiwum Akt Nowych, zesp. 1180, sygn. 974/9, к. 400].

Усе ж страшна трагедія українців за Збручем не змогла консолідувати західноукраїнські політичні сили. УНДО, а також радикальніші УСРП, УСДП, оголосивши про свої антирадянські настрої, з тактичних міркувань, не утворили спільної української платформи.

Голодомор засудила і Українська Греко-Католицька Церква. 24 липня 1933 р. оприлюднено послання “Український Католицький Єпископат Галицької Церковної провінції в справі подій на Великій Україні до всіх людей доброї волі”, відоме як відозва до вірних “Україна у передсмертних судорогах”, у якій митрополит Андрей Шептицький висловив гнівний осуд та різкий спротив діям більшовицької влади в Україні. Підтримавши протест Папи Пія XI проти “людоїдної системи державного капіталізму, яка довела багатий недавно край до повної руйни” [Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність, 1998, с. 477], висловлений ще у 1930 р., Андрей Шептицький характеризував ідеологію більшовизму як атеїстичну, антигуманну і таку, що повністю ігнорує права людини і робить з людей невільників. Розуміючи своє безсилля у наданні матеріальної допомоги (як відомо, радянська влада заперечувала голодомор), митрополит, не покладаючи надії на “людську поміч”, наголошував на значенні духовної допомоги та підтримки через піст, всенародну жалобу, жертву, праведне християнське життя та молитву про допомогу з неба. У цьому ж посланні ієрархія, очолювана Андреем Шептицьким, гнівно протестуючи проти “переслідувань малих, убогих, слабих і невинних”, зверталась до світової спільноти, всіх незалежних вільних радіостанцій з проханням донести вістку про голодомор в

РЕАКЦІЯ НА ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЮ ТА КОЛЕКТИВІЗАЦІЮ

Україні до всіх країн світу, сподіваючись, що їхній голос дійде і “до убогих хатин конаючих з голоду селян. Нехай перед страшною смертю серед лютих страждань голоду, – наголошувалось у посланні, – буде для них хоч малою потіхою гадка, що їх брати знали про їхню страшну долю, над ними боліли і терпіли, за них молилися” [Митрополит Андрей Шептицький..., 1998, с. 477]. Коментуючи цей історичний заклик Галицької ієрархії, офіційний орган Української Греко-Католицької Церкви в Західній Україні “Нива” опублікував заклик до оборони прав українців, які проживали на теренах Східної України. Трактуючи звернення митрополита як “поклик до українського громадянства” негайно відреагувати на більшовицький план винищення українців, у публікації наголошувалось на необхідності подолання усіх суперечностей та об’єднання усіх перед загрозою фізичного знищення [Волинець, 2015, с. 8].

У 1933 р. популярні галицькі сатиричні видання “Зиз” і “Комар”, які виходили паралельно в цей проміжок часу, присвятили частину публікацій одній з найтрагічніших сторінок життя українців СРСР – голодомору в “рідному оригінальному раї”. Тобто “їсти в цьому раю можна, але людям там не лицює [*личить.*– Д. К.] компрометуватися їдою. Задоволені маси проходять поміж дикими бестіями, як от миші, щурі, мотилі, хрущі. Грубших бестій нема, бо з’їджені...” [Вісті з раю, 1933, с. 3]. “Большевики зганяють селян на віча і завзивають втримати в голоді до жнив”. У 1935 р. на обкладинці № 24 “Комара” була вміщена карикатура “Великодушність” ЕКО. Сталін – цар, ходюки в поклоні – українці, голі, босі, сухоробрі. “Делегати з України до Сталіна: Вибачайте, ваше благородіє, але на Україні знову голод! Сталін: Вибачаю” [Сніцарчук, 2001, с. 201].

Навіть людям, що цікавилися ситуацією в радянській Україні, закордонним українцям, знадобилося місяці, щоб збагнути масштаб голоду. У сусідній Польщі жило до 5 мільйонів українців, їхні політичні лідери активно намагалися звернути увагу міжнародної спільноти на масовий голод у Радянському Союзі. Але й вони усвідомили масштаб трагедії лише у травні 1933 р., коли більшість жертв голоду рятувати було пізно – ті були мертві. Влітку і восени українські газети в Польщі організовували демонстрації і протести [Снайдер, 2011, с. 66].

Єдиною політичною силою Галичини і Волині, яка заперечувала наявність голодомору і виступила на захист СРСР, стала КПЗУ. Основним завданням її інформаційної діяльності з початку 1930-х рр. було зберегти позитивний образ радянського режиму. До 1933 р. ця робота дала певний результат і вплинула на те, що галичани і волиняни не відразу усвідомили масштаби національної катастрофи, що відбулася за Збручем. Ситуація для пропаганди радянофільства у 1933 р. була несприятливою. Основною причиною цього було

РОЗДІЛ IV

розповсюдження “незручних” для симпатиків більшовицького режиму відомостей. Українські газети в Польщі не лише розповідали про жахливі події за Збручем, а й критикували позицію комуністів за введення в оману громадськості. Під час найбільшого розмаху акцій протесту друковані органи комуністичного спрямування (“Боротьба”, “Ілюстрована газета”) виходили нерегулярно. Лише газета “Гарт” видавалась без значних перерв. Також в цей період звернення від імені ЦК КПЗУ часто поширювались у вигляді листівок. Ці документи не були ефективним засобом агітації, оскільки не могли аргументовано спростовувати повідомлення про голод. У заявах компартії негативно характеризувалась діяльність українських політичних сил Польщі, але нічого не говорилось про реальну ситуацію в УСРР. Щоправда, комуністи зуміли зберегти свої позиції на території, де рівень розвитку громадського життя був нижчий. Зокрема, чи не найбільшу підтримку комуністи мали на Ковельщині. У той період чисельність КПЗУ становила 2600 осіб і майже третина з них припадала на цей регіон [Папуга, 2008, с. 90].

Сталінська модернізація СРСР активно обговорювалася серед українців Польщі. Незважаючи на масштабність більшовицької економічної політики, у західноукраїнській суспільно-політичній думці панував погляд, що Україна була лише колонією Росії і за її рахунок Росія піднімає на ноги власну важку промисловість, значно менше піклуючись про інтереси “братньої республіки”.

Поступове згортання непу та впровадження політики індустріалізації в УСРР знайшли відгомін у громадській думці Західної України. Ліберальні та праворадикальні сили наголошували, що індустріалізація України ведеться виключно задля потреб Росії. Публіцисти відзначали і здобутки цієї політики, насамперед йшлося про будівництво Дніпрельстану. Радянофільські та прокомуністичні сили використовували здобутки індустріалізації заради поширення своїх впливів у регіоні.

Насильницька колективізація українського села була вкрай негативно сприйнята західноукраїнською громадськістю. Вважалося, що більшовицька влада веде війну проти основи української нації – селянства. Голодомор у радянській Україні 1932–1933 рр. шокував західноукраїнську суспільність, ставши “останнім цвяхом в домовину” радянофільської ідеології на східних теренах Польщі. Населення Західної України не тільки засуджувало політику більшовицького режиму на Наддніпрянщині, а й висловлювалося проти носіїв комуністичної та радянофільської ідеології в краї. Трагічне становище

РЕАКЦІЯ НА ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЮ ТА КОЛЕКТИВІЗАЦІЮ

українського народу на Наддніпрянщині мобілізувало у Західній Україні громадські й політичні сили суспільства на захист нації. Суцільне винищення українства викликало різко негативне ставлення місцевого населення до більшовицького режиму та його політики, спричинило докорінну зміну суспільних настроїв на теренах Західної України.

РОЗДІЛ V

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДУМКА В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ ПРО РЕПРЕСІЇ У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

З кінця 1920-х рр., після розгрому “ухилів” і “опозицій” та остаточного утвердження Й. Сталіна при владі, намітилася різка зміна у внутрішній політиці комуністичної партії СРСР. Вона полягала у поверненні до методів “воєнного комунізму” та масового революційного терору. Тоталітарній системі, що набирала сили на переломі 1920–1930-х рр., потрібно було знайти достатню кількість “шпигунів”, “диверсантів” та “шкідників”, на яких можна було б перекласти власні злочини та значні народногосподарські прорахунки. До того ж наявність численного “контрреволюційного елементу”, своєю чергою, про людське око виправдовувала диктаторський стиль керівництва державою й широкомасштабні репресивні акції, а також сталінський курс на самоізоляцію СРСР від навколишнього світу й підтримування перманентного стану “фортеці в облозі”. Теоретичним обґрунтуванням цих заходів (зрозуміло, досить сумнівним “обґрунтуванням”) була відома сталінська теорія “загострення класової боротьби під час будівництва соціалізму” [Рубльов, 2004, с. 344]. Німецький дослідник Й. Баберовскі у праці “Червоний терор. Історія сталінізму” зазначає: “Провідні більшовики бачили світ, що був заселений ворогами. Це були вороги, що заважали народу знайти шлях до самоочищення. Терор виник з необхідності усунути з суспільства ту амбівалентність, яка щоденно протистояла більшовицькому проекту. Це була “очищувальна буря”, яка мала звільнити суспільство від бур’яну” [Баберовскі, 2007, с. 118].

Із приходом до влади Й. Сталіна почала згортатися ліберальна політика радянського керівництва у сфері економіки та культури. В 1930 р. у радянській Україні відбувся великий судовий процес над членами Спілки визволення України (СВУ). СВУ – міфічна антирадянська організація, вигадана Державним політичним управлінням (ДПУ) СРСР для судового процесу з дискредитації української наукової інтелігенції. Із СВУ часів Першої світової війни ця організація жодних зв’язків не мала – чекісти просто використали стару назву. У липні 1929 р. було проведено масові арешти серед

української інтелігенції. 45 осіб з числа заарештованих у березні 1930 р. постали перед судом у Харкові, звинувачені у приналежності до підпільної СВУ. Разом з ними на лаву підсудних потрапили молоді люди, яких звинувачували у членстві в юначій організації СВУ – Спілці української молоді (СУМ). Усі засуджені у справі СВУ–СУМ одержали від 2 до 10 років ув'язнення, а згодом більшість із них були ліквідовані [Рубльов, 2004, с. 232].

Справа СВУ викликала неабиякий резонанс серед українців міжвоєнної Польщі, багато провідних західноукраїнських діячів навіть були пов'язані з нею безпосередньо.

Величезного розголосу процес СВУ набув не лише в Україні, а в усьому світі. “Вже тринадцять днів тягнеться в великій салі державної опери в Харкові небувалий політичний монстр-процес проти 45 українських національних діячів”, – писала газета “Діло”. Автор підкреслював, що засуджені обвинувачуються в належності до нелегальної організації, яка мала на меті повалення радянської влади в Україні. З жахом журналіст відзначав, що на лаві підсудних опинилися найвизначніші діячі української науки і культури, які б своєю працею та досвідом ще могли прислужитися українському народові: “Отже, були це люди не тільки поважні та зрілі, але й багаті життєвим досвідом, найгідніші українські громадяни, що бажали рятувати свою Батьківщину, що прагнули добра для неї і в ім'я цього добра працювали серед важких обставин більшовицької дійсності цілими літами. Об'єднувала їх велика віра у здійснення найвищого національного ідеалу, а кріпила гармонійна праця” [На маргінесі процесу “СВУ” в Харкові, 1930, с. 1]. Отже, бачимо, що редакція “Діла” вже з самого початку процесу СВУ співчувала всім обвинуваченим, вважаючи, що радянська влада незаконно судить найдостойніших громадян України.

Завдяки публікаціям у галицькій пресі західноукраїнська громадськість була впевнена в тому, що СВУ викрила більшовицька політична розвідка за допомогою провокації. Редакція “Діла” зазначала: “Провокатори видали на поталу більшовицької “чеки” найкращих національних українських патріотів Наддніпрянщини” [На маргінесі харківського процесу, 1930, с. 1]. Тобто реальність існування не ставилась під сумнів.

На території УСРР судовий процес над СВУ у залі Харківської опери транслювався по радіо. Представники галицької громадськості вважали, що жоден свідомий українець не міг без остраху слухати це знуцання над підсудними. Більшовицькі прокурори, чи так звані “громадські обвинителі”, зберігаючи формально всі правила норми закону, знуцалися над обвинуваченими за допомогою підступних запитань, “даючи таким чином делегатам “пролетарської

громадськості” нагоди для насмішок і непристойних вигуків на адресу підсудних... Чи можна собі уявити більш невиносиму моральну атмосферу для підсудних?” – писав В. Садовський до редакції щоденника [На маргінесі харківського процесу, 1930, с. 1].

Журналісти “Діла” детально аналізували події в Харкові й вважали, що більшовицька “пролетарська Феміда” намагалася звести діяльність СВУ до агентурної активності емігрантів з колишньої УНР на території УСРР. Отже, всі підсудні мали б стати в очах “пролетарської громадськості” тільки виконавцями доручень УНР-івського осередку на еміграції, “який знову у свою чергу є у послугах чужих сил, сусідських хижаків, ласих на добро української землі”. Галицька громадськість переконувалася, що для радянських суддів підсудні були наймацями “міжнародного імперіалізму” [На маргінесі процесу “СВУ” в Харкові, 1930, с. 1]. Підкреслювалося, що у Харківській опері як закид для обвинувачених часто згадувалось про Варшавський договір 1920 р. між силами УНР С. Петлюри та Польщею на чолі з Ю. Пілсудським, який був спрямований проти більшовиків. Звичайно ж, про Ризький мирний договір 1921 р. “червоні” прокурори вирішили промовчати.

*Сергій Єфремов
(1876–1939)*

Дослідивши факти, редакція “Діла” дійшла інших висновків щодо “запроданства” обвинувачених, аніж радянський суд. У газеті зазначалося, що вже під час досудового слідства студент І. Павлушкін, провідник СУМ, зізнався, що після смерті С. Петлюри, коли поживалася діяльність української молоді, всі його товариші не розраховували на жодну інтервенцію, на жодну зовнішню допомогу, а мали намір власними силами зреалізувати свою програму визволення України. Ці тези підтверджуються і в окремому фейлетоні харківської газети “Комуніст”, в якому йшлося саме про СУМ та його завдання. Обвинувачений Г. Товкач у своїх зізнаннях стверджував, що С. Єфремов закликав до організації та консолідації національних сил, бо на еміграцію, яка була безсилою та “розризеною”, не можна було розрахо-

вувати. “У програмі СВУ держава стояла понад партіями, а нація понад класами”, – зізнався С. Єфремов і тим найкраще означив національне обличчя СВУ [На маргінесі харківського процесу, 1930, с. 1]. “Обвинувачені нічого не заперечували і тим проявили свою громадянську мужність, і те, що були українськими патріотами – державниками, які не боялися терпіти за національні ідеали” [На маргінесі процесу “СВУ” в Харкові, 1930, с. 1]. “Діло” визнавало реальність існування СВУ та прагнення її членів повстати проти радянської влади.

На завершальному етапі харківського процесу проти обвинувачених членів СВУ західноукраїнську громадськість сколихнула звістка про те, що один з комуністичних прокурорів, а саме представник державної прокуратури М Михайлик, домагався смертної кари аж для 21 обвинуваченого. Редакція “Діла” з цього приводу зазначила: “Пронісся понад усю українську землю чорнокрилий демон тривоги й жаху. Кожне українське серце затріпотіло на цю жахливу вістку, кожне відчуло біль на згадку про епілог тієї великої трагедії, в якій провідні діячі національної української культури, активні репрезентанти ідеї національного визволення можуть втратити життя від комуністичних куль” [На маргінесі харківського процесу, 1930, с. 1]. Найпопулярніша західноукраїнська газета, описуючи справу СВУ, завжди емоційно зверталася до національних почуттів своїх читачів, тим самим не залишаючи у них жодних сумнівів щодо незаконності та аморальності судового процесу у Харківській опері.

Останні дні цього судилища проходили у надзвичайно важкій та напруженій атмосфері. Не тільки для обвинувачених, “що відчувають над собою подих смерти”, а й для всіх національно свідомих українців як у межах СРСР, так і Польщі. Кореспондент “Діла” драматично змальовував настрої “харківської комуністичної вулиці”. Автор підкреслював, що багато харків’ян, “оживлені магічною паличкою чеки”, вийшли на вулиці, щоб протестувати проти занадто “ласкавого” вироку для обвинувачених, адже, на думку мітингувальників, кара смерті мала б стосуватися усіх засуджених, а не лише 21-го. Автор статті не стримував емоцій, описуючи ці виступи: “Чим більше крові, тим для неї краще, бо більше емоції, більше нагоди для заспокоєння садистичних нахилів” [“Радість” більшовицької вулиці, 1930, с. 2]. Галицький журналіст вважав, що “комуністична вулиця” не хотіла знати, чому і за що судять 45 українських провідних діячів, так само як не цікавилась тим, ким є ті, що мають впасти жертвою диктаторського режиму. Зі сторінок газети українці Польщі дізнавалися про те, що мітинги на підтримку справи проти СВУ відбувалися під пильним керівництвом влади, а люди, які брали участь у цих “заходах”, “нічого не аналізували, нічого з нічим не порівнювали, бо вони були сліпим

знаряддям, що мало ілюструвати настрої пролетаріату” [“Радість” більшовицької вулиці, 1930, с. 2].

Галицька преса також характеризувала те, що відбувалося в інших містах радянської України під час процесу СВУ. Впродовж усіх судових засідань майже по всій території УСРР проходили демонстрації, протести проти “контрреволюціонерів зі Спілки Визволення України”. Автор статті слушно підкреслював, що завдяки таким заходам комуністи “забавляють радянську і пролетарську громадськість”, щоби відвернути увагу від економічних злиднів, які ширилися усім Радянським Союзом. Оптимістично наголошувалось на тому, що подібні демонстрації мали радше негативний ефект, адже змушували українських патріотів задумуватись над справжньою суттю радянської влади, щоб, урешті-решт, піднятися проти злочинної системи [На маргінесі харківського процесу, 1930, с. 1]. Схожі публікації мали б вселити надію західноукраїнській громадськості на те, що свідомі громадяни з Великої України все ж стануть на боротьбу з комуністичним режимом.

Процес СВУ засудив і знаний західноукраїнський історик, краєзнавець та публіцист М. Голубець. На сторінках часопису “Неділя” автор писав, що харківський процес був сфабрикований ДПУ і мав на меті покінчити з українськими вченими [Голубець, 1930а, с. 3].

У 1932 р. редакція “Діла” опублікувала ретроспективну статтю, присвячену подіям у радянській Україні 1930 р. Зазначалося, що процес СВУ засвідчив відхід радянської влади від “потурання українським національним інтересам” у вигляді українізації. Натомість, ліквідувавши провідних українських національних діячів, радянська система почала насаджувати інтернаціоналізм, який заперечував право українців на окремішність [Роковини одного процесу, 1932, с. 2].

Із перспективи часу авторові статті краще вдалося проаналізувати всі наслідки справи СВУ. Дописувач відзначив, що процес СВУ насамперед був спрямований проти ВУАН, “дух” роботи якої не влаштував більшовицьке керівництво. Після ліквідації чільних діячів Академії напрям її діяльності кардинально змінився, адже ВУАН, по суті, стала інструментом “обслуговування” комунізму. “Процес СВУ був справді історичною подією”, – підсумовував автор. Отже, бачимо, що лише за кілька років після подій в Харківській опері

*Микола Голубець
(1891–1942)*

українська преса Польщі згадувала про наслідки процесу СВУ для ВУАН.

У зв'язку зі справою СВУ восени 1930 р. із Західної України до УСРР “на замовлення” радянського уряду була відіслана робітничо-селянська делегація. “Безпосередньою метою виїзду делегації був процес СВУ”, – вказували делегати у своєму звіті про подорож у радянську Україну. У цьому документі також зазначалося, що процес СВУ був справою проти “українських кулаків” та “буржуазних інтелігентів”, які планували “зірвати план соціалістичного будівництва працюючих Радянської України” [Історія Львова в документах і матеріалах, 1986, с. 115]. Члени делегації стали на захист ДПУ УСРР та радянської судової системи загалом: “Одначе, ми не бачили, щоб який-небудь буржуазний суд давав таку свободу слова для підсудних революціонерів, як суд робітничо-селянської України єфремівцям. Він не лише публічно виставив дневник Єфремова та всю переписку членів СВУ, розкрив широко двері до судового залу для всіх, хто хотів пройти, дав можливість підсудним зі стаканом чаю в руках і перед великою аудиторією виголошувати промови, він велів передавати весь процес по радіо, щоб усі переконалися з уст підсудних, що це за організація СВУ” [Історія Львова в документах і матеріалах, 1986, с. 118]. На думку делегатів, С. Єфремов і всі причетні до справи СВУ ставили собі за мету повалення радянської влади в Україні. Бачимо, що позірна гласність процесу СВУ була для західноукраїнських комуністів ключовим фактором, тоді як інші аспекти цього процесу не бралися до уваги.

За справою СВУ пильно стежила не тільки вся українська громадськість Польщі, а й українські емігранти. Політичні емігранти часів УНР нерідко контактували із західними українцями, даючи власну оцінку тим явищам, які відбувалися в УСРР. Відомий громадсько-політичний діяч та археолог Л. Чикаленко, що працював у Чехословаччині, уважно відстежував харківські події. У своєму листі до редакції “Діла” він спростовував заяви як прокурора, так і обвинуваченого С. Єфремова про те, що писав останньому листи. Звичайно ж, більшовицькі прокурори використовували будь-який факт контакту з УНР-івськими емігрантами як доказ проти засуджених. Із часопису “Вісті ВУЦВК” Л. Чикаленко довідався, що С. Єфремов підтвердив факт листування між ними. “Від себе ще раз вважаю відповідним подати до відома нашого громадянства зі всею категоричністю наступне: єдиного листа, якого я написав С. О. Єфремову, вислав я навесні 1922 р. Лист цей був відповіддю на листа до мене С. О., написаного ним 13. II. 1922-го року” [Чикаленко, 1930, с. 2]. Західноукраїнська преса була чи не єдиною можливістю для політичних емігрантів стати на бік засуджених і спростовувати фальшиві докази проти них.

У наступній частині свого листа Л. Чикаленко подавав власне бачення того, як працює радянське “правосуддя”. Автор не безпідставно вважав, що більшовицькі прокурори фальшували докази проти підсудних. Найпопулярнішим було поширення в радянській пресі неіснуючого листування між “членами” СВУ та українцями за кордоном. “Я не раз мав нагоду читати у більшовицьких часописах фальшовані листи декотрих УНР-івських діячів, а один з цих листів бачив виданий навіть фототипом у паризьких “Українських Вістях” [Чикаленко, 1930, с. 2]. Більшовицькі спецслужби не зупинялись ні перед чим для того, щоб притягнути до відповідальності “потрібних” їм осіб. Автор листа дивувався, як С. Єфремов не зміг виявити фальш, адже, на думку Л. Чикаленка, у підроблених листах писалося про “фантастично-абсурдні речі”, “хоробливого змісту маячення” (наприклад про наради С. Петлюри з соціал-демократами та гетьманцями). Дописувач хотів би дізнатися про те, яким чином ці листи потрапили до рук С. Єфремова, адже якщо вони прийшли поштою, то академік мусив би з підозрою поставитись до їхньої автентичності. У кінці свого листа Л. Чикаленко висловлював здогад, що серед підсудних у справі СВУ, можливо, були провокатори: “Коли ж ці листи були кимсь передані і, приписуючи їх мені, С. О. Єфремов базується на чийсь словах, яким він вірить, то немає для мене жодного сумніву, що фальшування цих листів не пройшло без участі когось такого, хто може і є зараз серед підсудних, але його роля там фальшива, бо він просто звичайний провокатор з ДПУ” [Чикаленко, 1930, с. 2]. Отже, фальшування документів

та листів, численні провокації, слова, вирвані з контексту, – ось які риси, на думку Л. Чикаленка, були притаманні більшовицькій судовій системі загалом та процесові СВУ зокрема.

Уважно стежили за справою СВУ також І. Мазепа та П. Феденко – представники Центрального комітету Української соціал-демократичної робітничої партії (ЦК УСДРП), що базувався у Празі. Завдяки їхньому листу до редакції “Діла” західноукраїнська громадськість отримала змогу дізнатися про нові деталі справи СВУ. І. Мазепа та П. Феденко спростовували слова С. Єфремова, який на допиті заявив, що вони належали до закордонних членів СВУ: “Під час допиту Старицької-Черняхівської так званний “громадський обвинувач” комуніст

*Панас Феденко
(1893–1981)*

Любченко запитав академіка Єфремова, хто був у закордонній СВУ. Єфремов відповів: Лотоцький, Лівіцький, Феденко, Мазепа, Дорошенко, Шульгин, Чикаленко, Прокопович. На це Любченко сказав: а ось в “Ділі” за 25 березня вміщено за підписами Мазепи і Феденка (цитую уступ лише такий): “ніколи українська соціал-демократія, ні ми персонально ніякої участі не брали...” Отже пишуть неправду? Єфремов: “Пишуть неправду” [Ще в справі харківського процесу, 1930, с. 3]. Завдяки подібним публікаціям, що стосувалися справи СВУ, українська громадськість Польщі знала про те, яким чином більшовицькі “обвинувачі” домагалися зізнань у підсудних.

На думку І. Мазепи та П. Феденка, більшовики ховали правду від суспільства, натомість, вигадуючи щораз нові “факти” проти засуджених, вводили в оману українців і таким чином продовжували своє панування. Автори слушно зауважували, що завдання більшовицької влади в цьому процесі полягало в тому, щоб морально і фізично знищити не тільки тих, які сиділи на лаві підсудних, а й усіх інших українських громадських діячів, яких ця влада вважала за своїх небезпечних противників.

Згадані представники ЦК УСДРП заявили, що в Україні усім керує російська окупаційна влада, яка й організувала процес над українською інтелігенцією: “Цим фактом затаєння правди від ширшого українського громадянства російська окупаційна влада, що працює азійськими методами обману і підступу, ще раз показала своє кайнове обличчя перед українськими працюючими масами. Всі ці заяви всяких “самоотвержених малоросів” – Любченків, Затонських, Чубарів і інших, що стають у позу “оборонців України” від чужоземного поневолення й інтервенції, є лише наслідком московських методів політичної боротьби. Бо це ж вони самі власне привезли на Україну найжорстокішу і найтяжчу інтервенцію російської більшовицької влади, яка уже ось 10 років безупинно заливає Україну кров’ю, руйнує українське господарство й нищить свободний розвиток українського народу” [Ще в справі харківського процесу, 1930, с. 3]. Як і більшість українських політичних емігрантів, І. Мазепа та П. Феденко негативно ставилися до комуністичної влади в Україні.

Щодо деталей справи СВУ, то І. Мазепа та П. Феденко інформували про деякі “дивні” факти, які були озвучені під

*Ісаак Мазепа
(1884–1952)*

час судових засідань у Харківській опері: “Лише безконтрольний, свавільний суд агентів провокаторів над своїми жертвами може чинити розправу так, як це роблять харківські “диктатори над пролетаріатом”. Вистачить, коли ми звернемо увагу хоч би на вигадану нараду в Празі, що нібито відбулася за участі: Петлюри, Лотоцького, Лівичького, Мазепи, Прокоповича і ін. Поминаючи те, що це твердження вигадане в самій своїй основі, слід до його характеристики додати, що С. Петлюра, як відомо, взагалі ніколи не був в Празі. Таку ж саму ціну мають поширені на суді “інформації” про політичний союз таких угруповань, як соціал-демократи, радикальні-демократи та монархісти-гетьманці” [Ще в справі харківського процесу, 1930, с. 3]. Звичайно ж, обізнаному читачеві одразу ставав зрозумілим більшовицький фальш, адже будь-який союз між петлюрівцями і гетьманцями у той час був неможливим. Автори вважали, що С. Єфремову та іншим підсудним наводилися ці “факти” і видавалися за правду. Отже, бачимо, що ЦК УСДРП використовував західноукраїнську пресу не лише для критики харківського процесу, а й для “відбілювання” власного імені від закидів комуністичних спец-служб.

У завершальній частині свого листа українські емігранти намагаються дати власне трактування того, для чого був організований процес СВУ та які його основні завдання: “Та ясно для всіх, що ніяка нова неправда, обман та фальсифікація з боку більшовицьких “суддів” не зменшить, а тільки приблизить в очах українського народу і всього культурного світу оту ганебність засобів, за допомогою яких окупаційна більшовицька влада весь час систематично старається нищити свідомі українські сили для улекшення свого панування на Україні” [Ще в справі харківського процесу, 1930, с. 3]. У зв’язку з цією цитатою варто зауважити, що у середині 1920-х рр. риторика про “окупаційний” характер більшовицької влади в Україні потроху зникала із західноукраїнських часописів, але під час процесу СВУ трактування комуністів як поневолювачів України знову відновилося.

З початком справи СВУ, повністю інспірованої ДПУ УСРР, нового розвитку набули переслідування С. Єфремова. До справи СВУ був причетний також голова Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, академік ВУАН К. Студинський, який був союзником головного “опонента” С. Єфремова в Академії – М. Грушевського. Проти С. Єфремова виступало чимало інших співробітників ВУАН. У листопаді 1929 р. на засіданні Ради ВУАН було ухвалено резолюцію, спрямовану проти С. Єфремова. І хоча К. Студинський критикував С. Єфремова, він, а також галицькі представники в Академії наук, Ф. Колесса і В. Щурат, на сторінках “Діла” прилюдно відмовилися від

цієї резолюції [Кліш, 2008, с. 89]. Як свідчив М. Яворський, під час засідання ВУАН, “коли готувалася резолюція про СВУ, я ледве вмовив Студинського, Щурата, Колесу не виходити перед голосуванням, а тільки втриматися від голосування...” [Рубльов, 2004, с. 257]. Таке фрондерство К. Студинського засвідчило, що він відмовився від надмірного пієтету до радянської влади. Зрозумівши її справжні цілі, які полягали у згортанні процесу українізації, він намагався усунути від публічної оцінки судового процесу, одночасно непрямо підтримуючи переслідування науковців. Зрозуміло, що відносини К. Студинського з радянською владою значно погіршилися. Згадана заява К. Студинського, В. Щурата і Ф. Колесси в “Ділі” викликала надзвичайно негативну реакцію партійного керівництва УСРР.

У цьому контексті вважаємо за потрібне детальніше зупинитися на відносинах К. Студинського з радянською владою. Голова НТШ намагався налагодити тісні контакти з інтелігенцією УСРР. Це впливало з його соборницької ідеології. Упродовж 1920-х рр. він отримав можливість для роботи у цьому напрямі, проте в цей же час академіка втягнули у доволі неприємні інциденти, пов’язані з діяльністю ДПУ УСРР. 1924–1928 рр. позначені тісною співпрацею К. Студинського з радянським Харковом. Будучи на боці М. Грушевського, К. Студинський ув’язався в інспірований ДПУ УСРР конфлікт останнього із іншими провідними членами ВУАН – С. Єфремовим та А. Кримським [Кліш, 2011, с. 86].

На судовому процесі СВУ 12 березня 1930 р. секретар ЦК КП(б)У П. Любченко процитував такий фрагмент зі щоденника С. Єфремова: “Появився Студинський – по 30 сріблеників, одержав, до Харкова з подякою. Гнус”. Очевидно, що оприлюднення такої характеристики голови НТШ П. Любченком, який у секретаріаті ЦК КП(б)У разом з С. Косіором відповідав за зв’язки з КПЗУ та закордонну роботу, не було випадковістю, а натомість дуже зваженим і розрахованим кроком. Ймовірно, що так партійно-державне керівництво УСРР “віддячувало” К. Студинському за листопадову (1929 р.) сесію ВУАН і згадану заяву академіків-галичан у “Ділі” [Кліш, 2008, с. 89].

Процес СВУ призвів до непередбачуваних побічних наслідків. До них належить відома телеграма голови НТШ до голови трибуналу у харківському суді Т. Приходька, в якій К. Студинський просив, щоби від підсудного С. Єфремова більшовицькі судді зажадали відкликати чи детальніше пояснити твердження, знайдене у сконфіскованому щоденнику С. Єфремова, що “проф. Студинський запродався більшовикам за 30 сребреників... якщо, мовляв, акад. Єфремов не зробить того, тоді він, Студинський, буде вважати Єфремова нікчемним клеветником...” [Кліш, 2008, с. 90]. Ця телеграма стала причиною зневаги голови найвищої української наукової установи поза кордонами УСРР.

Українська публічна опінія обурилась, згадавши вчинок К. Студинського, і замислилася над питанням, чи взагалі можливо, щоби такий поважний і всіма шанований діяч-учений, як С. Єфремов, наважився без жодних причин написати у своєму щоденнику таку фразу про голову наукового товариства. Пізніші загальні збори НТШ злегковажили ці факти й голос громадської думки, знову обравши К. Студинського головою НТШ, що призвело до судового процесу між редакцією “Діла” та К. Студинським. “Один із епілогів тої історії – отже посередньо епілогів харківського процесу СВУ – відіграється на судовій залі у Львові, у процесі проф. Студинського проти редакції “Діла” [Роковини одного процесу, 1932, с. 2].

З цього приводу закид К. Студинському зробив вчений, громадський і церковний діяч І. Огієнко, пишучи у своєму листі до голови НТШ: “Лист Ваш робить вражіння, що Ви вірите всім тим наклепам, які подає в цій справі совітська преса...” [У півстолітніх змаганнях, 1993, с. 585]. Далі І. Огієнко просив К. Студинського забути про всі старі образи та статі на захист української інтелігенції, яка перебувала на межі знищення: “Дорогий Пане Професоре! Ми маємо відомости, що Єфремов, Ніковський, Чехівський і др. будуть розстріляні. Перед загрозою смерти треба забути особисті порахунки. Він український патріот-соборник, а тому і для Вас мусить бути трагедією уже саме ув’язнення наших ліпших людей. Згоден з Вами, що Єфремов має багато темних сторін... але ж він гине за кращу долю України, гине у бо-

Іван Огієнко (Іларіон)
(1882–1972)

ротьбі з наїзниками на нашу батьківщину... Думаю дорогий п. Професоре, що Наукове Товариство мусить зробити все, щоби порятувати кращих синів України. Вибачте за ці щирі слова” [У півстолітніх змаганнях, 1993, с. 585]. Уже 20 березня 1930 р. К. Студинський у листі до Ю. Коцюбинського висловив прохання полегшити долю С. Єфремова та інших оскаржених у справі СВУ “в ім’я нашого духовного і культурного єднання” [ДАЛО, ф. 110, оп. 4, спр. 377, арк. 6]. Можливо, таке прохання диктувалося наведеним листом І. Огієнка. Як бачимо, справа СВУ мала безпосередній вплив на певних діячів українського руху міжвоєнної Польщі.

Редактор видання “Неділя” М. Голубець також засудив К. Студинського за співпрацю з радянським урядом. У статті “Жалюгідна подія в мурах Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові” М. Голубець виступив з осудженням вчинку голови НТШ К. Студинського за його радянофільство і відмову підписати від імені Товариства протест, який засуджував харківський процес над 45 представниками української культурно-наукової інтелігенції, організований більшовиками у 1930 р. [Голубець, 1930, с. 4].

Відомий галицький фейлетоніст Галактіон Чіпка (Роман Купчинський) у своїх дописах не оминув увагою справу СВУ. Зокрема, у фейлетоні “Процес чи не процес?!” Галактіон Чіпка не вірив у будь-яку серйозність суду над СВУ, вважаючи цей процес фарсом. Галактіон Чіпка так відгукувався про події в столиці УСРР: “По-перше Харків не є столицею, бо ніхто Москві не наказував робити то місто столицею. Те саме відноситься і до радянського устрою, бо це вийшло з однодушної ухвали робітників, селян і солдатів (Ленін – робітник, Калінін – селянин, Троцький – солдат!)” [Чіпка, 1930, с. 3]. Фейлетоніст іронізував над тим, що неможливо, аби самостійна держава карала своїх громадян за те, що вони хочуть її самостійності. Хоч автор і не вірив у об’єктивність харківського процесу, проте відзначав, що галицькі радянофіли (“радіоти”) вважали фарс у харківській опері справедливим судовим слуханням. У звичному сатиричному стилі популярний галицький фейлетоніст не лише висміював більшовицьке правосуддя, а й зробив закид західноукраїнським прихильникам комунізму, звинувачуючи їх у довірі до “серйозності” харківського процесу.

Член ОУН та один із творців Української Головної Визвольної Ради (УГВР) М. Прокоп у своїх спогадах згадував, що радянофільство в його рідному Перемишлі не поширилося, зокрема серед молоді. На його думку, вирішальним у цьому плані був процес СВУ в Харкові і реакція на нього західноукраїнської громадськості: “Досі пригадую, як з приводу цього процесу, який почався в квітні 1930 р., на сторінках газети “Український Голос”, що виходила в Перемишлі під редакцією Зенона Пеленського, як півофіцій-

*Зенон Пеленський
(1902–1979)*

РОЗДІЛ V

ному легальному органі ОУН, появилася передова стаття під заголовком “Судили, судять і будуть судити”, очевидно у зв’язку з тодішньою хвилею репресій в Україні” [ЛННБУ, ф. 301, спр. 1, арк. 3]. Загалом, “Український Голос”, який у 1930–1932 рр. редагували по черзі З. Пеленський, Є. Зибількевич, В. Качмар, мав великий вплив на формування політичного обличчя української молоді і ширших кіл українського суспільства Західної України і навіть тодішньої діаспори.

Західноукраїнські політичні партії, як і вся свідомо громадськість, різко засудили харківський процес над українською інтелігенцією. Остаточний перехід на антирадянські позиції легальної політичної та економічної еліти українського руху Галичини відображений у резолюції Центрального комітету УНДО – провідної української партії Галичини від 8 березня 1930 р., у якій, окрім висловлення співчуття українцям в УСРР, зазначалося, що “Москва розпочала новий грізний наступ на саму основу існування українського народу” [Кутутяк, 2004, с. 146]. Народний з’їзд УНДО закликав “усе українське суспільство і особливо усі партійні органи, а також усю українську національну пресу до безкомпромісної боротьби з комунізмом в усіх його явних чи замаскованих (філорадянських) проявах” [Кутутяк, 2004, с. 151]. Подібну позицію зайняли також усі інші українські легальні партії, включно із соціалістичними – УСДРП та УСДП. На засіданнях УНДО в цей час основною темою дискусій стали події в радянській Україні. Три з восьми резолюцій були присвячені масовим політичним репресіям в УСРР. Делегати “з усією рішучістю засудили комуністичний режим на Великій Україні”. Висловлювалися протести “проти червоного наступу московських комуністів на український національний рух, проти переслідування українських вчених і діячів культури” [ЦДІАУ у м. Львові, ф. 344, оп. 1, спр. 36, арк. 2]. УНДО різко засудило діяльність західноукраїнських радянофілів, “які під прикриттям українського патріотизму намагалися усправедливити московсько-більшовицькі репресії українських національних діячів на Великій Україні і беруть в оборону всю комуністичну колоніальну політику на Україні” [ЦДІАУ у м. Львові, ф. 344, оп. 1, спр. 36, арк. 2].

Об’єктом критики націонал-демократів стали репресії та терор у радянській Україні. Зокрема, перед оголошенням вироку на процесі СВУ Генерального секретаріат УНДО розіслав до повітових комітетів обіжник у справі процесу СВУ. Повідомлялося, що судовий процес ніщо інше, як знуцання окупаційної влади не тільки над звинувачуваними, а й над самою ідеєю української незалежності. Зважаючи на цей чинник, націонал-демократи пропонували назвати оголошення судом вироку днем пам’яті жертв харківського процесу і національної пам’яті мучеників [Соляр, 2011, с. 211].

Питання масових арештів на Наддніпрянщині обговорено також 14 листопада 1929 р. на засіданні УПР, яка прийняла одноголосно постанову, в якій зазначалося таке: “Комуністична диктатура на Великій Україні повела в осені цього року черговий, тим разом дуже нагальний і масовий наступ на представників української інтелігенції, зокрема ж на визначних діячів української науки й літератури, на українську молодь середніх і вищих шкіл, на діяльних представників українського селянства і робітництва. Завданням цього наступу є ламання всього національного українського руху та дискредитування його при допомозі політичних монстрпроцесів і на кінець відстрашення від нього населення при допомозі кривавих езекуцій над його провідними діячами... Українська Парламентарна Репрезентація розглянувши цю справу протестує, перед цілим культурним світом, проти цього комуністичного наступу на українське національне життя і зокрема проти червоного терору, що нищить провідні кадри української нації” [ЦДІАУ у м. Львові, ф. 392, оп. 1, спр. 13 арк. 1].

Щодо українських соціал-демократів, то загалом УСДП виступала за створення української соціалістичної держави, проте радянська Україна не була для неї зразком. У ставленні до радянської України УСДП базувалася на платформі грудневого з'їзду 1928 р. Лінію партії в цьому питанні чітко визначив В. Темницький. З одного боку, він визнав, що “український пролетаріат з жахом і болем глядить на те все, що... твориться по тім боці Збруча”, з іншого боку, політика більшовиків не мала “нічого спільного з соціалізмом, але є його ярим запереченням та профанацією” [Райківський, 1996, с. 78]. Ставлення УСДП як до справи СВУ, так і до інших антиукраїнських акцій принципово не відрізнялося від позицій УНДО чи УРП.

Згортання політики українізації в УСРР супроводжувалося масовими репресіями проти української інтелігенції – діячів культури і науки. Ідеолог українського націоналізму Д. Донцов не міг оминати увагою резонансний судовий процес, що відбувався у Харкові, а також більшовицький наступ на український народ. На сторінках “ЛНВ” друкувалася численні статті Д. Донцова про харківський процес. “Ін-сценізовка, як все у росіян, крикливо-примітивна і нахабно-безлична. За суддів фігурують кілька червоних кочубеїв... на лаві обвалованих “стара гвардія” українства, пересічний вік 44–50 років (тільки троє-четверо молодих), інтелігенти-“культурники”, староросійської ліберальної школи поглядами і настроями близькі і рідні українству, яке представляє УНР... Як пояснити сю пародію на допит і зізнання? ...що ж опріч терору, могло стримати від належної відповіді людей, які переконані у своїй правді, яким дихати було важко серед того, що навколо робилося?” [Донцов, 1932, с. 549]. Автор зауважував, що це

сфальшоване судилище було спрямоване проти всіх діячів Української революції 1917–1921 рр. “Се був процес над ідеологією не тільки “єфремівщини”, а в суті річи – і “винниченківщини” і “трезубівщини” [Донцов, 1930, с. 447]. Д. Донцов стверджував, що процес СВУ зробив 1930 р. переломним роком для українського національного руху не тільки Великої України, а й Галичини. Справа СВУ стала для Д. Донцова найважливішою на той час подією українського життя.

Не оминув увагою процес СВУ і орган ОУН – “Розбудова Нації”. В одній із редакційних статей часопису зазначалося, що завдяки власним шпигунам та методу провокації радянські спецслужби зуміли викрити нелегальну організацію СВУ. Автори вважали, що, маючи монополію в інформаційному просторі СРСР, радянська влада намагалась дискредитувати заарештованих в очах громадськості: “Користаючи з монополії преси, большевики сподівалися не лише посіяти в масі населення зневіру до видатних представників української національно-визвольної ідеології та захитати той авторитет, який вони здобули собі довголітньою працею, а намагалися таким робом заплямити українську національну державницьку ідею”. Оунівці вважали, що СВУ не була ані терористичною, ані національно-революційною організацією: “Це був ідейний центр українського націоналістичного руху, об’єднання українських патріотів із метою охоронити інтереси української нації під большевицьким пануванням” [Редакційна, 1930, с. 3]. Автори публікації були впенені, що СВУ ставила собі за мету лише зберегти українську школу, літературу і мистецтво.

Західноукраїнські громадські організації також відреагували на резонансний процес у Харкові. Товариство письменників і журналістів ім. І. Франка у Львові, одним з очільників якого був М. Рудницький, постановило: “Письменство може розвиватися тільки тоді, коли письменники мають запевнену повну свободу для своєї праці та вияву своїх думок у літературних творах... В останніх часах ми були і є свідками важких переслідувань українських письменників на Великій Україні більшовицькою владою. Уважаючи ці переслідування за найбільше насильство над свободою думки і слова загальні збори Товариства письменників і журналістів ім. І. Франка у Львові, що відбулися дня 13 червня 1930 р., протестують проти насильного і безоглядного обмежування письменницької творчості і проти карання і ув’язнення письменників за погляди, виявлені в їхніх творах” [Тудор, 1982, с. 200].

Наприкінці 1929 р. – на початку 1930 р. оглядачі з близького до II відділу польського генерального штабу журналу “Pytania Narodowe” зафіксували різке зростання антирадянських настроїв у всьому українському галицькому суспільстві у зв’язку з політичним судовим

ГРОМАДСЬКА ДУМКА ПРО РЕПРЕСІЇ В УСРР/УРСР

процесом СВУ. Швидко почала падати популярність КПЗУ і прорадянського “Сельробу”, що виявилось у поразці останнього на виборах до сейму 1930 р. Прибічники прорадянської орієнтації переглядали свої погляди не тільки під впливом подій у радянській Україні, а й через психологічний і силовий тиск українських радянських кіл. З лютого 1930 р. на ХІХ загальному з'їзді Ревізійного союзу українських кооперативів (РСУК) гостра критика пролунала на адресу очільника РСУК І. Павликовського і всього керівництва українських кооперативів за лист подяки українським радянським кооперативам за гостинний прийом, організований для делегації представників українських кооперативів з Галичини. Варто зазначити, що до керівництва українських кооперативів входили і багато учасників війни за незалежність 1918–1920 рр. та осіб, які зберегли контакти з УВО–ОУН. Зокрема, керівником Центросоюзу був близький до А. Мельника колишній український офіцер і член УВО Ю. Шепарович [Федевич, 2009, с. 148].

Генеральне консульство СРСР у Львові (нині – вул. І. Котляревського, № 52)

Генеральне консульство СРСР у Львові як форпост радянської дипломатії під час процесу СВУ перетворилося, по суті, на фортецю в облозі – довкола нього часто збиралися численні маніфестації українського громадянства, учасники яких висловлювали протести проти подій в УСРР, зокрема справи СВУ. Пізньої осені 1929 р. газета “Діло” інформувала читачів щодо протестаційних акцій львівської

РОЗДІЛ V

української молоді проти репресій національної інтелігенції в УСРР. 21 листопада 1929 р. українська молодь, засуджуючи процес над СВУ та арешти української інтелігенції, провела демонстрацію у Львові [Данильченко, Рубльов, 1998, с. 93]. “В четвер, 21 листопада около год. 17-ої, зібралася українська молодь на вул. Набеляка [нині – вул. І. Котляревського. – Д. К.], де є радянський консулат, щоби задемонструвати проти переслідувань і арештувань українців на Радянській Україні. Демонстранти відспівали “Ще не вмерла Україна”. Рівночасно вибили шиби в партерових вікнах консулату. Консуль Лапчинський вистрілив кілька разів у повітря” [Демонстрації проти арештувань на Україні, 1929, с. 4].

Серед протестаційних вимог західноукраїнської молоді, що їх ухвалило студентське віче 21 листопада 1929 р., були безпосередньо спрямовані проти діяльності радянського консульства у столиці Східної Галичини й адресовані українському громадянству заклики до його бойкотування, а саме: “Західноукраїнське студентство... протестує якнайгостріше перед усім культурним світом проти російсько-жидівського терору на Східній Україні і пересилає дружній привіт катованим у льохах чека оборонцям українства” [Archiwum Akt Nowych, zesp. 1180, sygn. 974/9, к. 42].

*Григорій Лапчинський
(1887–1938)*

Комуністи краю висловили свою реакцію на події під радянським консульством у Львові, вважаючи, що у цих заходах була зацікавлена польська поліція. “Коли пролетарі України поставили перед свій суд контрреволюційну єфремівську спілку, що за допомогою польського фашизму організувала повстання проти пролетарської диктатури на Радянській Україні – український фашизм під охороною польської поліції пішов бити шиби до радянського консулат”, – писав орган КПЗУ [ДАВО, ф. 46, оп. 52а, спр. 351, арк. 8].

Навесні 1930 р. Консульство СРСР у Львові “відзначилося” розісланим відомим українським громадянам Східної Галичини з приводу завершення процесу СВУ інформаційним листом і реферативним додатком до нього. Надрукований на бланку дипломатичного представни-

цтва й датований травнем 1930 р., текст звернення повідомляв: “У зв’язку з закінченням процесу так званого “Союзу Визволення України” Консулят СРСР у Львові пересилає вам для ознайомлення декілька найцікавіших витягів з промов, що виголосили наприкінці судової розправи декотрі підсудні...” [Україна – Польща 1920–1939 рр., 2012, с. 24]. Радянські урядовці вважали, що західноукраїнська інтелігенція не надто добре ознайомена зі справою СВУ: “Дійсність показує, що навіть найповажнішій тутешній інтелігенції частенько цілковито бракує правдивих і повних відомостей про процес “СВУ”. Матеріали, що на них спинюється оце Ваша увага, яскраво підтверджують факт, що ціле українське громадянство в Республіці – зокрема наддніпрянська інтелігенція – є цілком одностайні щодо негативної оцінки сумної пам’яті “СВУ” та ідей, що він намагався провести в життя” [Україна – Польща 1920–1939 рр., 2012, с. 24]. У листі консульства водночас наголошувалося на прикрій непоінформованості чи дезінформованості західноукраїнської громадськості щодо харківського судилища й “автентичної” реакції на нього радянського громадянства, насамперед інтелігенції: “На жаль, українська людність, що живе за межами своєї держави, не тільки не є досить повно і систематично про це [процес СВУ. – Д. К.] поінформована, але навіть зло навмисно її дезорієнтують різні групи та діячі (на щастя, нечисленні проти загальної національної маси), ворожі до сучасної Української Держави” [Україна – Польща 1920–1939 рр., 2012, с. 25].

Зрозуміло, що такий спосіб спілкування радянського консула Г. Лапчинського з українською громадськістю Галичини й ледь завуальоване нав’язування адресатам листа поглядів харківських урядовців на репресії проти національної інтелігенції, зокрема на процес СВУ, викликали обурення української преси регіону. Так, львівський часопис “Новий Час” 19 травня 1930 р. розмістив велику статтю “Як консуль Лапчинський полює на дурнів – відгуки процесу СВУ”, в якій наводився повний текст згаданого листа Консульства СРСР. У публікації наголошувалося на свідомому намірі радянського дипломата вплинути на позапартійну українську інтелігенцію і нав’язати їй свою думку: “Він хоче поінформувати неутральників про те, що підсудні заломилися, а деякі з них й оплювали усе, в ім’я чого вони боролися. Отже, тов. Лапчинський хоче показати нашим неутральникам дорогу: раз вони покаялися, то й ви можете те саме зробити. Дорога отверта, а тов. консул прийме з отвертими руками. Тільки сміло” [Як консуль Лапчинський полює на дурнів, 1930, с. 2].

“Новий Час” відверто глузував із задекларованого Г. Лапчинським бажання подавати “правдиву і повну інформацію” про життя в УСРР: “Але правдиві інформації і інтенції консула СРСР шиті такими грубими нитками, що зловитися на них можуть тільки дурні. А

тих ми завжди й охоче готові консульству СРСР відпустити” [Як консуль Лапчинський полює на дурнів, 1930, с. 2].

Аналогічного змісту статтю “Львівський консулат СРСР “інформує” опублікував 20 травня на своїх шпальтах щоденник “Діло”. Католицька “Нова Зоря” 25 травня 1930 р. розмістила замітку “Лист совітського конзуля у Львові”, зробивши особливий наголос на нехтуванні представником СРСР загальноприйнятих норм дипломатичного етикету: “Большевицький конзуль у Львові п. Лапчинський розіслав до визначних українських діячів, учених, учителів і інших людей, переважно здалека стоячих від політики лист з інформаціями про відомий процес проти 45 українських культурних діячів, що відбувся недавно у Харкові. В тім листі твердить, що наша суспільність “зле” поінформована про той процес, а він поінформує її “добре”. Лист цей має виразний характер політичної агітації – річ небувала в поведенні чинника, якому прислуговує право екстериторіальности” [Лист совітського конзуля у Львові, 1930, с. 3].

Інцидент з листом львівського консула СРСР знайшов відгук й на шпальтах польської преси. Варшавська “Gazeta Polska” у своїй публікації звертала увагу на те, що офіційні представники Москви у Польщі підживлюють український сепаратизм, який водночас у самому СРСР жорстоко поборюється владою. Тим часом радянський консул у Львові, на думку газети, “систематично займається українською пропагандою”, свідченням чого є звернення Г. Лапчинського до українських діячів у Польщі з приводу завершення процесу СВУ у Харкові [Україна – Польща 1920–1939 рр., 2012, с. 31].

Регіональні західноукраїнські видання також описували та аналізували процес СВУ. Оглядач луцької газети “Українська Нива” П. Певний у своїй статті “Праця яничарів” засуджував репресії проти С. Єфремова, а особливо “запроданство” його колеги А. Хвилі. “На цей раз увесь запас запозиченої від Москви лайки А. Хвиля скерував убік академіка С. Єфремова й строчить доноси на того, хто все своє життя віддав українському народові та його культурі. Хвиля розвиває думки С. Єфремова й пише, що, мовляв, з погляду С. Єфремова, “Совітська Україна – то гнобитель української літератури” [Павлюк, 2000, с. 345]. Прикметною є також стаття П. Певного “На теми дня” Союз (Спілка) Визволення України” (Українська Нива. – 1930. – Ч. 11), де він подав огляд “совітської преси” щодо репресій проти Української автокефальної православної церкви.

Західноукраїнський публіцист, письменник та комуністичний діяч С. Тудор виділив три стадії ставлення західноукраїнської громадськості до харківського процесу: “1. Стадію переслідуваної невинності. Арештовані діячі української культури являються безвинними жертвами ДПУ-вської провокації. Справа т. зв. Союзу визволення України –

це одна з чергових видумок червоної Москви, скерованих на ліквідацію українського культурно-національного руху; 2. Стадію героїчного подвижництва. Поставлені на суд діячі української культури являються героїчними подвижниками визвольного руху Великої України. Завдання Союзу визволення України – це завдання всієї української нації, це один з останніх етапів державницьких змагань України з червоною Москвою; 3. Стадію нерозумних містерій. Поведення поставлених на суд діячів української культури в кінці процесу являється чергою нерозгаданих містерій. З тремтінням у душі прислухалася українська національна опінія до героїчно мужніх признань провідних мужів Союзу Визволення України. З неменшим тремтінням слухала вона прикінцевих слів тих мужів, у яких вони з дивною відкритістю осуджували свою дотеперішню державно-визвольну роботу. Українська національна опінія стоїть в обличчі дивоглядних містерій, яких роз'яснення поки що переходить її сили” [Тудор, 1982, с. 211]. Відзначимо, що галицькі радянофіли засуджували негативну реакцію громадськості на процес СВУ, використовуючи різного роду суперечності як у самому процесі, так і в опінії навколо нього.

У Тернополі за редакцією В. Бачинського, а згодом С. Барана виходив політичний двотижневик “Подільський Голос”. Упродовж усього періоду видавання у часописі регулярно друкувалися статті про репресії в УСРР, як, до прикладу, в публікаціях “З Радянської України”, “З пекла за Збручем” [Галушко, 2008, с. 246].

*Степан Тудор
(1892–1941)*

Окрім справи СВУ, увагу західноукраїнської громадськості привертали й інші репресивні заходи, спрямовані проти українського народу на території радянської України. Зрозуміло, що масові арешти й сфабриковані процеси на Наддніпрянщині викликали безліч болючих запитань у Західній Україні й негативно впливали на ставлення значної частини галицької громадськості до комуністичної адміністрації в УСРР. Зрозуміло, що замість об'єктивних відомостей про становище у Радянському Союзі та УСРР за кордон надходила лише дозована й відповідним чином препарована інформація, що нагадувала “тонесеньку цівку, яка витікає з піщового годинника” [Складні шляхи

пресової інформації про Совіти, 1934, с. 3]. Саме тоді – на зламі 1920–1930-х рр. – більшовицький режим запровадив на контрольованій ним території системну “безпардонну фальсифікацію реальності”. Усвідомлюючи неможливість отримати об’єктивну інформацію лише з офіційних радянських видань, а отже, й неавтентичність відомостей про події в УСРР (зокрема через відсутність власного кореспондента у Харкові чи Києві), редакція “Діла” у травні 1931 р. адресувала публічний запит до столиці радянської України, в якому йшлося: “Ми все ж таки прилюдно запитуємо на цьому місці харківський урядовий центр, що діється зі сотнями тих галичан, які перестали чи то від року чи від кількох місяців комунікуватися зі своїми родичами в Галичині? Адресуємо це питання туди тому, що до ніякої громадської, навіть гуманітарної установи на Україні за інформацією звернутися не можемо, бо таких громадських установ там нема...” [Україна – Польща 1920–1939 рр., 2012, с. 334]. Відповіді на це звернення редакція, звісно ж, не отримала.

Репресії проти технічної інтелігенції в УСРР також турбували галицьку і волинську суспільність. Польська преса Західної України серед іншого інформувала читачів про суд над донецькими інженерами, який відбувся у 1928 р. і закінчився “страшним” вироком. Соціалістичний “Dziennik Ludowy” повідомляв, що засуджені зізнавалися в усьому: “Бояринов зізнався, що хотів за тисячу доларів висадити в повітря електростанцію” [Po strasznym wyroku w procesie przeciw inzynierom donieckim, 1928, s. 2]. Автор статті зауважував, що більшовицька система за останні роки зовсім не змінилася й надалі репресує як винних, так і лише підозрюваних осіб.

У 1930 р. західноукраїнська громадськість мала можливість ознайомитися з книгою “Нова хвиля червоного терору на Україні” В. Свистуна, яка вийшла накладом Союзу українців-самостійників у м. Вінніпег (Канада). Видання починається із повідомлення про арешти українських національних діячів у Харкові та Києві, згодом автор переходить до тематики винищення українського селянства в СРСР. В. Свистун характеризував комунізм як доктрину і політичну систему. Чільне місце в книзі займають роздуми автора над тим, чому саме в Україні лютував найстрашніший більшовицький терор. В. Свистун у кінці своєї праці стверджував про занепад комунізму у найближчому часі [Большевицький престіл з людських костей..., 1935, с. 2].

Іншим виданням про СРСР, яке мало успіх серед західноукраїнських читачів, були вже загадані у попередніх розділах спогади В. Юрченка під назвою “Пекло на землі”. Автор детально описав діяльність радянської репресивної машини, адже на власному досвіді стикнувся з нею. Західноукраїнські радянофіли та комуністичні діячі намагались переконати громадськість у тому, що ці мемуари є

ГРОМАДСЬКА ДУМКА ПРО РЕПРЕСІЇ В УСРР/УРСР

вигадкою і жодних масових репресій в СРСР не було. Зокрема, Я. Галан у статті з промовистим заголовком “У білій гарячці” заявляв, що “червоний терор” був “безсоромною брехнею”, а видавництво “Червона Калина” (яке і видало “Пекло на землі”) займалося її поширенням. Я. Галан не шкодував епітетів, критикуючи, на його думку, неправдиві спогади В. Юрченка: “У всевлоні ОГПУ та втеча звідтіль” – ось підзаголовок “Пекла на землі”, що в нього вперто наказує вірити автор цих “спогадів” Віталій Юрченко. Як виходить колишній білобандит, що після програшу зодягає маску й, ставши радянським службовцем, запекло й послідовно бореться з ненависним ладом, послуговуючись при тому усією безсоромною гнучкістю міщуха з “хитрих малоросів”. Та “забава” триває трохи задовго, й жовто-блакитний герой опинився, як пише, на далекій півночі в таборі інтернованих. Там знаходить багато своєї братії, душоубців, злодіїв та розстратників. Тут починається оповідання про нечувані страхіття, а на стор. 117 описує картинно спалення живцем на кострі трьох інтернованих, хоч, як сам уже признає: “правда, не бачив я сам та оповідали таке”. ...він малюючи “червоні страхіття”, глибокоумно питає: “Що робиться? В ім'я чого?”. А хоч би для того, шляхетний пане Юрченко, щоби світ ширший, вільніший і чистіший став, щоби менше на ньому плазунів-галапасів, що їх “політично-моральний стан” рівняє їх з вошима, що про них кажуть: “Знайдеш вош – убий її” [Галан, 1983, с. 201]. Незважаючи на такий відгук Я. Галана про книгу “Пекло на землі”, вона стала доволі популярною серед суспільності Галичини і Волині.

*Знищена більшовицькою владою родина Крушельницьких
(Крушельницька, 2001)*

РОЗДІЛ V

Свідчення очевидців та втікачів з радянської України були одним із джерел формування громадської думки про репресії в УСРР/УРСР. О. Назарук, перебуваючи на Волині, занотував слова одного чоловіка, який зумів втекти з “більшовицького раю”: “Високий чоловік, літ коло 35, говорив не конче добре по-польськи. Оповідав нам, в яких страшних умовах жив з жінкою і із дітьми в Совітах недалеко кордону при залізниці, тай нарешті не витримав і втік. А потому довідався, як большевики його жінку й дітей вивезли далеко на північ. Що кілька речень переривав своє оповідання і говорив: “Того не годен оповісти, що там діється, то треба бачити на місці” [Назарук, 1938, с. 99].

У 1930-х рр., за висловом історика О. Рубльова, у радянській Україні розпочався “похід на галичан”. З огляду на це найпопулярніший український щоденник “Діло” вмістив статтю “Трагедія галичан у совітах”. Головними героями цієї публікації виступили вихідці зі Львова – Крушельницькі, майже вся родина яких була знищена комуністичною системою СРСР. Л. Крушельницька у спогадах так згадує про свого дідуся: “А. Крушельницький щиро кинувся в ідею возз’єднання, говорив, що радянська Україна є українським П’ємонтом (2-ге місце в українському розвитку займає Закарпаття, 3-тє українські області в Румунії і аж 4-тє Галичина). Бідні галицькі інтелігенти, які хотіли щось зробити для свого народу, мали однозначну надію на Велику Україну” [Крушельницька, 2001, с. 89]. Матеріали про трагедію Крушельницьких друкувалися у газетах “Діло”, “Новий Час”, польських виданнях “Kurier Lwowski”, “Kurier Warszawski”. Газетно-журнальна пропаганда з шаленою силою вдарила по авторитету СРСР. Газета “Діло” писала: “Немає мабуть такого найбільш завзятого ворога радянофільського курсу в Галичині і його тутешніх проводирів, немає мабуть такого особистого ворога окремих галицьких діячів, що ширили в Галичині комуністичну москвофільську кириню, який не замовк би, чуючи про трагедію родини Крушельницьких: двох синів розстріляли, напівбожевільного старого батька, двох дальших синів і доньку лікарку засудили на 10–15 літ заслання на далекій півночі, стару маму і дві молоді жінки з нелітніми дітьми виселили із заборноюю, як прокаженим, приближатися на 50 км до міста – знищили, зруйнували, викорінили всю родину. Супроти такої чисто людської трагедії мовкне почування гніву і бажання відплати за те лихо, яке літами коїли Крушельницькі своєю руйнівською роботою на Галицькій Землі” [Трагедія Галичан у Совітах, 1935, с. 1]. Як бачимо, лише після жахливої смерті Крушельницькі отримали визнання на власній малій батьківщині, адже до цього часу тут їх вважали “запроданцями радянського режиму”, “агентами комунізму” тощо. Соборницькі ідеали панували в

думках більшості західноукраїнської громадськості, тому не дивно, що редакція газети “Діло” опублікувала такі думки: “Разом з цим виринає рефлексія: це не Крушельницьких знищили більшовики, це не Юліан Бачинський і не Петро Дідушко, і не д-р Михайло Лозинський і не д-р Степан Рудницький і не Микола Чайківський і не Семен Вітик, не Сказинський і не Букшований – це не власники поодиноких прізвищ гинули і гинуть під совітським режимом. Це вигибають там галичани... Ім'я тих жертв – легіон... на заднє місце відходить така “дрібничкова” подробиця – чи були це приятелі чи вороги совітського режиму й комуністичної ідеології... чи були вони такі безумовно щирими прихильниками режиму, – все одно згинули вони, бо були – галичани” [Трагедія Галичан у Совітах, 1935, с. 1]. Автор вважав, що радянська влада репресувала галичан саме через їхню високу національну самосвідомість.

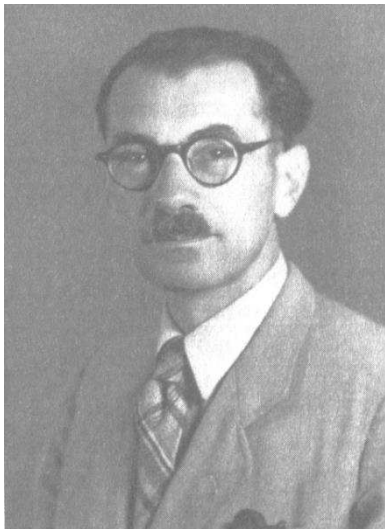
Трагедія родини Крушельницьких описувалась і на сторінках видання “Biuletyn Polsko-Ukraiński”. У публікації йшлося про те, як через ідеологічні симпатії А. Крушельницький виїхав до радянської України, був репресований, пережив смерть своїх дітей і згодом сам загинув від рук ідейних однодумців. Історію сім'ї автор розглядав не лише як трагічну історію однієї окремої сім'ї, а як “трагедію задуреного, наївного українського народу, зведеного на бездоріжжя віри в шляхетність ідеї міжнародного комунізму, ув'язненого в каземати ГПУ і розстрілюваного його послухниками”. Причину переїзду до радянської України публіцист вбачав у хворобі “радянськості” чи “совєтофільства”, якою хворів А. Крушельницький і якою заразив своїх дітей. Аналізуючи ситуацію у парадигмі “радянськість–націоналізм”, автор про причини трагедії Крушельницьких писав: “Їх розстріляли, бо були українцями. Бо родина Крушельницьких, відмовившись від родичів, друзів і знайомих, накликавши ненависть усього українського суспільства за свою діяльність *ad maiorem Moscoviae gloriam*, не перестала бути українською родиною. Бо Крушельницькі, як і розстріляні з ними Косинка, Фальківський, Влизько і інші, – незважаючи ні на що, працювали і творили для української культури. Так, як уміли і як вірили, що потрібно так працювати. І за це заплатили своїми головами” [Кравченко, 2012, с. 145].

Історія репресованого А. Крушельницького та його родини лягла в основу відомого твору О. Олеся “Земля Обітована”. У 1936 р. український молодий театр “Заграва” під керівництвом В. Блавацького здійснив постановку драми О. Олеся. Вистава мала неабиякий успіх серед західноукраїнської громадськості. Варто відзначити, що українці не мали власного театру у Львові, а тому здебільшого ставили свої вистави в інших містах по всій Західній Україні. Дописувач літературно-мистецького журналу “Назустріч” О. Бондаренко

РОЗДІЛ V

повідомляв читачів, що в основі “Землі Обітованої” лежить “трагедія сім’ї Крушельницьких, що виїхали на радянську Україну і були репресовані” [Бондаренко, 1936, с. 5]. Вважаємо за доцільне навести невеликий фрагмент із твору О. Олеся, в якому чудово відображено думки, що панували в тогочасному суспільстві, про УСРР: “Літератор Шумицький: “...наш журнал мої любі, пробиватиме мури кордонів, з’єднуватиме сковані руки західноукраїнського пролетаріату з вільними руками селян і робітників Великої України... Оглянь на Дніпрі сучасне чудо радянської техніки... ГПУ – вартовий революції, добрий геній з мечем”. Емігрант з Великої України – Козенко: “Мені, товаришу і тут не зле. Що я там робитиму? В тюрмі я насидівся за царських часів, в Сибіру на каторзі теж побував і повторювати те саме не збираюся. От хіба Соловки новина та чи варто із-за них рушати з місця?! Для вас – це інша справа. А напишіть товаришу чи великі морози в Сибіру. Там чобіт не визнають... босі, а то й голі. Як і помагається в раю бути” [Олеся, 1990, с. 156]. Проте такі аргументи емігранта Козенка все ж не змогли переконати головного героя твору відмовитися від виїзду у радянську Україну.

Уже в кінці 1920-х рр. у Західну Україну доходили звістки про таємні політичні репресії в УСРР. Відомості про це були одержані з приватного листування мешканців двох частин української землі, поділеної кордоном. Чи не найбільше уваги репресивним заходам більшовицької влади приділяла щоденна газета “Діло”, яка, об’єднавши передові українські інтелектуальні сили і народ, формувала західноук-

*Іван Кедрин-Рудницький
(1896–1995)*

раїнську суспільно-політичну думку [Кедрин, 1962, с. 91]. Коментуючи одне з повідомлень, яке стосувалось репресій у радянській Україні, редакція часопису зазначала, що в УСРР переслідувалися не лише безпартійні чи уродженці Галичини, а й члени КП(б)У, проте не ті, що “позасідали в Раднаркомі та у виконкомах всіляких центральних установ”. Зазначалося, що більшовики вели репресивну кампанію проти “рядових”, місцевих комуністів. Автор статті підсумовував: “Виходить, що всіх їх уважають там органи червоної політичної жандармерії небезпечними націоналістами”. Вважалося, що жителі радянської України співчували усім незаконно засудженим, а особливо галичанам, яким симпатизували [Роковини одного процесу, 1932,

с. 2]. І. Кедрин-Рудницький як політичний оглядач “Діла” був досконало обізнаний із внутрішньою політикою у СРСР, зокрема щодо української інтелігенції. Він вважав, що знищення галичан в УСРР мало на меті “зліквідувати той центр української протисоветської “іреденти”, якою була “Східна Галичина”...”. Ще 1920 р. в Кам’янці-Подільському І. Рудницького заарештував ЧК, і врятувався він тільки завдяки щасливому збігові обставин. На відміну від багатьох галицьких діячів, журналіст не мав сумнівів щодо мети та методів радянської влади [Гнатюк, 2015, с. 99].

У березні 1931 р. у зв’язку з арештами у справі “Українського національного центру”, львівське “Діло” сповістило читачів: “Польські джерела повідомляють будьто би ДПУ впало на слід великої української націоналістичної організації, яка приготувляла змову для відірвання України від СРСР... змову викрили. Арештували багато старшин-українців і емігрантів із Східної Галичини... Арештували теж члена ВУАН, проф., д-ра Михайла Лозинського зі Львова... Більшість арештованих заслали на Соловецькі острови”. Проте ця інформація не відповідала дійсності – М. Лозинський перебував тоді на волі і написав на прохання харківського часопису “Західна Україна” спростування до львівського тижневика комуністичного напрямку “Сила”. Арешт М. Лозинського відбувся через два роки – 21 березня 1933 р. за обвинуваченням у приналежності до “Української військової організації” [Сухий, 2009, с. 74].

Причини та наслідки сталінських репресій аналізували і західноукраїнські гумористичні часописи. Під нищівний приціл критики сатириків 1920–1930-х рр. потрапляли різні радянські суспільно-політичні діячі, першість серед яких, безумовно, належала Й. Сталіну. Цій особі та її методам керівництва було присвячено чимало анекдотів, сатиричних віршів та карикатур у виданнях “Зиз”, “Комар”, “Страхопуд”.

Сільський філософ Грицько Гуцайлів-Гуцьків (рубрика “Чесний дядю”) намагався хоча б якось пояснити собі і читачам логіку “большевиків” щодо “відправлень

Карикатура на чистки в компартії СРСР (Комар. – 1933 – № 10. – С. 4)

на тамтой світ” значної кількості “ворогів народу”, лави яких поповнювали вже “комісари”. Висловивши думку, що таким чином доберуться і до “найстаршого того Сталіна”, автор “Зиза” надіявся, що тоді і настане кінець репресіям, але “нарід альбо повар’ює з радости, або об’їється, то по таким голоді вимре тагінь мухи”. Зрозуміло, що в психологічному плані повідомлення про репресивні дії в УСРР навряд чи могли б викликати сміх. Однак у більшості випадків політичної сатири сміх є жорстоким, глибоко трагічним, сміх є засобом захисту, попередження, перестороги [Сніцарчук, 2001, с. 202].

Інформація про конкретні події (самогубство П. Любченка, суд над С. Косіором, знищення наукової, творчої та військової еліти) подавалася у часописах критичного напрямку з певним сатиричним довантаженням – репліками, ремарками, підтекстами. Повідомляючи про терор у “Совітах” у зв’язку з убивством С. Кірова, жертвами якого стала значна кількість ні в чому не винних осіб, “Комар” їдко доповнював інформацію словами чекіста: “Виведемо з України оці рештки контрреволюціонерів і тоді вже в Москві зможуть спокійно спати”. “Жорна” давали чітку оцінку діяльності радянської влади в Україні: “Москалі тепер чисту скаженину дістали – розстрілюють наліво направо”. У рубриці “Думки філософа” невідомий автор сатирично тлумачив мотиви трагічно-напружених подій в УСРР: “Сталін казав, що тиранія зробила з нього радикала, але радикалізм зробив з нього тирана”. Сатирик “Зиза” Бобак висновковував, спостерігаючи за подіями в СРСР та Європі: “Терор у двадцятім столітті це найідеальніший засіб правління” [Сніцарчук, 2001, с. 204].

Події у Великій Україні мали вплив і на літературне життя в Галичині. На сторінках західноукраїнських часописів інколи з’являлися вірші, в яких йшлося про страхіття, що творилися у середині 1930-х рр. в УСРР. Один з таких творів був поміщений у щоденнику “Діло”: “Лютує Ірод – кат червоний / І ллється вже рікою кров / І в Києві заглухли дзвони / лиш брязкіт чути з-під оков” [Матіїв, 1935, с. 2].

Офіційна радянська преса та особисте листування не були єдиним джерелом інформації про стан справ у Великій Україні. Ще одним з таких джерел була закордонна преса. Галицькі пресові видання часто ознайомлювали західноукраїнську громадськість із матеріалами ЗМІ західних країн. Хоча варто зазначити, що західні видання не завжди об’єктивно висвітлювали події, які відбувалися в УСРР, адже часто спиралися лише на офіційну радянську пресу та ту інформацію, яку подавала радянська інформаційна агенція ТАРС. Як відомо, Кремль намагався переконати світ, що всі репресовані українці приїхали до СРСР з Польщі та Румунії. Вони нібито мали наказ виконати деякі терористичні акти у радянській Україні. Коли їх було

ГРОМАДСЬКА ДУМКА ПРО РЕПРЕСІЇ В УСРР/УРСР

заарештовано, більшість з них мали при собі зброю. Британські часописи “Daily Telegraph” і “Times” вмістили на своїх сторінках статті, які спростовували цю інформацію ТАРС [Большевицький терор на Україні, 1935, с. 2].

У 1935 р. на шпальтах газети “Діло” з’явилася стаття, яка підсумувала для громадськості усі репресивні акції, здійснені більшовиками за останні п’ять років, – процес над СВУ, терор під час примусової колективізації. У публікації зазначалося, що після вбивства в Ленінграді партійного керівника С. Кірова 1934 р. в СРСР розпочалася ще більша хвиля репресій [Політичний терор, його причини і боротьба з ним, 1935, с. 4].

Генрик Юзевський (1892–1981) на Волині, 1929 р. (Snyder, 2005)

Судові процеси періоду “чисток” влаштовувались відкрито. Інші дії не розголошувались. Зокрема, масштаби і характер системи таборів примусової праці стали відомими на Заході лише завдяки перебіжчикам. У зв’язку із закритістю та фактичною ізоляваністю СРСР суспільність Західної України не мала змоги одержувати об’єктивної інформації з теренів УСРР/УРСР. Кореспондент найпопулярнішої західноукраїнської газети “Діло”, розпочинаючи рубрику “Хроніка Совітської України”, зазначав: “Наше громадянство взагалі дуже мало знає про тамошнє життя, лихоліття наших братів під московсько-більшевицькою окупацією. Це все зобов’язує нас не тільки до політичних протестів, але й до тіснішого духовного зв’язку з тамошнім народом до більшого зацікавлення подробицями його боротьби та стихійних виявів

РОЗДІЛ V

СТАЛІН ПЕРЕД ДЗЕРКАЛОМ.

— Йосифе, Йосифе! З кожним днем ти виглядаєш мені більше сидоріпо!...

Сталін перед дзеркалом (Комар. — 1937. — № 26. — С. 3)

радянських відносин на підставі джерельних інформацій”. За цим приписом, ретельно виконуваним пресовим відділом львівської прокуратури, конфісковувалися усі видання, що потрапляли з-за “того боку греблі”. “Це новина якої досіль не бувало, і якої нема навіть в СРСР, бо чейже знаємо нпр., що Академія Наук у Києві чи тамошня Національна Бібліотека та редакції газет мають “Діло” й інші українські часописи й книжки, за передплату яких приватна людина наразилась би там на найгірші переслідування”. До слова, безборонно потрапляла радянська преса лише до редакцій радянофільських часописів [Сніцарчук, 2011, с. 311]. З огляду на ці причини, а також на ретельне дозування інформації певними радянськими структурами українським журналістам із Галичини ставало дедалі важче отримувати потрібні вісті.

Інформація про масові репресії в УСРР часто не доходила до Галичини, а тим більше до Волині, яка була надто слабо пов’язана із галицьким інформаційним простором. На думку американського дослідника Т. Снайдера, саме волинський воєвода Г. Юзевський першим у краю висловився щодо трагічних подій у радянській Україні. Г. Юзевський засвідчив смерть від голоду мільйонів українців у радян-

живучості” [Хроніка Совітської України, 1930, с. 2]. Також у публікації відзначалося, що рубрику вестимуть знавці радянської дійсності, які опиратимуться насамперед на матеріали, опубліковані в СРСР.

У друге десятиліття міжвоєнного періоду публікації про радянську Україну з’являлися у галицьких часописах дедалі рідше. Якщо в 1920-ті рр. періодичні видання з УСРР могли майже безперешкодно потрапляти до Галичини, то в 1930-ті рр. — “Ніяких друків з СРСР і Америки!”. У замітці “Діла” під таким “зрозумілим” заголовком редакція пояснювала, до чого призведе рішення влади про те, що “у цілій Польщі ні один учений і ні один публіцист не може студіювати ра-

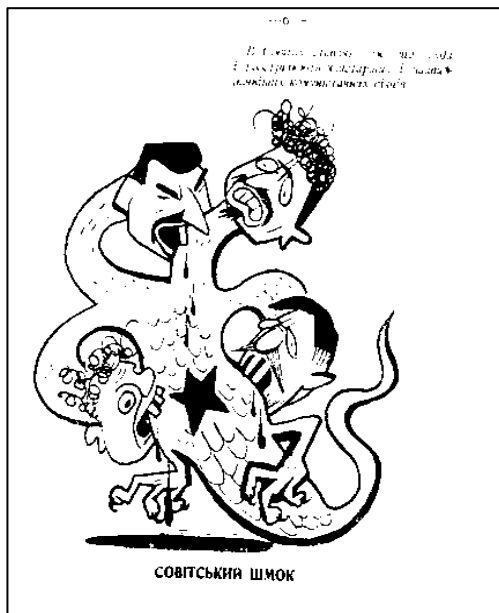
ській Україні впродовж 1932–1933 рр., етнічні чистки десятків тисяч поляків у радянській Україні у 1935–1936 рр. і знищення сотні тисяч радянських громадян, обвинувачених у шпигунстві на користь Польщі у 1937–1938 рр. [Snyder, 2005, p. 215].

Один з дописувачів популярного на теренах Галичини та Волині видання “Вістник” вважав, що радянська репресивна машина насамперед розправлялась із партійною молоддю, яка, на думку автора, готувала бунт проти Й. Сталіна. “Совітська преса хоч і плете всім набридливу байку про змову контрреволюціонерів, але сама в це не вірить. За одного Кірова – “в порядку червоного терору” страчено понад 120 осіб. З кого ж складаються ті 120? Головно з молоді до 30-и років. Який зв’язок із “старою Росією” ці юнаки могли мати?” [О. В., 1935, с. 122]. На переконання О. В., радянська молодь втратила віру в ідеали революції та зневірилась у Й. Сталіні. У статті відзначалося, що “про дражливі питання совітської дійсності – молодь дискутує в Вузах, в Комсомолі, потайки, в Інтернатах, де проводяться “жаркіє спори” [О. В., 1935, с. 122]. Репресії проти українських діячів свідчили про те, що і в УСРР молоді люди не бажали миритися з радянською системою. О. В. запевняв, що зерно зневіри серед молоді посіяли не вихідці з Галичини (Бачинські чи Крушельницькі), а ідейні наступники М. Хвильового: “Під час чистки КП(б)У – в кінці 1933 року (Постишевщина) – з партії викинуто четверту її частину. Ледве пройшов рік – і Москва знов стоїть перед фактом бунту і “зневіри” в рядах партійної молоді на Україні” [О. В., 1935, с. 123]. Не погоджувався з цим твердженням один із журналістів газети “Діло”, який переконував своїх читачів у тому, що Й. Сталін знищує старі кадри, а замість них має намір поставити молодих людей, які “не мають зв’язків із дореволюційним минулим” [Остання ставка Москви, 1937, с. 1]. Щоправда, на думку автора статті, українська молодь “згадає про свою українську кров” та розпочне боротьбу.

Освальд Бургардт
(1891–1947)

Головний редактор часопису “Вістник” Д. Донцов у своїх публікаціях намагався проаналізувати причини “чисток” у партійному керівництві радянської України. У статті під промовистою назвою “Зрада Амфікріотів” Д. Донцов писав: “Несамовите враження робить витереблювання совітсько-української “еліти”. Хоча не позбавлене логіки це божевілья. Покотилися голови совітських ентузіастів (Крушельницький, Фальківський), потім – Шельменків “із малоросів” (Скрипник), далі – спантелених Валенродів... нарешті яничарів (Балицький, Любченко) – більших і менших. Серед них – високі достойники “незалежної УССР”, голови її “уряду” [Донцов, 1938, с. 591]. На думку автора, М. Скрипника, П. Любченка та інших діячів московська влада “стратила” не за їхню “українську кров”, а через “страх, що ця кров може колись прокинутися” (“А ну ж вони нарешті схаменуться!”). Згідно із переконанням Д. Донцова, Україна лише тоді стане незалежною, коли у ній з’явиться група людей, яка матиме змогу “правити”, а цього і найбільше боялись у Москві: “Найдражливіше питання на совітській Україні є – щоби постала там каста людей, що “хочуть панувати”; тих, що їх сама природа створила на те, щоб панувати і приказувати” [Донцов, 1938, с. 593]. Отже, Д. Донцов вважав, що “чистками” Й. Сталін завдавав превентивного удару по Україні, позбавляючи її людей, які в теорії могли б правити у цьому краї.

“В Совітах вже ставлять під суд... найвизначніших комуністичних діячів” (Комар. – 1936. – № 36. – С. 2)

У західноукраїнській публіцистиці чимало уваги приділялося засобам та методам, які використовувало ДПУ/НКВС для морального і фізичного знищення своїх жертв. Так, український поет із Наддніпрянщини О. Бургардт, зустрівшись у Берліні з українськими втікачами, переповів їхні враження про радянську каральну систему: “Передо мною розгорнулася жаллива картина катувань, таких витончених, що доводиться припустити існування особливих шкіл, де методи слідчого допиту викладаються, як окрема наука; як мистецтво, в якому можна досягти віртуозності”

[Бургардт, 1938, с. 301]. Переселенці з УСРР розповіли О. Бургардту, що найбільш поширеним методом тортур у в'язницях НКВС було цілковите позбавлення сну: "Допитуваного тримають весь час сидючи на ріжку стільця під доглядом вартового, який його штовхає тільки-но він очі заплющить. Найгірше, – казав мені один, – коли змушують стояти, перегнувшись наперед і тримаючись руками за кінчики черевиків" [Бургардт, 1938, с. 301]. Іншим методом, який використовували слідчі, щоб добитися від підсудного "правильного" зізнання, був карцер. "Про карцер докладно оповів мені чоловік, що мусів там тиждень відпокутувати за те, що побив слідчого. Се зовсім темна камера з кам'яними стінами, підлога виложена шпичастим камінням. До карцера садовлять людину майже зовсім голу", – записав автор статті слова очевидця [Бургардт, 1938, с. 302]. О. Бургардт запевняв читачів, що він розмовляв з багатьма втікачами і всі вони підтверджували цю інформацію. Свою статтю О. Бургардт завершив таким висновком про характер радянських тортур: "Стан, що триває на сході, не можна інакше назвати, як Царством Сатани, де тортуру застосовують задля тортури, задля почуття тої насолоди, яку вона дає здегенерованому катові. Він собі інакшого існування не уявляє" [Бургардт, 1938, с. 305].

Над методами тортур у радянських в'язницях розмірковували і дописувачі газети "Діло": "Так, англійська преса пише, що підсудних "підготовляли до зізнань" вприскуванням до їх організму відповідних отрут, які позбавляли зовсім їх волі. Одначе ця гіпотеза, мабуть, неправдоподібна. Згідно з новою методою слідства ГПУ зганяє всіх підсудних до одної темної кімнати, де жде їх психіатр, який шляхом гіпнозу "підсуває всім зізнання". 200 годин без перерви грамофоном в'язневі повторюють його ж зізнання" [Отрута чи гіпнотизм, 1937, с. 2]. Закордонна преса та свідчення очевидців були головними джерелами інформації про знущання над жертвами сталінських репресій. Посилаючись на американського журналіста, автор статті "Методи совітських процесів" повідомляв громадськість, що "жорстокі методи слідства ломлять мораль і силу спротиву підсудних". Зокрема, йшлося про "катування власних дітей перед очима підсудних" та про "систему заручників". Над близькими і родичами засуджених знущалися також таким чином: "Совітський режим не видає тіла страченого родині і так залишається червоним можновладцям можливість переслідувати та мучити свояків сумнівом, чи засуджений ще живий чи вже страчений" [Методи совітських процесів, 1937, с. 3]. Західні українці не мали сумніву в тому, що радянські політичні в'язні піддавалися тортурам та що, за повідомленнями преси, більшість процесів проходили за закритими дверима.

Однак, незважаючи на наявність численних фактів, сталінському режиму вдалося, нав'язати своє бачення журналістам, соціологам та іншим іноземцям. У 1930-х рр. туристи приїжджали в СРСР набагато частіше, ніж коли-небудь раніше. Вони не бачили нічого. Відкриті суди періоду “чисток” видавалися нічим іншим, як великою, грандіозною фальсифікацією. Адже багатьом на Заході було надзвичайно важко повірити в те, що держава справді у величезних масштабах могла займатися таким брудним третьосортним шахрайством. Можна сказати, що типовою реакцією на ці суди стало переконання, що обвинувачення були перебільшеними, а не фальшивими у своїй суті. Таке сприйняття реалій свідчило про неспроможність зрозуміти суть того, що відбувалося в Радянському Союзі, а понад те – про неправильну оцінку особисто Сталіна.

Однією з резонансних подій періоду “чисток”, яка сколихнула західноукраїнську громадськість, було самогубство голови Раднаркому УСРР П. Любченка. П. Любченко, передчуваючи близькість репресій, 30 серпня 1937 р. застрелив дружину, М. Крупеник, а згодом застрелився сам. 2 вересня цю новину повідомила газета “Правда”, назвавши головною причиною самогубства те, що П. Любченко “заплутався у своїх антирадянських зв'язках”. Варто відзначити, що для сталінських

Карикатура на самогубства радянських чиновників (Комар. – 1933. – № 15. – С. 2)

жертв в Україні обирали особливі наклепницькі звинувачення. У цій ситуації нібито викрили не “право-троцькістський блок”, а “націонал-фашистську організацію”, яку очолював голова Раднаркому УСРР П. Любченко. До складу цієї організації входили також нарком фінансів УСРР Г. Гринько, В. Балицький, В. Затонський, Й. Якір, І. Яновський [Конквест, 2009, с. 667]. Смерть П. Любченка, на думку оглядачів, була знаковою для всіх українців, які відгукнулися на комуністичні ідеї: “Трагедія Любченків є трагедією української нації, яка в переломовій історичній хвилині не використала нагоди і не здобула собі волі тому що мала забагато Любченків. Краще бажати б собі, щоби при найближчій історичній нагоді не було хитань між ідеєю оборони

рідного краю та різними інтернаціональними ідеями” [Після Скрипника..., 1937, с. 1]. Вважалося, що своїм вчинком П. Любченко показав, що зрікається більшовицької ідеології, та продемонстрував свою “українськість”: “З самогубством П. Любченка починається доба вже нічим не замаскованої Малоросії. Своїм самогубством П. Любченко може і не викупив усіх своїх гріхів, але показав ясно, що в жилах його текла українська кров” [Останній з Могіканів, 1937, с. 3].

Закордонна преса також аналізувала причини самогубства очільника уряду радянської України. Берлінська газета “Der Angriff”, зокрема, відзначала, що московський уряд закидав П. Любченкові лише те, що він вимагав збільшення українського елемента в державному і партійному апараті. Життя П. Любченка та його кінець типові для політичного розвитку неросійських комуністів СРСР, а особливо українців, які бачили в радянському режимі можливість вільного культурного розвитку свого народу. Лондонська “Times” відкидала московські твердження, нібито П. Любченко був німецьким шпигуном. “News Chronicle” вказувала на відданість П. Любченка більшовицькому урядові та твердила, що населення “стрінуло спокійно вістку про його смерть, бо рішило позбутися всіх ворогів совітської держави” [Відгуки самогубства Любченка, 1937, с. 7]. У зв’язку із смертю П. Любченка на шпальтах видання “Діло” з’явилася сатирична замітка про долю “типового радянського політичного діяча”: “Як відомо, в країні рад люди залишають свої посади у такий спосіб: 1) на підставі постанови уряду, де зазначено, що таку особу звільняють з посади у зв’язку з переходом на іншу роботу (цілком нормально); 2) на підставі постанови уряду, що таку-то особу “здіймають” з посади через такі-то дійсні чи здогадні гріхи (це, зрозуміло, кінець всякої кар’єри); 3) особа щезне з політично-адміністративного обр’ю без ніяких постанов та наказів (це в більшості випадків означає і кінець життєвій кар’єри)” [Містерії з посадою прем’єра УССР, 1937, с. 1]. Оглядач “Діла” Г. Лазаревський стверджував, що П. Любченка “змусили” покінчити життя самогубством через його бажання захистити права української мови: “Українські комуністи не мають змоги утриматися в київському уряді. Голова уряду Любченко покінчив “самогубством” по дискусії в мовній справі, де він твердив, що впроваджувати московську мову з другої кляси хибно” [Лазаревський, 1938, с. 2].

У дискусію з “Ділом” про роль у політичному житті України та смерть П. Любченка вступив часопис “Голос”. Один з дописувачів “Голосу”, В. Кравців, уважав, що “Діло” не виправдовувало, а навіть звеличувало “ренегата”. Роблячи закид автору статті “Останній з Могіканів”, В. Кравців зазначав: “І ще впевняє “Діло”, що й у яничарів і ренегатів настає час, коли вони хочуть виправити свої помилки, очистити свої гріхи. І що своїм самогубством Панас Любченко може й не вику-

пив усіх своїх гріхів (виходить, що деякі викупив !!!) перед батьківщиною (!!!), але показав ясно, що в жилах його текла все таки українська кров”. Критикував публіцист “Голосу” й образ П. Любченка у виданні “Biuletyn Polsko-Ukraiński”: “Українського Валленрода – патріота намагається зробити з Любченка і якийсь його сопартійник есер Мик. Малий в “Бюлетені польсько-українському”, мовляв, “український прем’єр по трьох роках влади, закоштував її розкоші, і пройнявся інтересами території, якою управляв” [Кравців, 1937, с. 6]. Загалом же, “Голос” без особливих ілюзій ставився до голови Раднаркому УСРР: “Гробокопатель української літературної творчості на СУЗ [східних українських землях. – Д. К.], який вислав на другий світ Хвильового, Влизька, Фальківського, Косинку й сотки українських письменників, митців і науковців... сам опинився там, куди слав свої жертви” [Після смерті Любченка, 1937, с. 5].

29 квітня 1938 р. було заарештовано ще одного очільника радянської України – С. Косіора. Це була звична практика НКВС – заборати людей якраз напередодні свята, коли спроби знайти сліди заарештованих ні до чого не приводили. Тепер Й. Сталін не дотримувався формальностей навіть про людське око. Відомо, що з приводу арешту С. Косіора не було жодного “обговорення” або рішення Політбюро СРСР. Не було навіть офіційного повідомлення, хоч ті, хто цікавився ситуацією, про арешт, напевно, знали відразу. Очевидно, що спочатку планувався відкритий публічний суд над С. Косіором та іншими

*“Конкуренти (по масових розстрілах в Світах)”
(Комар. – 1930. – № 5. –*

високопоставленими українськими керівниками разом з ученими та інженерами, але згодом від цієї ідеї відмовились. Відбувся закритий суд, на якому С. Косіора засудили разом із В. Чубарем та військовим А. Федьком.

Пресові видання інформували західноукраїнську громадськість і про інші події, пов’язані із сталінськими “чистками” керівництва УСРР. Великого розголосу набув “московський процес” (1937 р.), на якому судили чільних керівників радянської України, зокрема Х. Раковського. Свої думки щодо причин та наслідків цього процесу на сторінках щоденника “Діла” виклав Г. Лазаревський. Автор не погоджувався із заявами закордонної преси, що, мовляв, цей процес був сфальсифікований ДПУ, натомість він

запевняв, що не варто переоцінювати “всемогутність” радянських спецслужб: “Можливість для ГПУ якимись таємничими способами примушувати підсудних, проти їхньої волі, говорити все що потрібне ГПУ. Нехай і так. Нехай того, що оповідали підсудні не було насправді. Отже значить там в ССРСР усе гаразд, а цих людей комусь захотілось розстріляти. Зробили б це тоді без прилюдного судового процесу. Якщо все, що розповідають підсудні не відповідає правді то в першу чергу треба судити Єжова за видуману ним компрометацію ССРСР перед цілим світом. Чому ми так віримо всім сенсаційним відомостям про жахливі безладдя в ССРСР, а коли про це зізнають люди на суді, то ми їм не віримо” [Лазаревський, 1938, с. 2]. Автор статті вважав, що підсудні на цьому процесі (Х. Раковський, М. Крестинський, Г. Гринько) таки мали намір здійснити переворот як у радянській Україні, так і в СРСР.

Хоча це ж “Діло” в іншій замітці спростовує Г. Лазаревського, посилаючись на відомого французького діяча і вченого А. де Моно, який заявив, що не вірить самообвинуваченням Х. Раковського – “свого приятеля, якого знає 30 років. На підставі такої довгої знайомости можна якнайрішучіше ствердити до яких вчинків був він здатний. А. де Моно був колись французьким послом у Москві і добре орієнтується у російських справах” [Бритійський прем'єр Чемберлен..., 1938, с. 1].

За сталінськими репресіями в СРСР стежив і колишній голова НТШ К. Студинський. Уже в перший день процесу над М. Бухаріним галицький вчений занотував: “Дня 1.ІІІ 1938 розпочато новий процес проти комуністів, між ними против Бухаріна, редактора газети “Известий исполнительного комитета”, в яких назвав мене 1933 рок. шпигуном польської дефензиви. Ним я ніколи не був і не буду, але чи Бухарін ним не був. Господь знає. Вкінці Немезіс завжди ходить за злими вчинками людей, а хіба найгіршим вчинком залишається поневірка чужим іменем і честю” [ЦДІАУ у Львові, ф. 362, оп. 1, спр. 356, арк. 3]. Ці слова свідчать про те, що К. Студинський хоч і багато знав, але так і не зрозумів ані суті радянської системи, ані логіки репресій. Це може викликати здивування, бо ж академік підтримував тісні контакти з інтелігенцією СРСР і знав про репресії. Вони ж зачепили найближчих приятелів науковця – М. Грушевського та Ф. Савченка, що більше, він навіть клопотався у справі другого [Гнатюк, 2015, с. 344].

Репресії у радянській Україні торкнулися також армії, зокрема її офіцерського складу. У галицькій пресі повідомлялось: “Арештування в червоній армії тягнуться вже від кількох днів. Арештованих старшин переводять до в'язниці або вони зникають без сліду. До тепер не відомо, за які провини переслідують старшин

червоної армії” [Погром червоних старшин в ССРСР, 1937, с. 1]. Громадськість дізналася, що у Київському військовому окрузі ДПУ викрило “сепаратистський осередок”, який мав на меті відділити Україну від СРСР та здійснити замах на К. Ворошилова [Ягода стане перед судом..., 1936, с. 4], також “троцькістський центр” був і в Чорноморському флоті України [За відірвання України від ССРСР, 1937, с. 6]. Видання “Голос” зовсім не співчувало репресованим радянським офіцерам, пригадуючи їхню боротьбу проти української революції: “Йона Якір, кат Героїв з під Базару, якого підпис лежить на присуді смерті для 359 Базарців – згинув від рук тих, на приказ яких він кров’ю затоплював українську волю. Сталінський присуд спас його від караючої руки української нації” [Собакам по собачому, 1937, с. 3].

У публічному просторі Західної України велику увагу було приділено “чисткам” у культурних та наукових установах УСРР/УРСР: “По масових розстрілах українських комуністів, які займали вищі становища в адміністрації, господарському чи культурному житті в СРСР, прийшла отсе черга й на українських мистців. На днях розстріляли в Києві прімадону київської опери Петрусенко і славного оперного співака Донця “за націоналістичну діяльність” [За що розстріляли українських артистів в Києві, 1937, с. 3]. Автор статті вважав, що митці були страчені тільки за те, що працювали на користь української культури. Також у пресі повідомлялося, що ДПУ звинувачувало у “шумськізмі” ректорів Харківського та Одеського університетів, яким закидали “шпигунство на користь Німеччини” [“Контрреволюціонери” на провідних становищах в УРСР, 1937, с. 2]. Уже згаданий поет та оглядач “Вісника” О. Бургардт наводить свою розмову про радянських діячів культури із українською переселенкою: “ – Де Зеров?; – На Соловках; – Підмогильний? – На засланні невідомо де; – Драй-Хмара?; – Теж давно висланий; – А Філіпович, такий же непричетний до політики? – На Соловках, а молода жінка його збожеволіла; – Ну а Рильський? – Чула, що заарештований незважаючи на гимни Сталінові” [Бургардт, 1938, с. 301]. Завдяки таким повідомленням західні українці не мали жодних ілюзій щодо становища діячів науки і культури в УСРР.

Оглядач видання “Назустріч” В. Сімович подав інформацію про розстріл 28 українських інтелігентів у Києві: “Додумалися, що й на Україні готують терористичні заходи на їх владу... Трагедія – глибока. Глибока тим, що сучасний московський лад у найкращому випадку з талановитого письменника робить морального покруча... зацьковувані з усіх боків недотепами-письмаками та підставленими ГПУ агентами, талановиті письменники утікають зовсім від літератури” [Сімович, 1935, с. 2]. Автор вважав, що знищення українських митців стало наслідком убивства С. Кірова.

Згадане вбивство 28 українських діячів культури в УСРР у грудні 1935 р. сколихнуло всі українські політичні партії як у Польщі, так і за її межами. У зв'язку з цим Президія УНДО та УРП опублікувала наступну ухвалу, яка з'явилася, зокрема, і в офіційному виданні польського сейму: “Відбувається систематичне знищення некоммуністичної, а в останньому часі і партійної коммуністичної української інтелігенції: вчених, поетів, письменників, громадських діячів. Доказом цього є масові депортації найбільш культурних українських сил, а також розстріли без суду. Як це сталося з 28-ма українськими коммуністичними письменниками і культурними діячами 25 грудня в Києві. Їх засудили за терористичну діяльність, хоча всій Україні відомо, що жодного стосунку до тероризму вони не мали” [Uchwały Prezydium UNDO i UPR, 1935, s. 8].

У зв'язку з підготовкою Всеукраїнського конгресу до Львова зїхалися представники семи українських політичних партій – чотирьох галицьких та трьох емігрантських (“наддніпрянських”), які різко засудили грудневі репресії в Києві. На захист українців в УСРР виступили: УНДО (Д. Левицький), УПСР (М. Стахів), УСДП (В. Старосольський), Українська народна обнова (О. Назарук), Українська радикально-демократична партія (К. Мацієвич), УСДРП (І. Мазепа) Українська партія соціалістів-революціонерів (Н. Григор'їв) [Konferencja krajowa, 1935, s. 10].

Найпопулярніша українська партія Галичини – УНДО – проводила антирадянську пропаганду, і в результаті у західноукраїнському суспільстві утверджувалась думка, що московська політика в УСРР несла зі собою терор – масові арешти, депортації, розстріли, які стали засобом винищення потенційної опозиції. Поступово такий погляд на радянську дійсність ставав панівним не тільки в рядах УНДО. Зокрема, у резолюції 5-го народного зїзду УНДО (1938 р.) повідомлялось: “В Світах на землях українського материка, український нарід під режимом коммуністичної диктатури переживає жахливі переслідування в національній, релігійній, соціальной, культурній і господарській ділянці. Кривавий більшовицький терор став там одиноким засобом правління над українським народом. Червоні пережитки старого російського імперіалізму намагаються здійснювати стару московську ідею: повного знищення українства, як політичного і національного чинника” [Резолюції V-го Народнього Зїзду УНДО, 1938, с. 7]. Ситуацію у радянській Україні прокоментував також заступник голови польського сейму, член УНДО В. Мудрий: “...п. Мудрий зазначив... про страшне гноблення українців – масове винищення інтелігенції, розстріли, заслання і планове вихолодження багатої країни на користь Москви” [Два поважні голоси про Україну, 1938, с. 2].

РОЗДІЛ V

Соціалісти-радикали (УСРП) констатували, що радянська влада “тримається” на терорі та “круговій поруці чекістів, які бояться народного гніву на випадок коли б їм влада виповзала з рук. Вони цітко зі собою зв’язані, але їх становище подібне в народній масі до довкруги обложеної ворожим військом твердині” [Соляр, 2012, с. 276]. Починаючи із 1930-х рр. соціалісти-радикали, проаналізувавши політику більшовицької партії, констатували, що вона “гірша від царського режиму”. Передусім члени партії наголошували на репресіях щодо української інтелігенції: “Московські наказні уряди на Великій Україні стараються знищити навіть тих українських діячів і вчених, котрі перейшли на їх віру, або ще за кордоном рішили піти на їх службу”. Така влада тероризує подвійно: “...тюрмами, арештами й розстрілами й відбиранням хліба й засобів до життя” [Соляр, 2011, с. 369]. У 1935 р. УСРП на Всеукраїнському конгресі виголосила відозву: “Крайова конференція УПСР засуджує ганебний терор радянської Москви проти українських робітників та інтелігенції. Ця диктатура замордовала найвидатнішого українського історика та президента УНР Михайла Грушевського і тисячі синів працюючої України. Цей терор нищить українців лише за їхнє українське походження. Недавно було розстріляно кількадесят українських комуністів, у тому числі і письменників” [Konferencja krajowa, 1935, s. 10].

Ставлення до подій за Збручем УСДП – третьої за популярністю політичної сили серед західних українців окреслив – В. Темницький. Він визнав, що “український пролетаріат з жахом і болем глядить на все те, що в сектантським засліпленню твориться по тім боці Збруча”. 4 березня 1934 р. у Львові відбувся 7-й конгрес УСДП, делегати якого висловили різкий протест “проти нечуваного терору більшовицької Москви на Великій Україні” та “пошану і привіт всім його жертвам” [Соляр, 2011, с. 370].

Українська греко-католицька церква також приєдналась до засудження репресивних заходів радянської влади в Україні. За таких обставин митрополит А. Шептицький звернувся до народу з посланням “Осторога перед загрозою комунізму”, в якому наголошував, що кожен, хто допомагає комуністам у їх політичній роботі, здійсненні їх політичних планів, проведенні політичних акцій, особливо щодо організації т. зв. народного фронту, той зраджує свій народ. Аналізуючи дев’ятнадцятилітній досвід діяльності радянської влади, А. Шептицький зауважував, що більшовизм перетворився на матеріалістичну і поганську релігію зі своїми півбогами, принципами його панування є брехня, насильство, терор, гноблення і деморалізація, а влада пролетаріату – це влада касты, “що кров з народу витискає” [Волинець, 2015, с. 9].

ГРОМАДСЬКА ДУМКА ПРО РЕПРЕСІЇ В УСРР/УРСР

Громадські та політичні організації Західної України висловлювали свій протест проти репресивної політики більшовицької влади у радянській Україні. Наприклад, Головний відділ центрального українського жіночого товариства “Союз Українок” на своєму засіданні 24 грудня 1934 р. звернув увагу на останні трагічні вісті з теренів УСРР. Тому “Союз Українок”, засудивши антиукраїнську політику, прийняв таку постанову: “Довівши Україну до стану повної руїни, забралася більшовицька влада до свого чергового кривавого завдання, а саме до винищення української інтелігенції, навіть партійно-комуністичної. Масовими розстрілами та масовим виселенням українських культурних діячів хочуть більшовики – відібравши народові його еліту та лишивши його без проводу – вести далі тим легше своє ганебне діло. Ці жахливі події проходять при повній мовчанці культурного світу, який, пішовши на співпрацю з совітським урядом та прийнявши його до Союзу Народів, узяв на себе тим самим моральну відповідальність за злочинну політику більшовицької влади. Українське зорганізоване жіноцтво поновлює свій рішучий заклик до українського громадянства залишити в обличчі народної трагедії міжусобиці та об’єднатися для захисту загибаючої батьківщини” [Протест українського жіноцтва..., 1935, с. 3]. Майже усі західноукраїнські організації апелювали до міжнародної спільноти через репресії в УСРР, вважаючи, що Захід повинен втрутитися у ці події та стати на захист українців.

З'їзд Союзу українок

РОЗДІЛ V

Антиукраїнські репресії в УСРР були засуджені навіть західноукраїнськими робітниками, прошарок яких чи не найбільше був підданий впливам більшовицької пропаганди “пролетарського раю за Збручем”. 20 січня 1935 р. відбулася у Львові у товаристві “Праця” святкова академія на честь померлих членів цієї організації. В академії взяли участь члени товариства, представники різних професійних робітничих союзів та політичних партій. Доповідач І. Буняк звернув увагу присутніх на терор, що панував на східноукраїнських землях: “Жертвами цього терору падають люди навіть зовсім невинні, що стоять осторонь усякої “контрреволюції”. Їх вина хіба така, що хоч є комуністами, але почують себе... українцями. Однією з таких жертв є відомий у Львові український письменник і соціалістичний діяч Юліан Бачинський, що кілька років тому покинув есдеків і перейшов до компартії” [Протест львівського робітництва проти терору на Східній Україні, 1935, с. 2]. Протестуючи проти “кривавої більшовицької системи”, жертвами якої ставали зовсім невинні люди, “особливо чільні українські інтелектуальні сили”, рада галицького Товариства письменників і журналістів імені Івана Франка 1934 р. закликала українську спільноту “видати збірний протест проти нечуваного в культурному світі фізичного винищення письменників і мистців на Східній Україні” [Сніцарчук, 2009, с. 299].

Західноукраїнське жіноцтво також виступило проти сталінських репресій в УСРР. М. Рудницька у своїй праці “Українська дійсність і завдання жінки” наголошувала, що саме терор за Збручем призвів до занепаду радянської ідеології в краї. Під час виступу в Станіславові М. Рудницька відзначила: “До тих відрадних явищ у нашому житті за останні роки належить, передовсім, майже повна ліквідація радянського ідеологічного організму західноукраїнського громадянства. Події, які зайшли на Радянській Україні впродовж останнього року, безоглядне нищення червоним царатом усіх проявів українства, а передусім голод – відкрили очі навіть найбільш незрячим і наївним, а рівночасно підірвали ґрунт більшовицьким агентурам” [Рудницька, 1934, с. 18].

Отже, справа СБУ 1929 р. та інші прояви антиукраїнської репресивної політики більшовицької влади на теренах УСРР викликали неабиякий резонанс у західноукраїнській суспільно-політичній думці. Репресивна політика більшовиків щодо представників української інтелігенції, селян була різко засуджена як галицькою пресою, так і українськими національними лідерами Польщі. Процес СБУ остаточно

ГРОМАДСЬКА ДУМКА ПРО РЕПРЕСІЇ В УСРР/УРСР

поклав край радянофільським настроям серед західноукраїнської громадськості. Якщо у справі проти С. Єфремова та інших діячів суспільна думка ще сумнівалася у тому, існувала насправді СВУ, чи ні, то всі подальші репресивні заходи комуністичної влади без жодних ілюзій були осуджені західноукраїнською інтелігенцією, політичними партіями, робітничими, жіночими та іншими громадськими організаціями.

РОЗДІЛ VI

КУЛЬТУРНІ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ У ПУБЛІЧНІЙ ДУМЦІ ЗАХІДНИХ УКРАЇНЦІВ

СТАВЛЕННЯ ДО НАУКОВОГО ТА КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ В УСРР

Після закінчення Першої світової війни та українсько-польської війни 1918–1919 рр. у Львові відновили свою діяльність вищі навчальні заклади та наукові товариства, серед них і Наукове товариство ім. Шевченка (НТШ). Умови розвитку НТШ у міжвоєнний період значно погіршилися як внаслідок перешкод з боку польської адміністрації, так і через зменшення меценатської допомоги та відходу частини старих кадрів. Загальною кількістю видань НТШ помітно зменшилась (за міжвоєнний період близько на 350 назв), погіршилась і їхня періодичність [Історія Львова, 2007, т. 3, с. 87]. Польська влада позбавила Товариство права видавання українських шкільних підручників, що було одним з основних джерел його прибутків, та організації університетських курсів для українських студентів. Про складне фінансове становище Товариства на початку 1920-х рр. згадував його голова К. Студинський: “В жовтні 1923 року відібрано Товариству друк українських шкільних підручників і передано його спершу приватному підприємцеві русофільської Ставропігії, а від 1928–1929 р. – наук. Тов. ім. Шев. від Міносвіти у Варшаві та від ради міста у Львові дістало одинокий раз підмогу у висоті бл. 1500 доларів... НТШ щорічно платить податки від домів і підприємств пів четверта тисячі доларів...” [Студинський, 1929б, с. 13].

Про фінансові та кадрові проблеми в НТШ згадував у своїх спогадах відомий географ В. Кубійович: “У порівнянні з відносинами у польських наукових колах мене вражав деякий примітивізм у НТШ, брак ініціативи і праці зв’язаної із справжніми національними проблемами. У великій мірі цей стан був виправданий важкими фінансовими умовами, в яких опинилося товариство і відпливом

*Володимир Кубійович
(1900–1985)*

низки вчених на еміграцію й на радянську Україну” [Кубійович, 1970, с. 78].

Активізація діяльності НТШ у міжвоєнну добу значною мірою стала можливою завдяки встановленню контактів із Всеукраїнською Академією наук, постання якої “з великою радістю повитало НТШ” [Студинський, 1929б, с. 14]. Також варто зауважити, що радянська влада досить щедро субсидіювала НТШ, маючи передусім власні цілі, оскільки зв’язок з ним набув великого значення для завоювання симпатій української інтелігенції, яка гуртувалась навколо Товариства. Допомога НТШ була в очах галицької інтелігенції ніби природним обов’язком щодо “молодшої сестри” ВУАН.

З укладенням 24 травня 1923 р. поштово-телеграфної конвенції між РСФРР, УСРР і БСРР, з одного боку, й Польською Республікою – з іншого, почалися налагоджуватися книгообмінні операції між видавництвами на західноукраїнських землях та в УСРР [Рубльов, 2004, с. 138]. Першочергове значення мало встановлення зв’язків із книгарнею НТШ у Львові. Можливість друкувати свої праці в радянській Україні була важливою для західноукраїнських науковців. Переважна більшість з них жили з видань цих праць. Голова НТШ К. Студинський писав: “Найшли нове поле для поширення своїх праць і думок, а за велику пошану вибором членами Академії, можуть віддячити тільки щирою вдячністю і здвоєною науковою роботою” [Студинський, 1929б, с. 13].

*Філарет Колесса
(1871–1947)*

Від 1924 р. контакти між ВУАН у Києві та НТШ у Львові пожвавилися й до початку 1930-х рр. мали усталений характер. Визнанням значних наукових здобутків та авторитету НТШ стало обрання його членів С. Смаль-Стоцького (1918 р.), В. Гнатюка (1923 р.), К. Студинського (1924 р.), С. Дністрянського (1926 р.), І. Горбачевського (1927 р.), М. Возняка, Ф. Колесси, В. Щурата (1928 р.) академіками ВУАН. Водночас членами НТШ стали провідні науковці УСРР – Д. Багалій, М. Василенко, С. Єфремов, А. Кримський та ін. Загалом на 1932 р. членами Товариства

СТАВЛЕННЯ ДО КУЛЬТУРНИХ ТА СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

тва було обрано 9 дійсних членів ВУАН [Рубльов, 2004, с. 138].

Наукові контакти ВУАН та НТШ налагодилися завдяки тій бурхливій діяльності, яку розгорнув М. Грушевський. Колишній голова НТШ (1897–1913 рр.) повернувся до Києва в березні 1924 р. Не останню роль в організації цього співробітництва відіграли особисті дружні стосунки М. Грушевського з К. Студинським. Хороші взаємини науковців налагодились ще під час першого прибуття М. Грушевського до Львова в 1894 р. У перший же тиждень після повернення в Україну М. Грушевський порушив питання обрання до ВУАН кількох західноукраїнських науковців. Саме за його рекомендацією у травні 1924 р. історико-філологічним відділом К. Студинського було обрано позаштатним академіком на кафедрі давнього українського письменства [Гошко, 1997, с. 108]. Про особливості обрання К. Студинського академіком згадував М. Грушевський у своєму листі до нього в березні 1924 р. “Я наспів на велике заінтересоване Галичиною, котре між иньшим виявилось у пляні вибрати членами і членами-кореспондентами кількох галицьких учених. Застав справу вибору Гнатюка, котра – мовляли – тягнеться вже досить давно, отже поруч неї поставив вашу кандидатуру. Рішаючі круги принципіально згодились, одначе зажадали від мене, аби я запитав Вас, чи не виступали ви против Радянської України, – щоб се евентуально не поставлено було б виною академії з боку влади. Отож просив би вас разом з curriculum vitae надіслали як скоріше на мої руки коротеньку заяву у формі листа до мене, або академіка Кримського, що Ви против Радянської України не виступали” [Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського, 1998, с. 313]. Зрозуміло, що К. Студинський міг стати академіком ВУАН лише за умови прихильності до більшовицької влади в Україні.

Будинок НТШ у Львові (нині – вул. Винниченка, № 24)

До вузького кола західноукраїнських науковців, яких підтримував М. Грушевський, належав також член НТШ М. Возняк. Академік окреслював для нього нові теми для досліджень, надавав можливість публікуватися у редактованих ним академічних виданнях. Від червня 1924 р. М. Грушевський виношував ідею про подання кандидатури М. Возняка для обрання його членом-кореспондентом ВУАН, однак “гоноровий” М. Возняк спочатку відмовився [Дядюк, 2006, с. 116].

Намагання М. Грушевського налагодити міцний зв'язок між ВУАН та НТШ, залучити до наукової роботи західноукраїнських діячів науки і культури часто наштовхувались на спротив його опонентів – віце-президента ВУАН С. Єфремова та постійного секретаря А. Кримського. Реалізації творчих задумів заважала і забюрократизована система в умовах зміцнення тоталітарного режиму. Так, у листі М. Грушевського до М. Возняка йдеться про труднощі з пересиланням коштів західноукраїнським науковцям: “Дуже мені жалко, що я досі не міг Вам післати грошей. От уже більше як місяць Академія з дня на день чекає на ліцензію на висилку валюти закордон, а приватна висилка така трудна, що не маю сумління посилати котрогось співробітника стояти в черзі з ночі на морозі щоб мати змогу післати 50 дол. (більше не можна одній особі того самого місяця післати)” [Дядюк, 2006, с. 135].

М. Грушевський надавав великого значення історичному районознавству, за його ініціативи у середині 1920-х рр. при історичній секції у складі кафедри історії українського народу було створено регіональні комісії, серед них – і Комісію дослідження історії Західної України. З цією Комісією була пов'язана наукова діяльність багатьох членів НТШ, зокрема галицького історика І. Крип'якевича. М. Грушевському належав також проект створення науково-дослідної кафедри історії України (НДКІУ), однією із ключових складових якої мала стати секція з вивчення історії Західної України. Лише від 1925 р. маємо дані про перших співробітників Комісії дослідження історії Західної України [Стеблій, 2001, с. 766].

Науковий центр Комісії перебував не у Львові, а в Києві, очолював її М. Грушевський, а співголовою був голова НТШ К. Студинський. Саме завдяки К. Студинському Академія придбала для комплектації бібліотеки історичної секції цінну збірку галицької преси (“Діло”, “Свобода”, “Руслан”, “Галичанин”, “Слово”, “Буковина”, “Вперед”, “Світ”, “Правда” тощо). Це мало неабияке значення, адже в Києві було обмаль матеріалів про Західну Україну. З інституцією співпрацювали такі галицькі дослідники, як М. Возняк, Ф. Колесса, М. Кордуба, І. Крип'якевич, В. Герасимчук, І. Свенціцький, В. Щурат.

Загалом, Комісія проводила чималу роботу. До ювілейних дат М. Драгоманова й І. Франка, що відзначалися у 1926 р., були виконані

СТАВЛЕННЯ ДО КУЛЬТУРНИХ ТА СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

перші координовані праці львівських і київських дослідників. Про це, зокрема, йдеться в одному з листів до ВУАН: “Філологічна секція Наук[ового] тов[арист]ва ім. Шевченка у Львові рада би знати, чи Укр[аїнська] Ак[адемія]наук в Києві задумує також видання у пам’ять І. Франка і чи не хотіла би присвятити одного або більше томів на видання матеріалів, головно листів І. Франка і споминів про нього” [Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського, 1998, с. 243]. Тоді ж, у жовтні 1926 р., на ювілей М. Грушевського приїздили зі Львова К. Студинський та І. Свенціцький. Весь колектив НТШ радо вітав академіка М. Грушевського з його святом, 60-річчям життєвого шляху та 40-річчям наукової діяльності: “Високодостойний Пане Академику! У шестидесятиліття Вашого життя а сорокаліття праці на полі української культури Виділ Наукового Товариства ім. Шевченка складає Вам глибокій поклін, щиру подяку і сердечні бажання на дальшу дорогу життя” [Винар, 1970, с. 353].

Масштабний захід відбувся із нагоди століття виходу першої збірки українських пісень М. Максимовича у жовтні 1927 р.: “З дорученням президії Історичної секції Укр[аїнської] АН маю честь прохати Вас [управу НТШ. – Д. К.] взяти участь у Всеукр[аїнському] святкуванні 100-річчя появи в світ Збірника укр[аїнських] пісень 1827 р. Михайла Максимовича” [У півстолітніх змаганнях, 1993, с. 343]. Історична секція ВУАН за участю Комісії дослідження історії Західної України скликала Галицько-український науковий з’їзд, на якому були заслухані доповіді галицьких вчених: К. Студинського – про галицьке наукове життя, професора І. Свенціцького – про старе галицьке мистецтво, професора В. Сімовича – про життя Буковини [Кліш, 2008, с. 170]. Ці виступи західноукраїнських науковців були позитивно прийняті. Голова Комісії дослідження історії Західної України ВУАН Ф. Савченко високо оцінив внесок вчених НТШ для з’їзду: ‘Сі доповіді західньо-українських вчених, ентузіастично прийняті київським громадянством, утворили замітний момент як в роботі цілої Академії, так і її Історичної секції зокрема. Вони документували не тільки моральний зв’язок між двома найвищими науковими осередками України, в Києві та Львові, обміну статтями, листуваннями, але й здійснюється також і давніше побажання акад. М. Грушевського щодо безпосередньої персональної участі в роботі членів обох українських Академій’ [Кліш, 2008, с. 170]. Для особистих контактів і відвідин радянської України західноукраїнські діячі взагалі досить часто використовували найрізноманітніші ювілеї, які відзначалися в рамках ВУАН, чи підготовлені Академією конференції. Завдяки подібним заходам українські інтелігенти мали можливість відвідувати радянську Україну та безпосередньо спостерігати за тими процесами, які там відбувалися.

Перші плоди співпраці київських і галицьких дослідників Комісія дослідження історії Західної України презентувала у вигляді першого тому збірника “Матеріали до культурної й громадської історії Західної України”, що містив листування І. Франка та М. Драгоманова за 1877–1895 рр. [Рубльов, 2001, с.145]. До впорядкованого М. Возняком видання увійшло 347 листів із колекції автографів НТШ та Українського національного музею у Львові. У межах діяльності цієї Комісії М. Грушевському пропонувалося створити постійну групу галицьких вчених у складі ВУАН. Згадував про цю справу М. Грушевський і в листуванні з К. Студинським (14 жовтня 1928 р.): “Крип’якевич виявляє охоту розширити роботу на провінції і у Львові в зв’язку з комісією [Західної] України й Історичною секцією взагалі” [У півстолітніх змаганнях, 1993, с. 322]. Комісія від самого початку своєї діяльності мала особливий статус, оскільки вона повинна була встановити контакти з науковими установами й окремими вченими не тільки тих частин Західної України, які перебували в межах УСРР, а й тих, що увійшли до складу Польщі, Румунії та Чехословаччини, щоби спільно досліджувати історію соціального, економічного й політичного розвитку всіх українських земель “по той бік кордону” та пов’язати наукову працю на цих порізаних політичним кордоном територіях в одну цілість. Плідна діяльність Комісії дослідження історії Західної України справила позитивне враження на галичан, які високо оцінили стан розвитку гуманітарних наук у радянській Україні.

Михайло Грушевський і Кирило Студинський (Гнатюк, 2015)

Від 1929 р. розгортається активне співробітництво члена НТШ І. Крип’якевича з Історичною секцією ВУАН і Науково-дослідною ка-

федрою історії України. Варто зазначити, що співпраця І. Крип'якевича з Академією у цей час не обмежувалась Історичною секцією та Комісією біографічного словника, – він також брав участь у виданнях Українського наукового інституту книгознавства, Українського бібліологічного товариства в Києві та Українського географічного інституту у Харкові [Дашкевич, 2006, с. 434].

Восени 1928 р. М. Грушевський започаткував бібліографічні студії в рамках видання часопису “Україна”. Тоді ж І. Крип'якевич звернувся до нього із пропозицією про розширення співробітництва, тобто створення постійної групи вчених під егідою ВУАН у Галичині: “Для доцільної організації дослідів потрібний організаційний центр у Львові, що стояв би у постійних зв'язках з комісією Західної України у Києві”. Очевидно, це мав би бути науковий осередок на кшталт того, що існував у Вінниці під орудою В. Отамановського [Папакіна, 2001, с. 32].

Згадані пропозиції І. Крип'якевича були надіслані до Києва, але основні їх ідеї так і залишилися нереалізованими. Те, що М. Грушевський ознайомився з цим документом, видно насамперед з одного із його листів до І. Крип'якевича: “Два листи Ваші дістав – з рец[ензією] на Пастернака і з запискою. Прочитав її й листа з великим зацікавленням. Дуже спочуваємо заснованню львівської групи співробітників Істор[ичної] секції, зокрема комісії Зах[ідної] України, притягненню провінціальних співробітників, і дуже радий, що Ви хочете сим зайнятися. Позволю тільки звернути Вашу увагу, що годилось би вести се в контакт з професором Студинським, котрий являється співголовою комісії Зах[ідної] України і взагалі діяльним нашим співробітником. Не випадає вести сього поза ним – хоч фактично вестимете се Ви; може б, Ви побачилися з ним і побалакали про сі пляни” [Гошко, 1997, с. 93].

Про цю справу М. Грушевський згадував і в листуванні із К. Студинським (14 жовтня 1928 р.), намагаючись налагодити безпосередні переговори двох дослідників: “Я радив йому [І. Крип'якевичу. – Д. К.] порозумітися з Вами, як співголовою комісії Зах[ідної] Укр[аїни]. Ухвалили ми завести в “Укр[аїні]” бібліографію (побіч критики) і я до того заохочую його і В. Дорошенка” [Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського, 1998, с. 57].

Однак М. Грушевський не вважав пріоритетним створення постійної групи галицьких учених у складі ВУАН, а саме це було основною ідеєю записки І. Крип'якевича, що сприймалася у Києві радше як завдання на перспективу. Натомість на перший план виходило виконання окремих практичних програм і спорадична співпраця з істориками Західної України, яка розгорнулася значно раніше, і зараз йшлося про її можливе розширення. Зокрема, у згаданому листі до І. Крип'якевича М. Грушевський обговорював такі плани найближчого

співробітництва з окремими дослідниками з Галичини: “Далі – у нас піднято питання про заведення бібліог[рафічної] реєстри в Укр[аїні] – нові книги і статті, для Зах[ідної] Укр[аїни], Польщі, може ще яких небудь країн було б цінно, щоб Ви і К^о взяли се на себе. Мат[еріальна] вигода при тім вповні можлива – детальніше поговоримо про се при побаченню” [Гошко, 1997, с. 93].

Відзначимо, що ідея створення галицької групи вчених у системі ВУАН так і не була реалізована. Утім, Р. Крип'якевич упевнено стверджує про організацію у Львові сталої “групи співробітників Історичної секції та Комісії Західної України ВУАН” (а саме такою була основна пропозиція І. Крип'якевича). Підтримує цю думку і О. Рубльов. Однак Р. Крип'якевич посилається на лист від 9 жовтня 1928 р., де йдеться лише про окремі, спорадичні контакти. В інших документах та в листуванні І. Крип'якевича й М. Грушевського ми не бачимо даних про таку групу. А оскільки про неї немає інформації й у фінансових звітах, то з повним правом можемо припустити її фактичну відсутність [Гошко, 1997, с. 99]. До речі, інші дослідники теж не згадують про таку групу галицьких учених у складі ВУАН. Можливо, основною перешкодою в реалізації цієї цікавої і потрібної пропозиції І. Крип'якевича були фінансові труднощі, які супроводжували академію від початку її існування, а у другій половині 1920-х рр. стали ще серйознішими. І пов'язано це було не стільки з проблемою нестачі коштів у державі (хоча й це не можна відкидати), скільки з ідеологізацією наукової сфери та встановленням певних ідеологічних пріоритетів для ВУАН. Із цього приводу М. Грушевський у серпні 1928 р. писав до Львова: “Все головно залежить від того, який буде бюджет академії в 1928/9 – а се ледве чи будем знати скорше 1.1.929. Тоді будем знати, чи 33, полишені І відділу, будуть означати збільшення, чи status quo, чи крок назад. Коли не буде збільшення, то се означає утрату ваги радянського осередку в загальноукраїнському життю. Жаль, але нічого не зробиш проти гасла – академія повинна служити індустріалізації, зв'язатися з промисловими центрами і т. д.” [У півстолітніх змаганнях, 1993, с. 318]. Ще більшими виявились валютні труднощі: “Ми попали в такий валютний клопіт, як я й не сподівався! Подавши завчасу всякі заявки, думали, що сього року не будемо мати такого клопоту, як торік, а маємо ще гірший! В листопаді замість сподіваної тисячі дістали на 150 дол[арів], а вчора прийшла ліцензія – на сто! Прийшлось розділити її на мікроскопічні порції” [У півстолітніх змаганнях, 1993, с. 318]. Прірва конфронтації з рештою світу поглиблювалася, “залізна завіса” міцнішала. Переслати долари за кордон ставало дедалі складніше, а це ускладнювало роботу із законними дописувачами, обмін літературою, а отже, гальмувало наукову роботу академії. Тому М. Грушевський змушений був звертатися з проханням зберігати валюту, виручену від продажу академічних ви-

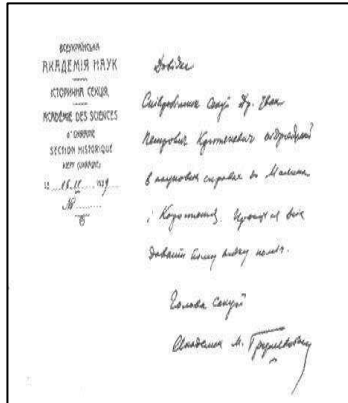
*Іван Крип'якевич
(1886–1967)*

дань за кордоном, щоби надалі використати її при купівлі іноземної літератури для наукової роботи в радянській Україні [Гошко, 1997, с. 113]. Відповідно Академія скорочувала кошти на запрошення в УСРР закордонних дослідників. Наведені факти вплинули не в останню чергу і на зв'язки між Академією та львівським НТШ. Завдяки листуванню з працівниками ВУАН західноукраїнські вчені могли ознайомитись з реальним станом справ у науковому житті радянської України.

Як уже зазначалося, галицькі вчені, співпрацюючи з ВУАН, неодноразово відвідували Київ. Це зміцнювало співробітництво, розвивало особисті взаємини вчених, що часто мали своє продовження у подальшому. Про

одну з таких поїздок залишилися цікаві спогади самого І. Крип'якевича: “Відпустку я використав на поїздку на радянську Україну. Дістав я запрошення від акад[еміка] М. Грушевського на археографічну нараду, міністерство освіти дало дозвіл, добув я паспорт і виїхав “за кордон” весною 1929 р. В Києві я передовсім відвідав Академію наук. Відділи не були тоді поділені на інститути, як тепер, в кожному відділі було безліч секцій, комісій, комітетів і т. д. В міру можливого творено нові установи і академія виглядала як будинок з різномірними добудовками і причіпками” [Крип'якевич, 2001, с. 100].

Особливо важливими для І. Крип'якевича, та й Галичини загалом, були індивідуальні контакти з ученими – співробітниками ВУАН, причому не лише істориками: “Побачився я з різними молодшими істориками; зі старшого покоління, коротенько зустрівся з Багалієм, Василенком і Кордтом. Дуже симпатичне вражіння зробив на мене економіст ак[адемік] Воблий; він оповідав мені, що на довший період років укладає собі плян праці і виконує його. Познайомився з молодими письменниками і літераторами. В якійсь установі мав я доповідь про екслібрис і нав'язав зв'язок з київськими збирачами. Бував я на засіданнях Комісії історії укр[аїнського] права, яку провадив ак[адемік] Василенко – були там видатні спеціалісти, і я мав вражіння, що це найкраще зорганізована установа академії, і що до людей, і що до методів” [Крип'якевич, 2001, с. 101]. Як бачимо, І. Крип'якевич високо оцінював наукову діяльність Академії наук.

Довідка, видана
М. Грушевським
І. Крип'якевичу,
(1929 р.)

Це вже були складні часи для ВУАН. Нетривалим виявився період українізації та сприяння розвитку української науки, і співпраця з галицькими істориками так і залишилася на попередніх позиціях. Здавалося, єдиним реальним проектом на той час був план видання збірника “Західна Україна”. По суті, саме це і стало єдиним дійсним, але безрезультатним утіленням пропозиції І. Крип'якевича. Про це ж, власне, у 1930 р. писав М. Грушевський: “Одним з конкретних завдань могла б бути підготовка збірника (порайонного) Зах[ідна] Україна: в Держ[авному] видавництві] України зайшла зміна з зміною голови видавництва, новий включив у плян видав[ицтв]а збірник Полуд[нева] Укр[аїна], і се дає надію на виданне

зб[ірни]ка Зах[ідна] Укр[аїна]”. Як вважає Ф. Стеблій, саме під час візиту І. Крип'якевича до Києва було узгоджено концепцію видання [Стеблій, 2001, с. 765].

Варто зазначити, що запропонована І. Крип'якевичем програма співробітництва була надзвичайно широкою й мала охопити всі гуманітарні сфери, насамперед у рамках роботи окремих комісій НТШ. Культурно-історична комісія, Комісія історичної писемності та Етнографічна комісія ВУАН мали б, на думку І. Крип'якевича, розгорнути щонайширшу співпрацю з Етнографічною комісією НТШ, у першу чергу для збирання матеріалів із регіону Карпат, Полісся і Волині [ЛННБУ, ф. 314, спр. 120, арк. 3]. Найширшу програму майбутнього співробітництва І. Крип'якевич накреслював для комісії Західної України, що, зрештою, було цілком зрозумілим і логічним, адже, за задумом М. Грушевського, саме в рамках її роботи мали координуватися дослідження з різних напрямів співпраці галичан із киянами. Ця програма згодом відобразилась у планах задуманого ВУАН збірника “Західна Україна”. Загалом ініціатори проекту розраховували на участь у ньому 62 авторів, у тому числі 44 авторів, з якими було узгоджено 49 тем, 8 таких, для кого визначено лише часові та регіональні рамки дослідження, 5 авторів, теми яких ще не було чітко окреслено і про які ми можемо лише здогадуватися. У підготовці збірника мали брати участь галицькі й наддніпрянські дослідники. Як слушно зауважив Ф. Стеблій: “У випадку реалізації даного проекту українська історична наука мала шанс збагатитися надзвичайно цінним набутком – першою ґрунтовною збірною науковою працею з історії західноукраїнських земель, створеною спільними зусиллями

СТАВЛЕННЯ ДО КУЛЬТУРНИХ ТА СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

вчених Західної України і Наддніпрянщини, яка мала гідно продовжити серію порайонних збірників ВУАН, започатковану під редакцією М. Грушевського виданням “Київ та його околиці” (1925 р.), “Чернігів і Північне Лівобережжя” (1930 р.) й підготованим, але потім знищеним томом Полуднева Україна” [Стеблій, 2001, с. 766]. Однак ідея нового видання виникла надто пізно, і збірник “Західна Україна” помер, так і не народившись. Зрештою, це й не дивно, адже сама ідея його формування з’явилася вже тоді, коли розпочався процес ліквідації окремих комісій регіональних досліджень (так званих порайонних) у складі ВУАН.

Ось як І. Крип’якевич характеризував відносини між НТШ та ВУАН у своїй “Записці про кооперацію галицьких дослідників з Українською академією наук в обсягу історичних наук”: “Розпочаті від пару літ зносини галицьких учених з Українською академією наук та зв’язаними з нею установами, хоч мали характер здебільшого випадковий та неперіодичний, виявили велику користь для обох сторін, – зі зростом і поширенням наукової праці по обох боках кордону показується конечним не тільки інтенсивне продовження неї співпраці, але також уведення її у постійні норми і більш широку систему” [ЛННБУ, ф. 314, спр. 120, арк. 4].

Підсумовуючи цей період діяльності київської Академії, Л. Винар зазначав: “Роки від 1928 до 1933 були винятково трагічними для ВУАН і взагалі для українського наукового життя. Починаючи від процесу Спілки визволення України (СВУ), систематичної ліквідації історичних установ Грушевського й комісій інших академіків, загальний наступ російських і українських марксистських істориків на Грушевського й інших вчених, які визнавали незалежність наукового дослідження, а вкінці урядова концепція пролетаризації і советизації академії причинилися до тотального знищення незалежної науки і до перетворення академії у сліпе знаряддя партійної науки... це був остаточний кінець Української академії наук і початок “Академії наук УРСР”, яка пропагує так звану “партійну науку”, що не має нічого спільного з вищою науковою установою” [Винар, 1970, с. 93]. І в тій оновленій Академії не було місця для співпраці з галицькими вченими. Галицький історик літератури М. Возняк згадував про ці події таке: “Минуло декілька років пережитих серед неустанних колючок і нараз у жовтні 1933 р. трісла бомба: часописи принесли звістку, що галицьких членів викинули з ВУАН за те, що запродались польським обшарникам” [Крип’якевич, 2001, с. 133].

Співпрацю між “двома українськими академіями” чудово охарактеризував М. Грушевський у своєму виступі в квітні 1929 р. з нагоди виходу 150-ї книги “Записок НТШ”: “Товариство ім. Шевченка, організуючи західньоукраїнські сили... не може бути заступленим науковими організаціями Радянської України – якими б дослідчими,

видавничими та популяризаційними засобами вони не розпоряджали. Але й проблеми загально-українського характеру дуже корисно і навіть необхідно бачити в аспекті взаємовідносин західних і східних українських земель... Наші дві академічні установи повинні йти далі в високім змаганні, координуючи свою роботу в інтересах народу і вселюдства” [Грушевський, 1929, с. 2].

ТОРГОВЛЯ ЖИВИМ ТОВАРОМ

Большевики кажуть, що вони викинули наших академиків з Академії Наук тому, що вони запродалися польським обшарникам. Ходять вістки, що большевики сами продали їх.

— Цього продам тільки на фунти. Дивіть, який підготований.

Карикатура журналу “Комар” на виключення західноукраїнських вчених з Академії наук УСРР (Комар. – 1930. – № 4. – С. 6)

Варто відзначити, що співпраця галицьких науковців з ВУАН не завжди знаходила підтримку серед західних українців. Тісні контакти з радянською владою ускладнили становище К. Студинського у Східній Галичині, викликавши там хвилю невизнання [Кліш, 2008, с. 91]. Так, часопис “Нова Зоря” надрукував статтю “Українська наука в УСРР”. У публікації гостро критикувалася думка К. Студинського щодо “матеріальної і моральної підтримки радянською владою” української науки, відзначалося, що замість української культури більшовики

фінансують різноманітне “дрантя” на зразок “Записок НТШ” [Українська наука в УСРР, 1930, с. 2].

Праці українських радянських істориків знаходили відгук й у західноукраїнській історіографії 1920–1930-х рр. Особливе зацікавлення викликав науковий доробок дніпровського дослідника історії Київської Русі В. Пархоменка. Огляд його праць у Західній Україні започаткував І. Кривецький рецензією в газеті “Нова Зоря”. Характеризуючи В. Пархоменка як “поважного вченого”, в чийх теоріях “не можна не признати наукового характеру і цікавості”, І. Кривецький, політизуючи виклад, так визначив сутність теорії В. Пархоменка про історію Київської Русі: 1) суто українське населення – це населення теперішніх Волині й Галичини, воно раніше жило за Дніпром; 2) предки нинішнього населення Наддніпрянщини прийшли з Приазов'я та належать до однієї групи з предками росіян. На завершення рецензент запросив інших істориків звернути увагу на розвідку В. Пархоменка “У истоков русской государственности” [Портнов, 2011, с. 67]. Активно обговорювали праці історика західноукраїнські дослідники С. Томашівський та М. Кордуба.

*Василь Щурат
(1871–1948)*

*Іван Калинович
(1884–1927)*

Контакти галицьких і наддніпрянських вчених не обмежувалися лише рамками діяльності Академії наук. Видатний галицький бібліограф, видавець та громадський діяч І. Калинович підтримував зв'язок із харківським вченим В. Деркачем. У 1927 р. І. Калинович отримав з Харкова листа, в якому адресант у яскравих барвах змальовував стан науки в УСРР: “Тут для Вас широке поле для роботи, а й заробіток таким як Ви в сотню разів кращий. Я приміром знаю людей які заробляють по 800–1000 карб, що становить 400–500 дол й живуть прекрасно. Певний того, що й Ви заробляли б не менше бо таких фахівців (“спеців”) тут мало” [ЛННБУ, ф. 57, спр. 160, арк. 7]. Інший знаний західноукраїнський вчений, В. Щурат, співпрацював із Київсь-

кою науково-дослідною кафедрою мовознавства. Він, зокрема, отримав листа з Житомира від В. Гнатюка з проханням допомогти йому в науково-дослідницькій роботі: “Я науковий співробітник Київської науково-дослідної катедри мовознавства і займаюся тепер дослідженням польсько-українських взаємовідносин... не маю змогу бути в курсі польської літературно-наукової праці” [ЛННБУ, ф. 206, спр. 458, арк. 2]. Отримуючи листи з УСРР, галицькі вчені могли зробити висновок, що у 1920-ті рр. більшовицька влада не перешкождала вільному розвитку української науки.

Наддніпрянський історик В. Заїкин, який емігрував з радянської України спочатку до Варшави, а згодом до Львова, також підтримував зв'язки із науковцями з-за Збруча. Контакти В. Заїкина з УСРР/УРСР недобррозичливі вченого використовували як свідчення його співпраці з радянською розвідкою. Історик вів жваве листування з харківськими вченими, намагався відстежувати тамтешні наукові видання. У листах автор не раз згадував “праці молодого харківського професора (мого великого приятеля) Андрія Ковалівського”. Відзначав В. Заїкин і науковий доробок Д. Багалія. Дослідник активно рецензував українські радянські видання, розповідав своїм кореспондентам новини з радянської України, обурювався почутими в особистій розмові словами К. Студинського про “рай на Великій Україні” [Портнов, 2011, с. 117].

У 1930-х рр. Академія наук повністю підпорядкувалась радянській владі, тому її діяльність західноукраїнські оглядачі почали оцінювати критично. Інформацію про діяльність Академії галицькі дописувачі черпали із офіційного місячника “Вісті Академії Наук УРСР”. Особливо негативно на розвитку науки в УСРР позначились сталінські “чистки”: “Багатьох академіків виключили з її складу, як “заклятих ворогів партії і народу”, а до складу Академії Наук увели чимало нових членів, що перед тим займали скромні посади, а визначалися лише своєю “громадянсько-політичною діяльністю” [Сірополко, 1938, с. 1]. Автор відзначив, що “Вісті” не подали прізвищ тих вчених, яких було виключено. Розвиток історичної науки, величезний вклад у яку вніс М. Грушевський, майже зійшов нанівець, адже пріоритетами Академії стали “соціалістичне будівництво” та індустріалізація.

Оглядач видання “Biuletyn Polsko-Ukraiński” (“ВРУ”), який публікувався під псевдонімом Хвиля, дав оцінку науковим виданням, що виходили під егідою Академії наук УСРР, ще “донедавна стисло наукової інституції, що в 30-ті роки чим далі тим більше тратить останні риси науковості і перетворюється в продукування брошур урядового, а навіть поліційного характеру. Характер цього не вдається приховати під етикеткою Академії, навпаки, етикетка ще виразніше і драстич-

СТАВЛЕННЯ ДО КУЛЬТУРНИХ ТА СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

ніше підкреслює псевдонауковий характер змісту” [Кульчицька, 2013, с. 175].

Згаданий у попередньому розділі В. Юрченко (Ю. Карась-Галинський), який зумів втекти з радянських таборів та опублікувати у Львові свої спогади, теж згадував про повний занепад Академії наук в УСРР: “А щодо таких пролетарсько-наукових закладів, як Академія Наук, то я на конто пролетарської науки цього не записав би. Хто створив Академію? Єфремов, Грушевський! Хто стояв на чолі її найголовнішого відділу – соціологічної катедри, якою не могли нахвалитися наші партійці? Гермайзе! А де тепер Єфремов та Гермайзе? На Соловках! А нема фундаторів, творців – нема й самого діла. Та воно до того йде. Катедру мови ліквідували, науковий журнал “Україна” закрили, “Бібліографічні вісті” не виходять, катедри “революційного марксизму” не ким обсадити – от тобі красна Академія й сходить на пшик” [Юрченко, 1994, с. 288].

Усі культурні процеси, які відбувалися в УСРР, надзвичайно цікавили західноукраїнську громадськість, адже польський уряд не надавав жодної підтримки розвитку української літератури і мистецтва в Галичині та на Волині.

Один з найпопулярніших українських часописів міжвоєнного періоду – журнал “Літературно-Науковий вістник” (“ЛНВ”). Його редактор, Д. Донцов, уважно стежив за літературною продукцією радянської України й часто писав огляди та рецензії на поодинокі твори письменників, а також передруковував у виданні найкращі вірці поезії і прози.

Як доскіпливий літературний критик, Д. Донцов слідкував за творчістю найкращих письменників Наддніпрянщини – М. Бажана, Є. Плужника, М. Семенка, В. Сосюри, П. Тичини, Д. Фальківського, М. Хвильового. Д. Донцов відзначав цікаву закономірність: “Навіть перебуваючи на службі у чужої доктрини, українські літератори нівелюють її стрункість. Так виявляється відома “шатость малоросійська”. Не маючи можливості бути щирими в чужій ідеологічній системі, українці починають шукати шпарини для вияву власного почування, ворожого цій накиненій доктрині. Проте на виході – однаково ідеологічно покручений текст” [Донцов, 2009, с. 18].

За Д. Донцовим, ідея більшовизму “в нас імпортована, Україна не хотіла її приймати, вважала за предмет люксусу. І тому наклала на неї величезне мито – з життя мільонів юнацтва. Але Москва заплатила мито, і “красний товар” залляв наші міста і села”. Тобто Україна не приймала більшовизму. “Хочете знати, як нова революційна еліта на Україні прийняла російську доктрину комунізму? – читайте українських ліриків” [Донцов, 2001, с. 72]. І справді, очевидна ідеологічна маргінальність творів українських радянських письменників виступає свідченням цього несприйняття.

Література для Д. Донцова була індикатором духовної і політичної дійсності. Більшовизацію України він називав псевдоморфозами. “Се, що тепер панує в Україні під видом комуністичних настроїв, се лиш псевдоморфоза... Але настав час, аби тіло нації прийняло власну форму, відкинувши невластиві чужі! Бо в національній життю такі псевдоморфози несуть лиш катастрофи і зникнення національної творчості на всіх ділянках життя... Наша національна ідеологія трошки знає, але мало хоче” [Донцов, 2001, с. 336].

Погляд Д. Донцова на літературне життя УСРР був далеким від одномірності. Він структурував його на різні табори і середовища. Насамперед Д. Донцов виділяв тих літераторів, які змирилися з радянською дійсністю та диктатом у сфері культури (В. Поліщук, П. Тичина), інша група – “романтики” письменники і поети, які намагалися скерувати свій революційний запал в інше русло, висміюючи нові реалії (В. Сосюра, В. Підмогильний, М. Хвильовий), і, врешті-решт, – “неокласики”, які боролись проти комуністичного пафосу “чистою поезією” [Донцов, 2001, с. 337]. Серед неокласиків радянської України Д. Донцов найбільше шанував М. Зерова.

Через літературну полеміку публіцист фактично став учасником тих ідеологічних процесів, які розгорталися у Великій Україні впродовж 1920-х рр.: “Те, що тепер укрите на тамтім березі, сто разів цікавіше від всяких “українізацій”. Маємо діло з духовним здвигом серед українства, глибоким і вагітним необчисленими наслідками. Приглядатися цьому здвигові можна головню в літературі” [Донцов, 2001, с. 339]. Це надзвичайно важливе твердження свідчить про те, що так само, як і до 1917 р., в літературі зосереджувалися, хоч і в маргінальному вигляді, майже всі вияви національного життя. Д. Донцов вважав, що, впрягаючись у балаганну марксистську риторіку, так чи так, рано чи пізно інтелектуал перестає бути українським інтелігентом. Далі може йтися лише про відбудову російської імперії. Між радянським і російським патріотизмом “я сих тендітних границь не бачу”, – писав редактор “ЛНВ”. Д. Донцов відкидав будь-яку можливість співпраці української інтелігенції з радянським режимом, адже в результаті цього український інтелігент переставав бути українським.

Д. Донцов спостерігав усі явища в сучасній йому Україні, де ідеологія більшовизму робила потужні спроби надати самобутній національній культурі специфічного імперського змісту й форми, зрусифікуюючи її та примушуючи “молитись чужим богам” [Дашкевич, 2006, с. 356]. Ця тенденція вже була актуальною в часи царату, призвівши до трагедії українську еліту XIX ст., класичними прикладами чого стали, зокрема, постаті М. Гоголя та П. Куліша. Нині ж духовному шматуванню піддавалося покоління українських радянських письменників. Оглянувши творчість В. Сосюри, М. Хвильового,

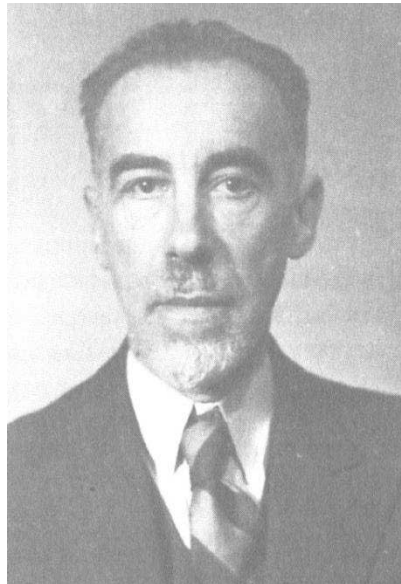
СТАВЛЕННЯ ДО КУЛЬТУРНИХ ТА СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

В. Поліщука, Є. Плужника, Д. Фальківського, А. Головка та інших, Д. Донцов зазначав: “І, власне, та праця, яку вимагає від нас червона Росія, запрягаючи нас у шарабан російської державності, се якби від бджоли вимагали гонити за зайцями, або від хортів – збирати мед” [Дашкевич, 2006, с. 356].

У цьому контексті на українських теренах зринула хвиля дискусій про культурну “приналежність” нації. До дискусії на шпальтах “ЛНВ” активно долучився й Д. Донцов, який побачив у цій суперечці суттєву методологічну недолугість. “Питання – на Захід чи Схід?, тільки – додаток чи суть, провінція чи нація? Бо, абстрагуючись від тої чи іншої орієнтації, поки ми не наллємо форми, яку прийняли, своїм міцним змістом, що глядить у майбутнє... будемо іграшкою в руках чужої ідеї. Світ може числитися з нацією, що живе ідеями Леніна, якими абсурдними вони не були, але ніколи не рахуватиметься він з нацією, яка живе перекладами з Леніна” [Stryjek, 2000, s. 134]. Всіляко підтримуючи тезу М. Хвильового “Геть від Москви!”, Д. Донцов вважав, що тісна співпраця української культури з російською лише перетворить Україну на провінцію.

Про популярність творчості М. Хвильового на західноукраїнських землях згадував історик та перший очільник української редакції Радіо Свобода М. Добрянський: “Хвильовий це динаміт! Така була наша реакція на його памфлет, коли перша книжка пришла 1927 р. до НТШ у Львові. Ми – ті, що недавно склали іспит зрілості (1926) в Академічній гімназії у Львові – виривали один одному з рук памфлети. Ми захоплювалися ними. І – подумайте не стали комуністами” [Добрянський, 1984, с. 165].

Знаний галицький літературний критик М. Рудницький у добу жорсткої ідеологічної боротьби 1930-х рр. послідовно відкидав політичний світогляд як надто великий баласт для творчої свободи, виступаючи з провокаційним запитанням: “Чи письменник мусить мати світогляд?”. Тогочасні ідеології він трактував з однаковою антипатією, вважаючи, що комунізм і націоналізм є різними боками однієї медалі: “У противагу комуністичній літературі розробляють у Галичині націоналістичний месіанізм. Інтернаціоналізм і націоналізм у літературі – дві доньки тої самої

Михайло Рудницький
(1889–1975)

сухістичної мами: агітки” [Рудницький, 1933, с. 98]. Оцінював науковець і здобутки української радянської літератури. У своїй найвідомішій праці “Від Мирного до Хвильового” (1936) автор порівнював стан українського письменства в СРСР і поза ним: “Українська література поза кордонами С.С.С.Р стоїть куди далі від літератури в межах С.С.С.Р ніж бельгійська і швейцарська від французької із духовним осередком в Парижі” [Рудницький, 1936, с. 99]. М. Рудницький переконував, що мешканцям Західної України важко було зрозуміти ту атмосферу, в якій творилась література в УСРР. “Ця нова література надихана ідеологією, ворожою до того буржуазного світу, з яким усі ми пов’язані ідеями та почуваннями. Ми не розуміємо спонук, що дають почин до творів у зовсім нових соціальних умовах і не можемо їх сприймати”, – писав літературознавець [Рудницький, 1936, с. 100]. Попри те, що головним завданням радянської літератури була пропаганда, все ж, окрім “книг-агіток”, в УСРР виходило чимало вартісних, мистецьких творів. М. Рудницький особливо відзначав розвиток поезії за Збручем, підкреслюючи велику заслугу М. Рильського та П. Тичини. Проза ж у радянській Україні “порвала” із старими сюжетами, побутовими темами, натомість увага зверталась на події громадянської війни і боротьби за комунізм у селі та місті.

М. Рудницький був одним із засновників культурологічного журналу “Назустріч”. Знаний критик досить обережно висловлювався про літературу в радянській Україні, тоді як оглядачі названого видання були більш критичними. “В останніх роках книжки з Великої України до нас майже не доходять. З декількох чисел київських журналів, що попали нам до рук, виймаємо оті інформації, які дадуть нашим читачам картину, що являє собою “українська література” під режимом Постишева” [Під командою тов. Постишева, 1935, с. 6]. Проаналізувавши деякі радянські журнали, які все ж змогли потрапити на терен Західної України, один з авторів часопису “Назустріч” так охарактеризував розвиток літератури в Україні: “Перше враження – нівеляція і підстрибування всього українського під московську міру. Вірші – майже виключно про Сталіна; це здається обов’язковою передумовою щоб вірш прийняли до друку” [Зі советських журналів, 1938, с. 5]. З приводу розвитку прозового мистецтва в УСРР, то знаний культуролог і перекладач С. Гординський особливо відзначив роман В. Підмогильного “Місто”, в якому змальовується Київ часів непу. Тим не менше висновки автора були критичні: “Питаєте який найліпший роман у Радянській Україні? ... найліпшою новелою в усій українській літературі післявоєнного часу є та жахлива трагедія сучасного радянського українця, що її з такою геніальною безпосередністю вивів Микола Хвильовий у своєму “Я”. Цей розстріл власної матері довів Хвильового до самогубства, але цю саму трагедію

СТАВЛЕННЯ ДО КУЛЬТУРНИХ ТА СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

переживає й до нині кожен справжній український письменник у Східній Україні чи Росії” [Гординський, 1935, с. 2]. Позитивно оцінював автор творчість радянських футуристів, особливо їх спробу по-новому подивитись на спадщину Т. Шевченка. “Полишивши на боці комуністичний хлам деяких поем, мусимо визнати спробу футуристів дуже цікавою, не тільки як реабілітацію живого Поета, розміняного та спрIMITизованого”, – відзначав С. Гординський [Гординський, 1938, с. 2].

Свою оцінку культурному життю в радянській Україні давали і місцеві пресові видання Галичини та Волині. Після самогубства М. Хвильового шквал критики на адресу радянської літератури посилювався. У статті “Боротьба з українством на Радянській Україні” одна із волинських газет писала: “Поет Хвильовий кинув гасло порвати з московськими зразками при утворенні української культури. Правовірні комуністи (“інтернаціоналісти” москалі) зняли страшний крик. Як бачимо, похід Москви проти України йде цілою парою на тому чисто культурному полі, на якому, здавалось би, має куца українська “держава” повну суверенність. Навіть на українській правопис, вирішений українськими фаховими вченими, мусить дати дозвіл московська комуністична партія! Всі природні прояви українського життя звать по офіційній комуністичній фразеології “націоналістичними ухилами” очевидно – від непорушних святих русотяпсько-большевицьких каналів” [Павлюк, 2000, с. 335]. Згадану проблему української літературної мови порушувала на своїх сторінках і газета “Діло”. У статті від 27 жовтня 1937 р. журналіст зазначив, що більшовицька окупаційна влада знищує українську мову, щоб унеможливити відродження “ренегатів” в УРСР. Автор вважав, що у 1930-х рр. Москва мала намір зблизити українську літературну мову з російською. У статті із сарказмом зазначалось:

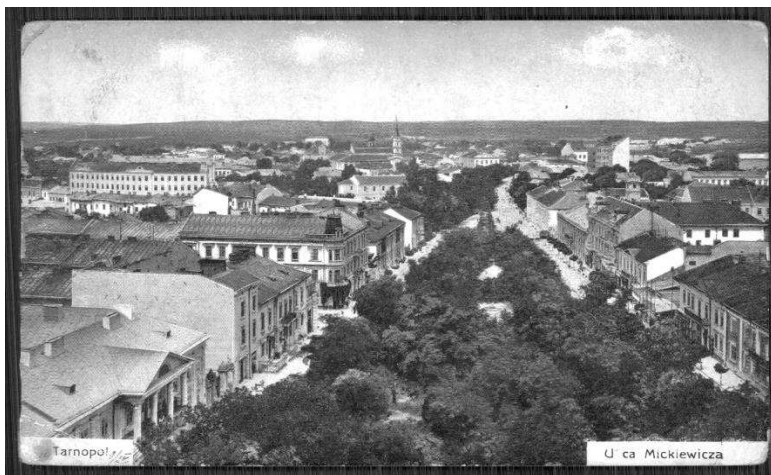

*Святослав Гординський
(1906–1993)*

“Коли йде про такий словник української мови, який був би зрозумілий для всіх москалів, то можна прийняти проект деяких “фахівців” з часів Скоропадського, які пропонували просто всі голосівки в російських словах замінити на букву “і”, бо по такій заміні слова стануть вже українськими і будуть вони зрозумілі для росіян. Можна б, очевидно до словника української живої мови впакувати всі чужі слова, прийняті москалями, закоханими в “одеколонах”, “паріхмахерах” і “бутербродах” [Мартирольогія української мови, 1937, с. 1].

Критичні зауваження на адресу радянської літератури з'являлися й у часописах Тернополя. Наприкінці 1920-х рр. у Тернополі виходив ілюстрований журнал “Чар-Зілля” під редакцією В. Семчишина. Видання містило інформаційні повідомлення під рубриками “З культурного життя на Радянській Україні”, “Книжки, що появились в останньому часі на Радянській Україні” [Галушко, 2008, с. 117].

Намагання більшовицької влади втручатися у літературний процес В. Юрченко розкритикував у своїх спогадах “Пекло на землі”. Автор вважав, що пролетаріат шкодив розвитку культури, мистецтва та науки. Він засуджував наркома освіти М. Скрипника за його заклики до письменників: “Товариші! Відкиньте буржуазні фінтіфлюшки та гру у пишність фраз. Знесіться з під небес, сядьте на землю, на нашу пролетарську землю, пустіть з пера сік комунізму, вплетіть його в мистецькі барви. Пишіть не про симфонії шалені, не про пунші чарки безтурботної, не про етери й міриади в стратосферах, а про наш будівничий соціалізм, про комячейку, про звуки трактора, про дзвін робочого станка, про зразкову сільраду та про діяльний колектив!”. В. Юрченко вважав, що соцреалізм – це профанація мистецтва (“Чи ж можна письменника-мистця тягнути до станка, садити на трактора, коли його душа жадає вільного польету” [Юрченко, 1994, с. 288]).

Панорама Тернополя (листівка)

Прометеївський журнал “ВРУ”, що виходив у Варшаві і призначався саме для українського читача, теж відгукувався про літературні процеси в УСРР/УРСР. Особливо пильно стежили варшавські оглядачі за радянськими виданнями, яким були присвячені окремі рубрики. У статті “Останні видання з УРСР” автор

СТАВЛЕННЯ ДО КУЛЬТУРНИХ ТА СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

під криптонімом К. писав про видання вибраних творів Марка Вовчка та М. Коцюбинського. Рецензент зазначав, що найцікавішу частину видань становлять передмови до них авторства “невтомного радянського адміністратора в галузі літератури, що уживає псевдоніму Хвиля [А. Хвиля від 1933 р. був заступником наркома освіти УСРР. – Д. К.]. Ті передмови – то справжній сенс тих видань”. У передмові до творів Марка Вовчка головна теза А. Хвилі така: “Марко Вовчок – Марія Вілінська – дворянка і росіянка, бо народилася в Орловській губернії”. Рецензентові це нагадало єврейський анекдот: “А якщо я народився у стайні, то я вже не Рабинович, а кінь?!”. На цій тезі “російськості” А. Хвиля будував свою класово-соціологічну передмову, полемізуючи з “націоналістичними” біографіями та “фашистськими істориками літератури”. “Передмова” А. Хвилі до творів М. Коцюбинського написана у тому ж “наївно-нахабному стилі, з якої довідуємося, що найбільше значення Коцюбинського полягає в тому, що був особисто знайомий з Горьким” [Кульчицька, 2013, с. 170]. Варто відзначити, що пілсудчики з пересторогою ставились до успіхів радянської культури у 1920-х рр. Головний редактор “ВРУ” В. Бончковський та інший пілсудчик А. Бохенський ще у 1928 р. відзначали: “Сам факт, що в Радянській Україні викладання ведеться українською мовою, що будується національна культура, має велике значення як фактор, який особливо утрудняє асиміляцію українців” [Bocheński, Bączkowski, 1928, s. 32].

Без сумніву, польські літературні газети та журнали мали вплив на формування західноукраїнської громадської думки про культурний розвиток в УСРР/УРСР. У 1930-х рр. на варшавському ринку преси з'явилися близький до пілсудчиків журнал “Pion” (1933–1939), націонал-демократичне видання “Prosto z Mostu” (1935–1939), які склали суттєву конкуренцію ліберально-демократичній газеті “Wiadomości Literackie”, (1924–1939), заснованій ще у попередньому десятилітті. Хоча загальний тираж цих найпопулярніших тижневиків ніколи не перевищував 40 тисяч примірників, читали їх, за найбільш оптимістичним підрахунком, до 200–250 тисяч осіб. Однак вони відігравали значно більшу роль у публічному та культурному житті Польщі, яка не вимірюється простим порівнянням накладу з надобутою популярністю. За посередництвом інтелектуальних та політичних еліт, до рук яких потрапляли перелічені часописи, їхній зміст транслювався до ширшої громадськості, читачів щоденної преси чи літератури масових видавництв.

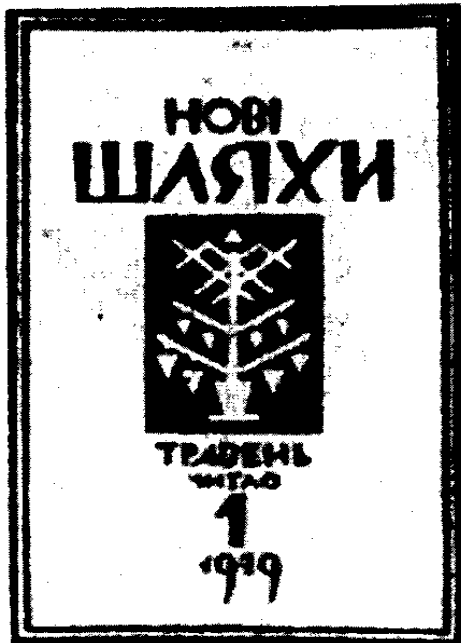
Пролетарська культура, що, за задумом ідеологів більшовизму, мала би стати протиположною буржуазній західній культурі, привертала значну увагу інтелектуального середовища Польщі. Одні, зачаровані суспільно-політичним проектом Радянського Союзу, розглядали її як взірць прогресивного світобачення, а інші, за влучним висловом одного з дослідників, бачили її “культурою для пролетаріату”, що мала

легалізувати нову форму рабства більшовицького режиму. Ставлення до радянської літератури теж було суперечливим, бо, з одного боку, польські спостерігачі цінували набуток тих радянських письменників, які у своїй творчості підхоплювали дореволюційні традиції, а з іншого боку, характеризували їх як “червоно-агітаційну макулатуру” [Гісем, 2014, с. 65].

Радянська сторона, надавши до друку спеціально підготовлені матеріали, отримала можливість безпосередньо зі сторінок “Wiadomości Literackich” ознайомити читачів з досягненнями радянської культури, особливо літератури. Таким чином, найпопулярніша літературна газета демонструвала захоплення радянським проектом культури загалом та літератури зокрема, яка, на думку авторів часопису, була зброєю у боротьбі за майбутнє світової культури, позбавленої забобонів старого суспільства. Варто відзначити, що це видання було критично налаштоване до репресивної “фашистської” диктатури Й. Сталіна, яка, на його думку, призвела до перетворення літературного життя Радянського Союзу на “суху доктрину” внаслідок звуження літературної тематики, до якої могли звертатися письменники у своїй творчості [Гісем, 2014, с. 68]. У 1934 р., на сторінках газети опубліковано спогади В. Броневського – польського поета та прихильника ліворадикальних поглядів. Відвідавши УСРР в 1934 р., автор майже не згадав про голодомор, а натомість писав про

молодих поетів та перекладачів, які були спрагли до новин із Заходу. Читаючи свої вірші на Дніпрельстані, В. Броневський назвав “магічним” шлях, обраний українським народом [Shore, 2008, s. 213].

Натомість “Pion” був критично налаштований як щодо радянського суспільно-політичного проекту (“потворний російський комунізм”), так і новоствореної соціалістичної культури (“культура для пролетаріату”). На думку авторів часопису, разом вони призвели до матеріального та духовного зубожіння населення всього СРСР та України зокрема. За більшовицького панування радянський письменник (“партійний агітатор”) за допомогою результатів своєї діяльності

Обкладинка часопису
“Нові Шляхи”

СТАВЛЕННЯ ДО КУЛЬТУРНИХ ТА СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

(“партійної пропаганди”), в яких зображено безумовний ентузіазм на шляху до світлого майбутнього, свідомо фальшував навколишню дійсність задля легалізації режиму. На сторінках “Prosto z Mostu” радянська література у своїй масі постає слабкою з мистецького погляду та агітаційною за характером, що експортується з Країни Рад [Гісем, 2014, с. 70].

Комуністичні та радянськості видання Галичини і Волині позитивно оцінювали здобутки української літератури в УСРР/УРСР, особливо акцентуючи заслуги у цьому більшовицького уряду. “Культурний ріст Радянської України, – писав А. Крушельницький, – викликає зацікавлення не тільки в нас, але й у чужинців. Це ж на арену культурного світу – не як пасинок, а як рівний громадянин, виходить український народ...” [Крушельницький, 1929, с. 305]. Від 1930 р. редакція журналу “Нові Шляхи” розпочала співпрацю із письменниками і науковими товариствами радянської України. Так, А. Крушельницький в листі від 7 лютого 1930 р. інформував Українське науково-технічне товариство у Харкові, що “листа з 30.01.1930 одержали й у відповідь на його повідомляємо: дуже радо поступимо з Вами в обмін нашим журналом. Від Вас прохаємо надіслати нам всі журнали, які Ви видаєте. У нашому журналі містимо ми огляди всіх журналів, які виходять на Радянській Україні...”. 1932 р. редакція “Нових Шляхів” запровадила нову рубрику “Повісті та оповідання на Радянській Україні”, де друкувалися твори М. Бажана, А. Головка, П. Панча та ін. Очевидно, внаслідок інтенсивних контактів із письменниками радянської України певне схилення А. Крушельницького до “східної” ідеології редакція, властиво невелика її частина, почала проводити радянськості лінію. Пишучи про Ф. Федорців (майбутнього редактора газети “Діло”), А. Крушельницький зазначав: “Федорців радів, що зможе знайомити читачів в різних відділах журналу із життям, працею й успіхами Великої України” [Канчалаба, 2002, с. 461]. Проте згодом Ф. Федорців, як і К. Левицький, припинив співпрацю з “Новими Шляхами”.

Прихильно до радянського устрою в Україні ставилися представники так званої “західноукраїнської пролетарської літератури”: В. Бобинський, О. Гаврилюк, Я. Галан, П. Козланюк С. Тудор (Олексюк) та ін. Про літературно-мистецькі течії у західноукраїнському культурному житті С. Тудор писав: “Вже в першу половину 20-х років відбувається ідеологічна диференціація літературного руху. Він розколовся на організаційно ще не оформлену групу молодих пролетарських письменників, які орієнтувалися на Радянський Союз; на широку і розпливчасту групу ліберального напрямку; на групу письменників буржуазно-націоналістичного напрямку, що згуртувалися навколо журналу Дмитра Донцова “Вісник” – головного

органу антирадянської агітації на Західній Україні” [Торжество історичної..., 1968, с. 511].

Упродовж 1920–1930-х рр. у світі набуває особливого розвитку кіномистецтво. Без підтримки влади українці Польщі не мали можливості виробляти власну кінопродукцію, а тому з особливим зацікавленням спостерігали за фільмами, створеними у радянській Україні. Через відсутність власного кіновиробництва на західноукраїнських землях галичани закликали кіномитців радянської України звести до мінімуму більшовицьку пропаганду в українських стрічках: “...якщо фільмове мистецтво Великої України має бути дійсно українським, то воно повинно в першу чергу влити в свої фільми український зміст...”. Так, в опублікованій рецензії на фільм “Тарас Шевченко”, відзнятий у Києві в 1925–1926 рр., відзначалося, що вилучення польською цензурою сцен “комуністично-пропагандистського спрямування” додало картині художньої цінності. У 1920-х рр. С. Куликівною була створена студія “Соня-фільм”, яка впродовж майже десяти років утримувала ексклюзивну прокатну нішу –

Кадри з радянського фільму “Тарас Шевченко”. Світлина з львівського журналу “Світ” (1925. – № 4. – С. 4)

імпортувала в Галичину українські фільми з УСРР/УРСР, розраховані саме на український сегмент глядачів, що становив у Львові близько третини загальної кіноаудиторії [Середа, 2008, с. 123].

У кінці 1920-х рр. культурно-мистецька громадськість Львова ознайомила з українськими фільмами “Звенигора”, “Тарас Трясило”, “Арсенал”, “Два дні”, “Джиммі Гігінз”, “Земля”, “Нічний візник” тощо. Стрічки “Звенигора” та “Арсенал” О. Довженка характеризувалися виданням “Нові Шляхи” як твори “геніального молодого режисера”. Наприкінці 1930-х рр. радянські фільми вже не демонструвалися у кінотеатрах Західної України, проте кіно в УРСР й далі цікавило українську громадськість Польщі. Так, у газеті “Діло” висміювалась більшовицька цензура у фільмах: “Понад 600 тис. вже витрачено на постанову фільму “Директор”, коли звернули увагу, що позитивними героями в ній є виведено українців, а негативними росіян. Через цю

*Лесь Курбас (1887–1937)
(фото з львівського журналу
“Світ” (1927. – № 3. – С. 4)*

“зухвалу вихватку проти братнього російського народу” фільм довелося переробляти наново” [Хроніка СРСР, 1937, с. 7].

На відміну від західноукраїнських теренів, театральне життя в УСРР розвивалось надзвичайно бурхливо. Продовжували плідно працювати корифеї української сцени – М. Садовський і П. Саксаганський. Їхні традиції розвивали молодші віком А. Бучма, С. Ватуля, В. Добровольський та ін. В історію українського театру золотими літерами вписано ім'я Л. Курбаса – актора-новатора, обдарованого режисера й талановитого організатора, керівника знаменитого театрального колективу “Березіль”.

У своїх мемуарах західноукраїнський театральний діяч В. Ревуцький вказував на те, що інформація про радянську Україну надходила скупо, а

про театральне життя за Збручем взагалі не було звісток [Ревуцький, 1995, с. 111]. Тим не менше були відомі на теренах Галичини новаторські ідеї Л. Курбаса, проте у чому суть цих ідей – не знав майже ніхто: “Відомо було нам, що Лесь Курбас повів український Театр зовсім новими мистецькими шляхами, що осягнув він величезні успіхи у своїй роботі, але в чому суть цього нового мистецтва – ми не знали” [Новий український театр, 1926, с. 1]. У 1927 р. на запрошення М. Крушельницького, який працював у “Березолі”, до радянської України завітали представники західноукраїнського театрального життя В. Ревуцький та С. Федорцева. Після повернення до Львова вони ділилися враженнями про театральне мистецтво в УСРР. Ось як В. Ревуцький описував побачене у харківському театрі “Березіль”: “Державний Театр “Березіль” приміщувався в великому театральному будинку бывшего російського театру Синельникова при Сумській вулиці. Для порівняння зазначу, що зала глядачів “Березоля” більша від аудиторії “Львівського Оперного Театру”, сцена більш-менш тої самої величини, хоч фое і бічні приміщення у Львові краще і більш багаті. Львівська сцена була також в тому часі краще вивішувана технічно, особливо коли мати на думці прекрасний круглий горизонт, якого не було ще тоді в харківському “Березолі”. Та нам, галицьким акторам, привиклим до маленьких сценок нашої провінції, заімпоновала велич харківської сцени, і ми з острахом думали про

момент першого виступу на її дошках” [Ревуцький, 1995, с. 112]. Особливе враження на гостей зі Львова справила постать Л. Курбаса: “Хто перший раз побачив Курбаса і говорив з ним, на того мусіла його поява зробити глибоке враження. В міру ближчого знайомства з ним, це перше враження поглиблювалося і ви цілковито опинялися під впливом цієї небуденної людини. Його сиве волосся дивно контрастувало з повними молодечого вогню очима та незвичайно інтелігентним молодим обличчям... Кожда нова п’еса, введена Курбасом, була розв’язкою нової режисерської проблеми, була кроком вперед українського театрального мистецтва, цеголкою в будові нової, модерної української театральної культури. Відсотками творчого досвіду “Березоля” жили тоді в більшій або меншій мірі всі українські театри на Радянській Україні” [Ревуцький, 1995, с. 134]. За спостереженням В. Ревуцького, першу скрипку в акторському складі театру “Березіль” грали галичани – Б. Крижанівський, А. Бучма (“мабуть, найкращий актор України”), М. Крушельницький, Й. Гірняк.

На думку критика В. Ревуцького, найвизначнішою постановкою театру “Березіль” Л. Курбаса була вистава “Джиммі Гігінз”. Галичанин зауважував, що з часів постановки “Джиммі Гігінза” “Березіль” зумів еволюціонувати від конструктивізму до реалізму, хоча згадана вистава була справжнім “новим мистецтвом”, новим словом у театрі [Ревуцький, 1995, с. 131].

Український радянський театр хвалив також М. Рудницький, вважаючи, що він дав життя для нових течій в літературі: “Український советський театр пішов на експерименти навзаводи з російським, що належить до передових в Європі з погляду виводу п’ес. Спроба дати власний оригінальний репертуар із гармонійної співучасті великих режисерів, артистів, митців і композиторів – були найбільшим успіхом. А проте такий театр часто не залишає творів, вони щезають разом з режисером та акторами” [Рудницький, 1936, с. 124]. Літературний критик зауважував, що західноукраїнській громадськості важко оцінювати театральні здобутки в УРСР, адже не було можливості побачити самі вистави.

Театральне та мистецьке життя в УСРР висвітлювалося на сторінках часопису “Світ”, який у 1920-х рр. був досить популярний на західноукраїнських землях. Дописувач журналу М. Козоріс вважав, що без приходу до влади більшовиків неможливим був би настільки стрімкий розвиток українського театрального мистецтва: “На ниві української культури на території Радянської України за останні тричотири роки помітно надзвичайний здвиг. Те, для чого в нормальних обставинах потрібно було б десятків років, у цей час росте не роками, а місяцями, а навіть днями... На українському культурному фронті різко відзначається буйним ростом театральне мистецтво... треба дивуватись, що за сих кілька років наш театр виріс до такої ступені, що

про нього говорять поза етнографічними межами України, що в Парижі признають на виставці золоту медаль нашим театральним конструкціям (Березіль)... ясно не будь революції, не будь цих обставин... працююча класа розуміє, що культура це перша гармата в часі наступу на ворожі позиції” [Козоріс, 1926, с. 9]. Відзначали західноукраїнські оглядачі і великі заслуги Г. Юри – директора Харківського театру ім. І. Франка.

Гнат Юра
(1888–1966)

(фото з львівського журналу “Світ” (1926. – № 4. – С. 5)

Українська громадськість Польщі також обговорювала такі значущі для історії УСРР події, як, наприклад, перенесення столиці радянської України з Харкова до Києва та прийняття нової Конституції. 24 червня 1934 р. до Києва “переїхала” столиця Української СРР (столицею радянської України від 1919 р. був Харків). Більшовики тривалий час не могли закріпитися в Києві, столиці “буржуазної” Української Народної Республіки. Не мали в ньому підтримки й називали його міщанським. Пролетарський Харків пасував їм більше. Колишнє губернське місто за півтора десятка років призвичаїлося до столичного статусу. Втім, 18 січня 1934 р. на пленумі ЦК КП(б)У П. Постишев повідомив, що ЦК ВКП(б) й особисто “товариш Сталін” пропонують перенести столицю до Києва. Перенесення пояснювалося необхідністю “приблизнення” уряду України, центрального партійного і радянського апарату до найважливіших сільськогосподарських районів, якими являються райони, розташовані на Правобережній Україні” [Мудрий, 1934, с. 2].

Отримавши звістку з Москви від Польської агенції телеграфічної (ПАТ) про перенесення уряду УСРР, частина української суспільності сприйняла її позитивно: “Там – мовляв – ще не так зле під національним оглядом, коли переносять столицю УСРР до осередку українського національного руху, тобто до Київа” [Мудрий, 1934, с. 2]. Головний редактор газети “Діло” В. Мудрий вважав, що реакція громадськості на певну подію дуже часто залежить від стилістики подання цієї новини. У статті “Новий етап більшовицької політики на Україні. З приводу наміченого перенесення осідку уряду УСРР з Харкова до Київа” В. Мудрий наголошував, що причиною перенесення столиці було прагнення тоталітарної Москви перетворити Київ, який до того вважався центром українського національного руху,

на джерело централізації та “заложити в ньому операційну базу для основної експлуатації хліборобських теренів України” [Мудрий, 1934, с. 2]. Редактор “Діла” вважав, що після перенесення столиці варто лише непокоїтись за майбутнє Києва – “колиски українського національного руху”. Харків був вибраний за столицю, тому що більшовики планували опертися тут на місцевий російський промисловий пролетаріат. З Києва ж більшовицькій Москві було простіше вести експлуатаційну хліборобську політику в Україні: “Ціле Правобережжя – це ж один великий лан, це хліборобський верстат, який не знає і таких великих стихійних нещасть у хліборобстві як Лівобережжя. У Харкові пролетаризували Україну, у Києві мають намір її добивати... їм ніколи не вдасться ні скувати, ні тим більше поневолити живу українську душу” [Мудрий, 1934, с. 2]. Цікаво, що В. Мудрий все ж оптимістично дивився на майбутнє радянської України, вважаючи, що більшовики ніколи не вийдуть переможцями у боротьбі з українським народом.

Цікаві думки з приводу перенесення уряду з Харкова висловлював М. Данько: “Перенесення столиці... це неофіційне визнання поразки московського уряду в його плані індустріалізації ССРСР. Київ зробився більш потрібним, ніж Харків чи Дніпропетровськ бо справа виживання загроженої большевицької бюрократії без порівняння більше пекуча, ніж всякі індустріалізації” [Данько, 1934, с. 2]. Офіційна версія перенесення столиці полягала в тому, що більшовики, досягнувши, мовляв, значних успіхів у промисловості, запланували сконцентрувати свої “зусилля” на сільському господарстві, тому і переїздить до Києва, який є ближчим до сільськогосподарських центрів. М. Данько запевняв громадськість, що всі більшовицькі “успіхи” є насправді міфом: “Чого варті большевицькі запевнення, що промисл розвинений до вистарчального рівня, тому тепер можна взятися за “розвиток” хліборобства та скотарства, загально відомо. Большевицький тяжкий промисл не є в стані постачити навіть досить шин для залізниць. Від спеки старі і зле закріплені шини повигинались, як змії, і залізничний рух на деяких залізницях фактично майже спинений, і то в часі, коли треба вивезти якнайскоріше пограбований на Україні хліб... ото ж із збіжжям так само, як із худобою краще знищити, ніж віддати московській владі. Тому то колгоспники жнуть і косять збіжжя досить охоче, в’яжуть у снопи неохоче, складанню в копиці противляться, молочення хліба саботують всіма засобами та за всяку ціну, бо що вимолочене, то вже пропало. Тому то по селах поширена “комбайнобоязнь”, опір проти косилок, що зараз же вимолочують збіжжя. Опір проти молочення влада намагається зламати, обіцяючи колгоспникам аванси по 15 прц. вимолоченого хліба. Але колгоспники не дають себе одурити” [Данько, 1934, с. 2].

СТАВЛЕННЯ ДО КУЛЬТУРНИХ ТА СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

Редакція “Діла” вирішила ознайомити громадськість із думками закордонних журналістів щодо перенесення столиці УСРР до Києва. Зокрема, у виданні “Sunday Times” відзначалося, що перенесення столиці є неймовірною витратою, адже в Харкові зовсім недавно були зведені величні будівлі, призначені для нової бюрократії. “Перенесення має на цілі хіба ліквідацію “неошовіністичних тенденцій”, які недавно викрили в деяких українських державних кругах. Для України перенесення столиці з Харкова до Києва означає нову фазу у змосковщені України. Дотепер Київ, культурна столиця України, не так звертав на себе дбайливу увагу Москви. Тепер приходить і на нього черга” [Англійська преса про перенесення української столиці, 1934, с. 2]. Перенесення столиці до Києва сприймалося негативно серед західноукраїнської громадськості, вважалося, що тим самим більшовики мали намір зрусифікувати Київ, а за ним і всю радянську Україну.

Ще однією подією, що відбулася у радянській Україні та зацікавила українську суспільність Польщі, було прийняття Конституції СРСР 1936 р. Надзвичайний з’їзд Рад СРСР 5 грудня 1936 р. затвердив нову Конституцію. У ній проголошувалося, що в Радянському Союзі побудоване соціалістичне суспільство; багатоступеневі вибори до органів влади замінювалися прямими; депутати обиралися таємним голосуванням; Конституція не допускала дискримінації за соціальним станом або походженням тощо. Звичайно ж, принципові зміни в конституційних нормах аніскільки не позначились на системі реальної влади. Власне, на цьому і наголошували західноукраїнські часописи: “Борони Господи, ніякого перевороту нема, нічого в ситуації не змінилося й не зміниться. Є лише комедія для точно означених цілей, яка буде коротше або довше тривати, але яка абсолютно нічогісінько в дотеперішніх сутніх умовах не змінить” [Конституційна комедія у Совітах, 1935, с. 1]. Демократія, лібералізм та комуністична ідеологія – це антитези політичного світогляду. Демократизацію чи лібералізацію радянської системи вважали абсурдом. Редакція “Діла” намагалася дати власне бачення справжніх причин введення нової Конституції: автори статей стверджували, що прийняті зміни (реорганізація виборчого законодавства та зрівняння села у виборчих правах з містом) проведені під тиском двох чинників – зростання опозиції (що проявилось у вбивстві С. Кірова та зростанні кількості симпатиків засуджених більшовицьких лідерів Л. Каменєва і Г. Зінов’єва) та непередбачуваної реакції закордону на криваві репресії, що їх провели більшовики після вбивства С. Кірова. Зміна Конституції, на думку автора статті, мала б засвідчити перед світом, що поворот до режиму воєнного комунізму 1918–1919 рр. вже неможливий, а також що

відносини в середині країни “нормалізуються” [Конституційна комедія у Світах, 1935, с. 1].

Суспільно-політичні події 1930-х рр. у радянській Україні отримали відгомін на сторінках газети “Свобода”. Не оминули увагою дописувачі газети, зокрема, прийняття нової конституції в УСРР у 1936 р. У статті з промовистою назвою “З великої хмари малий дощ” публіцист так характеризував нову редакцію Основного закону СРСР: “Вже цілими місяцями трубили большевицькі агенти й пропагандисти про демократизацію... Нова конституція в ССРСР! Зміни в політичному життю! Контроля мас над советськими органами! Заведення демократії... увесь цей гук і стук відноситься до того, що на будуче в комуністичній партії, нижчих урядовців мається вибирати тайним голосуванням”. Автор, проаналізувавши текст нової Конституції, зробив висновок, що єдиними нововведеннями порівняно з редакцією 1920-х рр. були закріплення ролі правлячої комуністичної партії та обрання її членів таємним голосуванням, однак “отсе дрібне безваргісне уступство окричується по всьому світі як демократизація” [З великої хмари малий дощ, 1937, с. 2].

Відомий український громадсько-політичний діяч періоду УНР та один з лідерів Української соціально-демократичної партії І. Мазепа ділився із читачами своїми міркуваннями стосовно нової, “сталінської”, Конституції. І. Мазепа вважав, що нова Конституція була лише закріпленням вже існуючих порядків у країні. Автор звертав увагу на тотальний централізм та позбавлення всяких прав союзних республік (“суверенітет союзних республік зведено до повної фікції”) на користь московського центру [Мазепа, 1937, с. 2].

Не оминули увагою оглядачі і виборчий процес в УСРР, який згідно з новим законом хоч і видозмінився, але фальшива суть залишилася: “Ця виборча кампанія зачинається тим, що по всіх містах і містечках і селах у советських клубах “вчать” советських громадян, як вони мають голосувати. Їх завдання є держати вибори цупко у своїх руках й не допускати до того, щоб на урядників попадали небажані люди” [Приготовляються до виборчої маскаради 1937, с. 1]. Про недолугість виборів у радянській Україні “Діло” писало: “Робляться ці “вибори” одноманітно, графаретно: на загальних зборах колективу виступає обов’язково безпартійний і пропонує висунути кандидатуру такої то особи, яку збори одноголосно й ухвалюють, обов’язково радіючи з цього приводу та обов’язково пригадуючи “найгеніальнішу людину нашої доби” [Хроніка Совітської України, 1937, с. 4].

Усі без винятку легальні західноукраїнські політичні партії розкритикували “сталінську” Конституцію УРСР. До прикладу, політичні оглядачі “Громадського Голосу” офіційного органу УСРР, відзначали, що “розвиток СРСР прямує від диктатури комуністичної бюрократії до самовлади Сталіна... нова конституція лише формально

СТАВЛЕННЯ ДО КУЛЬТУРНИХ ТА СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

закріплює існуючу фактичну диктатуру Сталіна й централізує большевицьку владу, позбавляючи “союзні республіки” як наприклад Україна і тої дрібки автономних прав, які забезпечувала їм, хоч і лише на папері, стара конституція” [Соляр, 2011, с. 299].

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ В УСРР/УРСР У ПОГЛЯДАХ ЖИТЕЛІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

Однією з помітних тенденцій сучасної української історичної науки є зацікавлення дослідників історією щоденного життя суспільства. Йдеться не лише про опис повсякдення, а й про розкриття його структури і значення, проведення аналізу буденності як складової історичного минулого.

Ще донедавна повсякденному життю суспільства історики не приділяли належної уваги, вважаючи його за маловартісну сферу, оскільки в ній зазвичай не відбувалось нічого надзвичайного чи особливого, тому й проблематику повсякдення радянської доби українські історики не розглядали належним чином. Звичайне життя радянського суспільства, що непомітно тривало з дня в день, не було об’єктивованим, вважалось тільки фоном справжньої, подієвої історії, її маловартісною і незначущою, другорядною стороною. Це не означає, що описи про повсякденне життя зовсім не потрапляли на сторінки історичних досліджень. Історики почасти використовували розповіді про буденне як фонові ілюстрації великих подій, процесів і явищ. Повсякденне життя суспільства радянської України 1920–1930-х рр. набуло ознак екстремальності, на ньому позначалися суспільний безлад, повоєнна розруха, голод. Щоденність нерідко рясніла проблемами, суперечливими явищами, відзначалась нестабільністю і невизначеністю. Давалися взнаки суспільно-політичні й економічні експерименти держави, стихійні лиха, кримінальні злочини. Для пересічної більшості суспільства повсякдення було злиденним, голодним, безпритульним, а нерідко й злочинним та аморальним [Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу, 2010, с. 23].

Натомість у кінці непу існування більшості працюючих стало уніфіковано-примітивним, духовно вихолощеним, позбавленим традиційних норм і звичок, а для окремих верств, навпаки, – поміщанськи ситим і байдужим. З огляду на це для історичної оповіді про реконструктивну добу повсякдення непу виглядало малопродатним. Щоденні реалії не тільки не відповідали ідеологічним гаслам більшовиків, а й суперечили прогнозованим наслідкам упроваджуваних соціально-культурних заходів, нерідко перекреслювали сподівані результати [Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу, 2010, с. 25].

Західноукраїнська громадськість дізнавалась про побутове та повсякденне життя населення радянської України з кількох джерел, а саме: з опублікованих у місцевій пресі статей, які стосувались побуту зазбручанських українців (для написання цих матеріалів кореспонденти здебільшого опиралися на офіційні радянські видання, рідше – на особисті листи чи враження очевидців); із книг, виданих дослідниками чи безпосередніми очевидцями життя в УСРР; оповідей втікачів з “більшовицького раю”.

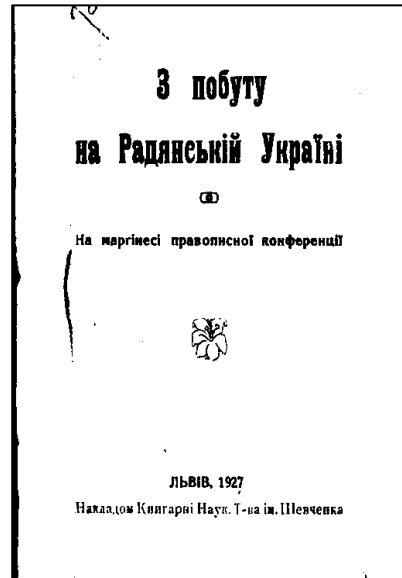
На основі інформації, що була вміщена у харківській газеті “Вісті”, редакція галицького щоденника “Діло” повідомляла суспільність про кілька найважливіших побутових проблем на теренах радянської України – безпритульність та хуліганство. Часопис інформував, що радянська влада бореться з проблемою безхатченків шляхом заснування дитячих притулків. Згідно із твердженням автора, уряд не зумів надати достатньо допомоги громадським організаціям для створення цих закладів. Додаткові кошти на будівництво притулків планували залучити за допомогою запровадження спеціальних податків для бездітних та неодружених, а також для “непманів”. Бандитизм, хуліганство та алкоголізм, на думку автора, неодмінно супроводжували радянський побут. Посилаючись на радянську пресу, автор стверджував, що рівень алкоголізму в державі зменшувався через введення кар за пияцтво: “З кожного подержаного на вулиці п’яного стягують 5 крб. кари” [Радянська Україна. Деякі з побутових мінусів, 1926, с. 3]. Автор ставив під сумнів твердження радянських журналістів про те, що рівень згаданих негативних явищ в УСРР щороку зменшувався, визнаючи, що радянська преса є єдиним джерелом інформації про ці процеси. У 1920-х рр. редакція газети “Діло” ще перебувала під радянофільськими впливами, тому кореспондент львівського часопису надіявся на те, що уряд УСРР зможе подолати цю проблему. Цей пасаж “Діла” завершується повідомленням, що безпритульність і хуліганство були проблемами у багатьох республіках СРСР.

Відомий галичанин К. Студинський, який на власні очі спостерігав побут в УСРР, також вважав проблему безпритульності та хуліганства однією з найдошкульніших для уряду радянської України: “Також жеброта на вулицях Києва і Харкова нечувана. На кожному кроці жебрак. Витягає руку на милостиню. Серед тих від’ємних явищ особливо вражає армія безпритульних дітей, яких число доходить до 500.000” [Новий світ, 1926, с. 1]. Автор намагався дати пояснення причини масової безпритульності, вважаючи, що вона з’явилася в Україні під час страшного голоду на початку 1920-х рр. На думку дописувача, боротьба більшовицького уряду з цими процесами була марною, адже діти у більшості випадків втікали з притулків.

Цікаву інформацію про побут у радянській Україні подав голова НТШ у Львові К. Студинський, який відвідав УСРР з метою взяти участь у святкуванні ювілею М. Грушевського в 1926 р. Особливо галицького професора порадував Київ, який у побутовій сфері випереджував Львів: “Всюди повно харчів, а бенкет у честь ювіляра в одному з першорядних ресторанів перемінився у величавий пір. На бенкеті самих закусок було 12, ковйору [ікри. – Д. К.] в брід (годиться додати, що фунт ковйору в СРСР коштує 3 крб. у нас до 15 дол.)... в Києві і Харкові рух великий тільки самоходів [автомобілів. – Д. К.] дуже мало” [Новий світ, 1926, с. 1]. Нагадаємо, що К. Студинський вважався одним з очільників неоформленого галицького

радянськості, тому мусимо ставитись до його повідомлень дещо упереджено. Звертав увагу читачів К. Студинський і на становище жінки в радянській Україні, оскільки, на його думку, в УСРР жінкам жилося краще, ніж у Польщі. Головна перевага жінок в УСРР – це аліменти. Завдяки опублікованій праці К. Студинського українська суспільність Польщі дізналася, що при розлученні в УСРР чоловік змушений був віддавати жінці четверту частину своєї зарплатні. Галицький професор також повідомляв: “Буває й таке, нараз кілька мужчин платять за одну дитину, якщо мати доведе, що вона піддержувала з ними інтимні зв’язки” [Новий світ, 1926а, с. 1]. Мав рацію К. Студинський, коли писав, що через закон про аліменти в радянській Україні значно поменшало розлучень. Західні українці дізналися від К. Студинського й про те, що в УСРР церковний шлюб не мав жодного значення. Замітку про це помістив на своїх шпальтах і часопис “Kurier Lwowski”: “Більшовицькі шлюби своєю церемонією хоч і відрізняються від церковного обряду, відбуваються, однак, з великою помпезністю. Велика увага звертається на особливості революційного радянського суспільного устрою. Молодят запитують: “Чи вступаєте ви добровільно у червоний шлюб? ... свідомі своєї відповідальності перед досягненнями революції” [Czerwone wesele w Moskwie, 1926, s. 6].

Незважаючи на прихильне ставлення до радянського устрою, К. Студинський звертав увагу і на певні побутові проблеми. На думку голови НТШ, головною причиною явища безпритульності в УСРР була

Обкладинка книги
К. Студинського

нестача житлової площі: “Життєві відносини просто катастрофальні. В часі революції знищено 10-ки тисяч будинків. Нових домів будують мало. Зрештою в теперішніх часах може взятися за життєву розбудову тільки держава, а вона не розпоряжає відповідними капіталами. Тому найчастішим явищем є факт, що в одній кімнаті, яка є кухнею, спальнею і робітнею, тиснеться по 5 і більше осіб. Також життєві вимоги стоять на найпримітивнішому ступні. Не лише такі речі, як наприклад лазнички, умивальні, але і звичайні мийниці не все становлять першу потребу хати. Навіть в першорядних гостиницях під тим оглядом проявляється скрута” [Студинський, 1929, с. 43].

Проблема браку помешкань та відсутності найважливіших речей в УСРР змальовувалась на сторінках галицьких гумористичних журналів “Зиз” та “Комар”. Дописувач під псевдонімом Око в’їдливо характеризував радянську дійсність: “Все гарно дуже гарно. Народ як кажуть українізується, цивілізується, культура йде вперед. Люди не мають де мешкати і по кілька родин жиє в одній кімнаті. Тісно, не мають де обмитись, тому чергою йдуть до потребника” [Око, 1926, с. 2]. “Комар”, зі свого боку, вмістив такий анекдот, в якому висміювався тотальний дефіцит у радянській Україні: “В Харкові стрічаються двоє знайомих: “Куди спішитесь Іване Петровичу?”, “Йду втопитися. Маю по вуха цього нужденного життя. Хліба нема, масла нема, цукру нема, нічого нема...”, “Але ж подумайте товаришу як уряд переведе свій економічний план будемо мати всього доволі”, “Не завертайте мені голови! Я мушу спішитися бо як ще трохи почекаю, то може ще води в річці забракнути” [Гумор голодних, 1933, с. 2]. Іронізував “Комар” і над тезою більшовиків про тотальне “зрівняння” населення: “Большевики обійнявши владу заповіли, що вони стремлять до цілковитого зрівняння всіх громадян. По стільки літах панування переконаємося, що большевики досягли цілі. Всі не мають що їсти і всі ходять голі” [Більшовицький гумор, 1934, с. 2].

Нерідко побутові умови, які існували у радянській Україні, були малозрозумілими для мешканців західноукраїнських земель. Саме тому в галицьких часописах постійно з’являлися різні кумедні оповідання та анекдоти, які оповідали про особливості життя в УСРР. Поданий жарт розповідає про дефіцит речей в УСРР: “Вибачте товариші, які у вас можуть бути дані на те, щоб твердити буцімто в мене бездротовий телеграф?”, “Саме найкращим доказом є те, що перешукали цілий дім і не знайшли ніде ні кусника дроту” [Веселий совітський побут, 1938, с. 3].

Тематика становища жінки в УСРР досить часто зринала на шпальтах галицьких часописів. Так, К. Садовська у публікації “Становище жінки на Радянській Україні” в першу чергу приділяла увагу освіті жіноцтва в УСРР, адже, згідно із радянською статистикою, лише приблизно 7% жінок, які вирішили навчатися у вишах,

СТАВЛЕННЯ ДО КУЛЬТУРНИХ ТА СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

закінчують їх. Авторка пояснювала це негативне явище “нерегульованістю полового [статевого. – Д. К.] життя радянської молоді, наслідки якого падають на жінку, а також і загальними тяжкими побутовими умовами, в яких перебуває молодь на Радянщині” [Садовська, 1934, с. 2]. Важке становище жінки в УСРР було ще одним джерелом серйозної проблеми безпритульності. К. Садовська вважала, що притягнення жінки до примусової праці без необхідного забезпечення її дітей дитсадками чи іншими подібними установами призводить до цього негативного явища. Із жахом українська громадськість Польщі читала таку інформацію про життя в Країні Рад: “Безпритульність – це не тільки трагедія матерів на Радянщині, але і самих дітей: це джерело їх деморалізації та фізичного винищення. Досліди показали, що безпритульні дівчата починають полове життя від 11–12 років, а в 14–15 році вони починають займатися проституцією як фахом” [Садовська, 1934, с. 2]. Хоча про які саме “досліди” йшла мова – авторка не вказала.

Згаданий недолік радянського побуту критикував і Д. Донцов. В одній із публікацій ідеолог українського націоналізму підсумовував власне бачення того, що, на його думку, відбувалося на території радянської України: “Ми знаємо, що там – робітник голодує або сидить без праці... а хуліганство і проституція – стало прикрасою “нового побуту” [Донцов, 1936, с. 275].

Із приходом до влади більшовики запевняли, що звільнять жінку від “хатнього рабства”, проте К. Садовська спростовує це твердження, роз’яснюючи мешканцям західноукраїнських земель, що після революції 1917 р. та впродовж 1920–1930-х рр. становище жінки лише погіршувалось. “Однак жінка на Радянській Україні надалі займається “вбивчою” і тупою працею тільки в далеко тяжчих житлових і харчових умовах... Минаємо той факт, що по містах весь час панує колосальний брак помешкань і господиням доводиться варити на кількох родин в одній кухні, що дуже утруднює їх обов’язки, звернемо тут увагу лише на набуття продуктів, яке лягає всім своїм тягарем на господиню. За останні 4-5 літ черги для одержання продуктів зробились загальним побутовим явищем. Щоб дістати кіло картоплі, жінки простоюють у чергах по 5 годин. За галантереєю черги стоять звечора. Бійки, лайки припиняються лише заходами кінної поліції” [Садовська, 1934, с. 2]. На схожі повідомлення авторка натрапляла на сторінках радянської преси. Очевидці, які зуміли втекти з “більшовицького раю”, підтверджують слова К. Садовської: “А жінки? Жінок звільнили від печі, коцюби та баняків, поставили рядом з мужчиною, замість коцюби дали в руки сокиру, вили, рикаль. Жінка мусить ту саму роботу робити, що і мужчина і таку саму норму виробляти” [Земля, машини і діти, 1934, с. 2]. На середину 1930-х рр. становище жінки в УСРР помітно не покращилося, вони й далі виконували важку фізичну працю. З

цього приводу дружина американського фахівця, який працював в УСРР, іронізувала: “Жінка Сміта, Марія пише, що жінки не клопочуться ні кухнею, ні пранням, точно так, як це описують большевики. Але це тому, що нема при чому господарювати. Зате жінки перейшли до найгіршого роду невільниць при фізичній праці” [Большевицькі фільми і дійсність, 1935, с. 3]. Інформація, що подавалася в офіційній радянській пресі, не розкривала справжні картини побуту та повсякденного життя. Щоб ближче ознайомитися із реаліями щодення, К. Садовська радила звертатися до радянської літератури (наприклад до твору М. Хвильового “Сентиментальні історії”). Свою статтю авторка завершує запевненням у тому, що становище жінки в УСРР покращиться лиш із здобуттям суверенної української держави.

Отже, західноукраїнська публічна думка про становище жінки у радянській Україні була вкрай негативною. Автори галицьких і волинських видань вважали, що після приходу до влади більшовиків життя жінки стало ще нестерпнішим порівняно з часами Російської імперії. До важких побутових умов (нестача помешкань, брак продуктів харчування) додалася ще й важка фізична праця, особливо у сільській місцевості.

За часів царської Росії Церква була дуже важливою та авторитетною інституцією, проте, опираючись на свідчення очевидців, мешканці Західної України могли переконатись, що з приходом радянської влади вона почала втрачати свій вплив: “Релігійне життя сильно підупало. По церквах стрічається тільки старших людей і то здебільшого жіноцтво. Молодь тримається здалека від церкви. В тому напрямі комуністична партія веде широку пропаганду”, – писав К. Студинський [Студинський, 1927, с. 1]. На думку очевидців, головною причиною занепаду релігійного життя в УСРР був не низький рівень духовності населення, а державна політика та загальне зубожіння людей: “Щоб увесь народ був безвірний, цього не можна сказати, але народ бідний, не може помагати. Крім того в неділю та святах люди мусять робити в колгоспах; церкви тоді порожні і мало священики збирають лепт, – а ходити по селі збирати на церкву, – суворо заборонено. А коли є така церква, що не може заплатити комірне, асекурації та зробити ремонту – ремонт при договорах викладають насильно, щоби церква мала як найбільше видатків і тимчасом легко банкрутувала” [Церква та духовенство на радянщині, 1934, с. 2]. У важкому становищі перебували і священики у радянській Україні. На них накладалися величезні податки, а за несплату священика могли засудити на п’ять років або ж відправити до трудових таборів. Хоча в умовах атеїстичного СРСР нових священиків висвячували мало, тим не менше багато з них були безробітними, а то й жебраками. Краще жилося хіба тим служителям Бога, які співпрацювали з ДПУ. Незважаючи на репресивну політику держави

СТАВЛЕННЯ ДО КУЛЬТУРНИХ ТА СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

щодо Церкви, більшість населення зберігало віру. Підтвердженням цього є свідчення С. Свіфта, британця, який відвідав радянську Україну: “Дивно, що вони все ще держаться своєї релігії. Я вправді не бачив ні одної церкви чи каплиці, в якій відправляли б Службу Божу... але проте майже всі жінки й дівчата, навіть дуже молоді носять хрестики на шиї. Правда цей хрестик захований у грудях, але коли їх запитати вони його гордо витягають за шнурочок...” [Великдень на Радянщині, 1931, с. 1].

Антирелігійна кампанія у радянській Україні дошкуляла жителям сіл на правому березі р. Збруч. Мешканці с. Токи (нині – Тернопільська область) пригадували, як антирелігійна пропаганда в сусідньому, вже “радянському”, с. Ожигівці (нині – Хмельницька область) перешкоджала їхнім святкуванням: “Комуна влаштовує відтепер у відповідь на всі прояви релігійного життя в Токах постійні хуліганські, антирелігійні демонстрації. Найбільше на Великдень. У наші врочисті дні демонстративно виганяють над свої склони Збруча трактори і інші машини та орають від білого ранку до пізньої ночі. У відповідь нашим дзвонам з тамтого боку ріки через цілі дні й ночі виють і свищать несамовитими голосами всякі тракторні свиставки та сирени. Особливо ж у Велику П’ятницю комуна влаштовує демонстративні забави та протирелігійні комедії” [Пеленський, 1935, с. 6].

*Митрополит Андрей
Шептицький
(1865–1944)*

Боротьба радянської влади з Церквою проявилася і в літературі, яку читали жителі УСРР. С. Сірополко у часописі “ЛНВ” повідомляв читачів про такий незвичний для мешканців Західної України метод цензури: “Цікаво, що в антирелігійній пропаганді влада не зупиняється перед своєрідною редакцією творів наших класиків, або, краще сказати перед літературною вівісекцією. Так, в оповіданні М. Коцюбинського “Пятизлотник” викинуто слова “Господи” тощо” [Сірополко, 1929, с. 798].

Митрополит А. Шептицький як глава Української греко-католицької церкви насамперед дбав про збереження християнської віри, моралі та духовності, а отже, не міг мовчати про небезпеки, які несла в собі антигуманна й атеїстична ідеологія комунізму. У лютому 1930 р.

митрополит звернувся до вірних із пастирським листом “Про переслідування християнської віри в Радянській Україні, Білорусії й Росії”, у якому зазначав, що боротьба більшовицької влади проти Бога, релігії та християнства доходить до “шаленого нехтування всяких Божих правд і людських приписів етики, приличности чи навіть людяності, що видається перебрала всяку міру” [Волинець, 2015, с. 8].

*Ділянка р. Збруч, що розділяє села Волочиськ і Підволочиськ
(сучасне фото)*

Українці, які проживали на польсько-радянському кордоні, мали можливість безпосередньо спостерігати повсякденність та побут громадян радянської України. Так, мешканці с. Підволочиськ (нині – містечко у Тернопільській області) могли бачити те, що відбувалось у с. Волочиськ (нині – районний центр Хмельницької області), яке входило до складу УСРР. У 1935 р. кореспондент “Діла” прибув до цієї місцевості на польсько-радянському кордоні, щоб написати звітний репортаж. “Ті два різні світи помітите відразу... по тім боці є Волочиська... – це мертве місто. На його вулицях не видно буквально ні одної живої людини, ні воза, ні відкритої крамниці... Більшовики зруйнували в ширині кількохсот метрів довгий пояс надбережних будинків вздовж цілої ріки, щоби мати ясний перегляд терену, бо в цьому місці довгими роками безліч людей передіставалися поміж хатами – особливо ночами – на нашу сторону... В порівнянні зі своїм помертвілим сусідом, Підволочиська є містом буйного життя, руху, гамору, людей, справ та інтересів. Оповідають тутешні, що перед кількома роками більшовики вивозили раз у раз з Волочиськ великими партіями тутешніх мешканців, аж місто випорожнили

СТАВЛЕННЯ ДО КУЛЬТУРНИХ ТА СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

майже вповні. Куди їх порозвозили і що з ними зробили ніхто добре не вміє сказати. Звичайно падають поодинокі, але тим важчі слова: Соловки, Сибір...” [Пеленський, 1935, с. 6].

Підтверджує цю інформацію і відомий західноукраїнський громадсько-політичний діяч О. Назарук, який, побувавши на Волині, відзначав: “Оповідав також, що велика смуга, зараз з большевицькою границею опустіла бо большевики вивезли населення. Бояться впливу народу з сего боку границі” [Назарук, 1938, с. 81]. Незважаючи на жорстокий контроль радянської влади за прикордонною смугою, все ж потяги між Польщею та УСРР ходили регулярно, проте, за свідченнями очевидців, їздили ними лише іноземці. Відзначалося також, що радянська влада робила все можливе, аби мінімізувати контакти між жителями польсько-радянського прикордоння. У кінці 1920-х рр. ситуація була кардинально іншою. Мешканці Підволочиськ згадували, що ще у 1928 р. можна було без особливих труднощів “побалакати з товаришем з тамтої сторони”.

Про життя на польсько-радянському прикордонні Рівненщини у середині 1920-х рр. згадує у своїх мемуарах С. Бачинський – син відомого українського громадсько-політичного діяча Ю. Бачинського: “Школа знаходилася на окраїні міста, яке носило назву “Нове місто” і межувала з Радянською Україною. У той час ще траплялися випадки, коли діти “з-за кордону” забігали до школи, до своїх колишніх друзів. Їх цікавили дитячі книжки з власної бібліотеки батька, які він приносив до школи, а також давав учням читати додому... Недалеко від школи та кордону досить успішно функціонував острозький ринок, який називався “Галь”. Там купці з Польщі, селяни і дрібні підприємці з Советів – що було можливим в часі непу, – торгували різними речами: інструментом, харчовими продуктами та ін. Безперечно це місце використовувалось і для різних, як легальних, так і не легальних контактів” [Бачинський, 2004, с. 112]. Очевидці пригадували, що радянські прикордонники часто закривали очі на незаконні дії торговців (спекуляції, афери тощо).

На початку 1930-х рр. ситуація на кордоні різко змінилася, і перебратися через р. Збруч стало майже неможливо. Кореспондент “Діла” дивувався з того, що хтось зумів перетнути кордон: “Як люди все ж таки “ухитряються” передіставатися в таких умовах на нашу сторону це не раз просто казкові речі. І кожен раз та сама картина: перед вами неймовірно обдертий, змарнілий, виголоднілий осібняк, який вже нічого більше собі від життя не бажає, як тільки щоб його нагодували та дозволили виспатися” [Пеленський, 1935, с. 6]. Мешканці села на польському боці пригадували, що втікачі з радянської України не могли повірити в те, що можна було купити досхочу хліба.

Про жахливі умови життя одразу за радянським кордоном інформувала газета “Голос”, наводячи моторошну історію, яка сталася на польсько-радянському рубежі: “За Збручем недалеко прикордонного стовпа жінка і діти пасли корови. Нараз підійшов червоноармієць і казав відігнати худобу від Збруча. Жінка, що не хотіла відігнати корови, сказала: “А чому за Збручем інакше поводяться з людьми?” На це червоноармієць крикнув: “Стій, бо стріляю”. Жінка не задержалась, тільки відповіла: “Як хочеш то стріляй”. Тоді червоноармієць стрілив двічі, кладучи жінку трупом. На відгомін стрілів надбігла стежа з советської застави й забрала вбиту чи тяжко ранену на віз та відвезла на стражницю” [За Збручем, 1937, с. 4]. Очевидці з польського боку повідомляли, що ця трагедія сталася за кількадесят метрів від них.

Оглядачі “Голосу”, аналізуючи інформацію з радянської преси про життя прикордонників в УСРР, доходили висновку, що українців серед них майже не було: “Наявно виходить, що частини прикордонної охорони на СУЗ це перш за все московські вояки і московські старшини, коли судити по прізвищам” [В страху за кордони, 1937, с. 1].

Західноукраїнські пресові видання часто друкували на своїх шпальтах переклади окремих частин книг, які виходили закордоном. 1935 р. у берлінському видавництві з’явилося друком видання під назвою “І ти бачиш правильно Совіти”. Редакція “Діла” запевняла, що це одна з найкращих і найцікавіших книг про радянські відносини за останні роки. Видання складається із свідчень іноземних фахівців, які працювали у різних галузях на теренах СРСР: “Ця книжка просто необхідне джерело для всіх тих, хто студіює совітські відносини”

*Осип Назарук
(1883–1940)*

[Відносини в Совітах, 1935, с. 2]. Зубожіння та голод часто змушували людей приймати необдумані рішення для того, щоб прогодуватись. Німецький лікар, який працював в УСРР, пригадував такий епізод, який чудово ілюструє відчай та побутову катастрофу у радянській Україні: “Я видав розпорядження, що треба знищити вагон зіпсутих оселедців. Цілий вагон вивезено за місто. Тоді викопано там ями, скинено туди оселедці, облите їх нафтою і вапном і присипано землею. Коли я два дні пізніше переходив випадково коло того місця, зі здивуванням і острахом побачив я, що ями були викопані, а оселедці зчезли: доколичне населення викопало їх і

СТАВЛЕННЯ ДО КУЛЬТУРНИХ ТА СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

з'їло. Наслідки були жахливі: масове смертельне затруєння, за яке мене зробили відповідальним” [Відносини в Совітах, 1935, с. 2]. Очевидець розповідав про те, що в усіх радянських установах керівні посади займають не професіонали, а “комуністи”, які часто були заледве грамотними.

Численні статті у популярних західноукраїнських виданнях переконували громадськість у тому, що мешканці УСРР/УРСР переживали страшну матеріальну скруту. Такі публікації були серйозним ударом по радянофільських настроях у Галичині та на Волині: “Деякі наївні вірять, що за Збручем дійсно “рай”, бо там не треба платити податків: ні ґрунтового, ні дорогового, ні від нерухомостей. Забувають ті легкодухи, що совітський уряд стягає зі своїх громадян такі страшні посередні податки, що життя тих нещасних стало правдивим пеклом. Держава є єдиним посередником, між продуцентом і консументом і заробляє на цьому неймовірно лихварські відсотки. Ось на приклад за кілограм пшениці уряд платить селянинові 6 коп., а булка випечена з цього кілограма коштує 3 рублі” [Найстрашніша форма панщини в ССРСР, 1937, с. 2]. У кінці статті автор інформував читачів, що заробітки українців в УСРР були дуже низькі.

Головною рисою та змістом повсякденного життя як в УСРР, так і в усьому СРСР була праця: на підприємствах, у колгоспах, державних установах тощо. Незважаючи на те, що більшовицька влада розцінювала себе владою робітників, усе ж умови праці в УСРР/УРСР були важкими. Директори заводів, що працювали в СРСР, інколи скаржилися іноземним фахівцям на те, що робітники погано харчуються і живуть у жахливих умовах та невчасно отримують заробітну платню. Саме тому робітники нерідко покидали підприємства та шукали кращого заробітку. Все це, на думку іноземців, було однією з причин слабого розвитку радянської індустрії. Оглядач видання “ЛНВ” відзначав, що за правління “пролетарського” уряду робітник отримує меншу зарплатню, аніж за часів царської Росії: “Робітник одержує лише 84,2% тої платні, яку одержував за часів нечуваного визиску з боку “поміщиків і буржуазії” [Характерник, 1930, с. 151].

Про неймовірно важкі умови праці робітників повідомляв французький громадсько-політичний діяч А. Жід, який, відвідавши СРСР, написав книгу “Поворот з СРСР”. У ній автор зазначав, що радянський робітник прив’язаний до фабрик так, “як рільний робітник прив’язаний до свого колгоспу чи радгоспу. Робітник у Совітах не може змінити фабрики, не є вільною людиною, не може мати хати де хоче, не може думати так як хоче. Хто пробує свобідно думати, того зараз висилають на Сибір” [Недоля робітників, донощицтво, 1937, с. 4]. Французький оглядач із сумом повідомляв, що у кращому становищі

перебували ті робітники, які практикували “донощицтво” на своїх колегах.

Про жахливе становище радянських робітників інформував Я. Станьчик – оглядач соціалістичної газети “Dziennik Ludowy”: “Надзвичайно важке становище радянських робітників під диктатурою комунізму повинно було переконати комуністів, що шлях до визволення робітничого класу можливе лише з приходом соціалізму” [Stańczyk, 1928, s. 2].

Галицька та волинська преса радянофільського спрямування, а також органи нелегальної у Польщі КПЗУ змальовували умови праці радянських робітників у яскравих барвах. Так, видання КПЗУ “Земля і Воля” відзначало: “На Україні побудовано нові заводи, раціоналізовано старі, зведено нові машини... внаслідок радянської системи господарювання в значній кількості фабрик й копалень запроваджено 7-ми годинний робітничий день” [ДАЛО, ф. 121, оп. 2, спр. 18, арк. 31].

Радянофільська Українська партія праці (УПП) на сторінках свого органу “Праця” повідомляла читачів про успіхи радянської влади в Україні та намагалась давати відсіч усім тим, які інформували про жебрацьке існування людей в УСРР. “УПП старалося повчати про кожний клаптик землі заселеної українським народом. З цього положення випливала повага, з якою УПП оцінювала Радянську Україну. Там правда будується новий лад на нових основах... Коли інші народи приглядаються уважно всьому, що діється за Збручем, то на західноукраїнських землях аж кипить від всезнайків, які згори знають, що там тільки лихо і нещастя. Для тих всезнайків за Збручем тільки неволя, голод, визискування України Москвою. Є там свої недомагання, бо ж і там життя наладнують люди. Але й тоді слід пошукати за причинами, щоби знати, чи воно зі злої волі одиниць, чи його джерело в самому ладі, чи воно може тільки переходе явище” [Наші завдання, 1932, с. 1]. Бачимо, що члени УПП все ж визнавали існування певних проблем в УСРР, проте пов’язували їх з людським чинником, а не з більшовицькою системою.

Становище трудівників колгоспів також було важким. Радянська влада запевняла селян, що із введенням машин та техніки праця на селі стане значно легшою. Однак західноукраїнська громадськість переконувалась у протилежному. Очевидцем жахливих умов праці у радянській Україні був британець С. Свіфт, який у туристичних цілях (за допомогою офіційної радянської установи “Інтурист”) відвідав УСРР. У статті, опублікованій у манчестерському виданні “Evening News”, С. Свіфт описав побачене в радянській Україні. Працю селян у колгоспах британець порівнює із каторгою, а умови їхнього життя – із в’язницею: “Совітський комісар приказав усі хати повалити, примусивши селян їх покинути. Замість того побудовано зі старого матеріалу один великий колективний будинок і приказано їм

*Петро Франко
(1890–1941)*

усім мешкати в ньому. Вони працюють, їдять і сплять, усі разом. Все їхнє життя проходить в тому будинку... Коли дивитись на все те з об'єктивного боку, то годі побороти переконання, що вони живуть у в'язниці. Одинокі різниці хіба, що їхні вікна не мають ґрат... “ [Большевицький терор на Україні, 1935, с. 2].

Професія вчителя була однією з найважчих у радянській Україні, крім того, більшість педагогічного складу становили жінки: “Найбільший відсоток жінок припадає на школи, які підготовляють учителів нижчих шкіл. Ми знаємо, що становище учителів на Радянській Україні є одним з найтяжчих з боку морального і матеріального і чоловіки оминають педагогічну професію”

[Садовська, 1935, с. 2]. Проте ще у 1920-ті рр. становище педагогів не було таким важким, адже в країні проводилась політика українізації, тому професія вчителя була важливою для держави. Один із галицьких учителів, що працював у радянській Україні, надіслав своєму братові лист, в якому змалював шкільні відносини і життя у радянській Україні: “Кожен учитель працює звичайно тільки над одною групою (40 учнів)... Заробітна плата вчителя соціалістичного (народного) виховання – 40 крб./міс., за 24 години тижневої праці. Словом становище народного вчителя за останні два роки значно покращилось...” [Сірополко, 1929, с. 799]. Уже з 1930-х рр. побутові умови життя і праці українських вчителів погіршуються. Італійський журналіст К. Аграті, двічі відвідавши радянську Україну, відзначав: “Шкільництво зовсім паде: вчителі невідживлювальні, найгірше забезпечені помешканням. Щоб купити пів кіло мила, треба потратити весь божий день, а щоби купити одно крісло, то треба працювати 10 днів” [В Україні “село стає пустелею”, 1937, с. 2]. У порівнянні з 1920-ми рр. умови життя і праці вчителів у радянській Україні на початку 1930-х рр. значно погіршилися.

Про великі черги за продуктами у радянській Україні пригадував і П. Франко – син геніального І. Франка. П. Франкові вдалося повернутися 1936 р. з Харкова, де від 1931 р. він працював як хімік. По поверненні син поета опублікував статті, присвячені голодоморові в Україні. П. Франко не мав ілюзій щодо радянської влади і її політики. “На одних зборах в Політехніці виступив син великого українського поета Івана Франка, Петро Іванович, він саме повернувся

з мандрівки по ССРСР, де йому показували дива соціалізму; у своїх усних свідченнях Франко-молодший з великою домішкою гумору та завжди небезпечної сатири описував життя радянського суспільства – “яке то чудове життя, всюди стоять черги, тому є необмежені можливості пізнавати цікавих людей, налагоджувати товариські стосунки, обмінюватися думками, нема сенсу купувати і читати газети, оскільки в тих чергах можна довідатися про усе” [Гнатюк, 2015, с. 201].

Невід’ємною частиною кожного суспільства є студентство. Не винятком була і радянська Україна. Завдяки публікаціям у пресі українська громадськість Польщі мала можливість ознайомлюватися із життям радянського студентства. З огляду на загальне зубожіння населення не виглядав дивним той факт, що матеріальне становище студентів в УСРР/УРСР було далеким від хорошого. Відзначимо, що кожен студент отримував стипендію в розмірі 25 рублів на місяць, а прожитковий мінімум у Країні Рад становив 34 рублі [Зайберт, 1931, с. 687]. Оглядач журналу “ЛНВ” Т. Зайберт, базуючись на офіційних радянських статистичних джерелах, ознайомлював читачів із загальними рисами студентського побуту в УСРР: “Деякі студенти вчаться в ночі і сплять вдень з простої причини, бо не мають ліжка і книжок уживаючи – чужих, – коли вони не потрібні їх властителям...” [Зайберт, 1931, с. 687]. Додатковий заробіток для студентської молоді давала фізична праця – миття вікон, рубання дров, прибирання снігу тощо. Іронізував Т. Зайберт і з приводу кваліфікованості випускників радянських вишів: “В погоні совітської держави за “червоними спецами”, натиск кладеться завше не на “спец”, а на “червоний”...” [Зайберт, 1931, с. 688]. Завдяки таким публікаціям західноукраїнська суспільність не вірила у радянську пропаганду, яка інформувала про високий рівень освіти в УСРР.

Великий резонанс серед громадськості Галичини та Волині мав вихід книги В. Юрченка “Пекло на землі”. У книзі автор описував не лише свої поневіряння по СРСР, а й побутові умови та спосіб життя мешканців радянської України. Рецензії на книгу В. Юрченка були хороші: “Читаючи її, відчуваєте запах доби, бачите її історію в образах, мов на екрані. Хто хоче не лише зрозуміти, але й відчути трагедію Наддніпряни, хай читає цю книгу” [Бібліографія, 1931, с. 572]. Варто відзначити, що окремі представники західноукраїнської інтелігенції не завжди погоджувались із тим, що писалось про життя в УСРР, і часто не усвідомлювали справжніх масштабів трагедії за Збручем. Більше того, як зазначав у своєму щоденнику ректор Станіславівської греко-католицької семінарії А. Бойчук, цілком об’єктивну інформацію про СРСР і УРСР галицька інтелігенція часто вважала “переборщеною” [Бойчук, 1978, с. 107].

СТАВЛЕННЯ ДО КУЛЬТУРНИХ ТА СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

1920-ті рр. стали періодом значного поживлення у розвитку української культури та науки в УСРР. Цьому не в останню чергу посприяло налагодження відносин між двома найпотужнішими українськими науковими установами – НТШ та ВУАН. Наукові відносини між НТШ та ВУАН набули справді всеукраїнського характеру. Ці зв'язки об'єднали розділені польсько-радянським кордоном українські наукові сили. Найактивніший період співпраці почався після повернення до Києва М. Грушевського, який у перші ж тижні почав відновлювати зв'язки з галицькими науковими колами. Особливо активно співпраця між “двома академіями” проходила у сфері історичної науки. Зокрема, завдяки зусиллям членів НТШ І. Крип'якевича, К. Студинського, М. Возняка та Історичної секції ВУАН на чолі з М. Грушевським вдалося провести багато важливих наукових конференцій, видати чимало наукових праць та збірників. Проте згорання політики українізації в УСРР, зменшення фінансування академії та початок репресій звели нанівець наукові контакти між Львовом та Києвом.

Наукове, культурне та суспільно-політичне життя у радянській Україні стало предметом неабиякого зацікавлення на західноукраїнських землях. Завдяки тісній та плідній співпраці між “обома українськими академіями” – НТШ у Львові та ВУАН у Києві – громадськість Галичини і Волині довідувалась про особливості наукового життя в УСРР. З-поміж культурних процесів, що відбувалися за Збручем, українці Польщі передовсім цікавилися радянською літературою та театральним мистецтвом. Починаючи від 1930-х рр. українські часописи вже не описували здобутків культурного життя в УСРР, а лише давали здебільшого дуже критичну оцінку тих чи інших суспільних процесів, які відбувалися на Наддніпрянщині.

Побут та повсякденне життя населення радянської України займали важливе місце у західноукраїнській громадсько-політичній думці. На основі офіційної радянської преси, вражень очевидців українські видання Польщі ознайомлювали читачів з умовами та способом життя населення УСРР. Повідомлення про стан справ за Збручем у 1920-х рр. відрізнялися від того, що писали західноукраїнські газети у 1930-х рр. В часи українізації та непу в УСРР побутові умови тамтешніх громадян були на набагато вищому рівні, ніж на початку 1930-х рр. З початком антиукраїнської кампанії українська преса Польщі, щоб дискредитувати більшовицьку владу в очах громадськості, змальовувала виключно у темних тонах побутові умови у радянській Україні.

ПІСЛЯМОВА

17 вересня 1939 р. Червона армія розпочала “визвольний” похід, аби “подати руку допомоги своїм братам-українцям і братам-білорусам, що населяють Польщу”. Згідно із радянською історіографією, вступ радянських військ на територію Галичини і Волині супроводжувався масовим і щирим ентузіазмом, що відобразилося пізніше у рішеннях Народних зборів Західної України про об’єднання українців у “великій сім’ї радянських народів”.

На початку прихід Червоної армії справді викликав радше позитивні емоції частини населення Західної України. Доступ українців до вищої освіти та державного управління у Польщі не був рівноправним з поляками: найбільша національна меншина зазнавала дискримінації. Така політика Речі Посполитої разом із прагненням українців до державної незалежності не могла не спричинити браку лояльності. Тож частина українців вітала прихід червоноармійців саме як спосіб позбутися непопулярного, а часом і репресивного щодо українців політичного режиму. Інша частина суспільства мала ілюзії, що зміни принесуть покращення соціально-економічних умов життя. Однак здебільшого українці Галичини і Волині сприймали більшовиків як загрозу.

Присутність радянської тематики в західноукраїнській громадсько-політичній думці у 20–30-х рр. ХХ ст. була зумовлена як соборницькими ідеями українського населення міжвоєнної Польщі, розширенням відносин у різних галузях (економічних, наукових, культурних тощо), так і поглибленим зацікавленням новим соціально-економічним устроєм, що виник на теренах України. На формування образу радянської України у громадській думці західних українців вплинули: відображення подій в УСРР/УРСР в засобах масової інформації, документах (політичних партій, польського уряду, радянського консульства тощо); зовнішньополітичні пріоритети західноукраїнського політикуму; спільне історичне минуле обох частин української нації; реформи більшовицької влади у соціальній, економічній і культурній сферах.

У монографії показано основні джерела формування західноукраїнської громадсько-політичної думки про радянську Україну, якими були українська та польська преса. Жоден західноукраїнський пресовий орган не мав своїх кореспондентів на території радянської України, тому всі статті, що стосувалися сюжетів про події в УСРР/УРСР базувалися насамперед на офіційних радянських джерелах інформації. Окрім української радянської преси, автори аналітичних публікацій використовували листи, які надходили з Великої України на західноукраїнські терени, а також враження тих осіб, які повернулись з Наддніпрянщини. Отже, західноукраїнська суспільно-політична думка про радянську Україну формувалась під впливом суб'єктивних джерел інформації, звідси випливає тенденційність у розумінні процесів, що відбувалися в УСРР/УРСР.

У 1920-х рр. значний вплив на формування західноукраїнської суспільно-політичної думки про радянську Україну мали радянофільські настрої, які були поширені серед населення Галичини та Волині. Значна частина української інтелігенції шукала панацею від соціальних і політичних проблем, з якими вони зіткнулися за польського панування, у комунізмі. “Зачаровані на Схід” – так називав цю групу галицький публіцист Я. Галан. Радянофіли були представниками інтелігенції, найосвіченішими людьми свого часу, а отже, мали неабиякий вплив на формування суспільної думки про радянську Україну. Одні відверто захоплювалися радянською Україною та її успіхами, інші мовчали, але отримували стипендії та нагороди з рук радянських дипломатів. Соборницькі ідеї провідних українських партій краю (окрім УСРП) пов'язувалися із процесами національного відродження в радянській Україні (політика українізації). Орієнтація на УСРР підсилювалася ще й тим, що, крім СРСР і УСРР, жодна європейська держава не протестувала проти ухвали Ради Послів країн Антанти 14 березня 1923 р., тим самим виявивши байдужість до розв'язання українського питання. З іншого боку, уряд УСРР, ЦК КП(б)У, виконком Комінтерну намагалися використати радянофільство для розгортання світової революції на Заході. Про це свідчать масштаби і зміст “допомогової акції” з боку УСРР, адже акцент було зроблено на пропаганді комуністичних ідей у Західній Україні та розкладі національно-державницького табору. У монографії доведено, що саме події в радянській Україні (згорання політики українізації, масові репресії, суцільна колективізація) спричинили занепад і крах радянофільського руху наприкінці 1920-х рр., а також коригування “допомоги” Західній Україні у 1930-х рр.

Неабияку роль у підтриманні позитивного іміджу радянської України серед української суспільності Польщі відіграло офіційне представництво СРСР у Львові. У Львові радянське консульство

постійно організовувало прийоми, на які запрошувало відомих діячів культури – переважно українців. Там демонструвались пропагандистські фільми, читались лекції про стан справ в УСРР, гостей щедро частували коньяком, горілкою і бутербродами з ікрою. Політичні опоненти радянофілів називали відвідувачів подібного роду заходів “ікроїдами”. Наприкінці 1920-х рр. диппредставництво СРСР у Львові як форпост радянської дипломатії перетворюється, по суті, на фортецю в облозі, довкола якої систематично збиралися численні маніфестації галицького громадянства, яке протестувало проти колективізації й голоду, сфабрикованих процесів проти національної інтелектуальної еліти й безсудних страт в УСРР.

Уряд Польщі був занепокоєний зростанням радянофільських настроїв серед населення Західної України, тому у 1920-х рр. влада почала активно реалізовувати концепцію “прометеїзму”. Вона почала втілюватися насамперед на Волині, адже саме цей край очолив польський намісник Г. Юзевський, який отримав від Ю. Пілсудського завдання перетворити волинян на “правильних українців”, що мали б лояльно ставитися до польської влади, відкинути будь-які симпатії до радянського устрою. Окрім того, концепція “прометеїзму” передбачала залучення українців до різних політичних та наукових установ, у яких пропагувалося негативне ставлення до радянської форми правління в Україні, а також випуск та поширення друкованих видань, зокрема журналу “Biuletyn Polsko-Ukraiński”, де критикувалися більшовизм та радянська політика загалом. Незважаючи на те, що концепція “прометеїзму” активно підтримувалася владою, усе ж вона не досягла тих цілей, які перед нею ставилися.

Більшовицька економічна та національна політика у 1920-х рр. була доволі стримано сприйнята західноукраїнською громадськістю. Українські публіцисти та політичні партії (які на той час мали у своїх лавах чимало радянофілів) у статтях, резолюціях та заявах часто підкреслювали, що в УСРР мало місце національне відродження українського народу, але, з іншого боку, відзначали і певні суперечливі явища як у непу, так і в українізації. Зверталась, зокрема, увага на податковий тиск радянської влади на селян у період непу, а також на важкі матеріальні умови населення міст. Здобутком українізації вважалось поширення української мови у державних установах та інституціях, однак багато дописувачів запевняли читачів, що шляхом українізації ворожа українству більшовицька влада утверджувалась дедалі міцніше. Події в радянській Україні у 1920-х рр. створили сприятливий клімат для поширення радянофільських тенденцій у західноукраїнському суспільстві. Звичайно позитивно і безапеляційно до здобутків непу та українізації ставились ліворадикальні сили, зокрема КПЗУ та її легальна “прибудова” – “Сельроб”.

У середині 1920-х рр. більшовицька верхівка проголосила курс на індустріалізацію, який передбачав перетворити СРСР із країни аграрної в індустріальну. Цю грандіозну трансформацію планували провести у стислі строки. Індустріалізацію країни більшовики здійснювали в інтересах військово-промислового комплексу та галузей, що його обслуговували. Одночасно планували колективізувати сільське господарство, що разом мало на меті побудувати економічний фундамент під радянський тоталітарний режим. Серед західноукраїнської громадськості стало звичним твердження про те, що колективізація селянських господарств виявилася потрібною для того, щоб індустріалізувати країну. Мешканці Галичини і Волині уважно стежили за подіями, які відбувалися у радянській Україні, зокрема за економічною політикою більшовицького уряду. Події в УСРР, пов'язані з індустріалізацією та колективізацією, активно обговорювалися на сторінках як українських, так і польських часописів, отже, українці мали можливість детально ознайомитися з модернізаційними процесами, що відбувалися в УСРР. Якщо в індустріалізації західноукраїнська суспільність усе ж виділяла певні позитивні моменти, відзначаючи навіть необхідність такої політики, то з початком колективізації жодного “доброго слова на її адресу” сказано не було. Українські і польські публіцисти слушно стверджували, що колективізація була лише інструментом для індустріалізації. Незважаючи на масштабність більшовицької економічної політики, у західноукраїнській суспільно-політичній думці панував погляд, що Україна була лише колонією Росії і за її рахунок Росія піднімала на ноги власну важку промисловість, значно менше піклуючись про інтереси “братньої республіки”. Голодомор у радянській Україні 1932–1933 рр. шокував західноукраїнську громадськість, ставши “останнім цвяхом” у домовину радянофільської ідеології на східних теренах Польщі. Отже, сталінська модернізація СРСР активно обговорювалася серед українців Речі Посполитої.

Із приходом до влади Й. Сталіна почала згортатися ліберальна політика радянського керівництва у сфері економіки та культури. Першою антиукраїнською акцією, яка сколихнула західноукраїнську громадську думку, був процес над Спілкою визволення України. У 1930 р. у радянській Україні відбувся великий судовий процес над членами СВУ. У липні 1929 р. було проведено масові арешти серед української інтелігенції. 45 осіб з числа заарештованих у березні 1930 р. постали у Харкові перед судом, звинувачені у приналежності до цієї організації. Оскільки судовий процес у справі СВУ відбувався відкрито, західноукраїнська громадськість мала можливість ознайомитися з усім перебігом справи. На відміну від інших радянських репресій, про справу СВУ преса Галичини і Волині писала

чи не найбільше. Іншим резонансним процесом у радянській Україні, що викликав обурення серед українців Польщі, став так званий “похід проти галичан” – серія каральних операцій радянських спецслужб проти вихідців із Західної України, що працювали на території УСРР. З початку 1930-х рр. правдивої інформації з теренів СРСР надходило щораз менше, тому західноукраїнська громадськість не могла оцінити всіх масштабів трагедії українства за Збручем. Репресивна політика більшовиків щодо представників української інтелігенції, селян була різко засуджена як галицькою пресою, так і українськими національними лідерами Польщі. Справа СВУ, серйозно підважила радянським настрої серед західноукраїнської громадськості. Якщо у справі проти С. Єфремова та інших існували навіть певні сумніви щодо того, чи існувала насправді СВУ, чи ні, то всі подальші репресивні заходи комуністичної влади були без жодних ілюзій осуджені представниками західноукраїнської інтелігенції, політичними партіями, робітничими, жіночими та іншими громадськими організаціями.

20-ті рр. ХХ ст. стали періодом значного поживлення у розвитку української культури та науки. Цьому не в останню чергу сприяло налагодження відносин між двома найпотужнішими українськими науковими установами – Науковим товариством ім. Шевченка у Львові та Всеукраїнською академією наук у Києві. Наукові відносини між НТШ та ВУАН набули справді всеукраїнського масштабу. Ці зв'язки об'єднали розділені польсько-радянським кордоном українські наукові сили. Найактивніший період співпраці починається після повернення до Києва М. Грушевського, який у перші же тижні почав відновлювати контакти з галицькими науковими колами. Особливо активно співпраця між “двома академіями” проходила у сфері історичної науки. Зокрема, завдяки зусиллям членів НТШ І. Крип'якевича, К. Студинського, М. Возняка та Історичної секції ВУАН на чолі з М. Грушевським вдалося провести багато важливих наукових конференцій, видати чимало наукових праць та збірників. Проте згорання політики українізації в УСРР, зменшення фінансування Академії та початок репресій звели нанівець наукові контакти між Львовом та Києвом. Активна співпраця між науковими установами, що вилилась у публікацію наукових видань, організацію конференцій, значно покращила публічну думку українців про новий радянський устрій.

Висвітлення побуту та повсякденного життя населення радянської України займало важливе місце у західноукраїнській громадсько-політичній думці. На основі публікацій офіційної радянської преси, вражень очевидців українські видання Польщі ознайомлювали читачів з умовами та способом життя мешканців УСРР/УРСР. Повідомлення про стан справ в УСРР у 1920-х рр.

ПІСЛЯМОВА

відрізнялися від того, що писали західноукраїнські газети у 1930-х рр. В часи українізації та непу в УСРР побутові умови тамтешніх громадян були на значно вищому рівні, ніж уже на початку 1930-х рр. З початком антиукраїнської кампанії українська преса Польщі, щоб дискредитувати більшовицьку владу в очах громадськості, змальовувала виключно у темних барвах побутові умови у радянській Україні.

Тематика західноукраїнської громадсько-політичної думки про радянську Україну є надзвичайно широкою та багатогранною. Межі монографії не дають можливості висвітлити усі її аспекти. Вважаємо, що у подальших дослідженнях визначеної тематики варто більш детально зупинитися на ставленні західноукраїнської громадськості до сталінських репресій другої половини 1930-х рр. Потребує подальших студій і проблема радянофільства серед громадських організацій та об'єднань Західної України. Особливу увагу майбутнім дослідникам варто звернути на Волинь, адже суспільно-політичне становище у цьому краї суттєво відрізнялося від Галичини. Наша монографія може слугувати вступом до майбутніх досліджень громадської думки західних українців про радянську Україну, Радянський Союз та комуністичну систему загалом.

БІБЛІОГРАФІЯ

Архівні джерела

Державний архів Волинської області

Волинська воєводська коменда державної поліції

1. Ф. 1, оп. 2, спр. 677. – Арк. 55–83: Напад на фільварок Я. Могильницької (1924 р.).
2. Ф. 1, оп. 2, спр. 678. – Арк. 27–50: З допиту Г. Андрієвського (1924 р.).

Луцьке повітове староство

3. Ф. 36, оп. 13а, спр. 901. – Арк. 1–50: Про суспільно-політичне становище в краї (1928 р.).

Волинське воєводське управління

4. Ф. 46, оп. 9а, спр. 237. – Арк. 1–5: Про вплив УНДО у “Просвіті” (1927 р.).
5. Ф. 46, оп. 9а, спр. 238. – Арк. 1–7: УНДО на виборах до місцевого самоврядування (1928 р.).
6. Ф. 46, оп. 9а, спр. 351 (Матеріали про діяльність соціалістів радикалів в краї (1930 р.).
7. Ф. 46, оп. 9а, спр. 495. – Арк. 1–39: “Monografia UNDO na Wolyniu” (1935 р.).
8. Ф. 46, оп. 9а, спр. 1021. – Арк. 1–19: Передвиборча діяльність УНДО в краї (1928 р.).
9. Ф. 46, оп. 9а, спр. 1076. – Арк. 1–15: Звіт про діяльність ЗУПРО (1924 р.).

Українська парламентарна репрезентація Волині

10. Ф. 60, оп. 5, спр. 8. – Арк. 2: Протокол засідання президії комітету дня пам’яті С. Петлюри (1937 р.).

Луцький секретаріат Українського посольського клубу

11. Ф. 410, оп. 5а, спр. 4. – Арк. 15–31: Листування з Українською парламентарною репрезентацією у Варшаві про зловживання польської влади (1928 р.).

Державний архів Львівської області

Львівське воєводське управління

12. Ф. 1, оп. 52д, спр. 282. – Арк. 1–14: Донесення старости Дрогобича Львівського воєводства у зв’язку з активізацією комуністичної діяльності (1926 р.).

БІБЛІОГРАФІЯ

13. Ф. 1, оп. 52д, спр. 426. – Арк. 3: Копія статуту “Червоної допомоги Західній Україні” (1924 р.).
14. Ф. 1, оп. 52д, спр. 591. – Арк. 1–10: Звіт команди державної поліції м. Львова про суспільно-політичне становище (1932 р.).
15. Ф. 1, оп. 52д, спр. 728. – Арк. 1–5: Донесення польського посла у Харкові С. Скшинського (1928 р.).
16. Ф. 1, оп. 52д, спр. 848. – Арк. 1–18: Програма УПП (1927 р.).
17. Ф. 1, оп. 52д, спр. 879. – Арк. 1–6: Текст промови Д. Паліїва про можливу війну з Росією (1924 р.).
Львівський університет Яна Казимира
18. Ф. 26, оп. 7, спр. 1298. – Арк. 7: Справа про обвинувачення Новгородського М., Рапопорта М. і Кузьмінського М. в приналежності до Союзу комуністичної молоді в Польщі (1926 р.).
19. Ф. 26, оп. 7, спр. 298: Справа про накладення дисциплінарного стягнення на студентку Вурм Гелену, яка обвинувачується у комуністичній діяльності (1925 р.). – 343 арк.
Львівське воеводське управління поліції
20. Ф. 121, оп. 2, спр. 16. – Арк. 1–15: Про вжиття заходів для затримання комуністів, які виїжджають на партійне навчання в СРСР (1926 р.).
21. Ф. 121, оп. 2, спр. 18. – Арк. 1–4: Про розшуки, нагляд і арешти комуністів і осіб, запідозрених у комуністичній діяльності (1926 р.).
22. Ф. 121, оп. 2, спр. 185. – Арк. 3: Поліцейські донесення та листування у справі розшуку комуніста Бачинського Владислава, депутата сейму (1929 р.).
Львівське міське староство
23. Ф. 110, оп. 4, спр. 377. – Арк. 1–32: (Вирізки з газет про діяльність доктора Кирила Студинського (1927–1933 рр.).
Дирекція поліції у Львові
24. Ф. 271, оп. 1, спр. 274. – Арк. 1–9: Звіт коменданта поліції про становище в краї (1924 р.).
25. Ф. 271, оп. 1, спр. 324: – Арк. 1–13: Звіт команди поліції про настрої серед студентства (1924 р.). – 13 арк.

Центральний державний історичний архів України у м. Львові

Наукове товариство ім. Шевченка

26. Ф. 309, оп. 1, спр. 123: Листування з комітетами про проведення міжнародних з'їздів (1925–1930 рр.). – 95 арк.

Крушельницький Антін

27. Ф. 361, оп. 1, спр. 20. – Арк. 1–15: Статті “Політична лінія західноукраїнської націонал демократії”, “Два націоналізми”, “Дитячі господарства”. Рукописи (1926 р.).
28. Ф. 361, оп. 1, спр. 21: Статті “Actio Catholica”, “Західноукраїнське політичне життя”, “Анархісти” (1926 р.). – 40 арк.
29. Ф. 361, оп. 1, спр. 25. – Арк. 1–8: Статті “Трагедія помилок” і “Темні лицарі” (Про судовий процес К. Студинського з редактором “Діла” Постолюком) (1927 р.).
30. Ф. 361, оп. 1, спр. 35: Рецензія “Мина Мазайло Куліша на галицькій сцені” (1927 р.). – 14 арк.
31. Ф. 361, оп. 1, спр. 49. – Арк. 1–3: Листування з Вінницьким філіалом Бібліотеки Української академії наук, видавництвом “Рух” та ін. (1929 р.).
32. Ф. 361, оп. 1, спр. 222. – Арк. 1–7: Статті “Актор і його костюм”, “Реформа одягу в СРСР” (1928 р.).
Українське національно-демократичне об’єднання
33. Ф. 344, оп. 1, спр. 27. – Арк. 1–3: Пам’ятна записка про можливість союзу українців з Польщею для боротьби з СРСР (1925 р.).
34. Ф. 344, оп. 1, спр. 32: Протоколи засідань Центрального комітету (1927 р.). – 95 арк.
35. Ф. 344, оп. 1, спр. 36. – Арк. 1–8: Рішення ЦК у зв’язку з проведенням колективізації і антирелігійної роботи в СРСР (1932 р.).
36. Ф. 344, оп. 1, спр. 41. – Арк. 1–3: Резолюція Народного Комітету УНДО про політичне становище в світі (1929 р.).
37. Ф. 344, оп. 1, спр. 120. – Арк. 1–6: Статті Целевича В. та невстановлених авторів про міжнародне і внутрішнє становище СРСР (1930 р.).
38. Ф. 344, оп. 1, спр. 549. – Арк. 1–7: Лист Макух-Павликовської І. до Зибликевича Є. з приводу обвинувачення її і членів редакції журналу “Нова Хата” в комуністичній агітації в газеті “Діло” (1926 р.).
Українська парламентарна репрезентація, м. Варшава
39. Ф. 392, оп. 1, спр. 13. – Арк. 1–3: Декларації Українського сеймського клубу польському сейму (1928 р.).
40. Ф. 392, оп. 1, спр. 26. – Арк. 2: Лист-скарга про невинно-затриманого у справі КПЗУ (1926 р.).
Редакція української газети “Діло”
41. Ф. 779, оп. 1, спр. 10. – Арк. 1: Лист до Михайла Галушинського від читачів. Косів (1924 р.).
42. Ф. 779, оп. 1, спр. 33. – Арк. 1–20: Тексти промов депутатів у польському сеймі (1935–1939 рр.).

БІБЛІОГРАФІЯ

**Львівська національна наукова бібліотека України
імені Василя Стефаника
Відділ рукописів**

Крип'якевич І.

43. Ф. 314, спр. 120. – Арк. 4: Записка про кооперацію галицьких дослідників з Українською академією наук в обсягу історичних наук (1929 р.).

Возняк М.

44. Ф. 574, спр. 574. – Арк. 1–7: Генеральне Консульство СРСР у Львові, листи до Возняка М. С. (1927–1928 рр.).

45. Ф. 574, спр. 508. – Арк. 7: Шимонович Іоанікій. Листи до Возняка М. С. (1928 р.).

Гнатюк В.

46. Ф. 34, спр. 552. – Арк. 7: Тимченко Євген, листи до В. Гнатюка (1928 р.).

Калинович І.

47. Ф. 57, спр. 160. – Арк. 3: Деркач В., листи до Калиновича Івана, (1926–1927).

48. Ф. 57, спр. 779. – Арк. 4: Листування Калинович Євгенії з народним комісаріатом освіти УРСР в справі виїзду до Радянського Союзу (1929 р.).

Прокоп М.

49. Ф. 301, спр. 1. – Арк. 4: Автобіографія.

Щурам В.

50. Ф. 206, спр. 458.– Арк. 5: Лист від В. Гнатюка (1927 р.).

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

Urząd wojewódzki we Lwowie

51. Zespół 1180, sygnatura 974/4: Sytuacja województwa lwowskiego w styczniu 1926 (1926 r.). – 39 k.

52. Zespół 1180, sygnatura 974/8: Sytuacja województwa lwowskiego w 1932 (1932 r.). – 146 k.

53. Zespół 1180, sygnatura 974/9: Sytuacja województwa lwowskiego w styczniu 1933 (193 r.). – 486 k.

*Zbiór statutów programów i deklaracji ideowych stowarzyszeń,
związków zawodowych i partii politycznych*

54. Zespół 2520, sygnatura 301: Statut instytutu naukowego badania komunizmu (1932 r.). –18 k.

Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu

Dział rękopisów

55. Papiery Bolesława i Marii Wysłouchów. TOM LXXV. Biuletyn informacyjny Ukr. Poselstwa Radzieckiego w Polsce (1932 r.). – 10 k.

Опубліковані збірники документів і матеріалів

56. III Народний з'їзд Українського національно-демократичного об'єднання в дні 24 і 25 грудня 1928 р. – Львів : З друкарні видавничої спілки “Діло”. – 1929. – 154 с.
57. *Бабак О.* Прага–Харків–Соловки: архівно-слідча справа академіка Степана Рудницького / О. І. Бабак, В. М. Даниленко, Ю. В. Плекан. – К. : Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2007. – 260 с.
58. Боротьба за возз'єднання Західної України з Українською РСР 1917–1939: зб. док. і матеріалів. – К. : Наукова думка, 1979. – 557 с.
59. *Грушевський М.* Між історією та політикою (1920–1930-ті рр.) : зб. док. і матеріалів. – К., 1997. – 183 с.
60. Дмитро Паліїв. Життя і діяльність, 1896–1944: зб. пр. і матеріалів / відп. ред. О. Купчинський. – Львів : НТШ, 2007. – 862 с.
61. *Донцов Д.* Твори / Дмитро Донцов. – Львів : Кальварія, 2001. – Т.1 : Геополітичні та ідеологічні праці. – 488 с.
62. *Дядюк М.* Листи Михайла Грушевського до Михайла Возняка / М. Дядюк // Український історик. – 2006–2007. – Т. XLIII – XLIV. – С. 113–154.
63. Історія Львова в документах і матеріалах : зб. док. і матеріалів. – К. : Наукова думка, 1986. – 420 с.
64. Історія Національної академії наук України 1924–1928 : док. і матеріали /упоряд.: В. А. Кучмаренко та ін. – К. : НБУВ, 1998. – 761 с.
65. Конгрес Українських націоналістів 1929 р. : док. і матеріали /упоряд. В. Муравський. – Львів : НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника; Центр досліджень визвольного руху, 2006. – 420 с.
66. *Крип'якевич І.* Спогади /Іван Крип'якевич// Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 8 : Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – С. 77–125.
67. *Кугутяк М.* Українська націонал-демократія (1918–1929) / М. Кугутяк. – Київ ; Івано-Франківськ : Плай, 2004. – Т. 2. – 704 с.
68. *Кучерепа М.* Українські національні партії на Волині (1921–1939 роки) : у 2 ч. /Микола Кучерепа, Ярослав Цецик. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – Ч. 2 : документи і матеріали. – 292 с.

БІБЛІОГРАФІЯ

69. Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894–1932 рр.) /упоряд. Г. Сварник. – Львів ; Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коць, 1998. – 367 с.
70. Мілена Рудницька: Статті. Листи. Документи /упоряд.: Мирослава Дадюк ; відп. ред. Мирослава Богачевська-Хомяк. – Львів : Місіонер, 1998. – 844 с.
71. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність: док. і матеріали 1899–1944. – Львів : Місіонер, 1998. – Т. 2: Церква і суспільне питання; Кн. 1 : Пастирське вчення та діяльність / за ред. А. Кравчука. – 570 с.
72. Свідчення ув'язненого М. Лозинського про його побут в УСРР з часу приїзду у вересні 1927 р. і до зак. 1931/32 навч. р. // Український історичний журнал. – 1997. – №5. – С. 101–105.
73. Становище трудящих Львова, 1917–1939 : док. і матеріали. – Львів, 1961. – 447 с.
74. *Степанів О.* Наукові праці. Есе. Спогади /упоряд. О. Шаблій. – Львів : Видавничий центр Наукового товариства ім. Шевченка, 2003. – 608 с.
75. Тисяча років української суспільно-політичної думки: (20-ті–40-ві роки ХХ ст.) : у 9 т. – К. : Дніпро, 2001. – Т. 7. – 345 с.
76. У півстолітніх змаганнях : вибрані листи до К. Студинського (1891–1941) /упоряд.: О. Гайова, Г. Сварник. – К. : Наукова думка, 1993. – 765 с.
77. Україна – Польща 1920–1939 рр.: З історії дипломатичних відносин УСРР з Другою Річчю Посполитою : док. і матеріали / НАН України, Інститут історії України ; упорядкув., коментарі, вступ. ст.: Н. С. Рубльова, О. С. Рубльов. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. – 624 с.
78. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті : док. і матеріали /упоряд.: Т. Гунчак і Р. Сольчаник. – К. : Сучасність, 1983. – Т. 2. – 429 с.
79. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті : док. і матеріали /відп. ред. М. Кугутяк. – Івано-Франківськ : КПФ “ЛІК”, 2012. – Т. 1, кн. 1 (1919–1929). – 600 с.
80. Хроніка Наукового товариства ім. Шевченка у Львові за роки 1926 – 1930. – Львів : НТШ, 1930. – 23 с.

Мемуари та спогади

81. *Антонович О.* Спогади / Омелян Антонович. – Київ ; Вашингтон : Місіонер, 2003. – Ч. 1. – 488 с.
82. *Бачинський М.* Сергій Бачинський : спомини сина / М. Бачинський / передм. С. М. Злупка ; відп. ред. М. М. Романюк. – Львів : Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, 2004. – 250 с.

83. *Бульба-Боровець Т.* Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху: спогади / Бульба-Боровець Тарас. – Вінніпег : Накладом товариства “Волинь”, 1981. – 423 с.
84. *Єфремов С.* Щоденники, 1923–1929 / С. Єфремов. – К. : ЗАТ газета “РАДА”, 1997. – 848 с.
85. *Кедрин І.* Мої шефи-редактори : із споминів журналіста / Іван Кедрин // Календар “Свободи” на переступний рік 1956. – Джерсі-Сіті : Видання Українського Народного Союзу, 1955. – С. 78–88.
86. *Кедрин І.* Життя – події – люди : спомини і коментарі / Іван Кедрин. – Нью-Йорк : Червона калина, 1976. – 724 с.
87. *Кедрин І.* Часопис, видавець та редактор : жмут споминів та рефлексій / Іван Кедрин // Діло. – 1938. – 14 січ. – С. 3.
88. *Кордуба М.* Вражіння з поїздки до Києва / М. Кордуба // Діло. – 1928. – 15 квіт. – С. 8.
89. *Крип’якевич І.* Із спогадів / Іван Крип’якевич // Український історик. – 1993. – Т. 30, ч. 116/119. – С. 174 – 176.
90. *Крип’якевич Р.* Михайло Грушевський та Іван Крип’якевич (За матеріалами неопублікованого листування й мемуарів) / Р. Крип’якевич // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 8 : Іван Крип’якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – С. 54–67.
91. *Крушельницька Л.* Рубали ліс... : (спогади галичанки) / Л. Крушельницька. – Львів : Львівська обласна книжкова друкарня, 2001. – 260 с.
92. *Кубійович В.* Мені 70 / Володимир Кубійович. – Париж ; Мюнхен, 1970. – 135 с.
93. *Луцький Ю.* На перехресті / Ю. Луцький. – Луцьк : Ініціал, 1999. – 160 с.
94. *Макух І.* На народній службі : спогади / Іван Макух. – К. : Основні цінності, 2001. – 572 с.
95. Новий світ. Вражіння проф. К. Студинського з побуту на Радянській Україні // Діло. – 1926. – 28 жовт. – С. 1; Новий світ. Вражіння проф. К. Студинського з побуту на Радянській Україні // Діло. – 1926а. – 29 жовт. – С. 2; Новий світ. Вражіння проф. К. Студинського з побуту на Радянській Україні // Діло. – 1926б. – 30 жовт. – С. 1.
96. *Ревуцький В.* В орбіті світового театру / В. Ревуцький. – Київ ; Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коць, 1995. – 243 с.
97. *Студинський К.* З побуту на Радянській Україні / К. Студинський. – Львів : НТШ, 1929. – 110 с.
98. *Студинський К.* З побуту на Радянській Україні: VI. Правописна конференція в Харкові / К. Студинський // Діло. – 1927. – 27 лип. – С. 1.

БІБЛІОГРАФІЯ

99. *Теслюк М.* У боротьбі за возз'єднання : сторінки спогадів / М. М. Теслюк. – Львів : Каменяр, 1988. – 243 с.
100. *Чернецький А.* Спомини з мого життя / Чернецький А. – К. : Основні цінності, 2001. – 168 с.
101. *Шухевич С.* Моє життя : спогади / С. Шухевич. – Лондон : Видання Української видавничої спілки, 1991. – 619 с.
102. *Юрченко В.* Пекло на землі / Юрченко В. – Львів : Червона Калина, 1994. – 375 с.

Періодика 1920 – 1930-х рр.

103. Англійська преса про перенесення української столиці // Діло. – 1934. – 4 лип. – С. 2.
104. Арешти на Україні // Діло. – 1929. – 20 жовт. – С. 1.
105. Арешти на Україні та їх причини // Діло. – 1929. – 7 листоп. – С. 1
106. Бібліографія В. Б. “Ювілей академіка М. С. Грушевського”. 1866 – 1926. I. – Ювілейні засідання II. Привітання. Видання ювілейного комітету, Київ, 1927, 143 стор.” // Літературно-Науковий Вістник. – 1928. – № 5. – С. 94–95.
107. Бібліографія // Літературно-Науковий Вістник. – 1931. – № 6. – С. 572.
108. Більшовицька облуда. Орган ЦК КП(б)У про ліквідацію окремого комісаріату земельних справ при уряді УСРР // Діло. – 1929. – 21 груд. – С. 2.
109. Більшовицький гумор // Комар. – 1934. – № 6. – С. 2.
110. *Богуш В.* Шляхи розбудови народного господарства совітського Союзу /В. Богуш // Розбудова Нації. – 1930. – № 7–8. – С. 34–37.
111. Большевицький гумор // Комар. – 1933. – № 3. – С. 2
112. Большевицький престіл з людських костей – трагедія України // Діло. – 1935. – 14 лют. – С. 1–2.
113. Большевицький терор на Україні – в освітленні англійської преси // Діло. – 1935. – 10 січ. – С. 2.
114. Большевицькі фільми і дійсність // Діло. – 1935. – 3 лип. – С. 3.
115. *Бондаренко О.* “Земля обітована”: Український молодий театр “Заграва” під артистичним проводом В. Блавацького здійснив постановку драми О. Олеся “Земля обітована : п'єса у 4-х картинах” /Олександр Бондаренко// Назустріч. – 1936. – № 1. – С. 5.
116. Бритійський премієр Чемберлен дементує ревеляції московського процесу // Діло. – 1938. – 11 берез. – С. 1.
117. *Бургардт О.* Царство Сатани / Освальд Бургардт // Вістник. – 1938. – Кн. 4, т. 2. – С. 299–307.
118. В обороні жертв диктатури // Діло. – 1929. – 6 листоп. – С. 1.

119. В страху за кордони // *Голос*. – 1937. – № 10. – С. 1.
120. В Україні “село стає пустелею” // *Діло*. – 1937. – 21 лют. – С. 2.
121. Великдень на Радянщині // *Діло*. – 1931. – 12 квіт. – С. 1.
122. Веселе. Совітський побут // *Діло*. – 1938. – 1 лип. – С. 3.
123. Вибори нових академіків ВУАН // *Пролетарська правда*. – 1929. – 29 черв. – С. 2.
124. Виключили... з приводу останнього подвигу комісаріату освіти УСРР // *Діло*. – 1933. – 16 жовт. – С. 1
125. Вилазки і висновки // *Діло*. – 1927. – 30 берез. – С. 2.
126. Вимушена відповідь // *Літературно-Науковий Вістник*. – 1928. – № 6. – С. 183–187.
127. В. Винниченко про положення в Росії і на Україні // *Свобода*. – 1924. – № 74. – С. 2.
128. Відгуки самогубства Любченка за кордоном // *Діло*. – 1937. – 21 верес. – С. 7.
129. Відносини в Совітах // *Діло*. – 1935. – 20 берез. – С. 2.
130. Від колективізації до хаосу // *Діло*. – 1930. – 11 квіт. – С. 1.
131. Вісті з раю // *Комар*. – 1933. – № 2. – С. 3.
132. Вражіння поїздки на Велику Україну. Розмова з послом Х. Приступою // *Діло*. – 1925. – 20 жовт. – С. 1; 21 жовт. – С. 1 – 2 ; 22 жовт. – С. 1; 23 жовт. – С. 1.
133. Вражіння поїздки на Велику Україну. На маргінесі розмови з пос. Приступою // *Діло*. – 1925. – 25 жовт. – С. 1.
134. ВУАН і Радвлада. Виступ акад. Грушевського в Києві // *Діло*. – 1926. – 10 лют. – С. 2.
135. Галицькі вчені виключені за Академії наук! // *Діло*. – 1933. – 15 жовт. – С. 1.
136. *Голубець М.* Жалюгідна подія в мурах Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові / М. Г. // *Неділя*. – 1930. – 30 берез. – С. 2.
137. *Голубець М.* Про черговий акт нашої трагедії /М. Г. // *Неділя*. – 1930а. – 16 берез. – С. 1.
138. Голод на Україні // *Діло*. – 1934. – 6 січ. – С. 1.
139. Голод на Україні // *Українська Нива*. – 1933. – Ч. 37. – С. 2.
140. Голод на Радянській Україні // *Діло*. – 1932. – 27 квіт. – С. 2.
141. Голос сумління... “Відкритий лист” чи краще акт обвинувачення до посла Україн. Сель-Роб. Соціал. Об’єднання Степана Волинця проти московських комуністичних насильників в Україні // *Діло*. – 1933. – 26 лип. – С. 1–3.
142. *Гординський С.* Про повість у радянській Україні / С. Гординський // *Назустріч*. – 1935. – № 24. – С. 2.
143. *Гординський С.* Реабілітація Тараса Шевченка / Святослав Гординський // *Назустріч*. – 1938. – № 16. – С. 2–3.

БІБЛІОГРАФІЯ

144. *Городеччанин*. Городеччина проти комуни / Городеччанин // *Голос*. – 1937. – Ч. 3. – С. 4.
145. *Гумор голодних* // *Комар*. – 1933. – № 24. – С. 2.
146. *Гучванович Р.* Іван Кучма і Бруха Гелернтер – 10 років за комунізм // *Діло*. – 1937. – 2 черв. – С. 1.
147. *Д. Л.* Кепський жарт сну про індустріалізацію / *Д. Л.* // *Вістник*. – 1933. – Кн. 11, т. 4. – С. 835–838.
148. *Данько М.* Боротьба проти Москви і руйноване галицьке запілля. Акція ОУН без зв'язку з акцією проти Москви / *М. Данько* // *Діло*. – 1934. – 16 серп. – С. 1.
149. *Данько М.* Більшовицьке чищення “теоретичного фронту”. Про одно цілий український національний фронт проти московської диктатури і про більшовицьке невдоволення з цього факту / *М. Данько* // *Діло*. – 1934. – 8 січ. – С. 2.
150. *Данько М.* Голод і преса (кореспонденція з Женеви) / *М. Данько* // *Діло*. – 1934. – 24 січ. – С. 2.
151. *Данько М.* Гряде новий голод / *М. Данько* // *Діло*. – 1934. – 5 лип. – С. 1.
152. *Данько М.* Київська комедія і українська дійсність / *М. Данько* // *Діло*. – 1934. – 5 лип. – С. 2.
153. *Данько М.* Московські реформи / *М. Данько* // *Діло*. – 1935. – 22 лют. – С. 1.
154. *Данько М.* Україна на порозі нового року / *М. Данько* // *Діло*. – 1936. – 14 груд. – С. 1.
155. Два чужі поважні голоси про Україну // *Діло*. – 1938. – 30 січ. – С. 2.
156. Два роки п'ятилітки // *Діло*. – 1930. – 17 жовт. – С. 2.
157. Дві п'ятилітки // *Праця*. – 1932. – 15 верес. – С. 2.
158. Демонстрації проти арештувань на Україні. Вибили шиби в львівському рад. консуляті // *Діло*. – 1929. – 23 листоп. – С. 4.
159. Десять літ НЕП-и. Чотири фази в економічній політиці СРСР // *Діло*. – 1931. – 24 квіт. – С. 1.
160. Деякі риси з життя й праці “оновленої” ВУАН // *Діло*. – 1930. – 26 лип. – С. 1–2.
161. “Дніпрельстан” // *Вперед*. – 1926. – 15 груд. – С. 1.
162. *Дніпрянський Б.* Перша совітська п'ятирічка / *Б. Дніпрянський* // *Розбудова Нації*. – 1933. – № 3–4. – С. 67–69.
163. Доморослим комуністам // *Діло*. – 1923. – 15 трав. – С. 1.
164. *Донцов Д.* Зрада амфіктіонів / *Д. Д.* // *Вістник*. – 1938. – Кн. 7–8, т. 3. – С. 590–595.
165. *Донцов Д.* Кінець Великого Інквізитора і партія / *Д. Донцов* // *Літературно-Науковий Вістник*. – 1926. – № 9. – С. 68–83.
166. *Донцов Д.* Консолідація москвофільства / *Д. Д.* // *Літературно-Науковий Вістник*. – 1936. – № 10. – С. 272–280.

167. *Донцов Д.* Під новий рік /Д. Д. // Літературно-Науковий Вістник. – 1931. – № 1. – С. 76–80.
168. *Донцов Д.* Процес / Д. Д. // Літературно-Науковий Вістник. – 1930. – № 5. – С. 447–453.
169. *Донцов Д.* Система страху /Дмитро Донцов // Літературно-Науковий Вістник. – 1932. – № 6. – С. 540–549.
170. *Донцов Д.* Що таке “українізація” України? / Д. Донцов // Літературно-Науковий Вістник. – 1929. – № 12. – С. 1097–1111.
171. *Дорошенко В.* Всеукраїнське свято. (ювілей акад. М. Грушевського) / В. Дорошенко // Діло. – 1926. – 3 жовт. – С. 2.
172. Досліди народнього побуту. Перспективи наукової праці на Великій Україні // Діло. – 1925. – 31 січ. – С. 1.
173. *Дуб Я.* Большевицька революція та визволення України / Ярослав Дуб // Літературно-Науковий Вістник. – 1929. – № 3. – С. 238–250.
174. *Дуб Я.* Московський терор на Україні / Я. Дуб // Свобода. – 1930. – № 16. – С. 2.
175. Жидівська колонізація на Півдні України // Діло. – 1925. – 12 верес. – С. 1–2.
176. Жиди кольонізують українську землю // Свобода. – 1925. – 13 верес. – С. 3–5.
177. Життя в раю. З листа з південної Радянської України // Діло. – 1930. – 30 серп. – С. 3.
178. “Журналь де Женев” про Україну // Діло. – 1929. – 14 квіт. – С. 2.
179. З Радянської України // Вперед. – 1926. – 1 листоп. – С. 1.
180. *Єфремов С.* Про двох лицарів : Одного під забралом, другого так: Відповідь акад. Єфремова акад. Студинському і Лівобічному // Діло. – 1928. – 25 лип. – С. 1–2.
181. З Великої України // Світ. – 1925. – 15 трав. – С. 5.
182. З великої хмари малий дощ // Свобода. – 1937. – № 55. – С. 2.
183. З процесу проф. Кирила Студинського проти “Діла” і “Червоної калини”: Ще кілька подробиць із зізнань проф. К. Студинського // Діло. – 1932. – 22 трав. – С. 2.
184. З музичного життя на Радянській Україні. Як заповідається найближчий оперовий сезон? // Діло. – 1930. – 2 серп. – С. 4.
185. З приватного листа // Діло. – 1926. – 15 листоп. – С. 2.
186. З радянської преси. “Язикотворчество” на Україні // Діло. – 1926. – 10 верес. – С. 2.
187. З українського життя. Волинь напередодні // Голос. – 1937. – № 1. – С. 9
188. З Радянської України // Вперед. – 1926. – 1 листоп. – С. 1.

БІБЛІОГРАФІЯ

189. З українського життя. Волинь напередодні // *Голос*. – 1937. – № 1. – С. 9.
190. За відізвання України від ССРСР // *Діло*. – 1937. – 9 берез. – С. 6.
191. За Збручем // *Голос*. – 1937. – № 35. – С. 4.
192. За Українську Академію Наук. I // *Діло*. – 1928. – 18 трав. – С. 1–2; За Українську Академію Наук. II // *Діло*. – 1928а. – 19 трав. – С. 2; За Українську Академію Наук. III // *Діло*. – 1928б. – 20 трав. – С. 1.
193. За що розстріляли українських артистів у Києві? // *Діло*. – 1937. – 11 груд. – С. 3.
194. Загибель цивілізації і смертельна загроза... Вражіння з подорожі по Радянському Союзу // *Діло*. – 1932. – 6 квіт. – С. 1.
195. *Зайберт Т.* Боротьба з доріст в ССРСР / Теодор Зайберт // *Літературно-Науковий Вістник*. – 1931. – № 7. – С. 686–696.
196. Засоби // *Діло*. – 1923. – 20 трав. – С. 1.
197. Звіт Еріота про подорож до совітів // *Діло*. – 1934. – 6 січ. – С. 2.
198. Земельна політика на Рад. Україні // *Діло*. – 1926. – 4 лют. – С. 3.
199. Земля, машини і діти. З вражін очевидців-утікачів з Радянської України // *Діло*. – 1934. – 18 лип. – С. 2.
200. Зі советських журналів // *Назустріч*. – 1938. – № 1–2. – С. 5.
201. Зі столиці Радянської України // *Свобода*. – 1922. – № 171. – С. 2.
202. “Індустріалізація” і “колективізація”. (Уваги з приводу української “п’ятилітки”). I // *Діло*. – 1930. – 3 серп. – С. 1–2; “Індустріалізація” і “колективізація”. (Уваги з приводу української “п’ятилітки”). II // *Діло*. – 1930а. – 5 серп. – С. 1–2; “Індустріалізація” і “колективізація”. (Уваги з приводу української “п’ятилітки”). III // *Діло*. – 1930б. – 6 серп. – С. 1.
203. *І. М.* З господарського і політичного життя В. України / *І. М.* // *Літературно-Науковий Вістник*. – 1932. – № 4. – С. 375–377.
204. “Інавгураційний виступ” – з нагоди вступу на посаду консула ССРСР у Львові Ю. Лапчинського // *Діло*. – 1928. – 7 черв. – С. 1.
205. Інтелігенція і радвллада // *Діло*. – 1924. – 20 черв. – С. 2.
206. *К. П.* Чеський журналіст про большевицьку “п’ятирічку” / *К. П.* // *Свобода*. – 1932. – № 223. – С. 2.
207. *Кабалюк Н.* Перед новим іспитом (допис з Волині) / *Н. Кабалюк* // *Діло*. – 1930. – 30 берез. – С. 3.
208. *Камінський І.* По той бік кордону / *І. Камінський* // *Світ*. – 1926. – 15 верес. – С. 2.
209. Капітальне будівництво на Радянській Україні // *Діло*. – 1928. – 10 трав. – С. 3.
210. “Квітуха індустрія України над Дніпром” // *Свобода*. – 1935. – № 218. – С. 2.

211. *Кедрин І.* Галицьке нео-москвофільство / Іван Кедрин // Діло. – 1932. – 1 трав. – С. 1.
212. *Кедрин І.* Засадчині речі / Іван Кедрин // Діло. – 1930. – 28 листоп. – С. 1.
213. *Кедрин І.* “Ми” – наддніпрянці і “ви” – галичани.../ Іван Кедрин // Діло. – 1937. – 17 лют. – С. 1–2.
214. *Кедрин І.* Проф. Кирило Студинський contra “Червона калина” і “Діло” // Діло. – 1932. – 14 квіт. – С. 4; *Кедрин І.* Проф. Кирило Студинський contra “Червона калина” і “Діло” // Діло. – 1932а. – 17 трав. – С. 1.
215. *Кедрин І.* Москвофільство і радянофільство. Нарис історії на підставі матеріалів, зібраних до Української Загальної Енциклопедії до історії Галичини за останні 16 літ / Іван Кедрин // Діло. – 1935. – 5 січ. – С. 2.
216. *Кедрин І.* Під прапором національної стихії. Виїмка спостережень і вражень з подорожі по Рад. Україні / Іван Кедрин // Діло. – 1926. – 25 квіт. – С. 1.
217. *Кедрин І.* Українці чи галичани? / Іван Кедрин // Діло. – 1929. – 6 січ. – С. 2.
218. *Ковалевський О.* “Індустріалізація” і “колективізація” (увага з приводу української п’ятилітки) / Олександр Ковалевський // Діло. – 1930. – 6 серп. – С. 1.
219. *Козоріс М.* Лист з Києва. Мистецьке об’єднання “Березіль”, 29 жовтня 1924 р. / М. Козоріс // Діло. – 1924. – 11 листоп. – С. 2–3.
220. *Козоріс М.* Театр на Радянській Україні / Михайло Козоріс // Світ. – 1926. – 15 лип. – С. 9.
221. Комуністи проти комуністів. Що пишуть про відносини в СРСР комуністичні журнали // Діло. – 1935. – 1 лют. – С. 2.
222. Комуністична дійсність. З приватного листа // Діло. – 1930. – 6 трав. – С. 3.
223. Конституційна комедія у Світах // Діло. – 1935. – 12 лют. – С. 1.
224. Консульські завдання. Промова новопризначеного консуля СРСР п. Лапчинського перед журналістами // Діло. – 1928. – 4 черв. – С. 1–2.
225. “Контрреволюціонери” на провідних становищах в УССР // Діло. – 1937. – 16 берез. – С. 2.
226. *Кравців Б.* Комінтерн, його акція і прихвосні / Б. Кравців // Голос. – 1937. – № 25. – С. 1.
227. *Кравців Б.* Стаття про кінець ренегата / Б. Кравців // Голос. – 1937. – № 36. – С. 1, 6.
228. Краєвому комітету у Львові. Заява // Новий Час. – 1933. – 18 верес. – С. 3.

БІБЛІОГРАФІЯ

229. Криваві заворушення на Східній Україні // Діло. – 1935. – 19 січ. – С. 2.
230. Крушельницький А. Культура за Збручем / А. Крушельницький // Нові Шляхи. – 1929. – №2. – С. 305–307.
231. Культурне єднання чи асиміляція? На маргінесі зїзду російських і українських пролетарських письменників у Москві // Діло. – 1929. – 1 берез. – С. 1–2.
232. “Куркуль активізується” // Діло. – 1930. – 22 серп. – С. 2.
233. Лазаревський Г. Московський судовий процес і Україна / Гліб Лазаревський // Діло. – 1938. – 13 берез. – С. 2.
234. Лазарівський Г. 1918–1938 на Наддніпрянській Україні / Г. Лазарівський // Діло. – 1938. – 23 січ. – С. 1.
235. Левицький В. В обороні свободи науки / В. Левицький // Діло. – 1932. – 14 трав. – С. 2.
236. Левицький Д. За консолідацію українських національних сил / Дмитро Левицький // Діло. – 1935. – 2 січ. – С. 3.
237. Левицький Д. Про наше становище до радянської України / Дмитро Левицький // Діло. – 1925. – 21 лют. – С. 3.
238. Лемко. Комуністичні затії на Лемківщині / Лемко // Діло. – 1937. – 24 січ. – С. 3.
239. Лівобічний. За Українську Академію наук I /Лівобічний // Діло. – 1928. – 18 трав. – С. 2; Лівобічний. За Українську Академію наук II /Лівобічний // Діло. – 1928а. – 19 трав. – С. 1; Лівобічний. За Українську Академію наук III /Лівобічний // Діло. – 1928б. – 20 трав. – С. 2.
240. Литвицький М. До характеристики умов селянського господарства на Радянській Україні /М. Литвицький // Розбудова Нації. – 1928. – № 8. – С. 71–73.
241. Лист до редакції “Нового Часу” утікачів зі соловецької каторги Григорія Мамчія, Петра Обушного та Семена Суржжа // Новий Час. – 1932. – 10 берез. – С. 3.
242. Лист з України // Громадський Голос – 1933 – 2 груд. – С. 1.
243. Лист радянського конзуля у Львові // Нова Зоря. – 1930. – 25 травня. – С. 3.
244. М. Вороний і большевицька цензура // Назустріч. – 1934. – № 18. – С. 1.
245. М. Л. З пресового фільму / М. Л. // Літературно-Науковий вістник. – 1930. – № 6. – С. 553–560.
246. М. Л. З пресового фільму / М. Л. // Літературно-Науковий Вістник. – 1931. – № 5. – С. 468–469.
247. М. Л. На нашій екрані / М. Л. // Літературно-Науковий Вістник. – 1930. – № 1. – С. 86–90.
248. М. Скрипник про свій побут у Львові : Розмова М. Скрипника з представниками укр. преси // Діло. – 1929. – 20 верес. – С. 1.

249. Мартирольоґія української мови // Діло. – 1937. – 27 жовт. – С. 1.
250. *Матвіїв М.* Лютує Ірод / Микола Матвіїв // Діло. – 1935. – 5 січ. – С. 2.
251. *Мазепа І.* Нова конституція, чи новий обман? / І. Мазепа // Свобода. – 1937. – № 21. – С. 2.
252. Методи колективізації на Радянській Україні // Діло. – 1930. – 3 верес. – С. 2.
253. Методи совітських процесів // Діло. – 1937. – 11 серп. – С. 3.
254. Містерії з посадою прем'єра УСРСР // Діло. – 1937. – 25 листоп. – С. 1.
255. Московська боротьба за хліб // Діло. – 1934. – 8 верес. – С. 1.
256. Московська політика і монета // Свобода. – 1926. – № 24. – С. 3.
257. Московські події // Діло. – 1926. – 1 серп. – С. 2.
258. *Мудрий В.* Вибори на Україні. Немилі перспективи / В. Мудрий // Діло. – 1926. – 21 лют. – С. 2.
259. *Мудрий В.* Віддають територію але без майна. Ще про регуляцію кордонів між РСФРР і УСРР / В. Мудрий // Діло. – 1926а. – 12 берез. – С. 1.
260. *Мудрий В.* Двосічна зброя. На марґінесі національної політики комуністів / В. Мудрий // Діло. – 1927. – 7 груд. – С. 1.
261. *Мудрий В.* За культурні впливи. Боротьба з московським засиллям / В. Мудрий // Діло. – 1926б. – 7 берез. – С. 1.
262. *Мудрий В.* КП(б)У і національна культура. Відгомони літературної дискусії двох останніх літ / В. Мудрий // Діло. – 1927а. – 29 трав. – С. 1–2.
263. *Мудрий В.* Нові відносини у радянському селі / В. Мудрий // Діло. – 1926в. – 18 лют. – С. 2.
264. *Мудрий В.* Новий етап більшовицької політики на Україні. З приводу наміченого перенесення осідку УСРР з Харкова до Києва / В. Мудрий // Діло. – 1934. – 28 січ. – С. 2.
265. *Мудрий В.* Преса в СРСР. З нагоди з'їзду редакторів у Москві / В. Мудрий // Діло. – 1927б. – 13 трав. – С. 1–2.
266. *Мудрий В.* Сільсько-господарські кредити на Рад. Україні / В. Мудрий // Діло. – 1926г. – 5 лют. – С. 1–2.
267. *Мудрий В.* Чергова хвиля Терору на Україні / В. Мудрий // Діло. – 1934а. – 19 груд. – С. 1–2.
268. *Мудрий В.* Україна в СРСР / В. Мудрий // Діло. – 1929. – 29 трав. – С. 2.
269. На Великій Україні // Громадський Голос. – 1924. – 19 січ. – С. 1.
270. На марґінесі процесу “СВУ” в Харкові: Д. Дорошенко. Лист до редакції // Діло. – 1930. – 16 берез. – С. 5.

БІБЛІОГРАФІЯ

271. На маргінесі харківського процесу. В. Садовський. Лист до редакції // Діло. – 1930. – 16 берез. – С. 5.
272. На порятунок України // Діло. – 1933. – 9 верес. – С. 2.
273. На радянській Україні // Діло. – 1924. – 22 серп. – С. 2–3.
274. На радянській Україні // Діло. – 1924а. – 23–29 серп. – С. 3.
275. На Україні // Наша Правда. – 1924. – №8. – С. 46.
276. Народний з'їзд УНДО // Діло. – 1926. – 23 листоп. – С. 1–2.
277. Наші завдання // Праця. – 1932. – 15 верес. – С. 1–2.
278. Наші соціалісти про себе. Відновлення УСДП (що говорить про УСДП її голова д-р Лев Ганкевич) // Діло. – 1929. – 13 січ. – С. 1.
279. Націоналістичні ухили в КП(б)У оживають // Діло. – 1929. – 6 серп. – С. 2.
280. Не нація, але партії // Новий Час. – 1933. – 26 жовт. – С. 2.
281. Невдача совітської індустрії // Діло. – 1934. – 6 верес. – С. 1.
282. Недоля українських діячів на Україні // Діло. – 1929. – 20 жовт. – С. 2.
283. Недостача українізації. Голос робітника в справі занедбання українізації серед робітництва на Україні // Діло. – 1926. – 6 берез. – С. 1.
284. Непохитні в національно-політичній тактиці // Діло. – 1927. – 17 лип. – С. 2.
285. Нова волинська радіовисильна матиме постійні українські авдиції // Діло. – 1938. – 3 берез. – С. 3.
286. Нова Економічна Політика Леніна // Свобода. – 1921. – № 190. – С. 2.
287. Нова стадія старих спорів // Український Прапор. – 1927. – 1 квіт. – С. 1.
288. Новий курс більшовицької влади на Україні в національно-освітній політиці // Діло. – 1934. – 15 січ. – С. 1.
289. Новий український театр // Діло. – 1926. – 29 лип. – С. 1.
290. Нові причинки до нової українізації // Свобода. – 1925. – № 212. – С. 3.
291. О. В. Аякси “інтернаціоналізму” / О. В. // Літературно-Науковий Вістник. – 1932. – № 2. – С. 170–179.
292. О. В. Бунт молоді (ферменти в ССРСР) / О. В. // Вістник. – 1935. – Кн. 2, т. 1. – С. 120–126.
293. О. В. З пресового фільму / О. В. // Літературно-Науковий Вістник. – 1930. – № 7–8. – С. 711–722.
294. Огієнко І. До процесу проф. Студинського проти “Діла” і “Червоної Калини” (лист проф. І. Огієнка до Редакції) / Іван Огієнко // Діло. – 1932. – 20 трав. – С. 2.
295. Око. З тамтого світа / Око // Зиз. – 1926. – 1 листоп. – С. 2.

296. Останні вістки: Арештування на Рад. Україні: Між арештованими Гр. Коссак і д-р М. Лозинський // Діло. – 1931. – 7 берез. – С. 3.
297. Останній з могоканів. Трагічна кар'єра Панаса Любченка // Діло. – 1937. – 7 верес. – С. 3.
298. Останній рік п'ятилітки. Промисловість // Діло. – 1932. – 9 берез. – С. 1.
299. Останній рік п'ятилітки. Сільське господарство // Діло. – 1930. – 10 берез. – С. 1.
300. Остання ставка Москви // Діло. – 1937. – 14 жовт. – С. 1.
301. *Островський В.* Що робиться на Волині / В. Островський // Діло. – 1929. – 25 верес. – С. 2–3.
302. *Островський В.* Побідники й побуджені / В. Островський // Діло. – 1930. – 24 лип. – С. 1.
303. Отрута чи гіпно́тизм? Тайна слідства ГПУ // Діло. – 1937. – 2 лют. – С. 2.
304. Офіційне потвердження вістки про розстріли на Сві́тській Україні // Діло. – 1934. – 20 груд. – С. 1.
305. *Пеленський З.* Надзбручанське село Токи. Замість високої політики – вакаційний репортаж з дошками забитої провінції / Зенон Пеленський // Діло. – 1935. – 26 лип. – С. 6.
306. Перспективи українізаційного курсу большевиків // Діло. – 1923. – 13 верес. – С. 2.
307. *Перекладчик.* З сові́тської гумористики. (Ще про “українізацію”) / Перекладчик // Літературно-Науковий Вістник. – 1932. – № 3. – С. 254–259.
308. “Перепис” населення на СУЗ // Голос. – 1937. – № 5. – С. 4.
309. *Пилипчук В.* У волинській тихій стороні... / В. Пилипчук // Голос. – 1937. – № 38. – С. 2.
310. Письмо з України // Громадський Голос. – 1923. – № 29. – С. 2.
311. Під командою тов. Постишева // Назустріч. – 1935. – № 14. – С. 6.
312. Після санації – комуністи. З ковельських мандатів ББ в 1928 р. і 1-ші комуністичні в 1930 // Діло. – 1930. – 18 лип. – С. 1–2.
313. Після Скрипника і Хвильового – Любченко // Діло. – 1937. – 4 верес. – С. 1.
314. Після смерти Любченка // Голос. – 1937. – № 36. – С. 5.
315. Погром червоних старшин у ССРСР // Діло. – 1937. – 23 лип. – С. 1.
316. Політичний терор, його причини і боротьба з ним. З приводу дебати конгресу Товариств для Ліги Націй та меморіалу і резолюцій Українського Товариства // Діло. – 1935. – 2 лип. – С. 4.

БІБЛІОГРАФІЯ

317. Політичні резолюції Народнього З'їзду // Новий Час. – 1932. – 30 берез. – С. 2.
318. Польський район в УСРР // Діло. – 1927. – 25 берез. – С. 1.
319. Польща і Радянська Україна // Діло. – 1928. – 11 січ. – С. 2.
320. Підтвердження страхіть голоду на Україні (від власного кореспондента) // Діло. – 1934. – 4 січ. – С. 2.
321. Приготовляються до виборчої маскаради // Свобода. – 1937. – № 21. – С. 1.
322. Причини господарських невдач в ССРСР // Діло. – 1937. – 6 берез. – С. 1.
323. Програна проф. Кирила Студинського у процесі проти “Діла” // Діло. – 1932. – 21 трав. – С. 3.
324. Протест львівського робітництва проти терору на Східній Україні // Діло. – 1935. – 26 січ. – С. 2.
325. Протест українського жіноцтва проти нової хвилі червоного терору // Діло. – 1935. – 2 січ. – С. 3.
326. Проти більшовицького гнету і проти русифікації України. Українські соціалістичні партії про теперішнє положення на Україні // Діло. – 1934. – 18 січ. – С. 1.
327. Проф. Кирило Студинський не хотів громадського суду. Сенсаційна заява адв. д-ра С. Шухевича // Діло. – 1932. – 25 трав. – С. 2.
328. П'ятирічка // Зиз. – 1931. – № 7. – С. 2.
329. “Радість” більшовицької вулиці. “Пролетарська громадськість вітає вирок харківського суду” на українських національних діячів // Діло. – 1930. – 30 квіт. – С. 2.
330. Радіостанція на Волині // Діло. – 1938. – 28 січ. – С. 2.
331. *Радянин*. Вістки про Східську Україну / Радянин // Свобода. – 1923. – № 23. – С. 3.
332. Радянофільство в Галичині // Новий Час. – 1933. – 8 серп. – С. 1.
333. Радянська Україна. Відложення ювілею УАН // Діло. – 1929. – 31 берез. – С. 1.
334. Радянська Україна. Дещо з побутових мінусів // Діло. – 1926. – 22 жовт. – С. 3.
335. Радянська Україна. З економічних проблем // Діло. – 1926. – 14 листоп. – С. 3.
336. Радянська Україна. Комітет для вшанування пам'яті І. Франка. Поїздка українських вчених закордон // Діло. – 1926. – 30 лип. – С. 2.
337. Радянська Україна. Шкільництво в цифрах // Діло. – 1926. – 9 жовт. – С. 3.
338. Радянська Україна як колонія Московщини // Діло. – 1928. – 21 лют. – С. 1.

339. Радянське село восени // Діло. – 1929. – 29 верес. – С. 1.
340. Редакційна // Розбудова Нації. – 1930. – № 3–4. – С. 72.
341. Революційна боротьба на СУЗ // Голос. – 1937. – № 20. – С. 3.
342. Резолюції V-го Народнього З'їзду УНДО // Діло. – 1938. – 12 січ. – С. 7.
343. Репресії проти галичан в УСРР : виїмки з приватного листа // Діло. – 1927. – 26 черв. – С. 2.
344. *Річинський А.* Свята Софія Київська / д-р А. Річинський // Літературно-Науковий Вістник. – 1930. – № 4. – С. 366–378.
345. Розбіжні шляхи // Діло. – 1926. – 8 верес. – С. 1.
346. Роковини одного процесу. Згадка про процес “Спілки визволення України” у Харкові // Діло. – 1932. – 12 квіт. – С. 2.
347. *Рудий П.* Комуністичне питання на північно-західних землях / Панько Рудий // Нова Доба. – 1936. – № 2. – С. 3.
348. *Рудницька М.* Акція рятунку голодної України на міжнародному терені / Мілена Рудницька // Діло. – 1934. – 7 січ. – С. 3.
349. *Рудницька М.* Боротьба з більшовизмом / Мілена Рудницька // Жінка. – 1936. – № 17. – С. 2.
350. *Рудницька М.* Національна проблема й українці. Промова пос. Мілени Рудницької 3 вересня на X-му Конгресі Національностей в Берні / Мілена Рудницька // Діло. – 1934. – 14 верес. – С. 3.
351. *Рудницький А.* Опера в Харкові / Рудницький А. // Діло. – 1928. – 6 трав. – С. 3.
352. *Рудницький А.* Опера в Харкові / А. Рудницький // Культура і побут. – 1928а. – № 20. – С. 3.
353. *Рудницький А.* Музичне життя в Харкові // Культура і побут. – 1928б. – № 22. – С. 1.
354. *Рудницький М.* Європа і ми / Михайло Рудницький // Ми : літературний неперіодичний журнал. – 1933. – № 1. – С. 98–99.
355. Руїна села в СРСР // Діло. – 1932. – 26 лют. – С. 1.
356. *Савченко В.* Проблеми культурної революції і українська радянська література / Яків Савченко // Літературно-Науковий Вістник. – 1929. – № 2. – С. 154–162.
357. *Садовська Л.* Становище жінки на Радянській Україні / Л. Садовська // Діло. – 1934. – 4 лип. – С. 2.
358. *Самбірський К.* Як живуть селяне в соціалістичній Росії? / К. Самбірський // Літературно-Науковий Вістник. – 1930. – № 3. – С. 256–262.
359. Самогубство видатного комуніста-галичанина у Харкові // Діло. – 1932. – 2 берез. – С. 3.
360. *Свенціцький І.* З приводу процесу в Харкові: 1. Від війни до революції / І. Свенціцький // Діло. – 1930. – 12 квіт. – С. 1; *Свенціцький І.* З приводу процесу в Харкові: 2. Доба глухої

БІБЛІОГРАФІЯ

- ненависти і сліпої мести /І.Свенціцький// Діло. – 1930а. – 13 квіт. – С. 1–2; *Свенціцький І.* З приводу процесу в Харкові: 3. Машинізація життя / І.Свенціцький // Діло. – 1930б. – 15 квіт. – С. 1; *Свенціцький І.* З приводу процесу в Харкові: 4. Дещо про управу державою. – Процес життя і його вислід / І.Свенціцький // Діло. – 1930в. – 16 квіт. – С. 1–2.
361. Свято української культури. Величавий ювілей проф. М. Грушевського // Діло. – 1926. – 9 жовт. – С. 1.
362. *Север В.* На радянській фабриці, в радості та в “Бупрі” / В. Север // Діло. – 1932. – 17 трав. – С. 1.
363. “Сельроб” розв’язали // Праця. – 1932. – № 2. – С. 1.
364. Складні шляхи пресової інформації про Совіти // Діло. – 1934. – 22 груд. – С. 3.
365. *Сирецький К. S.O.S* / К. Сирецький // Розбудова Нації. – 1933. – Верес. – жовт. – С. 206.
366. *Сімович В.* Література під обстрілом / Василь Сімович // Назустріч. – 1935. – № 1. – С. 2.
367. *Сірополко С.* Деякі риси з життя і праці ВУАН / Ст. Сірополко // Діло. – 1931. – 2 трав. – С. 2.
368. *Сірополко С.* З життя та діяльності Академії наук УРСР / С. Сірополко // Діло. – 1938. – 8 лют. – С. 1.
369. *Сірополко С.* Наука на Радянській Україні (З нагоди 2-го Української Наукового з’їзду в Празі) / Ст. Сірополко // Діло. – 1932. – 16 квіт. – С. 2–3.
370. *Сірополко С.* Перший рік діяльності університетів на Сов. Україні / Ст. Сірополко // Діло. – 1934. – 14 верес. – С. 1–2.
371. *Сірополко С.* Шкільна освіта на Сов. Україні / Ст. Сірополко // Літературно-Науковий Вістник. – 1929. – № 3. – С. 798–808.
372. *Смаль-Стоцький С.* Звідомлення акад. Кримського про правописну конференцію / Степан Смаль Стоцький // Літературно-Науковий Вістник. – 1928. – № 7–8. – С. 270–277.
373. *Сновида О. XI.* З’їзд КП(б)У / О. Сновида // Свобода. – 1930. – № 175. – С. 2.
374. Собакам по собачому // Голос. – 1937. – № 25–26. – С. 3.
375. *Стефанік В.* До приїзду на Радянську Україну / Василь Стефанік // Культура і побут. – 1928. – № 43. – С. 5.
376. Сторінка з життя радянської школи. Уривки з приватного листа українського вчителя // Діло. – 1926. – 27 серп. – С. 2.
377. Страшна більшовицька дійсність // Діло. – 1932. – 8 трав. – С. 3.
378. *Струхманчук Я.* Мистецьке життя на Радянській Україні / Яків Струхманчук // Світ. – 1926. – 15 верес. – С. 3.
379. *Студинський К.* Вибори ВУАН: Лист з Києва. Київ, дня 14 черв. 1929 / К. Студинський // Діло. – 1929. – 20 черв. – С. 2.

380. *Студинський К.* З наукового і мистецького життя на Україні / К. Студинський // Діло. – 1929а. – 20 черв. – С. 1.
381. *Студинський К.* За Українську Академію наук / К. Студинський // Діло. – 1928. – 13 трав. – С. 1.
382. *Студинський К.* Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові (1878 – 1928 рр.) / К. Студинський // Записки НТШ. – 1929б. – Т. 130. – С. 9–18.
383. *Сулима І.* Українське народне господарство під большевицьким обухом / І. Сулима // Свобода. – 1932. – № 64. – С. 2.
384. Сумерк російського комунізму // Діло. – 1929. – 7 груд. – С. 2.
385. *Сціборський М.* Умираючий режим / Инж. М. Сціборський // Свобода. – 1930. – № 8. – С. 2.
386. Телеграма // Зиз. – 1924. – 15 листоп. – С. 5.
387. *Титаренко С.* Голод на Україні / С. Титаренко // Літературно-Науковий Вістник. – 1929. – № 3. – С. 351–356.
388. “Товарищ Урожай” // Українська Нива. – 1933. – 13 верес. – С. 1.
389. Трагедія А. Крушельницького. Збожеволів у большевицькій в’язниці // Діло. – 1935. – 26 січ. – С. 2.
390. Трагедія Галичан у Совітах // Діло. – 1935. – 31 лип. – С. 1.
391. *У. П.* Як виглядає на ділі “самостійність” Совітської України? / У. П. // Діло. – 1935. – 25 лют. – С. 2.
392. Україна в СРСР. Українські локальні й загальносоюзні болячки п’ятирічки на з’їзді КП(б)У // Діло. – 1930. – 10 лип. – С. 1.
393. Україна в СРСР. Як Москва “підкується” Україною // Діло. – 1930. – 17 лип. – С. 1–2.
394. Україна – єдина національно означена країна в Совітах // Діло. – 1935. – 19 лют. – С. 2.
395. Україна у передсмертних судорогах: Український Греко-католицький єпископат Галицької Церковної Провінції в справі подій на Великій Україні до всіх людей доброї волі // Діло. – 1933. – 27 лип. – С. 1.
396. Українізація далі кульгає I // Діло. – 1927. – 7 трав. – С. 1; Українізація далі кульгає II // Діло. – 1927а. – 8 трав. – С. 1.
397. Українізація. Польський голос про національну політику Радянської влади на Україні // Діло. – 1926. – 3 листоп. – С. 2.
398. Українізація. Польський голос про національну політику Радянської влади на Україні // Діло. – 1926а. – 6 листоп. – С. 2.
399. Українська наука в УСРР // Нова Зоря. – 1930. – 18 трав. – С. 2.
400. Українізація телеграфічної агенції Ратау // Новий Час. – 1925. – № 72. – С. 3.
401. Українські землі – перед великим голодом // Свобода. – 1928. – № 120. – С. 2.

БІБЛІОГРАФІЯ

402. УНДО, “Діло” і “Новий Час” у спілці з Зінов’євим. Большевицька публіцистична “бомба” // Діло. – 1935. – 4 січ. – С. 1.
403. “Учил Марцін Марціна” // Свобода. – 1922. – № 179. – С. 2.
404. Федорцева С. “Березіль” на мандрівці / С. Федорцева // Діло. – 1929. – 30 трав. – С. 1.
405. Федорців Ф. В антирадянських комбінаціях / Ф. Федорців // Діло. – 1927. – 3 берез. – С. 1–2.
406. Федорців Ф. Національна Україна / Ф. Ф. // Діло. – 1925. – 16 січ. – С. 1.
407. “Хай електрику заберуть до Москви, а хліб залишать” // Діло. – 1937. – 22 трав. – С. 3–4.
408. Характерник. Зброя Москви / Характерник // Літературно-Науковий Вістник. – 1930. – № 2. – С. 151–159.
409. Характерник. Пляни Москви що до України / Характерник // Літературно-Науковий Вістник. – 1930. – № 11. – С. 1017–1020.
410. Характерник. “Патьомкінські села з близька” / Характерник // Літературно-Науковий Вістник. – 1931. – № 2. – С. 176–185.
411. Характерник. “Українізація” / Характерник // Літературно-Науковий Вістник. – 1929. – № 3. – С. 558–563.
412. Харківський процес: Хід харківського процесу: Розправа 12 берез. // Діло. – 1930. – 20 берез. – С. 1.
413. Харчеве безладдя на Україні. Лист із Києва // Діло. – 1932. – 31 берез. – С. 3.
414. Хроніка. На Радянській Україні // Розбудова Нації. – 1928. – № 1. – С. 18.
415. Хроніка. На Радянській Україні // Розбудова Нації. – 1928. – № 6. – С. 71–72.
416. Хроніка. На Радянській Україні // Розбудова Нації. – 1928а. – № 7. – С. 83–85.
417. Хроніка СРСР України // Діло. – 1937. – 15 груд. – С. 7.
418. Хто такі червоні володарі у СРСР // Свобода. – 1936. – 18 жовт. – С. 12
419. Чехович Е. Чому колективізація заломилась? / Чехович Е. // Діло. – 1930. – 3 трав. – С. 1.
420. Чи проти України? Протести проти українізації // Діло. – 1926. – 24 жовт. – С. 3.
421. Чикаленко Л. Лист до редакції / Л. Чикаленко // Діло. – 1930. – 30 берез. – С. 2.
422. Чикаленко Л. На маргінесі процесу “СВУ” в Харкові / Л. Чикаленко // Діло. – 1930. – 30 берез. – С. 3.
423. Чинна зневага. Зневажений голова Наукового Товариства ім. Шевченка // Діло. – 1930. – 23 берез. – С. 1.

424. *Чіпка Г.* Дві чи одна / Галактіон Чіпка // Діло. – 1930. – 23 січ. – С. 3.
425. *Чіпка Г.* Радпис-галпис: Ревтрагіком / Галактіон Чіпка // Діло. – 1928. – 30 серп. – С. 3.
426. *Чіпка Г.* Процес чи не процес?! / Галактіон Чіпка // Діло. – 1930. – 27 берез. – С. 3.
427. *Чіпка Г.* Харківські радіопрограми / Галактіон Чіпка // Діло. – 1930а. – 16 трав. – С. 2.
428. *Чортомлик М.* Галицька політика Совітів / М. Чортомлик // Літературно-Науковий Вістник. – 1930. – № 10. – С. 909–913.
429. *Шелухин С.* “Діло” і Велика Україна / Сергій Шелухин // Діло. – 1930. – 21 січ. – С. 4–5.
430. Шефство і видвиженство в УСРР // Діло. – 1929. – 23 лют. – С. 1.
431. *Шілінг Б.* З радянських часописів. Московське засилля на Україні продовжується... / Б. Шілінг // Діло. – 1929. – 30 берез. – С. 2.
432. Шукають на кого б зложити вину // Свобода. – 1932. – 3 груд. – С. 2.
433. Ще в справі харківського процесу : І. Мазепа, П. Феденко. Лист до редакції // Діло. – 1930. – 9 квіт. – С. 3.
434. Ще один “контрреволюціонер” // Діло. – 1934. – 9 трав. – С. 2.
435. Ще одно спростування п. Антона Крушельницького // Діло. – 1932. – 16 берез. – С. 3.
436. Що обіцяє друга п’ятирічка в СРСР // Діло. – 1932. – 5 лют. – С. 2.
437. Що діється в Радянському Союзі? // Вперед. – 1926. – 1 верес. – С. 1.
438. Що діється на Великій Україні? // Свобода. – 1932. – 6 квіт. – С. 2.
439. *Цегельський Л.* До питання про орієнтацію / Льонгин Цегельський // Український Прапор. – 1920. – 20 січ. – С. 1.
440. Церква та духовенство на радянщині. З вражінь очевидця // Діло. – 1934. – 24 лип. – С. 2.
441. Ягода стане перед судом за кримінальні провини // Діло. – 1937. – 6 квіт. – С. 4.
442. *Я. Д.* Колективізація / Я. Д. // Розбудова Нації. – 1930. – № 5–6. – С. 67–69.
443. Явища публичного згіршення: З приводу зневаження проф. Кирила Студинського // Діло. – 1930. – 6 квіт. – С. 1.
444. Як виглядає “соціалізоване” молочарство в С.Р.С.Р. // Діло. – 1932. – 25 квіт. – С. 3.
445. Як консуль Лапчинський полює на дурнів – відгуки процесу “СВУ” // Новий Час. – 1930. – 19 трав. – С. 2–3.

БІБЛІОГРАФІЯ

446. Як хвіст пробував керувати лисом // Свобода. – 1925. – № 303. – С. 3.
447. Як я то бачу. Що таке українізація // Діло. – 1927. – 23 січ. – С. 1.
448. (a). W raju bolszewickim / (a) // Gazeta Lwowska. – 1928. – 18 lutego. – S. 2.
449. Alf. Zagadnienie ukraińskie / Alf // Dzień Polski. – 1927. – 5 marca. – S. 1.
450. *Andrusiak M.* Zarys historii moskalofilstwa wśród Ukraińców halickich / M. Andrusiak // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1933. – № 34–35. – S. 4–7.
451. Antisowieckie tendencje Akademji Ukraińskiej w Kijowie // Gazeta Lwowska. – 1928. – 15 czerwca. – S. 1.
452. Cz. D. Piśmo do redakcji / Cz. D. // Dzień Polski. – 1924. – 18 kwietnia. – S. 2.
453. Czerwone wesele w Moskwie // Kurjer Lwowski. – 1926. – 14 lipca. – S. 6.
454. *Dąbal T.* Nie w tym sprawa / T. Dąbal // Nowy Przegląd. – 1925. – № 1. – S. 295.
455. E. R. Sowiecka nacjonalizacja / E. R. // Kurier Lwowski. – 1924. – 26 kwietnia. – S. 2.
456. *G-ski W.* Rolnictwo a przemysł w Rosji Sowieckiej / W. G-ski // Słowo Polskie. – 1927. – 21 stycznia. – S. 10.
457. *Hł. Ł.* Mikołaj Skrypnyk / Hł. Ł. // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1933. – № 12. – S. 5–6.
458. *Hł. Ł.* Po strzale Skrypnyka / Hł. Ł. // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1933. – № 16. – S. 4–5.
459. Industrializacja na Ukrainie Radzieckiej // Kurier Czerwony. – 1927. – 25 maja. – S. 1.
460. *J. St.* Mikołaj Skrypnyk / J. St. // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1933. – № 11. – S. 9–10.
461. *Kader S.* Kapitulacja Lenina / S. Kader // Czas. – 1921. – № 191. – S. 1.
462. *Kamuzo.* Polityka narodowościowa władzy sowieckiej na Ukrainie / Kamuzo // Przegląd Polityczny. – 1926. – № 5. – S. 22.
463. *Kark E.* Mykoła Chwyłowij / Edward Kark // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1933. – № 8. – S. 3–5.
464. Konferencja krajowa // Wszystkie Stronnictwa. – 1935. – № 1. – S. 10.
465. *Kowalewski M.* Walka o niepodległość Ukrainy / M. Kowalewski // Kurier Wileński. – 1928. – 22 maja. – S. 2.
466. Likwidacja komunizmu // Gazeta Warszawska. – 1921. – № 114. – S. 1.

467. *Lipowiecki J.* Dla kogo pracuje Dniepr / Jan Lipowiecki // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1933. – № 27. – S. 2–7.
468. *Lipowiecki J.* Walka o chleb / Jan Lipowiecki // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1933a. – № 32. – S. 4–5; *Lipowiecki J.* Walka o chleb / Jan Lipowiecki // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1933b. – № 33. – S. 5–6.
469. *Lipowiecki J.* Wymowa cyfr / Jan Lipowiecki // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1933b. – № 19. – S. 1–3; *Lipowiecki J.* Wymowa cyfr / Jan Lipowiecki // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1933a. – № 20. – S. 1.
470. *Marcinkowska J.* Kwestia Narodowościowa w Polsce / J. Marcinkowska // Młoda Myśl Ludowa. – 1928. – № 1. – S. 15–16.
471. Masowe aresztowanie na Ukrainie Sowieckiej // Dziennik Ludowy. – 1928. – 18 sierpnia. – S. 2.
472. Nacjonalizacja bolszewizmu // Gazeta Lwowska. – 1928. – 26 kwietnia. – S. 2.
473. Narodowa Demokracja a Rosja // Gazeta Polska. – 1930. – 28 maja. – S. 1.
474. O “zбочeniach nacjonalistycznych” w K.P.(b.)U. // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1933. – № 21. – S. 4–7.
475. *Opola T.* Czy Ukrainką jest Ukraina Sowiecka / T. Opola // Rzeczpospolita. – 1922. – 4 marca. – S. 3.
476. *P.* Za kulisami „spisku” w Donbassie / P. // Gazeta Lwowska. – 1928. – 23 marca. – S. 1.
477. Pan Konsul Kiryczenko nie chce wyjaśnić // Słowo Polskie. – 1928. – 11 stycznia. – S. 7.
478. Po strasznym wyroku w procesie przeciw inżynierom donieckim // Dziennik Ludowy. – 1928. – 9 lipca. – S. 2.
479. *Posel.* Hasło niepodległości Ukrainy / Posel // Głos Polski. – 1928. – 21 września. – S. 3.
480. *Potocki P.* Dziesięciolecie Ukrainy / P. Potocki // Czas. – 1927. – 14 lutego. – S. 1.
481. Powstanie chłopskie w Rosji // Słowo Polskie. – 1927. – 2 stycznia. – S. 2.
482. *R. M.* Ukraina Sowiecka / R. M. // Dzień Polski. – 1928. – 15 marca. – S. 3.
483. *Radziejowski L.* Rosja a Ukraina / L. Radziejowski // Rzeczpospolita. – 1923. – 31 lipca. – S. 5.
484. *Ringman A.* Wyzysk gospodarczy Kaukazu i Ukrainę przez Rosję / Aleksander Ringman // Czas. – 1928. – 25 października. – S. 2.
485. Rusini wobec wyborów // Gazeta Lwowska. – 1928. – 5 lutego. – S. 1.
486. Ruskie ugrupowania polityczne // Gazeta Lwowska. – 1928. – 14 lutego. – S. 2.

БІБЛІОГРАФІЯ

487. Rząd Sowiecki a Ukraińska Akademyja Umiejętności w Kijowie // *Gazeta Lwowska*. – 1928. – 22 czerwca. – S. 2.
488. *S-i. Ukraina Sowiecka / s.-i.* // *Nowa Reforma*. – 1927. – 17 lipca. – S. 1.
489. *S. K. Narodowościowe trudności Sowietow / S.K.* // *Głos Polski*. – 1926. – 16 października. – S. 2.
490. *Selrob (prawica) zajawa* // *Wszystkie stronnictwa*. – 1928. – № 1. – S. 233.
491. *Stan gospodarczy na Ukrainie* // *Dziennik Wileński*. – 1925. – 9 stycznia. – S. 2.
492. *Stańczyk J.* Tragedja bezrobotnych w Związku Republik Sowieckich / *Jan Stańczyk* // *Dziennik Ludowy*. – 1928. – 13 lipca. – S. 2.
493. *Tragedia dzieci w Rosji Sowieckiej* // *Gazeta Lwowska*. – 1928. – 3 marca. – S. 2.
494. *Uchwały prezydium UNDO i UPR* // *Wszystkie Stronnictwa*. – 1935. – № 5. – S. 8.
495. *Westwalewicz M.* Jak robiłem wywiad z p. konsulem sowieckim / *Marjan Westwalewicz* // *Słowo Polskie*. – 1928. – 11 stycznia. – S. 9.
496. *Widmo głodu w Sowietach* // *Dziennik Ludowy*. – 1928. – 7 lipca. – S. 4.
497. *Wywiad z Prezesem Naukowego Towarzystwa im. Szewczenki we Lwowie Dr. Włodz. Lewickim* // *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. – 1933. – № 7. – S. 6–9.
498. *Z prasy zagranicznej* // *Dziennik Ludowy*. – 1928. – 19 lipca. – S. 3.
499. *Zieliński K.* Na sowieckiej Ukrainie / *K. Zieliński* // *Gazeta Warszawska*. – 1924. – 16 czerwca. – S. 1.
500. *Z prasy Ruskiej* // *Gazeta Lwowska*. – 1928. – 20 marca. – S. 1–2.
501. *Z prasy ruskiej* // *Kurjer Lwowski*. – 1926. – 26 lipca. – S. 2.

Монографії, наукові статті, автореферати дисертацій

502. *Айненкель А.* Українське питання в політиці II Речі Посполитої та концепціях і заходах українських політичних сил у міжвоєнний період (1918–1939) / *Анджей Айненкель* // *Україна – Польща: важкі питання : матеріали XI Міжнар. семінару істориків*. – Варшава : Тов. Тирса, 2006. – Т. 10. – С. 141–154.
503. *Алексієвець Л.* Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926 / *Леся Алексієвець*. – Т. : Підручники і посібники, 2006. – 448 с.
504. *Антонюк Н.* Видавнича діяльність Українського Наукового Інституту у Варшаві (1930–1939 рр.) / *Наталія Антонюк* //

- Українська періодика: історія і сучасність : доп. та повідомл. шостої Всеукр. наук.-теорет. конф., 11–13 трав. 2000 р. – Львів, 2000. – С. 157–159.
505. *Баберовскі Й.* Червоний терор. Історія сталінізму / Й. Баберовскі. – К. : К. І. С., 2007. – 280 с.
506. *Бойчук А.* Мої переживання під большевиками 1939–1940 / А. Бойчук // На християнській ниві : спомини. – Нью-Йорк, 1978. – С. 105–111.
507. *Болабольшенко А.* СВУ – суд над переконаннями / А. Болабольшенко. – К. : УКСП “Кобза”, 1994. – 114 с.
508. *Бондаренко К.* Історія в профіль / Кость Бондаренко. – К. : Знання ; Фонд “Українська політика”, 2012. – 663 с.
509. Борці за возз’єднання : біогр. довід. / редкол.: Ю. Сливка (кер.) та ін. ; упоряд. Ю. Сливка. – Львів : Каменярь, 1989. – 359 с.
510. *Бурковська І.* Зовнішньополітичні орієнтири УНДО (1925–1935) / Ірина Бурковська // Наукові зошити історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка. – Львів, 2000. – Вип. 3. – С. 35–48.
511. *Бутко С.* Україна і Росія в геополітичних побудовах ОУН у міжвоєнний період / С. Бутко // Історико-географічні дослідження в Україні. – 2001. – № 5. – С. 239–243.
512. *Васюта І.* Політична історія Західної України (1918–1939) / І. Васюта. – Львів : Каменярь, 2006. – 335 с.
513. *Васюта І. К.* Селянський рух на Західній Україні в 1919–1939 рр. / І. К. Васюта. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1971. – 214 с.
514. *Васюта І.* Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз’єднання (1918 – 1939) / І. Васюта. – Київ; Львів : Вища школа, 1978. – 192 с.
515. *Вдовичин І.* Журнал “Вістник” (1933–1939 рр.) як джерело з історії української політичної думки / І. Вдовичин // Українська періодика: історія та сучасність : доп. та повідомл. п’ятої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 27 – 28 листоп. 1998 р. – Львів, 1999. – С. 153–159.
516. *Верига В.* Галицька соціалістична советська республіка 1920 р. / Василь Верига. – Нью-Йорк ; Торонто ; Париж ; Мельбурн : НТШ, 1986. – 110 с.
517. *Винар Л.* Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Тараса Шевченка, 1892–1930 / Любомир Винар. – Мюнхен : Дніпрова хвиля, 1970. – 111 с.
518. *Винар Л.* Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка, 1892–1934 / Любомир Винар. – Нью-Йорк ; Дрогобич ; Львів, 2006. – 383 с.

БІБЛІОГРАФІЯ

519. *Віднянський С.* Українське питання у міжвоєнній Польщі: основні проблеми і напрямки наукових досліджень у сучасній вітчизняній історичній науці / С. Віднянський // Український історичний журнал. – 2003. – № 2. – С. 39–55.
520. *Вол Б.* Ідея української державності в програмах і діяльності політичних партій Західної України в міжвоєнний період / Б. Вол // 1939 рік в історичній долі України і українців : матеріали Міжнар. наук. конф. 23–24 вересня 1999 р. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 1999. – С. 88–95.
521. *Волинець О.* Митрополит Андрей Шептицький про ідеології комунізму, фашизму та екстремального націоналізму / Оксана Волинець // Вісник Національного університету “Львівська Політехніка”. Серія “Політичні науки”. – 2015. – № 1. – С. 7–11.
522. *Вронська Т.* Участь українських зарубіжних політичних партій та громадських організацій в акціях протесту 30-х рр. ХХ ст. проти голодомору в УСРР / Т. Вронська, Т. Остапко // Український історичний журнал. – 2003. – № 5. – С. 62–81.
523. *Галан Я.* Драматичні твори. Художня проза. Публіцистика / Ярослав Галан. – К. : Наукова думка, 1983. – 590 с.
524. *Галан Я.* У білій гарячці : [рец. на : Юрченко В. Пекло на землі: В усевлоні ОГПУ та втеча звідтіль. – Л., 1931] / Ярослав Галан. – К. : Наукова думка, 1977. – Т. 2. – С. 60–63.
525. *Галушко Є. М.* Нариси історії ідеологічної та організаційної діяльності КПЗУ в 1919–1928 рр. / Є. М. Галушко. – Львів : Видавництво Львівського університету, 1965. – 261 с.
526. *Галушко М.* Українські часописи Станіслава (1879–1944 рр.) : іст.-бібліогр. дослідж. / Марія Галушко. – Львів : ЛННБ України ім. В. Стефаника, 2001. – 304 с.
527. *Галушко М.* Українські часописи Тернополя і Тернопільщини (1886–1944) / Марія Галушко. – Львів : НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, 2008. – 352 с.
528. *Гелей С.* Василь Кучабський: від національної ідеї до державності (українська консервативна політична думка першої половини ХХ ст. та її вклад в історичну науку) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук / Гелей Степан Дмитрович. – К., 1999. – 37 с.
529. *Гетьманчук М. П.* Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939) / М. П. Гетьманчук. – Львів : Вид-во Нац. університету “Львівська Політехніка”, 2008. – 432 с.
530. *Гетьманчук М. П.* Ставлення громадськості Західної України до голодомору 1932–1933 рр. в Українській СРР у контексті радянсько-польських відносин / М. П. Гетьманчук // Вісник Національного університету “Львівська Політехніка”. – Львів, 2003. – № 493. – С. 207–215.

531. *Гетьманчук М. П.* Українське питання в радянсько-польських відносинах (1920–1939 рр.) / М. П. Гетьманчук. – Львів : Світ, 1998. – 428 с.
532. *Гісем І.* Висвітлення радянського літературного процесу у варшавських часописах 1930-х рр. / Іван Гісем // Польські студії. – 2014. – № 7. (Дух і Літера № 27). – С. 62–89.
533. *Гирич І. М.* Грушевський і С. Єфремов на тлі українського суспільно-політичного життя кінця ХІХ–20-х рр. ХХ ст. / І. М. Гирич // Український Історик. – 1996. – № 4. – С. 142–187.
534. *Гловацький І.* Українські адвокати у політичних судових процесах у Східній Галичині / І. Гловацький. – Львів : Тріада Плюс, 2003. – 348 с.
535. *Гнатюк О.* Відвага і страх / Оля Гнатюк. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2015. – 496 с.
536. *Гнатюк О.* Про тверезих романтиків наївних реалітетників та європейські поривання більшовиків [Електронний ресурс] / Оля Гнатюк. – Режим доступу : www.istpravda.com.ua.
537. Голод 1932–1933 рр. в Україні: причини та наслідки / Ін-т історії України НАН України ; авт. кол.: В. І. Марочко (кер.) та ін. – К., 2003. – 887 с.
538. *Гон М. М.* Особливості міжетнічної взаємодії в контексті міжетнічної взаємодії на західноукраїнських землях у міжвоєнний період / Гон М. М. – Рівне : Волинські береги, 2006. – 431 с.
539. *Гошко Т.* Іван Крип'якевич – ініціатор співпраці галицьких дослідників з ВУАН / Т. Гошко // Український історичний журнал. – 1997. – № 4. – С. 92–113.
540. *Грицак Я.* Про шпигунські ігри та політичну модернізацію Східної Європи / Я. Грицак // Страсті за націоналізмом. Стара історія на новий лад. – К. : Критика, 2011. – С. 201–211.
541. Громадська думка: теоретичні та методичні проблеми дослідження / [В. М. Вовк та ін. ; за заг. ред. В. Осовського] ; НАН України, Ін-т соціології. – К. : Стилос, 2001. – 167 с.
542. *Грушевський М.* З нагоди 150-тої книги Записок / М. Грушевський // Записки НТШ. – 1929. – Т. 150. – С. 2–15.
543. *Гунчак Т.* Україна: перша половина ХХ століття : нариси політ. історії / Тарас Гунчак. – К. : Либідь, 1993. – 288 с.
544. *Гутковський В.* Українська журналістика на західноукраїнських землях: державотворча функція, тематичні аспекти (1848–1919 рр.) : іст.-політ. нарис / В. Гутковський, І. Крупський. – Львів : Вільна Україна, 2001. – 187 с.
545. *Давиденко Г.* “Свобода” про голод 1933 року / Г. Давиденко // Українська заморська твердиня : ювілейний альманах у 75-річчя УНС. 1894–1969. – Джерзі Сіті ; Нью-Йорк, 1969. – 250 с.

БІБЛІОГРАФІЯ

546. *Давидюк Р.* З поляками на Україну: Наддніпрянська еміграція в суспільно-політичному житті міжвоєнної Волині / Руслана Давидюк. – Рівне : ПП ДМ, 2014. – 174 с.
547. *Давидюк Р. П.* “Почутися одним нерозривним зі своїми братами і сестрами Великої України”: Відлуння Голодомору 1932–1933 рр. на Рівненщині / Давидюк Р. П., Жив'юк А. А. – Рівне : ВАТ “Рівненська друкарня”, 2008. – 92 с.
548. *Даниленко О. П.* Сталінізм і українська інтелігенція: 20–30-ті роки ХХ ст. / О. Даниленко, Г. Касьянов. – К. : Наукова думка, 1991. – 96 с.
549. *Данильченко О. П.* Створення і діяльність консульства СРСР у Львові (1927–1933 рр.) / О. П. Данильченко, О. С. Рубльов // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К., 1998. – Вип. 1. – С. 93–95.
550. *Дашкевич Я.* Постаті : нариси про діячів історії, політики, культури / Ярослав Дашкевич. – Львів : Піраміда, 2006. – 808 с.
551. *Дещинський Л.* На вогненних теренах Південної Волині / Л. Дещинський // За Вільну Україну. – 2002. – Ч. 120. – С. 5.
552. *Дильонгова Г.* Історія Польщі 1795 – 1990 / Ганна Дильонгова. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. – 239 с.
553. *Добрянський М.* Книжки – думки / Михайло Демкович-Добрянський // Наш Голос. – 1984. – № 9. – С. 163–166.
554. *Донцов Д.* Літературна есеїстка / Дмитро Донцов. – Дрогобич : Відродження, 2009. – 688 с.
555. *Дубина М.* Антін Крушельницький: шляхами письменницької долі / М. Дубина // Літературна Україна. – 1990. – № 50. – С. 7.
556. *Заграва волі: З історії Комуністичної партії Західної України.* – Львів, 1970. – 290 с.
557. *Зайцев О.* “Орієнтація на схід” в українському національно-державницькому таборі Галичини (1920-ті рр.) / О. Зайцев // IV міжнародний конгрес україністів. Історія. – Одеса ; Київ ; Львів, 1999. – Ч. 2 : ХХ століття. – С. 498–505.
558. *Зайцев О.* Політичні партії Західної України у парламентських виборах 1928 р. / Олександр Зайцев // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1995. – Вип. 2. – С. 172–186.
559. *Зайцев О.* Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922–1939 рр.) / Олександр Зайцев // Український історичний журнал. – 1993. – № 1. – С. 72–84.
560. *Зайцев О.* Українська народна трудова партія (1919–1925) / Олександр Зайцев // Україна Модерна. – 2002. – № 7. – С. 32–41.

561. *Зашкільняк Л., Крикун М.* Історія Польщі : від найдавніших часів до наших днів / Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.
562. *Зашкільняк Л.* Спроби українсько-польського порозуміння в міжвоєнній Польщі (1920–1939) / Леонід Зашкільняк // Поляки, українці, білоруси, литовці у міжвоєнній Польщі (1920–1939) : матеріали міжнар. наук. конф., Дрогобич, 8 – 9 жовтня 2004 р. – Дрогобич : Коло, 2005. – С. 34–45.
563. *Зелена О.* Суспільно-політичні погляди Осипа Назарука / О. Зелена. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2010. – 174 с.
564. *Зуляк І.* Діяльність “Просвіти” у Західній Україні в міжвоєнний період (1919–1939) / Зуляк Іван. – Т. : Воля, 2005. – 946 с.
565. *Зуляк І.* Українці в Другій Речі Посполитій / І. Зуляк // Україна – Європа – Світ. – Т. : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. – Вип. 4: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / гол. ред. Л. М. Алексієвцев. – С. 133–146.
566. Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видавництво ім. Є. Коновальця, 1974. – 1021 с.
567. *Іванейко М.* Ундизм – УНДО й ФНЄ / Микола Іванейко. – Львів: Батьківщина, 1938. – 48 с.
568. Історія Львова: у 3 т. – Львів : Центр Європи, 2007. – Т. 3. – 575 с.
569. *Калениченко П.* Зв'язки громадських організацій УРСР з робітниками і селянами буржуазно-поміщицької Польщі (1929–1938) / П. Калениченко, В. Нерод // Український історичний журнал. – 1976. – № 10. – С. 71–79.
570. *Канчалаба О.* Участь Антона Крушельницького у виданні часопису “Нові шляхи” (1929–1932) / Олена Канчалаба // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 2002. – Вип. 10 – С. 460–463.
571. *Карпенко О.* До питання про утворення КПЗУ/ О. Карпенко // Український історичний журнал. – 1989. – № 2. – С. 63–70.
572. *Касьянов Г.* Українська інтелігенція 1920-х–30-х років: соціальний портрет та історична доля / Г. Касьянов. – К. : Глобус; ВІК, 1992. – 176 с.
573. *Катола О.* Тематика публікацій часопису “Світ” (1931 р.) / Ольга Катола // Українська періодика: історія і сучасність : доп. та повідомл. дев'ятої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 28–29 жовт. 2005 р. / НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника. НДЦ періодики ; за ред. М. М. Романюка. – Львів, 2005. – С. 165–170.

БІБЛІОГРАФІЯ

574. Качараба С. Василь Мудрий – громадський діяч, політик, публіцист / С. Качараба, Я. Комарницький. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2009. – 240 с.
575. Кедрин І. “Діло” – “Рада” – “Свобода” / Іван Кедрин // Альманах на рік 1963. Український щоденник “Свобода”. – Джерсі-Сіті : Вид-во Українського Народного Союзу, 1962. – С. 10–22.
576. Кіпіані В. “Інтеграція галицьких українців до польської держави в 1920–30-ті роки” [Електронний ресурс] / Вахтанг Кіпіані. – Режим доступу: www.istpravda.com.ua.
577. Кліш А. Б. Громадсько-політична та наукова діяльність Кирила Студинського (1868–1941 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Кліш Андрій – Т., 2008. – 232 с.
578. Кліш А. Кирило Студинський: життя та діяльність / А. Кліш. – Т. : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. – 220 с.
579. Коберський К. Україна в світовому господарстві / Др. Карло Коберський. – Прага : Українська Стрілецька Громада, 1933. – 79 с.
580. Коберський К. Українське народництво по обох боках Збруча / Карло Коберський. – Львів ; Коломия : Громада, 1924. – 146 с.
581. Ковалюк Р. Український студентський рух на західних землях ХІХ–ХХ / Роман Ковалюк. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. – 420 с.
582. Комар В. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.) / В. Комар. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. – 360 с.
583. Комар В. “Українське питання” в політиці урядів Польщі (1926–1939 рр.) / В. Комар // Український історичний журнал. – 2001. – № 5. – С. 120–128.
584. Комарницький Я. Громадсько-політична діяльність Василя Мудрого (1899 – 1966 рр.) : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Комарницький Ярослав. – Львів, 2008. – 247 с.
585. Кондратюк К. Західноукраїнський консерватизм у міжвоєнний період / К. К. Кондратюк // Поляки, українці, білоруси, литовці у міжвоєнній Польщі (1920–1939) : матеріали міжнар. наук. конф., Дрогобич, 8–9 жовт. 2004 р. – Дрогобич : Коло, 2005. – С. 52–62.
586. Кондратюк К. Сучасна національна історіографія новітньої історії України (1914–2009 рр.) / К. Кондратюк, О. Сухий. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 262 с.
587. Корнат М. Початки польської советології (1917–1939) / Марек Корнат // Україна Модерна. – 2009. – № 14. – С. 112–125.

588. *Корнійчук Л.* Становище трудячого селянства західних областей України під владою панської Польщі (1920–1939 рр.) / Л. Корнійчук. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – 71 с.
589. *Кость С.* Західноукраїнська преса першої половини ХХ ст. у всеукраїнському контексті: засади діяльності, періодизація, структура, особливості функціонування / С. Кость. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 514 с.
590. *Кравченко С.* Галичина у спектрі проблематики часопису “*Biuletyn Polsko-Ukraiński*”: соціокультурний вимір (Варшава, 1932–1938 рр.) // Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства / відп. ред. М. М. Романюк ; НАН України, ЛННБУ ім. В. Стефаника, НДІ пресознавства. – Львів, 2012. – Вип. 2. – С. 140–151.
591. *Красівський О.* Галичина у першій чверті ХХ ст. : проблеми польсько-українських стосунків / Орест Красівський. – Львів : УАДУ при Президентові України ; Львівський філіал, 2000. – 416 с.
592. *Крупницький Б.* Українська історична наука під советами (1920–1950 роки) / Б. Крупницький. – Мюнхен : Ін-т для вивчення ССРСР, 1957. – 122 с.
593. *Крушельницький А.* Слово до розгубленої молоді / Антін Крушельницький. – Львів : Накладом видавництва “Нові Шляхи”, 1931. – 40 с.
594. *Кугутяк М.* Галичина: сторінки історії: нарис суспільно-політичного руху (XIX ст.–1939 р.) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
595. *Кугутяк М.* Голодомор 1933-го і Західна Україна: (трагедія Наддніпрянщини на тлі суспільних настроїв західноукраїнської громадськості 20–30-х років) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1994. – 67 с.
596. *Кугутяк М.* Українська націонал-демократія 1918–1929 / М. Кугутяк. – К. : Плай, 2002. – Т. 1. – 536 с.
597. *Кугутяк М.* Українсько-польські стосунки 20-30-х років : від конфронтації до нормалізації / Микола Кугутяк // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Івано-Франківськ, 21–22 листоп. 1996 р. – Івано-Франківськ, 1997. – С. 18–27.
598. *Кульчицька Т.* Оцінка українських видань на сторінках польських журналів “*Biuletyn Polsko-Ukraiński*” (1932–1938), “*Sprawy pogodowościowe*” (1927–1939), “*Wschód*” (1930–1939) // Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. – Львів, 2013. – Вип. 5 (21). – С. 168–184.

БІБЛІОГРАФІЯ

599. *Кульчицький С.* Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) / С. Кульчицький. – К. : Видавничий дім “Альтернатива”, 1999. – Т. 11. – 336 с.
600. *Курило В.* В авангарді боротьби за возз’єднання: комуністичні організації західноукраїнських земель в авангарді боротьби трудящих за возз’єднання з соціалістичною Вітчизною / В. Курило, М. Панчук, М. Троян. – К., 1985. – 295 с.
601. *Кушнір М.* Економічні взаємовідносини поміж Україною та Росією в ССРСР / М. Кушнір // Конгрес Українських націоналістів 1929 р. : док. і матеріали / упоряд. В. Муравський. – Львів : НАН України ; ЛНБ ім. В. Стефаника ; Центр досліджень визвольного руху, 2006. – С. 239–246.
602. *Кушнір М.* Революція національна й пролетарська / М. Кушнір // Конгрес Українських націоналістів 1929 р. : док. і матеріали / упоряд. В. Муравський. – Львів : НАН України ; ЛНБ ім. В. Стефаника ; Центр досліджень визвольного руху, 2006. – С. 230–239.
603. *Кучерепа М.* Національна політика Другої Речі Посполитої щодо українців (1919–1939 рр.) / Микола Кучерепа // Україна – Польща: важкі питання : матеріали міжнар. семінару істориків. – Варшава : Світовий союз воїнів Армії Крайової ; Об’єднання українців у Польщі, 1998. – С. 11–28.
604. *Кучерепа М.* Українські національні партії на Волині (1921–1939 роки) : у 2 ч. / Микола Кучерепа, Ярослав Цецик. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – Ч. 1 : монографія. – 304 с.
605. *Кучерепа М.* Українська проблема в політиці Другої Речі Посполитої і в концепціях та діях українських політичних сил у міжвоєнний період / Микола Кучерепа // Україна – Польща: важкі питання : матеріали міжнар. семінару істориків. – Варшава : Тов. Тирса, 2006. – Т. 10. – С. 155–190.
606. *Кушнеж Р.* Участь української громадськості Польщі в допомогових та протестаційних акціях проти голодомору в Україні / Роберт Кушнеж // Український історичний журнал. – 2005. – № 2. – С. 131–141.
607. *Лазуренко В. М.* Український фермер в добу НЕПу / Лазуренко В. М., Паскаленко В. Є. – Черкаси : Вертикаль, 2011. – 346 с.
608. *Лисяк-Рудницький І.* Вклад Галичини в українські визвольні змагання / Іван Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : у 2 т. – К. : Основи, 1994. – Т. 2. – С. 49–59.
609. *Литвин М.* ЗУНР і Галицька СРР у геостратегії більшовицької Росії / Микола Литвин // Україна: культурна спадщина,

- національна свідомість, державність. – 2009. – №18. – С. 101–118.
610. *Макарчук В.* Доба суспільно-політичних полярностей і напруги / В. Макарчук, С. Макарчук // Львів : іст. нариси. – Львів, 1996. – С. 389–401.
611. *Макарчук С.* Міжнаціональні антагонізми в суспільстві Західної України в переддень вересня 1939 року / Степан Макарчук // 1939 рік в історичній долі України і українців : матеріали міжнар. наук. конф. (Львів, 23–24 вересня 1999 р.). – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – С. 6–20.
612. *Макарчук С.* Этносоциальное развитие и национальные отношения на Западно-Украинских землях в период империализма / С. Макарчук. – Львов : Вища школа, 1983. – 255 с.
613. *Мартин Т.* Імперія національного вирівнювання. Нації та націоналізм у Радянському Союзі (1923–1939 роки) / Тері Мартин. – К. : Критика, 2013. – 639 с.
614. *Меламед В.* Евреи во Львове: (XIII – первая половина XX века): события, общество, люди / Владимир Меламед. – Львов : ТЕКОП, 1994. – 263 с.
615. *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки / П. Мірчук. – К. : Українська видавнича спілка, 2007. – 1006 с.
616. Михайло Грушевський і Львівська історична школа : матеріали конф., : Львів, 24–25 жовтня 1994 р. – Львів, 1995. – 324 с.
617. *Мотика Г.* Генрик Юзевський. Герой “мікроскопічної холодної війни” [Електронний ресурс] / Гжегож Мотика. – Режим доступу: www.istpravda.com.ua.
618. *Мудрий В.* Лихоліття України / В. Мудрий. – Львів : Накладом Українського громадського комітету рятунку України, 1933. – 131 с.
619. *Назарук О.* Вражіння з Волині. З приводу з'їзду УВО / Осип Назарук. – Львів : Накладом УВО, 1938. – 116 с.
620. *Назарук О.* Галичина й Велика Україна : Трактат присвячений українським жінкам і військовим / О. Назарук. – Львів : Нова Зоря, 1936. – 156 с.
621. Нариси з історії суспільних рухів і політичних партій в Україні (XIX–XX ст.). – Львів : Світ, 2003. – 296 с.
622. *Науменко К.* Генеральне консульство СРСР у Львові / К. Науменко // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 111–128.
623. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.) : колект. моногр. / відп. ред. С. В. Кульчицький ; НАН України, Інститут історії України. – К. : Інститут історії України НАН України, 2010. – [Кн. 1], ч. 1. – 445 с.

БІБЛІОГРАФІЯ

624. *Нерод В.* Солідарність трудящих УРСР з політичними в'язнями капіталістичної Польщі (1929–1938 рр.) / В. Нерод // Український історичний журнал. – 1975. – № 5. – С. 70–76.
625. *Олесь О.* Земля обітована : драма на 4 дії / Олександр Олесь // Олесь О. Твори : у 2 т. – К., 1990. – Т. 2. – С. 211–356.
626. *Онопрієнко В.* Доля науки в Україні (кінець XIX ст.–30-ті роки XX ст.) / В. Онопрієнко // Український історичний журнал. – 1993. – № 3. – С. 3–14.
627. *Ордовська Г.* IV з'їзд Комуністичної партії Західної України: до 30-річчя / Г. Ордовська, П. Яськів // Український історичний журнал. – 1964. – № 6. – С. 14–18.
628. *Павлишин О.* Євген Петрушевич (1863–1940) : ілюстр. біогр. нарис / Олег Павлишин. – Львів : Манускрипт, 2013. – 398 с.
629. *Павлюк І.* Патріотична та антибільшовицька українська преса Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя (1917–1939 рр.) / І. Павлюк // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. – Львів, 2000. – Вип. 7/8. – С. 332–357.
630. *Павлюк О.* Радянофільство Євгена Петрушевича: переконання чи вимушеність / О. Павлюк // Український історичний журнал. – 1997. – № 4. – С. 92–113.
631. *Панчук М.* “Білі плями” героїчного літопису: із історії Комуністичної партії Західної України / М. Панчук. – К. : Видавництво політичної літератури, 1989. – 129 с.
632. *Папакіна Т.* Комісія дослідження історії Західної України Всеукраїнської академії наук: науково-бібліографічний доробок / Т. Папакіна // Бібліографічний вісник. – 2001. – № 3. – С. 29–40.
633. *Папуга Я.* Західна Україна і Голодомор 1932–1933 років: морально-політична і матеріальна допомога постраждалим / Ярослав Папуга – Львів : Астролябія, 2008. – 247 с.
634. *Пристайко В.* Михайло Грушевський і ГПУ – НКВД / В. Пристайко. – К. : Україна, 1996. – 335 с.
635. *Пріцак О.* Наукове товариство ім. Шевченка у Львові поміж двома війнами / О. Пріцак // Український історик. – 1981. – Ч. 1–4. – С. 147–152.
636. *Р. К.* Історія одного кандидата на “вожда”. Політичний життєпис провідника “націоналістів” Е. Коновальця / Р. К. – Львів : Громада, 1934. – 33 с.
637. *Райківський І.* Українська соціал-демократична партія (1918–1939 рр.) : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Райківський Ігор. – Львів, 1996. – 193 с.
638. Реабілітовані історією: Рівненська область. – Рівне, 2006. – 534 с.

639. *Рубльов О.* Галицькими маршрутами ГУЛАГу: західноукраїнська інтелігенція у таборах СРСР, 1930-ті роки /Олександр Рубльов// Проблеми історії України: факти, судження, пошуки : міжвід. зб. наук. пр. / Ін-т історії НАН України ; відп. ред. В. Смолій. – К., 2002. – Вип. 6 : Зб. наук. пр. на пошану С. В. Кульчицького. – С. 319–341.
640. *Рубльов О.* З історії наукових контактів Галичини і Наддніпрянщини 1920-х років: відвідини УСРР львівськими істориками М. Кордубою та І. Крип'якевичем / Олександр Рубльов // Історія України. Маловідомі імена, події, факти : зб. ст. / редкол.: П. Т. Тронько (відп. ред.) та ін. – К., 2001. – Вип. 14. – С. 312–346.
641. *Рубльов О.* Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних і культурних процесах (1914–1939) / Олександр Рубльов. – К. : Інститут історії України НАН України, 2004. – 648 с.
642. *Рубльов О.* Іван Петрович. До співпраці Івана Крип'якевича з установами ВУАН / Олександр Рубльов // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 8 : Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – С. 748–764.
643. *Рубльов О.* Советські пенсії західноукраїнським інтелектуалам, 1920-ті–початок 1930-х років: Timeo danaos...? / Олександр Рубльов // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки : міжвід. зб. наук. пр. / Ін-т історії НАН України ; відп. ред. С. Кульчицький. – К., 2003. – Вип. 8. – С. 161–176.
644. *Рубльов О.* “Сталінщина” й доля західноукраїнської інтелігенції (20–50-ті роки ХХ ст.) / Олександр Рубльов. – К. : Наукова думка, 1994. – 349 с.
645. *Рубльов О.* Сторінка з історії київського “галичанознавства” 1920-х рр.: аспіранти М. С. Грушевського О. Павлик і В. Костащук / Олександр Рубльов // Український історичний журнал. – 2003. – № 2. – С. 89–113.
646. *Рубльов О.* Шляхами на Соловки: радянське десятиріччя Михайла Лозинського / Олександр Рубльов // Український історичний журнал. – 1997. – № 4. – С. 103–135; *Рубльов О.* Шляхами на Соловки: радянське десятиріччя Михайла Лозинського / Олександр Рубльов // Український історичний журнал. – 1997а. – № 5. – С. 97–119.
647. *Рудницька М.* Українська дійсність і завдання жінки / Мілена Рудницька. – Львів : Союз Українок, 1934. – 32 с.
648. *Рудницький М.* Правопис і літературна мова / Рудницький Михайло. – Львів, 1930 – 53 с.
649. *Світ. Людина. Суспільство.* – Львів : Світло, 1927. – 224 с.

БІБЛІОГРАФІЯ

650. *Середа О.* Українська “фільмова думка” у “кіновій” пресі міжвоєнної Галичини / Оксана Середа // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 2008. – Вип. 1 (16). – С. 122–132.
651. *Сливка Ю.* Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939) / Ю. Сливка. – К. : Наукова думка, 1985. – 271 с.
652. *Сливка Ю.* Сторінки історії КПЗУ / Ю. Сливка. – Львів : Каменярь, 1989. – 93 с.
653. *Снайдер Т.* Криваві землі: Європа поміж Гітлером та Сталіним / Тимоті Снайдер. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2011. – 448 с.
654. *Снайдер Т.* Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569–1999 / Снайдер Тимоті. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. – 464 с.
655. *Сніцарчук Л.* Українська преса Галичини (1919–1939 рр.) і журналістикознавчий дискурс : монографія / Лідія Сніцарчук. – Львів : ЛННБ України ім. В. Стефаника, 2009. – 416 с.
656. *Сніцарчук Л.* Українська сатирично-гумористична преса Галичини 20–30 рр. ХХ ст. : Історико-функціональний аспект та інтерпретаційні особливості / Лідія В. Сніцарчук. – Львів: ЛННБУ ім. В. Стефаника, 2001. – 240 с.
657. *Соляр І.* Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України (1923–1939) / Ігор Соляр. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. – 356 с.
658. *Соляр І.* Консолідаційні процеси національно-державницьких сил Західної України (1923 – 1928) / Соляр І. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. – 150 с.
659. *Соляр І.* Радянофільство у Західній Україні (1920-ті рр.) / І. Соляр // Український історичний журнал. – 2009. – № 1. – С. 55–67.
660. *Соляр І.* Українське національно-демократичне об'єднання : перший період діяльності / І. Соляр. – Львів : Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України, 1995. – 71 с.
661. *Стахів М.* Про різні інтернаціонали / Матвій Стахів. – Львів, 1937. – 62 с.
662. *Стахів М.* Проти хвиль. Історичний розвиток українського соціалістичного руху на західних українських землях / М. Стахів. – Львів : Накладом соймового клубу УСРП, 1934. – 137 с.
663. *Стеблій Ф.* Збірник “Західна Україна” – нездійснений проект М. Грушевського й І. Крип'якевича / Ф. Стеблій // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. –

- Львів, 2001. – Вип. 8 : Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – С. 765–778.
664. *Сухий О.* Михайло Лозинський: сторінки політичної біографії / Олексій Сухий // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – 2009. – №3. – С. 70–75.
665. *Сціборський М.* Націократія / Микола Сціборський. – Париж, 1935. – 121 с.
666. *Томашівський С.* Десять літ українського питання в Польщі / С. Томашівський. – Львів : Накладом автора, 1929. – 48 с.
667. *Томашівський С.* Наша чільна партія у власному дзеркалі / Степан Томашівський. – Львів, 1929а. – 62 с.
668. Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі. – Львів : Видавництво Львівського університету, 1968. – 803 с.
669. *Тудор С.* Твори: у 2 т. / С. Тудор. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1962. – Т. 2. – 345 с.
670. “Українізація” 1920-30х років: передумови, здобутки, уроки / за ред. В. А. Смолія. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2003. – 392 с.
671. Українська державність у ХХ столітті: історико-політологічний аналіз. – К. : Політична думка, 1996. – 448 с.
672. Українські часописи Львова 1848–1939 рр. : іст.-бібліогр. дослідж. : у 3 т. – Львів : Світ, 2003. – Т. 3, кн. 2: 1929–1939 рр. – 928 с.
673. *Федевич К.* Галицькі українці у Польщі. 1920–1939 рр. (інтеграція галицьких українців до Польської держави у 1920–1930-ті рр.) / К. Федевич. – К. : Основа, 2009. – 280 с.
674. *Федик І.* УНДО, ОУН: ставлення до Польщі / Іван Федик. – Львів, 1998. – 80 с.
675. *Чоповський В.* Українська інтелігенція в національно-визвольному русі на Західній Україні (1918–1939) / В. Чоповський. – Львів : Край, 1993. – 178 с.
676. *Чорновол І.* Змагання компромісів. Кирило Студинський і радянська влада / Ігор Чорновол // Львівська газета. – 2005. – 7 жовт. – С. 8.
677. *Чорновол І.* Із Соловків до Львова. Віталій Юрченко / Ігор Чорновол // Львівська газета. – 2006. – 2 черв. – С. 3.
678. *Шаповал Ю.* “Діло” (1880–1939 рр.): поступ української суспільної думки / Ю. Шаповал. – Львів, 1999. – 381 с.
679. *Шаповал Ю.* Журнал “Літературно-Науковий Вістник” – творець державницької ідеології українства / Ю. Шаповал. – Рівне, 2007. – 64 с.

БІБЛІОГРАФІЯ

680. *Шаповал Ю.* Україна ХХ століття: особи та події в контексті важкої історії / Ю. Г. Шаповал. – К. : Генеза, 2001. – 560 с.
681. *Швагуляк М.* Львів: від столиці Західноукраїнської держави до політичного центру українців Галичини (1918–1939 рр.) / Михайло Швагуляк // Львів: місто – суспільство – культура. – Львів, 1999. – Т. 3. – С. 491–503.
682. *Швагуляк М.* Партійні поділи і загальнонаціональні інтереси. Проблема політичної консолідації українського національного руху Галичини (1919–1939) / М. Швагуляк // Сучасність. – 1995. – № 2. – С. 77–82.
683. *Швагуляк М.* “Пацифікація”. Польська репресивна акція у Галичині 1930 р. і українська суспільність / М. Швагуляк. – Львів : НАН України, Ін-т українозн., 1993. – 52 с.
684. *Швагуляк М.* Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років ХХ ст. / Михайло Швагуляк // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1991. – Т. ССХХІІ. – С. 111–147.
685. *Швагуляк М.* Українці і Польська держава: між конфронтацією та порозумінням (кінець 1920-х–1935 роки) / М. Швагуляк // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – Вип. 38. – С. 368–409.
686. *Шпорлюк Р.* Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща / Шпорлюк Роман. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2013. – 552 с.
687. *Юркова О.* Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М. С. Грушевського (1924 – 1930 рр.) / О. Юркова. – К. : НАН України, 1999. – 433 с.
688. *Ясінський Б.* Літературно-науковий вістник. Показчик змісту. Том 1–109 (1898–1932) / Богдан Ясінський. – К. : Смолоскип, 2000. – 544 с.
689. *Ajnenkiel A.* Polityka Polski w stosunku do Ukraińców w okresie międzywojennym. Wybrane problemy / Andrzej Ajnenkiel // Polska – Ukraina : trudne pytanie. – Warszawa, 1998. – Т. 1 – 2. – S. 11–28.
690. *Bocheński A., Bączkowski W.* Problem polsko-ukraiński w ziemi Czerwieńskiej / A. Bocheński, W. Bączkowski. – Warszawa, 1928. – 111 s.
691. *Bruski J.* Między prometeizmem a Realpolitik. II Rzeczpospolita wobec Ukrainy Sowieckiej 1921–1926 / Jan Jacek Bruski. – Kraków : Towarzystwo wydawnicze „Historia Iagellonica”, 2010. – 416 s.
692. *Brzoza Cz.* Ukraińska reprezentacja parlamentarna w II Rzeczypospolitej / Czesław Brzoza // Krakowskie zeszyty ukraïnozawcze. – Kraków, 1992/1993. – Т. I/II. – S. 153–165.

693. *Chojnowski A.* Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921 – 1939 / Andrzej Chojnowski. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1979. – 251 s.
694. *Feliński M.* Ukraińcy w Polsce odrodzonej / M. Feliński. – Warszawa, 1931. – 140 s.
695. *Kamińska-Kwak J.* Inteligencja województwa lwowskiego w okresie międzywojennym / Jolanta Kamińska-Kowak. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005. – 456 s.
696. *Kornat M.* Bolszewizm, totalitaryzm, Rewolucja, Rosja. Początki sowietologii i studiów nad systemami totalitarnymi w Polsce (1918–1939) / Marek Kornat. – Kraków : Księgarnia akademicka, 2003. – 379 s.
697. *Kornat M.* Polityka równowagi 1934–1939. Polska między Wschodem a Zachodem / Marek Kornat. – Kraków : Wydawnictwo ARCANA, 2007. – 500 s.
698. *Nowak M.* Narodowcy i Ukraińcy. Narodowa demokracja wobec mniejszości ukraińskiej w Polsce 1922–1939 / Magdalena Nowak. – Gdańsk : Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2007. – 305 s.
699. *Piątkowski L.* Związek Radziecki w publicystyce polskiej 1922–1928. Społeczeństwo, polityka, gospodarka / Leszek Piątkowski. – Lublin : Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1992. – 371 s.
700. *Radziejowski J.* Komunistyczna partia Zachodniej Ukrainy 1919–1929 / Janusz Radziejowski. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1976. – 267 s.
701. *Ringman A.* Stan gospodarczy Rosji Sowieckiej / Aleksander Ringman. – Warszawa : Skład Główny, 1930. – 195 s.
702. *Shore M.* Kawior i popiół. Życie i śmierć pokolenia oczarowanych i rozczarowanych marksizmem / Marci Shore. – Warszawa; Świat Książki, 2008. – 511 s.
703. *Snyder T.* Sketches from a secret war. A Polish artist's mission to liberate Soviet Ukraine / Timothy Snyder. – Yale : University Press, 2005. – 348 p.
704. *Srokowski K.* Sprawa narodowościowa na Kresach Wschodnich / K. Srokowski. – Krakow, 1924. – 56 s.
705. *Stryjek T.* Ukraińska idea narodowa okresu międzywojennego : Analiza wybranych koncepcji / T. Stryjek. – Wrocław : Fundacja na rzecz nauki polskiej, 2000. – 431 s.
706. *Starzyński S.* Zagadnirnie narodowościowe w Rosji Sowieckiej / S. Starzyński. – Warszawa, 1924. – 18 s.
707. *Szumilo M.* Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Sejmie i Senacie RP (1928–1939) / M. Szumilo. – Warszawa, 2007. – 325 s.
708. *Teslar T.* Narody w sieci Sowietów / T. Teslar. – Warszawa, 1927. – 51 s.

БІБЛІОГРАФІЯ

709. *Tomczyk R.* Ewolucja ideowo-taktyczna Ukraińskiego Zjednoczenia Narodowo-Demokratycznego (UNDO) wobec państwa i rządu polskiego w latach 1925–1939 / Ryszard Tomczyk // Akcja „Wisła” na tle stosunków polsko-ukraińskich w XX wieku. – Szczecin, 1994. – S. 61–66.
710. *Tomczyk R.* Ukraińskie zjednoczenie Narodowo-demokratyczne 1925–1939 / R. Tomczyk. – Szczecin, 2006. – 336 s.
711. *Tomczyk R.* Ukraińskie zjednoczenie Narodowo-demokratyczne a wybory parlamentarne w 1928 r. / Ryszard Tomczyk // Biuletyn Południowo-Wschodniego Instytutu Naukowego. – 1997. – № 3. – S. 92–101.
712. *Torzecki R.* Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1939 / Ryszard Torzecki. – Kraków, 1989. – 468 s.
713. *Tymieniecka A.* Polityka PPS w latach 1924–1928 / A. Tymieniecka. – Warszawa, 1969. – 53 s.
714. *Wielka historia Polski. 1918–1939.* – Kraków : Drukarnia wydawnicza Witolda Anszycza, 2000. – Cz. IX. – 279 s.
715. *Zackiewicz G.* Polska myśl polityczna wobec systemu radzieckiego 1918–1939 / Grzegorz Zackiewicz. – Kraków : ARCANA, 2004. – 836 s.

SUMMARY

BEHIND THE ZBRUCH: WESTERN-UKRAINIAN PUBLIC AND POLITICAL OPINION ABOUT THE SOVIET UKRAINE (1920s– 1930s)

During 1920s–1930s Western Ukrainian lands of Galicia and Volyn were part of Poland. Ukrainians were the most numerous and influential ethnic minority in Poland. In proposed research author describes public and political opinion of Ukrainian community toward the Soviet Ukraine in 1920s – 1930s. The principle of agenda-setting theory which describes the ability media to influence the salience of topics on the public agenda was used. That's why interwar periodicals and other published materials about the Soviet Ukraine were investigated. This work shows the attitude of the Western Ukrainian citizens to events which took place in the Soviet Ukraine during interwar period: Bolshevik's national and economic policy in 1920s (Ukrainization and New Economic Policy), Soviet modernization of Ukraine (industrialization and collectivization), Stalin's Great Terror, cultural and everyday life.

Chronologically, the work dedicated to the period from 1920 – till 1939. Lower chronological limit is a year when peasants of Western Ukraine could experience the soviet regime on their own land. The reason for that was existence of puppet state – Galician Soviet Socialist Republic (July–September 1920). The upper limit of this research is the beginning of World War II, which caused incorporation of Western Ukraine to the Soviet Union.

There were at least two reasons why topic of the Soviet Ukraine took one of the most important place in Western Ukrainian public opinion – ideas of unity of Ukrainian nation and deep interest to the new political regime behind the river Zbruch. The main sources of creating the image of the Soviet Ukraine were: Media (press, journals, radio) and it's depiction of the processes which took place in the Ukrainian SSR.; official documents of political parties and organizations; Polish government, the Soviet Embassy etc. Ukrainian newspapers in Poland didn't have any correspondents in the Soviet Ukraine and information they print were based on the Soviet Media and official documents of the Soviet government. Authors of analytic articles also used letters from the Soviet Ukraine, eyewitness and materials from Western press.

SUMMARY

The monograph analyzes the research of the problem, which is divided into the following problem chronological areas: Ukrainian historiography of 20–30s of the XX century, Soviet historical opinion, modern Ukrainian historiography. In the historiographical overview we can underline the work of O. Rubliov about role of Western Ukrainians in national and cultural life of the Ukrainian SSR. Political life in Halychyna and Volyn of interwar period was described in works of: M. Kucherepa, M. Kuhutyak, R. Torzecki, T. Snyder etc. The research characterizes the source base of the monograph that includes unpublished and published materials that can be divided into the following groups: unpublished documents that are in the state archives of Ukraine and Poland (Lviv, Lutsk, Warsaw, Wroclaw), Ukrainian and Polish periodicals of interwar period (“Dilo”, “Holos”, “Nova Zorya”, “Literaturno-Naukovyi vistnyk”, “Gazeta Lwowska”, “Dziennik Polski” etc.), memoirs, published materials. The monograph elucidates the methodological basis for the work, which is made of dialectics principles, determinism, historicism, scientific objectivity, consistency, comprehensiveness and totality historical (problem-chronological, historical and comparative, retrospective), empirical and theoretical (analysis, synthesis), general (logical, abstraction, generalization, induction and deduction) methods.

In 1920s great influence on forming public and political opinion about the Ukrainian SSR had sovietofil ideology (orientation on the Soviet Ukraine). The research displays the sovietofil ideas among Western Ukrainian community. This work demonstrates that soviet orientation ideology was spread among Western Ukrainian society, especially among intelligentsia. Part of the most popular Western Ukrainian party – UNDO had the group of E. Petrushevytch which was supported by the Soviet Ukraine and its communist’s government. Legal socialistic parties were the opponents of new communistic Ukraine. Huge role in spreading soviet-orientation ideas played the Soviet Embassy which was established in Lviv in 1927. Soviet ambassadors invited Galician intelligentsia into the Embassy for propagandistic lectures and films. Sovietofil orientation “fought” with Polish conception of “Prometheanism” which was a political project initiated by J. Piłsudski. Its aim was to weaken the Soviet Union, by supporting nationalist independence movements among the major non-Russian peoples that lived within the borders of Russia and the Soviet Union. It’s ideas also had an influence on Western Ukrainian public opinion about the Ukrainian SSR. At the beginning of 1930s this Soviet-orientation ideology lost its influence because of Bolshevik’s anti-Ukrainian policy in the USSR. Most of the Ukrainian political parties stood on anti-Soviet platform and were against bolshevism at all.

Bolshevik’s economic and national policy of 1920s was perceived quite restrained by Western Ukrainian community. Ukrainian publicists and political parties (which included many sovietofils) in their articles and

resolutions often underlined that there was a national revival behind the Zbruch, but on the other hand they noticed a lot of controversies in NEP and Ukrainization. Attention was paid on tax pressure on Ukrainian peasants and great material needs in the cities during NEP. The main achievement of Ukrainization was the spread of Ukrainian language in governmental institutions. Observers were afraid that through Ukrainization antagonistic Soviet power will root deeper in Ukraine. So on the one hand communists policy has been criticized by all liberal press of Galicia and by all local Ukrainian national leaders, but on the other hand many observers underlined a lot of positive moments in those communist's experiments. Some part of Galician society thought that Ukrainization was the first step to independent Ukraine.

Monograph traces Western Ukrainian political and public opinion about Soviet modernization of the Ukrainian SSR. This research characterizes public opinion in Galicia and Volyn about Stalin's economic transformation in the Soviet Ukraine. It displays the attitude toward Soviet Industrialization in the Ukrainian SSR. Work deals with Western Ukrainian opinion about Collectivization and 1932–1933 Great Famine in the Soviet Ukraine. It exposes aid activity of Western Ukrainians to this tragedy behind the Zbruch river. There was no doubt in Western Ukrainian public opinion, that the Ukrainian SSR and Ukrainian village were the main sources of the Soviet (Russian) industrialization. In the eyes of Western Ukrainians low-quality of Soviet products and machines were the main problems of Industrialization. Great Famine in the Soviet Ukraine shocked Western Ukrainian community. All Galician and Volynian political parties and public organization judged this Stalin's genocide (Holodomor) in Ukraine. Demonstrations which were organized by national parties and organizations against hunger in USSR took place all over Galicia and Volyn.

Monograph displays attitude of Galician's and Volynian's to cultural process which took place in the Soviet Ukraine. It analyses the cooperation between two Ukrainian scientific institutes Ukrainian Academy of Science in Kyiv and Taras Shevchenko Scientific Society in Lviv. Describes the contacts between historians of "two Ukrainian academies". Thanks to M. Hrushevskyi, K. Studynskyi, I. Krypyakevytch scientific relations between Lviv and Kyiv were strong and regular till the end of 1920s. The attitude of Western Ukrainians to the Soviet Ukrainian literature and theatre in 1920s was positive, especially to writers and poets like: M. Hvylyovyi, M. Zerov, founder of "Berezil" theatre L. Kurbas etc.

This work pay's attention on Bolshevik's repressions in Western Ukrainian public and political opinion. Widely analyses attitude to 1930 process against Union for the Liberation of Ukraine (SVU) in Kharkiv. The trial of the Union for the Liberation of Ukraine was a court trial that is classified in the history as one of the show trials of the Soviet Union. This process has been criticized by all liberal press of Galicia and by all local

SUMMARY

Ukrainian national leaders. The analyzed material's gives reasons to believe that process against SVU had totally ruined sovietofil ideology in Western Ukrainian society. Everyday life of Ukrainians in the USSR in Western Ukrainian public and political opinion also has been discovered. Paid attention to problem with homeless children in Ukrainian SSR, also was mentioned about difficult situation with soviet women, repression against church and priests. The image of Soviet Ukraine in Western Ukrainian public space was constructed by media, fictional and nonfictional literature.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Аграті К. 231
Андрійчук Г. 37
Андрущук О. 143
Антонович О. 19, 39, 50
Антонюк Н. 108
Баберовскі Й. 148
Багалій Д. 191, 197, 202
Бажан М. 203, 211
Балицький В. 177, 180
Баран М. 22
Баран С. 51, 135, 167
Бачинський В. 24, 29, 167
Бачинський Л. 41, 42
Бачинський С. 226, 227
Бачинський Ю. 91, 92, 170, 177, 187, 226
Безручко М. 29
Белецький А. 52
Блавацький В. 171
Бобинський В. 54, 62, 212
Богуш В. – див. Кушнір М.
Бойчук А. 233
Бондаренко К. 61
Бондаренко О. 171
Бончковський В. 55, 56, 210
Бохенський А. 210
Броневський В. 140, 211
Бруський Я (Bruski J.). 15, 50, 60
Будяк Є. 93
Букшований О. 54, 170
Бульба-Боровець Т. 142, 143
Бундзиляк М. 42
Буняк І. 187
Бургардт О. 177, 178, 184
Бурковська І. 13, 28, 29, 54
Бухарін М. 183
Бучма А. 214, 215
Вальницький К. 50
Василенко М. 191, 198
Васильчук А. 35
Васильчук П. 50, 55
Васюта І. 12, 13, 30, 32, 38, 46, 50, 130
Ватуля С. 215
Вдовичин І. 15
Верига В. 21, 22, 23
Винар Л. 194, 200
Винниченко В. 73, 141
Вислоухи 18
Вітик С. 170
Власовський І. 141
Влизько О. 171, 181
Воблій К. 76, 198
Вовчок М. 210
Возняк М. 18, 52, 61, 62, 65, 96, 190, 192, 194, 199, 233, 239
Вол Б. 13
Волинець О. 145, 186, 227
Ворошилов К. 183
Вурм Г. 17
Гаврилюк О. 62, 211
Галан Я. 53, 62, 65, 130, 131, 132, 168, 169, 212, 236
Галушко Є. 12
Галушко М. 93, 167, 209
Галуцинський М. 51

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Гальперн Л. 64
Ганкевич Л. 44, 45
Гелей С. 93
Герасимович Є. 54
Герасимчук В. 193
Гермайзе Й. 205
Гетьманчук М. 14, 133, 135, 144
Гіжовська М. 54
Гірняк Й. 215
Гісем І. 211, 212
Гнатюк В. 203
Гнатюк Володимир 18, 72, 191, 192
Гнатюк О. 173, 183, 195, 233
Гніздовський Я. 122
Говинкович А. 30
Гоголь М. 205
Головка А. 206, 212
Голуб І. 44
Голубець М. 152, 159
Гон М. 63, 64, 104
Горбачевський І. 191
Гординський С. 207, 208
Горький М. 210
Гошко Т. 192, 196, 197, 198
Григор'їв Н. 185
Гринько Г. 180, 182
Грушевський М. 18, 71, 183, 185, 192–201, 203, 204, 222, 234, 239
Гутковський В. 8
Гуцайлів-Гуцьків Г. 173
Гучванович Р. 40
Давиденко Г. 133
Давидюк Р. 14, 36, 140–143
Данильченко О. 60, 163
Данько М. 131, 217
Дашкевич Я. 124, 197, 205, 206
Деркач В. 74, 202
Дідушко В. 54
Дідушко П. 54, 170
Дмовський Р. 80
Дністрянский С. 191
Добровольський В. 214
Добрянський М. 206
Довженко О. 213
Донцов Д. 15, 20, 62, 100, 101, 102, 110, 111, 132, 161, 162, 177, 178, 204, 206, 206, 212, 224
Доротяк О. 45
Дорошенко В. 154, 196
Драгоманов М. 21, 193, 195
Драй-Хмара М. 184
Дуб Я. – див. Кушнір М.
Дядюк М. 18, 193
Жив'юк А. 14, 140–143
Жід А 8, 230
Жук С. 41
Зайкин В. 203
Зайберт Т. 233
Зайцев О. 13, 24, 26, 27, 29, 30, 34, 47–50
Залізник М. 50
Затонський В. 23, 87, 180
Зацкієвич Я. 15, 80
Заяць М. 50
Зелена О. 15
Зеров М. 184, 205
Зибілкевич Є. 160
Зиндрам-Косцяловський М. 34
Зінов'єв Г. 217
Зуляк І. 13, 51
Евин П. 30
Єфремов С. 150, 153–158, 166, 188, 191, 193, 204, 239
Ібянський Ф. 55
Льницький М. 62

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Каганович Л. 47
Калениченко П. 12
Калинович Є. 59
Калинович І. 18, 59, 74, 202
Калинович М. 49
Каменєв Л. 218
Калінін М. 159
Камінська-Квак Й. 51
Камінський І. 103
Карась-Галинський Ю.–
див Юрченко В.
Карпинський О. 34
Качараба С. 15
Качмар В. 160
Кедрин-Рудницький І. 19, 25,
28, 35, 55, 172
Кіров С. 174, 175, 176, 184, 218
Кліш А. 15, 52, 156, 156, 157, 194,
201
Коберський К. 11, 70, 71, 72, 102,
103, 107, 115, 120
Ковалевський М. 80, 118
Ковалевський О. 106–109, 120,
121
Ковалівський А. 203
Ковальчук Д. 138
Козланюк П. 62, 212
Козоріс М. 215, 216
Колесса Ф. 52, 53, 65, 156, 157,
191, 193
Комар В. 14, 55, 56
Комарницький Я. 15
Конар Ф. 22
Кондра Я. 62
Кондратюк К. 13
Конквест Р. 180
Коновалець Є. 27, 112
Кордт В. 198
Кордуба М. 19, 192, 202
Корнат М. 15
Корнійчук Л. 12
Косинка Г. 171
Косіор С. 157, 174, 182
Коссак І. 29
Коцко В. 21
Коцюбинський М. 210, 226
Коцюбинський Ю. 158
Кравців Б. 40, 52,
Кравців В. 181
Кравченко С. 171
Крайківський П. 54
Кревецький І. 202
Крестинський М. 182
Крижанівський Б. 215
Кримський А. 157, 190, 192, 193
Крип'якевич І. 18, 196, 198, 199,
200, 234, 239
Крип'якевич Р. 198
Крілик Й. 21, 38, 47, 54
Крупеник М. 179
Крушельницька Л. 50, 53, 169,
171
Крушельницька М. 53
Крушельницький А. 8, 18, 20,
49, 52, 53, 65, 117, 131, 169, 170,
171, 177, 212
Крушельницький М. 212, 215
Кубійович В. 19, 189, 191
Кугутяк М. 12, 13, 14, 19, 27, 30,
35, 45, 122, 132, 133, 135, 136,
137, 139, 142, 160
Кузик О. 21
Кузьма Р. 54
Кузьмінський М. 17
Куликівна С. 213
Куліш П. 205

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Кульчицька Т. 204, 210
Кульчицький С. 41, 57, 67, 106
Купчинський Р. –
див. Чіпка Галактіон.
Курбас Л. 214, 215
Курдидик А. 84
Кучабський В. 82, 92
Кучерепа М. 13, 19, 33, 34, 37,
41, 138
Кушнір М. 21, 81, 83, 108, 111,
112, 113, 121, 128, 129
Ладика Д. 41
Лазаревський Г. 181, 182
Лазуренко В. 76
Лапчинський Г. 60, 164, 165, 166
Левицький В. 103
Левицький Д. 26, 28, 30, 31, 33,
53, 98, 136, 137, 184
Левицький К. 15, 31, 53, 54, 212
Левицький М. 22
Лемик М. 139, 144
Ленін В. 36, 67, 68, 73, 105, 131,
158, 206
Лепецький М. 141,
Лешкий Б. 55, 62
Литвин М. 22, 23
Литвиненко-Морозенко І. 142
Литвицький М. 71
Лихолат А. 22
Лівицький А. 29, 154, 156
Лозинський М. 170, 173
Лотоцький О. 154
Луцький М. 19, 54
Луцький О. 34
Любченко П. 154, 155, 156, 174,
177, 179, 180, 181, 182
Люксембург Р. 101, 102
Мазепа І. 154, 155, 185, 218
Майлов О. 144
Мак-Комбс М. 9
Макарчук С. 12
Максимович М. 193
Макух І. 19, 41, 42
Маланюк Є. 55
Малий М. 181
Марітчак О. 30, 31
Маркс К. 45, 62
Мартин Т. 82
Маслов М. 141
Матіїв М. 174
Матчак М. 41
Мацієвич К. 184
Меламед В. 63
Микитей Г. 30, 31
Михайлик М. 151
Мірчук П. 85
Могильницька Я. 37
Моно, де А. 182
Мудрий В. 8, 11, 15, 26, 29, 30,
31, 34, 68, 78, 87, 88, 125, 126,
137, 185, 215, 216
Мукерман Ф. 130, 131
Муравський В. 19
Навроцький О. 41, 42
Назарук О. 11, 15, 127, 169, 184,
226, 228
Назарук С. 50, 69
Науменко К. 62
Нерод В. 12
Нивинський А. 42
Ніковський А. 158
Новак М. (Nowak M.) 24
Огієнко І. 158
Олесевиц Т. 108
Олесь О. 8, 172
Отамановський В. 195

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Павлишин О. 92, 117
Павлів О. 42
Павлушкін І. 150
Павлюк І. 28, 39, 40, 94, 166, 207
Палашук-Конар Ф. 54
Паліїв Д. 27, 29, 30, 41
Павликовський І. 163
Павликовський Ю. 54
Панч П. 212
Панчишин М. 52
Панчук М. 12
Папакіна Т. 194
Папуга Я. 14, 135, 136, 137, 144, 146
Парфанович С. 53
Пархоменко В. 202
Паскаленко В. 76
Певний М. 141
Певний П. 64, 93, 166
Пеленський З. 159, 160, 226, 228
Пелехатий К. 50
Петлюра С. 150, 154
Петровський Г. 117
Петрушевич Є. 26–32, 35, 117
Петрушевич Л. 30, 31
Пйонтковський Л. 15, 81
Пилипчук В. 97
Підмогильний В. 184, 205, 207
Піلسудський Ю. 36, 47, 49, 79, 80, 140, 150
Плужник Є. 204, 206
Поліщук В. 205, 206
Портнов А. 82, 202, 203
Постишев П. 207, 217
Потоцький Ф. 118
Приходько Т. 157
Прокоп М. 18, 159
Прокопович В. 155, 156
П'ятаков Г. 101
Радзейовський Я. 21
Радченко Г. 53, 61
Райківський І. 13, 44, 45, 161
Раковський Х. 44, 182
Раппопорт М. 17
Ревуцький В. 19, 214, 215
Рильський М. 184, 207
Рінгман А. 11, 118
Рогуцький М. 42
Роздольський Р. 21
Розенберг Л. 54
Романчук Ю. 24
Рубльов О. 13, 19, 25, 58, 59, 60, 82, 85, 96, 100, 102, 132, 148, 149, 157, 163, 169, 191, 192, 195, 197
Рубльова Н. 19
Рудий П. 39
Рудик С. 54
Рудницька М. 18, 64, 65, 136, 137, 187
Рудницький М. 11, 53, 103, 162, 206, 207, 215
Рудницький С. 170
Ружинський Р. 66
Савченко Ф. 183, 194
Садовська К. 223, 224, 226, 232
Садовський В. 108, 150, 214
Саксаганський П. 214
Сальський В. 29
Самчук У. 143
Свенціцький І. 53, 57, 72, 73, 86, 87, 193, 194
Свистун В. 168
Світнев О. 36
Свіфт С. 226, 231

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Семенко М. 204
Семірадзький Я. 96
Семчишин В. 209
Сирецький С. 143
Сімович В. 103, 184, 194
Сірополко С. 203, 226, 232
Сіях І. 52
Сказинський Р. 170
Скоропадський П. 208
Скрипа Й. 33
Скрипник М. 61, 100, 177, 180, 209
Скшинський С. 57
Сливка Ю. 12
Смаль-Стоцький С. 191
Снайдер Т. 16, 36, 37, 38, 48, 123, 146, 175, 176
Сніцарчук Л. 84, 85, 145, 174, 176, 187
Сновида О. 119
Сокольников Г. 84
Соловейчук М. 39
Соляр І. 13, 25, 30, 35, 42, 44, 45, 91, 99, 128, 160, 185, 186, 220
Сопілка М. 62
Сосюра В. 204, 205
Сталін Й. 39, 43, 47, 50, 52, 65, 81, 100, 105, 112, 123, 131, 132, 145, 148, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 182, 184, 207, 211, 216
Станьчик Я. 231
Старицька-Черняхівська Л. 154
Старосольський В. 184
Стахів М. 11, 41, 42, 43, 44, 184
Стеблій Ф. 194, 200
Степанів О. 124
Стефанік В. 53, 57, 58, 59
Стриєк Т. 100, 206
Стрижевський А. 69
Стронський М. 54
Студинський К. 8, 11, 15, 18, 19, 52, 53, 65, 72, 73, 85, 86, 87, 156–159, 183, 190–196, 201, 203, 221, 222, 223, 225, 234, 239
Сухий О. 173
Сціборський М. 11, 61, 112, 113
Темницький В. 44, 45, 161, 186
Тиктор І. 143
Тимошенко С. 141
Тимченко Є. 72
Титаренко С. 122
Тичина П. 204, 205, 207
Товкач Г. 150
Тожецький Р. 15
Томашівський С. 11, 31, 82, 201
Томчик Р. 15, 33, 35, 42
Трильовський К. 43
Троцький Л. 100, 112, 159
Тудор С. 60, 162, 166, 167, 212
Фальківський Д. 171, 177, 181, 204, 206
Федевич Ф. 16, 163
Феденко П. 154, 155
Федорцева С. 214
Федорців Ф. 26, 51, 91, 127, 212
Федько А. 182
Філіпович П. 183
Франко І. 193, 194, 195, 232
Франко П. 65, 232
Харашкевич Е. 55
Хвильовий М. 177, 181, 204–208, 225
Хвиля А. 167, 205, 210
Храпливий Є. 54
Цегельський Л. 25
Целевич В. 30, 34

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Чайківський М. 170
Чернецький В. 19, 26, 44, 45, 53,
54
Чехівський В. 158
Чехович Є. 123
Чикаленко Л. 153, 154,
Чіпка Галактіон. 159
Чорновол І. 125
Чубар В. 90, 182
Шаповал Ю. 14, 15, 43, 120
Швагуляк М. 13, 25
Шевченко Т. 207, 213
Шепарович Ю. 163
Шептицький А. 34, 144, 145,
186, 226
Шехтер М. 53
Шимонович І. 96
Шовгенів І. 108
Шоом І. 127
Шор М. 211
Шоу Д. 9
Шпорлюк Р. 25
Шульгин О. 154
Шуміло М. 16
Шумський О. 47, 77
Шухевич С. 23, 60, 61
Щурат В. 18, 52, 53, 62, 156, 157,
193, 202, 203
Юзевський Г. 36, 37, 38, 175
Юра Г. 216
Юрченко В. 8, 124, 125, 168, 169,
204, 209, 233
Яворський М. 156
Ягода Г. 183
Ягодзінський З. 59
Якір Й. 180, 183
Яновський І. 180
Ярмолук В. 141
Ясінський Б. 15, 58, 59
Яцулевич М. 55

**ПОКАЖЧИК НАЗВ
НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ**

Базар 183
Березів 53
Берлін 27, 91, 178, 180, 230
Бжозів 50
Борислав 21
Борщів 134
Бригінці Нагірні 51
Броди 34, 50
Варшава 16, 18, 44, 57, 59, 60,
107, 139, 165, 169, 191, 204, 210,
211
Вінниця 90, 125, 197
Вінніпег 168
Волочиськ 227, 228
Вроцлав 18
Гошковиці 34
Грушівці 51
Дермань 143
Дніпро 203, 218
Дніпропетровськ – *див.* Дніпро
Доброміль 48
Добряни 52
Долина 38
Дрогобич 21,
Жидачів 38
Житомир 203
Жовква 40, 50
Запоріжжя 120
Збараж 40, 135
Здолбунів 143

Івано-Франківськ -
див. Станіславів
Калуш 38
Кам'янець-Подільський 90, 125,
172
Кам'янка 50
Київ 39, 40, 58, 72, 77, 78, 86, 89,
90, 92, 95, 96, 113, 125, 133, 140,
167, 168, 174, 176, 181, 183, 184,
190, 191, 192, 193, 194, 195, 197,
200, 203, 206, 212, 215, 216, 217,
220, 221, 233
Ковель 38, 39, 53, 146
Коломия 38
Копичинці 135
Корець 14ц
Косів 38, 51
Костопіль 142
Краків 15
Кременець 41, 53
Кросно 48
Ленінград 72, 175
Лісневичі 52
Лондон 133, 180
Луцьк 12, 17, 33, 34, 38, 40, 53,
54, 93, 138, 140, 141, 142, 166
Львів 12, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21,
24, 27, 28, 29, 31, 36, 41, 45, 48,
51, 53, 54, 55, 57, 59, 60, 61, 63,
65, 72, 79, 86, 100, 112, 113, 114,
133, 136, 137, 142, 143, 152, 155,

ПОКАЖЧИК НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

- 158, 159, 161, 162, 163, 164, 165,
169, 171, 172, 183, 186, 187, 189,
191, 192, 193, 195, 196, 202, 203,
205, 212, 213, 214, 221, 233
Манчестер, 231
Мінськ 72
Могилів-Подільський 133
Могиляни 142
Москва 31, 37, 39, 42, 43, 45, 57,
62, 64, 68, 72, 84, 91, 99, 100,
101, 103, 108, 112, 117, 118, 121,
124, 126, 130, 132, 140, 143, 159,
165, 166, 173, 177, 182, 185, 203,
205, 207, 215, 216, 217, 230
Нагуєвичі 34
Одеса 90, 96, 184
Оженина 37
Ожигівці 226
Острог 142, 227
Париж 29, 207
Перемишль 21, 45, 48, 53, 159
Підволочиськ 227, 228
Подебради 70
Полтава 90
Прага 42, 43, 111, 113, 128, 129,
154, 156
Рава-Руська 40
Репехів 51
Рівне 38, 65, 70, 137, 138, 139,
141, 142, 228
Рогатин 28
Скалат 135
Славута 37
Сокаль 50
Стадники 37
Станіславів – 12, 21, 43, 53, 93,
94, 98, 144, 233
Стрий 21, 38
Сянок 48, 50
Теребовля 22
Тернопіль 12, 13, 21, 22, 36, 40,
51, 135, 167, 209
Токи 225
Турка 38
Харків 44, 50, 57, 58, 59, 62, 74,
75, 85, 86, 90, 95, 96, 103, 113,
120, 132, 133, 149, 150–153, 155–
161, 166, 167, 173, 183, 195, 201,
213, 215, 216, 217, 220, 221, 222,
231, 237
Холм 49
Ченстохова 69
Черкаси 133
Чернігів 90, 200
Чортків 23
Штерівка 111, 115
Щецін 15
Яворів 50

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

- ВУАН – Всеукраїнська академія наук
ГШ – Генеральний штаб
ДПУ – Державне політичне управління
Держархів Волинської обл. – Державний архів Волинської області
Держархів Львівської обл. – Державний архів Львівської області
КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України
КПЗУ – Комуністична партія Західної України
КПП – Комуністична партія Польщі
ЛНВ – Літературно-Науковий Вістник
НЕП – нова економічна політика
НТШ – Наукове товариство імені Шевченка
ОУН – Організація українських націоналістів
ППС – Польська соціалістична партія
РНК – Рада Народних Комісарів
УНДО – Українське національно-демократичне об'єднання
УРП – Українська радикальна партія.
УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
СВУ – Спілка визволення України
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
УПП – Українська партія праці
УСДП – Українська соціал-демократична партія
УСРП – Українська соціалістично-радикальна партія
ЦДІАЛ України – Центральний державний історичний архів України
у м. Львові
ЦК – Центральний комітет
ВРУ – Biuletyn Polsko-Ukraiński

ПОДЯКИ

Хочу подякувати усім моїм друзям і колегам, які знаходили слова підтримки і давали корисні поради під час написання роботи. Насамперед висловлюю слова глибокої вдячності своєму науковому керівнику, доктору історичних наук, професору Олексію Сухому. Під його керівництвом підготовлена і захищена кандидатська дисертація на тему “Західноукраїнська громадсько-політична думка про радянську Україну (20–30-ті рр. ХХ ст.)”. За корисні поради та конструктивну критику дякую дружньому колективу кафедри новітньої історії України Львівського національного університету імені І. Франка (особливо доценту Олегу Павлишину та професору Костянтину Кондратюку) та опонентам мого дисертаційного дослідження – професору Івану Зуляку (Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка) та професору Миколі Кучерепі (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Особливу подяку за безцінні зауваги адресую рецензентам представленої монографії – професору Олександру Зайцеву (Український католицький університет) та Ігорю Соляру (Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України). Також дякую своїм колегам з Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, а особливо керівнику відділу рукописів – Мирославі Дядюк.

Висловлюю щирі вдячність Наталі Булик (Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України) за важливі та слушні поради при підготовці до друку цієї книги.

І на завершення, вважаю за свій приємний обов'язок висловити слова особливої вдячності своїм рідним – батькам, дружині та донечці.